

Emancipatiemonitor 2010

Emancipatiemonitor 2010

Ans Merens (SCP)
Marion van den Brakel (CBS)
Marijke Hartgers (CBS)
Brigitte Hermans (CBS)

Sociaal en Cultureel Planbureau
Centraal Bureau voor de Statistiek
Den Haag, februari 2011

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2011

SCP-publicatie 2011-4

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland

Omslagontwerp: bureau Stijlzug, Utrecht

Omslagfoto: © Michiel de Ruiter | Hollandse Hoogte

ISBN 978 90 377 0503 4

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Centraal Bureau voor de Statistiek

Henri Faasdreef 312

Postbus 24500

2490 HA Den Haag

Telefoon (088) 570 70 70

Website: www.cbs.nl

E-mail: infoservice@cbs.nl

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	9
Samenvatting	11
1 Emancipatie voorbij?	17
1.1 Emancipatiedoelen	17
1.2 Zesde Emancipatiemonitor	20
1.3 Samenwerking	21
Literatuur	21
2 Bevolking	23
2.1 Demografie en emancipatie	23
2.2 Bevolkingssamenstelling	23
2.3 Herkomstgroepen	25
2.4 Huishoudenssamenstelling	27
2.5 Kinderen krijgen	33
2.6 Slotbeschouwing	35
Literatuur	37
3 Onderwijs	38
3.1 Onderwijsniveau geen thema meer in het emancipatiebeleid	38
3.2 Primair onderwijs	39
3.3 Het voortgezet onderwijs	40
3.4 Het middelbaar beroepsonderwijs	48
3.5 Het hoger onderwijs	50
3.6 Voortijdig schoolverlaten	56
3.7 Arbeidsmarktsituatie van schoolverlaters	59
3.8 Het onderwijsniveau van de bevolking	62
3.9 Een leven lang leren	63
3.10 Nederland in internationaal perspectief	65
3.11 Slotbeschouwing	68
Noten	69
Literatuur	70
4 Betaalde arbeid	72
4.1 Nederlandse arbeidsmarkt heeft vrouwen nodig	72
4.2 Deelname aan betaalde arbeid	73
4.3 Arbeidsduur	83
4.4 Andere kenmerken van de werkzame beroepsbevolking	88
4.5 Onbenut arbeidspotentieel	92

4.6	Opvattingen over het belang van betaalde arbeid	98
4.7	Nederland in vergelijking met de Europese Unie en de Verenigde Staten	101
4.8	Slotbeschouwing	104
	Noten	106
	Literatuur	106
5	Onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg	108
5.1	Tijdsbesteding	108
5.1.1	Nederland in Europa: tijdsbesteding in Europees perspectief	111
5.2	Het combineren van arbeid met zorg voor kinderen en/of mantelzorg	113
5.3	Voorzieningen voor het combineren van arbeid en zorg	121
5.4	Opvattingen over arbeid en zorg	130
5.4.1	Zorg voor kinderen en combinatievoorzieningen	131
5.5	Van algemene opvattingen naar de verdeling tussen partners	135
5.6	Slotbeschouwing	143
	Noten	144
	Literatuur	145
6	Inkomen	148
6.1	Emancipatie en inkomen	148
6.2	Inkomensverschillen tussen mannen en vrouwen	149
6.3	Verschillen in beloning	155
6.4	Economische zelfstandigheid	160
6.5	Vrouwen en de kans op armoede	165
6.6	Een Europese vergelijking	170
6.7	Opvattingen over een eigen inkomen en economische zelfstandigheid	173
6.8	Slotbeschouwing	176
	Noten	177
	Literatuur	178
7	Politieke en maatschappelijke besluitvorming	181
7.1	Meer vrouwen in de top	181
7.2	Management	182
7.3	Bedrijfsleven	188
7.4	Maatschappelijk middenveld	192
7.5	Politiek en openbaar bestuur	197
7.6	Europese vergelijking	200
7.7	Opvattingen	202
7.8	Slotbeschouwing	203
	Noten	204
	Literatuur	205

8	Geweld tegen vrouwen en meisjes	207
8.1	Hardhandige bevestiging van sociale ongelijkheid	207
8.2	Door vrouwen en mannen ervaren geweld	208
8.3	Door politie en justitie geregistreerd geweld	216
8.4	Informatie uit registraties van hulpverleners	222
8.5	Eergerelateerd geweld, vrouwenhandel en genitale verminking	224
8.6	Opvattingen over seksuele omgangsvormen en geweld tegen vrouwen	230
8.7	Slotbeschouwing	231
	Literatuur	233
	Geraadpleegde websites	235
9	Epiloog	236
9.1	Hoe ver is het emancipatieproces gevorderd?	236
9.2	Focus op jongeren	242
9.3	Vooruitblik	243
	Literatuur	244
	Summary	245
	Toelichting bij enkele begrippen	251
	Bijlagen (te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport)	
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	255

Voorwoord

Deze zesde Emancipatiemonitor bevat, net als de vorige edities, gegevens over de positie van mannen en vrouwen op het terrein van onderwijs, arbeidsmarkt, combinatie van arbeid en zorg, inkomen, politieke en maatschappelijke besluitvorming, en geweld. De belangrijke resultaten die naar voren komen in deze monitor, zijn:

- De arbeidsdeelname en economische zelfstandigheid van vrouwen zijn, ondanks de economische crisis, toegenomen.
- Het veelvuldig in deeltijd werken door vrouwen en – hiermee samenhangend – de opvattingen over taakverdeling in het gezin, zijn maar weinig veranderd
- Het aandeel vrouwen in topfuncties is gegroeid, vooral bij de rijksoverheid.

Ruim tien jaar geleden verscheen de eerste Emancipatiemonitor. De monitor is bedoeld om kwantitatieve informatie over het emancipatieproces te presenteren en deze te vergelijken met de doelstellingen en streefcijfers van het emancipatiebeleid. In opdracht van de directie Emancipatie van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) (voorheen van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW)) brengen het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) elke twee jaar diverse gegevens uit hun databestanden samen in de Emancipatiemonitor.

De emancipatienota's van voorgaande kabinetten hebben als ijkpunt gediend voor de gegevens in deze Emancipatiemonitor. Naar verwachting zal het kabinet-Rutte in het voorjaar van 2011 zijn emancipatiebeleid presenteren.

Inmiddels heeft de Emancipatiemonitor zijn weg gevonden naar beleidsmakers. Verder wordt de monitor ook veel gebruikt door andere geïnteresseerden, zoals onderzoekers, docenten, journalisten en medewerkers van vrouwenorganisaties. We hopen dat ook deze Emancipatiemonitor voor hen weer zal dienen als bruikbaar naslagwerk.

Ten slotte willen we Wahideh Jerfi-Assadolahi bedanken, die het project vanuit de opdrachtgever heeft begeleid.

Prof. dr. P. Schnabel
Directeur SCP

Drs. G. van der Veen
Directeur-Generaal CBS

Samenvatting

De Emancipatiemonitor is bedoeld om het emancipatieproces in Nederland te volgen en na te gaan of dit zich ontwikkelt in de richting die in het emancipatiebeleid tot nu toe wordt nagestreefd. Het doel van het Nederlandse emancipatiebeleid is het bevorderen van gelijke rechten, kansen, vrijheden en (gedeelde) verantwoordelijkheden voor vrouwen en mannen. Om dit te bereiken zijn er op diverse terreinen doelstellingen en streefcijfers geformuleerd: arbeidsdeelname, opleidings- en beroepskeuze, combinatie van arbeid en zorg, economische zelfstandigheid, beloningsverschillen, vertegenwoordiging in topfuncties en geweld tegen vrouwen. De Emancipatiemonitor, die eens per twee jaar verschijnt, bevat een groot aantal recente gegevens over de positie van vrouwen en mannen op de hier genoemde terreinen.

Belangrijkste bevindingen

Onderwijs

- Meisjes halen dezelfde totaalscore als jongens op de Cito Eindtoets Basisonderwijs.
- De deelname van meisjes aan havo/vwo en hogere niveaus in het mbo is groter dan die van jongens. Bovendien blijven meisjes minder vaak zitten en verlaten zij het onderwijs minder vaak voortijdig.
- Aan het hoger onderwijs nemen meer vrouwen dan mannen deel. Ook studeren vrouwen sneller af van mannen.
- In de Nederlandse bevolking van 25 tot 65 jaar zijn de mannen hoger opgeleid dan de vrouwen. Doordat in de jongere leeftijdsgroepen het onderwijsniveau van vrouwen meer toeneemt dan dat van mannen, zal het verschil tussen vrouwen en mannen in de komende jaren verder afnemen.
- Meisjes uit migrantengroepen doen het in het onderwijs beter dan jongens van niet-westerse herkomst: ze volgen vaker havo/vwo en ze komen vaker in het hbo en op de universiteit terecht. Wel is er nog sprake van een groot verschil in onderwijsdeelname van Turkse en Marokkaanse meisjes ten opzichte van autochtone meisjes.
- De seksesegregatie wat betreft onderwijsrichting en profielen is in de afgelopen jaren iets afgenomen, vooral doordat meer meisjes kiezen voor technische en exacte richtingen en opleidingen. Toch is er nog steeds sprake van een sterke seksesegregatie. In het vmbo is deze segregatie het sterkst. In de andere onderwijstypen is dat minder het geval.
- Het aandeel vrouwen in bètastudies in Nederland is in vergelijking met andere EU-landen het laagst.
- Jongens en meisjes kiezen in beperkte mate een onderwijsrichting die samenhangt met het beroep van hun ouders. Daarbij volgen jongens iets vaker hun vader dan dat meisjes hun moeder volgen.
- Vrouwelijke schoolverlaters met een mbo-diploma vinden iets minder snel werk dan mannelijke mbo-schoolverlaters. Vrouwen met een diploma in het hoger onderwijs vinden juist iets vaker werk dan de mannen. Het startsalaris van vrouwelijke starters

is lager dan dat van mannen met eenzelfde diploma; dat geldt voor zowel deeltijd- als voltijdwerkers.

Betaalde arbeid

- Van 2007 tot 2009 is de nettoarbeidsparticipatie (baan van minstens twaalf uur per week) van vrouwen van 15-64 jaar gestegen van 57% naar 60%. Het streefcijfer van 65% in 2010 is vrijwel zeker niet gehaald.
- De stijging van de arbeidsparticipatie deed zich voor bij vrouwen vanaf 35 jaar, vrouwen met havo/vwo en met een wetenschappelijke opleiding, in alle typen huishoudens en bij autochtone vrouwen.
- De arbeidsdeelname is het laagst onder oudere vrouwen (55-64 jaar) (34%), vrouwen met alleen basisonderwijs (26%) en Turkse en Marokkaanse vrouwen (rond 40%).
- De arbeidsdeelname van migrantenvrouwen is iets afgenomen, doordat de werkloosheid bij hen is toegenomen. Bij autochtone vrouwen is de arbeidsdeelname iets gestegen. De arbeidsmarktpositie van migrantenvrouwen is gevoeliger voor conjunctuurschommelingen dan die van autochtone vrouwen.
- Als de internationale norm voor arbeidsparticipatie (baan van minstens één uur per week) wordt aangehouden, is de arbeidsdeelname van vrouwen in Nederland (72%) relatief hoog. Alleen in Denemarken is de arbeidsdeelname hoger.
- De brutoarbeidsdeelname van vrouwen van 20-64 jaar is gestegen van 64% in 2007 naar 67% in 2009. Het streefcijfer (74% in 2016) kan bij eenzelfde ontwikkeling worden gerealiseerd. Bij de brutoarbeidsdeelname worden niet alleen werkenden maar ook werkzoekenden meegerekend.
- Bijna driekwart van de vrouwen met een baan (van minstens één uur per week) werkt in deeltijd. De gemiddelde arbeidsduur van werkende vrouwen is iets gestegen en bedroeg in 2009 25,3 uur per week. Er is sprake van enige verschuiving van kleine naar (middel)grote banen.
- De zorg voor kinderen of gezin is voor vrouwen steeds minder vaak een reden om niet te willen werken. In 2009 zegt 18% van de vrouwen geen betaald werk te willen of kunnen accepteren, vanwege de zorg voor kinderen. Dat is een halvering vergeleken met 2001. Mannen noemen de zorg voor kinderen of het gezin zelden (minder dan 1%) als reden om niet te willen of kunnen werken.
- De werkloosheid onder vrouwen is na 2007 minder gestegen dan onder mannen. Toch waren vrouwen in 2009 iets vaker werkloos dan mannen (4,5% tegenover 5,2%). Onder jonge vrouwen is de werkloosheid lager dan onder jonge mannen (10,4% tegenover 11,6%).
- Vrouwen zijn even vaak arbeidsongeschikt als mannen (tien arbeidsongeschiktheidsuitkeringen per honderd werkenden). Na een sterke daling van 2005-2007 van het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen is dit aantal in 2008 en 2009 gelijk gebleven.
- De horizontale seksesegregatie op de arbeidsmarkt (beroepenscheiding) is niet afgenomen; er is zelfs sprake van een lichte toename sinds 2001.

Onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg

- Nederlandse vrouwen besteden veel meer tijd aan het huishouden en de zorg voor kinderen en veel minder tijd aan betaald werk dan mannen. Totaal besteden Nederlandse vrouwen aan verplichtingen (onderwijs, betaald werk, huishouden en kinderopvang) iets minder tijd dan mannen. Ook is de tijdsbesteding aan verplichtingen van Nederlandse vrouwen het laagst, vergeleken met die van vrouwen in andere Europese landen. Ook Nederlandse mannen hebben het (na Duitse en Belgische mannen) minder druk dan mannen in andere landen.
- Bij de geboorte van het eerste kind stopt 9% van de moeders met werken. Lager opgeleide vrouwen doen dat veel vaker (27%) dan middelbaar en hoger opgeleide vrouwen (12% en 6%). Een grotere groep moeders gaat minder werken (40%). Het aandeel moeders dat evenveel uren blijft werken is toegenomen van 43% in 2007 tot 50% in 2009.
- De capaciteit van kinderopvang en vooral van buitenschoolse opvang is van 2006 tot 2008 flink toegenomen. Hoogopgeleiden maken vooral gebruik van formele opvang (kinderdagverblijf, gastouder- en buitenschoolse opvang). Hoewel laag- en middelbaar opgeleiden wel relatief vaker dan hoogopgeleiden gebruikmaken van informele opvang via familie of vrienden, maken zij tegenwoordig meer gebruik van formele dan van informele opvang.
- Vrouwen nemen veel vaker ouderschapsverlof op dan mannen (41% tegenover 19%); hoger opgeleide vrouwen doen dit veel vaker dan laag- en middelbaar opgeleide vrouwen.
- Een ruime meerderheid van de bevolking vindt dat een buitenshuis werkende moeder net zo'n warme relatie met haar kinderen kan hebben als een moeder die niet werkt. Een voltijd baan voor moeders wordt echter door een grote minderheid (40%) van de bevolking afgekeurd. Voor vrouwen met nog niet schoolgaande kinderen wordt niet werken of een baan van hooguit twee dagen als ideaal gezien. Voor moeders van schoolgaande kinderen geldt de deeltijd baan van drie dagen als ideaal. Voor vaders met jonge kinderen vindt 40% van de bevolking een baan van vier dagen ideaal en een derde vindt dat van de voltijd baan. Als de kinderen naar school gaan, vindt de helft een voltijd baan voor vaders het beste.
- Ruim een kwart van de vrouwen en ruim de helft van de mannen vindt een vrouw geschikter om kinderen op te voeden dan een man.
- Iets minder dan de helft van de vrouwen en twee derde van de mannen vindt dat jonge kinderen (onder de 2 jaar) het best door de eigen ouders kunnen worden verzorgd. Omgekeerd staat een minderheid (rond 30%) positief tegenover kinderopvang in een kinderdagverblijf voor jonge kinderen. Opvang van peuters door anderen dan de ouders wordt het meest geaccepteerd (67%). Tegenover buitenschoolse opvang staat een kleinere groep (ruim 40%) positief. De weerstanden tegen kinderopvang en buitenschoolse opvang zijn de afgelopen jaren afgenomen.
- Een (grote) meerderheid van de bevolking is voorstander van een gelijke verdeling van huishoudelijk en betaald werk tussen vrouwen en mannen.
- Driekwart van de vrouwen wil weer gaan werken of meer uren werken, mits aan bepaalde voorwaarden is voldaan. Flexibele werktijden, thuiswerken en verlof

kunnen opnemen voor een ziek kind zijn de belangrijkste voorwaarden. Verandering van de taakverdeling met de partner (doordat hij minder gaat werken en/of meer tijd gaat besteden aan zorgtaken) vormt voor slechts een kleine groep vrouwen een voorwaarde om meer te gaan werken.

- Meer dan 90% van de voltijds werkende mannen zegt minder uren te willen werken. De belangrijkste voorwaarde (door ruim de helft genoemd) is dat ze er financieel niet te veel op achteruitgaan of dat het financieel gezien mogelijk zou zijn. In de praktijk gaan maar weinig voltijds werkende mannen korter werken. Zij zijn van alle werknemers het meest tevreden over hun arbeidsduur.

Inkomen

- Het aandeel vrouwen met een eigen inkomen is gestegen en bedroeg in 2009 87%.
- Vrouwen met een eigen inkomen ontvingen in 2009 gemiddeld 20.000 euro; dat is bijna 56% van wat mannen ontvingen.
- Vrouwen verdienen in 2009 80% van het bruto-uurloon van mannen. Een deel van de beloningsverschillen tussen mannen en vrouwen is te verklaren door verschillen in werkervaring, opleiding en sector. Als met deze kenmerken rekening wordt gehouden, blijft er een onverklaard loonverschil over van 9% in het bedrijfsleven en 8% in de overheidssectoren.
- De economische zelfstandigheid van vrouwen is van 2006 tot 2009 gestegen van 44% naar 48%. Deze ontwikkeling is onvoldoende om het streefcijfer van 60% in 2010 te halen. Iedereen die uit betaald werk een inkomen verdient van ten minste 70% van het nettominimumloon (in 2009: 860 euro per maand) wordt als economisch zelfstandig beschouwd.
- Surinaamse vrouwen zijn het vaakst economisch zelfstandig (52%), bij autochtone vrouwen is dat 50%. Weinig Turkse en Marokkaanse vrouwen (4%) bereiken economische zelfstandigheid.
- Vrouwen lopen meer risico dan mannen om in armoede te leven; bij alleenstaande moeders is deze kans het grootst. De armoede onder vrouwen is sinds 2000 wel aanzienlijk afgenomen, vooral onder alleenstaande moeders.

Politieke en maatschappelijke besluitvorming

- Het aandeel vrouwen in managementfuncties in hogere en wetenschappelijke beroepen is gestegen van 24% in 2003 naar 28% in 2009. Dit is lager dan het totale aandeel vrouwen in hogere en wetenschappelijke beroepen (42%). Vrouwen maakten in 2009 27% uit van alle leidinggevendenden.
- De top van de honderd grootste bedrijven in Nederland bestond in 2009 voor 9% uit vrouwen. Het aantal vrouwen in dergelijke topfuncties is gestegen; in 2007 bedroeg hun aandeel 7%. Het is onmogelijk dat het streefcijfer van 20% vrouwen in topfuncties in 2010 is gehaald.
- In de non-profitsector werken meer vrouwen in topfuncties dan in het bedrijfsleven: bijna 20% in de sociaaleconomische sector en bijna 30% in de sector zorg en welzijn en in maatschappelijke organisaties.

- Het aandeel vrouwelijke hoogleraren stijgt langzaam van 11% in 2007 tot 12% in 2009. Deze ontwikkeling is onvoldoende om het streefcijfer van 15% in 2010 te halen.
- Bij de rijksoverheid is het aandeel vrouwen onder hogere en topambtenaren gegroeid van 18% in 2007 naar 26% in 2010. Daarmee is het streefcijfer voor de ambtelijke top van 25% in 2011 reeds gehaald.
- In de landelijke politiek is de deelname van vrouwen niet gegroeid. In de Tweede Kamer bleef het aandeel vrouwen na de verkiezingen gelijk met 41%. Het aandeel vrouwelijke ministers (25%) en – vooral – staatssecretarissen (12%) in het kabinet-Rutte is veel lager dan in voorgaande kabinetten. In de gemeentepolitiek is het aandeel van vrouwen na de verkiezingen gelijk gebleven (26% van de gemeenteraadsleden), wel is het aandeel vrouwelijke wethouders iets toegenomen: van 18% tot 20%. Het aandeel vrouwelijke burgemeesters daalde licht: van 20% tot 18%.
- In het openbaar bestuur loopt de vertegenwoordiging van vrouwen uiteen. In de rechterlijke macht is de man-vrouwverhouding fiftyfifty. In adviesraden is ongeveer 30% van de leden een vrouw. In de top van het politiekorps is het aandeel vrouwen flink toegenomen tot 27%. In de top van de SER en andere publiekrechtelijke organen en in besturen van waterschappen zijn vrouwen nog steeds sterk ondervertegenwoordigd.

Geweld tegen vrouwen en meisjes

- Het is lastig om een compleet beeld te geven van geweld tegen vrouwen en meisjes, doordat lang niet alle incidenten worden gemeld bij de politie of gerapporteerd in slachtofferenquêtes of doordat systematische registratie (in gevallen van eengerelateerd geweld en genitale verminking) ontbreekt. Wel is duidelijk dat er sekseverschillen zijn in de aard en omvang van het geweld.
- Vrouwen hebben veel meer kans dan mannen slachtoffer te worden van huiselijk geweld, seksueel geweld, mensenhandel en eengerelateerd geweld. Mannen lopen iets meer kans dan vrouwen om te worden mishandeld (1,5% tegenover 0,7%).
- Bij vrouwen die het slachtoffer zijn van bedreiging of mishandeling is de dader veel vaker (53% respectievelijk 64%) dan bij mannen (37% respectievelijk 34%) een bekende, meestal de (ex-)partner of een ander familielid. Ook vindt geweld tegen vrouwen veel vaker (48%) thuis plaats dan tegen mannen (30%).
- De politie registreerde in 2009 opmerkelijk minder geweldsdelicten dan in voorgaande jaren. De stijging van het aantal mishandelingen is na 2007 omgebogen in een daling, terwijl het aantal geregistreerde seksuele delicten al jaren afneemt. Ook het OM en Slachtofferhulp Nederland hebben minder zaken van seksuele misdrijven te verwerken gekregen. Omdat de gegevens uit slachtofferenquêtes niet met eerdere jaren kunnen worden vergeleken, kan niet worden vastgesteld of er werkelijk sprake is van een dalende trend van geweldsdelicten.
- Het seksuele zelfbeschikkingsrecht van vrouwen wordt door de bevolking breed onderschreven.

Epiloog

In deze zesde Emancipatiemonitor kunnen we vaststellen dat het emancipatieproces zich blijft ontwikkelen in de richting die in het emancipatiebeleid is nagestreefd. Vooral de arbeidsdeelname en economische zelfstandigheid van vrouwen zijn toegenomen, ondanks de kredietcrisis. Ook het aantal vrouwen in topfuncties bij de rijksoverheid is sterk gegroeid. Op andere terreinen gaan de ontwikkelingen minder snel. De seksegregatie in het onderwijs is iets afgenomen doordat meer meisjes voor technische en bètarichtingen kiezen. Het aantal uren dat vrouwen per week werken kruipt langzaam omhoog. Ook de groei van het aantal topvrouwen in het bedrijfsleven en vrouwelijke hoogleraren verloopt traag.

Hoewel er nog geen cijfers beschikbaar zijn voor 2010, kan worden vastgesteld dat de meeste streefcijfers die voor dat jaar waren opgesteld niet gehaald zijn, ondanks de genoemde groei. Alleen het Europese streefcijfer voor de arbeidsdeelname van vrouwen (60%) en het Nederlandse streefcijfer voor vrouwen in de ambtelijke top (25% in 2011) zijn wél gerealiseerd.

Naar verwachting zal het kabinet-Rutte in het voorjaar van 2011 zijn emancipatiebeleid voor de komende jaren presenteren.

1 Emancipatie voorbij?

Ans Merens (SCP)

Tegenwoordig wordt de term ‘emancipatie’ nog maar weinig gebruikt. Tegelijkertijd is er op allerlei manieren aandacht voor de positie van vrouwen. In beschouwingen over de gevolgen van de kredietcrisis wordt vaak onderscheid gemaakt in de positie van mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt (CPB 2009; Merens 2009). Nog niet eerder werd dat zo expliciet gedaan. Verder vindt een groeiend aantal vrouwen dat er meer vrouwen in de top van bedrijven zouden moeten komen. Sommigen pleitten daarom in een manifest voor quota, omdat de ontwikkeling in hun ogen te langzaam is gegaan (Woman Capital 2009).

Er is echter ook een andere stroming zichtbaar, waarin de komst van vrouwen – vooral op de arbeidsmarkt – juist als schrikbeeld wordt gezien. De al jaren durende discussie over de ‘verjuffing’ van het onderwijs is hier een goed voorbeeld van. Ook over andere sectoren, zoals de rijksoverheid, waar vrouwen de magische grens van 50% onder het personeel overschrijden, wordt soms alarmerend geschreven (Knijff 2010). In de Verenigde Staten vormen vrouwen nu meer dan de helft van de beroepsbevolking en daar wordt gevreesd dat vrouwen de macht ‘overnemen’ (Rosin 2010).

In opdracht van de directie Emancipatie van het ministerie van OCW gaat de Emancipatiemonitor na hoe het nu echt is gesteld met het emancipatieproces in Nederland. De uitkomsten vergelijken we vervolgens met de doelstellingen van het emancipatiebeleid (daarover meer in paragraaf 1.1). Daarbij besteden we op verzoek van de opdrachtgever afzonderlijk aandacht aan de positie van jongeren. Maken jonge vrouwen en mannen andere keuzes in opleiding en werk dan vorige generaties?

1.1 Emancipatiedoelen

De Emancipatiemonitor geeft de stand van zaken op het terrein van emancipatie weer en gaat daarmee na of het emancipatieproces zich ontwikkelt in de richting die tot nu toe in het emancipatiebeleid wordt nagestreefd. Die richting wordt aangegeven door de doelstellingen die in verschillende emancipatienota's en andere beleidsstukken van voorgaande kabinetten zijn vastgelegd. Het kabinet-Rutte, dat enkele maanden geleden is aangetreden, zal naar verwachting in het voorjaar van 2011 een beleidsnota of -brief over emancipatie uitbrengen (TK 2010/2011). In het regeerakkoord wordt over vrouwen-emancipatie alleen expliciet vermeld dat het kabinet het diversiteits-/voorkeursbeleid op basis van geslacht en etnische herkomst beëindigt. Relevant is verder nog de meer impliciete passage waarin het belang wordt aangegeven van een goede balans tussen ‘betaald werk, zorgtaken, vrijwilligerswerk, scholing en vrije tijd. Een werkelijke verhoging van de arbeidsparticipatie kan alleen worden bereikt als er genoeg mogelijkheden zijn om werk te combineren met andere activiteiten’ (Regeerakkoord 2010).

In de emancipatienota's die sinds 1995 zijn verschenen, is als algemene doelstelling van het emancipatiebeleid steeds geformuleerd: 'Het bevorderen van gelijke rechten, kansen, vrijheden in en (sociale) verantwoordelijkheden in de Nederlandse samenleving voor vrouwen en mannen.' Meer specifieke doelstellingen zijn te vinden in de laatste emancipatienota, *Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011* (TK 2007/2008), uitgebracht door voormalig minister Plasterk. De doelstellingen van deze nota vormen het uitgangspunt van deze monitor. Globaal genomen zijn deze doelen dezelfde als die in het *Meerjarenbeleidsplan emancipatie* (TK (2000/2001) en het *Meerjarenbeleidsplan emancipatie 2006-2010* (TK 2005/2006a). Deze doelstellingen zullen we hierna kort bespreken.

In de emancipatienota worden vier hoofddoelstellingen genoemd. De eerste en oudste hoofddoelstelling van het emancipatiebeleid is vergroting van de arbeidsparticipatie van vrouwen. Betaald werk en een eigen inkomen worden beschouwd als voorwaarde voor een zelfstandig bestaan. Daarbij wordt de laatste jaren benadrukt dat vrouwen meer uren zouden moeten werken. Naast het emancipatoire argument wordt in toenemende mate het economische argument genoemd. Om de kosten van de vergrijzing op te vangen is verhoging van de arbeidsdeelname van vrouwen nodig.

Concreet wordt de doelstelling over de arbeidsparticipatie al sinds 2000 vertaald in een streefcijfer van een netto-arbeidsdeelname van vrouwen van 65% in 2010. Daarnaast is in de nota *Meer kansen voor vrouwen* TK (2007/2008) een nieuwe doelstelling geïntroduceerd, namelijk een bruto-arbeidsdeelname van vrouwen van 20-64 jaar van 74% in 2016. Een ander belangrijk streefcijfer is dat 60% van de vrouwen in 2010 economisch zelfstandig is. Ten aanzien van de uitbreiding van arbeidsduur van vrouwen is geen concreet streefcijfer opgesteld.

Om de arbeidsdeelname van vrouwen te vergroten worden in de emancipatienota drie typen maatregelen genoemd. Ten eerste moet werken lonend zijn: door maatregelen in de inkomstenbelasting moeten vrouwen, vooral aan de onderkant van de arbeidsmarkt, meer geld overhouden als zij weer of meer gaan werken. Ten tweede moet de combinatie van arbeid en zorg worden verbeterd: het ouderschapsverlof moet worden uitgebreid, de kinderopvang moet betaalbaar, beschikbaar en van goede kwaliteit zijn en de dag-indeling moet flexibeler worden. Ten derde is een betere verdeling nodig van vrouwelijk en mannelijk talent over verschillende posities, functies en inkomens. Het aantal vrouwen in topposities moet worden vergroot, de beroepenscheiding tussen vrouwen en mannen moet minder sterk worden en de beloningsverschillen moeten worden verkleind. Voor vergroting van het aandeel van vrouwen in topfuncties en het aandeel vrouwelijke hoogleraren zijn streefcijfers geformuleerd (daarover meer in hoofdstuk 7).

De tweede hoofddoelstelling is kansen bieden aan en talenten benutten van vrouwen en meisjes uit etnische minderheidsgroepen. Al langer bestond er in het emancipatie- en integratiebeleid aandacht voor deze groep. Bij deze doelstelling wordt niet alleen ingezet op een grotere arbeidsdeelname van migrantenvrouwen, maar ook op een grotere maatschappelijke participatie. Vrouwen die een grote afstand tot de arbeidsmarkt hebben, bijvoorbeeld door onvoldoende beheersing van de Nederlandse taal, worden gestimuleerd om vrijwilligerswerk te gaan doen. Dat gebeurt vooral door het project

Duizend en één Kracht, waarbij via grote gemeenten 50.000 migrantenvrouwen in vrijwilligerswerk zouden moeten instromen in de periode 2007-2011.

Verder wordt ernaar gestreefd de zelfredzaamheid en persoonlijke ontwikkeling van vrouwen en meisjes uit etnische groepen te vergroten, door de inzet van coaches en mentoren. Ook de emancipatie van mannen uit migrantengroepen moet worden gestimuleerd, onder meer door Vadercentra: wijkcentra voor mannen uit etnische minderheidsgroepen, waar zij terecht kunnen voor cursussen, gesprekken met andere vaders, taallessen en voorlichting over onder andere opvoeding.

Vergroting van de veiligheid van vrouwen vormt de derde hoofddoelstelling. Deze doelstelling valt uiteen in twee elementen. Enerzijds gaat het om het al langer bestaande streven om geweld tegen vrouwen en meisjes te voorkomen en te bestrijden. Specifieke onderwerpen hierbij zijn huiselijk geweld, mensenhandel, eengerelateerd geweld en vrouwenbesnijdenis. Anderzijds is er sprake van een nieuw element van veiligheid, namelijk de seksuele en relationele vorming van meisjes en jongens en vergroting van hun weerbaarheid tegen (seksueel) geweld. Onder meer door middel van lespakketten en voorlichting moeten de seksuele vorming en de mediawijsheid van meisjes en jongens vergroot worden. Verder moet de hulpverlening aan tienermoeders verbeteren en moeten met behulp van voorlichting en preventie tienerzwangerschappen zo veel mogelijk worden voorkomen.

De vierde hoofddoelstelling van de nota *Meer kansen voor vrouwen* (TK 2007/2008) gaat over het internationale emancipatiebeleid: een bijdrage leveren aan het (wereldwijd) uitbannen van alle vormen van discriminatie van vrouwen, en de positie van vrouwen structureel bevorderen.

In internationaal verband (Europese Unie, Verenigde Naties) zijn er emancipatiedoelstellingen vastgelegd, waaraan Nederland zich heeft verbonden. Veel verdragen en richtlijnen hebben abstracte doelen en voornemens. De Lissabonstrategie uit 2000 was een van de weinige afspraken die concrete doelstellingen bevatte, onder andere op het gebied van emancipatie. Een bekende doelstelling was dat de Europese lidstaten ernaar streefden de arbeidsparticipatie van vrouwen te vergroten tot 60% in 2010 (TK 2005/2006b). Terwijl bij de Nederlandse doelstelling van arbeidsdeelname (65% in 2010) alleen werkenden worden meegeteld die minstens 12 uur per week werken ging het bij de Lissabondoelstelling om arbeidsparticipatie vanaf één uur per week. Door het grote aantal deeltijdbanen heeft Nederland deze doelstelling al in 2000 bereikt. Een andere Lissabondoelstelling was dat het aandeel vrouwelijke hoogleraren in 2010 25% bedraagt. Nederland heeft op voorhand al aangegeven deze doelstelling niet te kunnen halen, en hanteert als eigen streefcijfer 15% vrouwelijke hoogleraren in 2010 (OCW 2005).

In 2010 is de Lissabonstrategie vervangen door de EU 2020-strategie: een nieuwe lange termijnstrategie van de Europese Unie voor een sterke en duurzame economie met veel werkgelegenheid. Veel doelstellingen zijn dezelfde als die van de Lissabonstrategie. Relevant voor emancipatie is de nieuwe doelstelling voor arbeidsdeelname:

in 2020 moet 75% van de Europeanen, mannen en vrouwen, van 20-64 jaar betaald werk verrichten.

Inmiddels heeft de Europese Commissie in september 2010 een nieuwe strategie voor gendergelijkheid uitgebracht voor de periode 2010-2015 (EC 2010). Het doel daarvan is dat er beter gebruik wordt gemaakt van de capaciteiten van vrouwen. De terreinen waarop de strategie betrekking heeft zijn niet wezenlijk veranderd: economie en arbeidsmarkt, gelijke beloning, gelijkheid in hogere posities en aanpak van huiselijk geweld. Er zijn weinig concrete streefcijfers geformuleerd. Het streefcijfer van 25% vrouwelijke hoogleraren blijft gehandhaafd. Verder is in de strategie voor gendergelijkheid de eerder genoemde, nieuwe Europese doelstelling voor arbeidsdeelname opgenomen (75% netto-arbeidsparticipatie van mannen en vrouwen van 20-64 jaar in 2020).

Relevant is verder dat er in 2002 in Barcelona Europese doelstellingen zijn geformuleerd op het gebied van kinderopvang, bedoeld om belemmeringen voor de arbeidsdeelname van vrouwen weg te nemen. In 2010 zou ten minste 33% van de kinderen van 0-3 jaar in formele instellingen moeten worden opgevangen. Voor kinderen ouder dan 3 jaar tot de leerplichtige leeftijd (in Nederland 5 jaar) is een streefcijfer van ten minste 90% geformuleerd. Bij deze Barcelonadoelstellingen is geen minimum gesteld aan het aantal opvanguren en -dagen en worden peuterspeelzalen en schoolbezoek (tot de leerplichtige leeftijd) ook meegeteld. Mede hierdoor voldoet Nederland al aan de kinderopvangdoelstelling voor de 0-3-jarigen. De opvangdoelstelling voor oudere kinderen was in 2008 bijna bereikt (EC 2008). Er zijn daarover geen recentere evaluaties of cijfers beschikbaar.

Na de publicatie van de emancipatienota *Meer kansen voor vrouwen* heeft voormalig minister Plasterk naderhand een nieuw aandachtspunt toegevoegd aan het emancipatiebeleid, namelijk een focus op jongeren. In een brief over het emancipatiebeleid kondigde hij aan meer te willen investeren in de emancipatie van een nieuwe generatie. Meisjes en jongens zouden hun studie- en beroepskeuze op basis van hun talenten moeten maken en niet, zoals nog vaak het geval is, op seksistereotiepe opvattingen. Deze keuzes bepalen voor een belangrijk deel de taakverdeling tussen toekomstige partners, hun positie op de arbeidsmarkt en hun inkomens (TK 2008/2009).

1.2 Zesde Emancipatiemonitor

De Emancipatiemonitor heeft tot doel het emancipatieproces te volgen en in zijn volle breedte inzichtelijk en toetsbaar te maken. Dat gebeurt door middel van het presenteren van de meest recente gegevens over de stand van zaken van het emancipatieproces. De nadruk ligt in deze zesde Emancipatiemonitor op de basishoofdstukken die altijd deel uitmaken van de monitor: bevolking, onderwijs, arbeid, combinatie van arbeid en zorg, inkomen, politieke en maatschappelijke besluitvorming en geweld tegen vrouwen en meisjes.

Vanwege de focus op jongeren in het recente emancipatiebeleid zal in deze monitor soms afzonderlijk worden ingegaan op hun positie, vooral in de hoofdstukken over onderwijs (hoofdstuk 3), arbeid (hoofdstuk 4) en inkomen (hoofdstuk 6). Daarnaast zal,

indien mogelijk, aandacht worden gegeven aan de positie van vrouwen en meisjes uit etnische minderheden, omdat zij een belangrijke doelgroep vormen in het emancipatiebeleid.

De cijfers in deze Emancipatiemonitor zijn zo actueel mogelijk. Voor de meeste gegevens betekent het dat de peildatum twee jaar is opgeschoven, vergeleken met de Emancipatiemonitor 2008.

Een uitzondering daarop vormen de cijfers over tijdsbesteding. In deze monitor worden nieuwe gegevens uit het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) 2006 gepresenteerd. In de Emancipatiemonitor 2008 is gebruikgemaakt van het TBO 2005.

De meeste gegevens zijn afkomstig uit databestanden van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Daarnaast zijn, net als in voorgaande jaren, drie aanvullende onderzoeken uitgevoerd over onderwerpen waarvoor geen gegevens in bestaande enquêtes beschikbaar waren. Ten eerste is er een enquête afgenomen onder de Nederlandse bevolking over hun opvattingen over emancipatievraagstukken (EMOP'10). Verder is wederom een enquête gehouden onder grote bedrijven en andere arbeidsorganisaties over het aandeel van vrouwen in topfuncties (VIB'10). Ten slotte zijn gegevens verzameld over het aandeel van vrouwen in topfuncties in de 5000 grootste bedrijven in Nederland (Elite Group). In bijlage A (zie www.scp.nl) worden deze bronnen kort beschreven.

1.3 Samenwerking

De Emancipatiemonitor wordt uitgebracht in opdracht van de directie Emancipatie van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW). De monitor is een samenwerkingsproject van het CBS en het SCP. Alle hoofdstukken komen tot stand via een gezamenlijk auteurschap van CBS- en SCP-medewerkers. Het CBS heeft de verantwoordelijkheid voor de analyses en beschrijving van de CBS-data. Het SCP is verantwoordelijk voor de analyse en beschrijving van de SCP-gegevens, evenals voor de inleiding en de conclusie van elk van de hoofdstukken. Ook de inleiding en de epiloog van de Emancipatiemonitor worden door het SCP verzorgd.

Literatuur

CPB (2009). *Centraal Economisch Plan 2009*. Den Haag: Centraal Planbureau.

EC (2008). *Implementation of the Barcelona objectives concerning childcare facilities for pre-school-age children*. Brussel: Commissie van de Europese Gemeenschappen.

EC (2010). *Strategy for equality between women and men (2010-2015)*. Brussel: Commissie van de Europese Gemeenschappen.

Elite Group (2010). *Onderzoek vrouwen in topfuncties bedrijfsleven*. Uden: Elite Group.

Knijff, C. (2010). Overheid steeds 'vrouwelijker'. In: *de Volkskrant*, 19 juni 2010.

Merens, A. (2009). Als de crisis voorbij is, staat de vrouw veel sterker. In: *Trouw*, 18 maart 2009.

OCW (2005). *Onderzoekstalent op waarde geschat*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

- Regeerakkoord (2010). *Vrijheid en verantwoordelijkheid. Regeerakkoord vvd-cda*.
- Rosin, H. (2010). Het einde der mannen. In: *De Groene Amsterdammer*, jg. 134, nr. 31, p. 20-27.
- SER (2006). Welvaartsgroei door en voor iedereen: advies over het sociaal-economisch beleid op middellange termijn. Den Haag: Sociaal-Economische Raad, 2006 (Advies 06/08).
- TK (2000/2001). *Meerjarenbeleidsplan emancipatie. Het emancipatiebeleid voor de korte en middellange termijn*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2000/2001, 27061, nr. 3.
- TK (2005/2006a). *Meerjarenbeleidsplan emancipatie 2006-2010. Emancipatie: vanzelfsprekend, maar het gaat niet vanzelf!* Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 30420, nr. 2.
- TK (2005/2006b). *Nationaal Hervormingsprogramma Nederland 2005-2008 in het kader van de Lissabonstrategie*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 21501/20, nr. 290.
- TK (2007/2008). *Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30420, nr. 50.
- TK (2008/2009). *Emancipatiebeleid*. Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 30420, nr. 137.
- TK (2010/2011). *Vragen gesteld door de leden der Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden*. Aanhangsel van de Handelingen. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, nr. 288.
- Woman Capital (2009). Het Quota-Manifest. Geraadpleegd september 2010 via <http://www.womancapital.nl/manifest>.

2 Bevolking

Elma Wobma (CBS), Wil Portegijs (SCP)

2.1 Demografie en emancipatie

Ontgroening en vergrijzing maken dat een toenemende arbeidsparticipatie van vrouwen niet alleen vanuit emancipatieoogpunt van belang is, maar ook voor de Nederlandse economie. In dit hoofdstuk wordt duidelijk wanneer de eerste babyboomers met pensioen gaan en er gaten dreigen te vallen in de personeelsvoorziening. Ook wordt hier duidelijk dat de potentiële beroepsbevolking – vrouwen en mannen van 16-64 jaar – voor een toenemend deel bestaat uit mensen met een niet-westerse achtergrond. Dit onderstreept het belang van een goede scholing en groeiende arbeidsparticipatie van deze groepen. Voor vrouwen zelf wordt het belang van een baan en economische zelfstandigheid duidelijk uit de cijfers over het aantal relaties dat op een scheiding uitloopt. Ten slotte wordt in dit hoofdstuk ingegaan op gezinsvorming. Hebben vrouwen nog wel tijd om kinderen te krijgen, nu zij steeds langer een opleiding volgen, daarna worden geacht een baan te zoeken – liefst met een flink aantal uren – en vervolgens carrière te maken?

2.2 Bevolkingssamenstelling

Bevolking gegroeid

Op 1 januari 2010 woonden er 16,6 miljoen mensen in Nederland. In de afgelopen twee jaar is de bevolking meer gegroeid dan in de jaren ervoor. Zowel de migratie als de natuurlijke aanwas spelen daarbij een rol. Na een bevolkingsgroei van ruim 81.000 in 2008 kreeg Nederland er een jaar later per saldo 92.000 inwoners bij. Sinds 2002 is de bevolkingsgroei niet meer zo groot geweest. Dat de groei de afgelopen jaren weer hoger is, komt voor een groot deel door de omslag in 2008 van een negatief naar een positief migratiesaldo: sinds dat jaar komen er meer mensen naar Nederland toe dan dat er vertrekken. In 2009 is het migratiesaldo opgelopen tot 36.500. Naast het positieve saldo van vestiging en vertrek heeft ook het saldo van geboorten en sterften bijgedragen aan de bevolkingsgroei. In 2009 werden 185.000 kinderen geboren en zijn 134.000 mensen overleden. Ondanks de daling van het aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijd is het aantal geboorten de afgelopen twee jaar toegenomen. Dit wordt soms toegeschreven aan de betere economische vooruitzichten van de jaren daarvoor. Sinds begin van deze eeuw is het jaarlijkse aantal sterfgevallen ongeveer gelijk gebleven, terwijl het aantal ouderen in de bevolking steeg. Een snelle daling in de sterfterisico's speelt hierbij een belangrijke rol (Van Duin 2009).

Tabel 2.1

Bevolking naar leeftijd, 1990-2025, stand op 1 januari (in absolute aantallen x 1000)

	1990	1995	2000	2008	2009	2010	2015	2025
vrouwen								
0-14 jaar	1327	1387	1439	1434	1427	1423	1379	1344
15-24 jaar	1161	1015	925	974	987	997	1007	988
25-44 jaar	2359	2439	2470	2283	2253	2226	2101	2109
45-64 jaar	1541	1737	1911	2226	2262	2296	2357	2276
65-79 jaar	850	886	924	962	978	1000	1171	1434
80 jaar of ouder	296	332	349	414	421	430	466	555
totaal	7534	7797	8018	8293	8329	8372	8482	8708
mannen								
0-14 jaar	1387	1451	1506	1502	1496	1490	1442	1405
15-24 jaar	1210	1052	958	1008	1021	1031	1040	1017
25-44 jaar	2465	2543	2550	2310	2279	2251	2092	2097
45-64 jaar	1536	1766	1952	2254	2289	2322	2370	2255
65-79 jaar	628	671	728	837	862	890	1090	1355
80 jaar of ouder	132	144	151	202	210	218	263	384
totaal	7358	7627	7846	8112	8156	8203	8297	8514

Bron: CBS Bevolkingsstatistieken, Bevolkingsprognose 2008-2050

Steeds meer ouderen

De samenstelling van de bevolking naar leeftijd en geslacht is de afgelopen jaren veranderd en deze verandering zal zich de komende decennia voortzetten. De belangrijkste ontwikkeling is de toename van het aantal ouderen in Nederland. Tussen 2000 en 2010 is het aantal mensen van 65 jaar of ouder flink gestegen. Dat geldt vooral voor de mannen: er zijn nu 22% meer mannen in de leeftijdsgroep van 65-79 jaar en 44% meer bij de 80-plussers dan in 2000. Bij de vrouwen zijn deze groeipercents minder spectaculair: het aantal 65-79-jarige vrouwen nam met 8% toe, en er kwamen 23% meer vrouwelijke 80-plussers bij. Dat het aantal oudere mannen relatief sterker is gegroeid, komt doordat de levensverwachting van mannen de afgelopen jaren sneller is toegenomen dan die van vrouwen (Garssen en Van der Togt 2008). Vrouwen worden echter nog altijd ouder dan mannen: in 2010 is nog steeds een ruime meerderheid (twee derde) van alle 80-plussers vrouw. In de groep 65-79-jarigen zijn vrouwen met 53% echter nog maar in geringe mate oververtegenwoordigd.

Ook de potentiële beroepsbevolking (15-64-jarigen) is verouderd. In 2000 werd 47% van deze groep gevormd door 25-44-jarigen, en 36% door 45-64-jarigen. Begin 2010 was het aandeel 25-44-jarigen gedaald tot 40% en dat van de 45-64-jarigen gestegen tot 42%. In 2011 bereikt de eerste lichter babyboomers uit 1946 de pensioengerechtigde leeftijd. Vanaf dat jaar zal het aantal ouderen nog verder toenemen dan het de laatste jaren al deed. Ook nemen de sterfterisico's op hogere leeftijden naar verwachting verder af. Het aantal oudere mannen stijgt sterker dan het aantal vrouwen. Wederom spelen de

ontwikkelingen in de levensverwachting hierbij een rol: het verschil tussen mannen en vrouwen zal nog verder afnemen (Van der Meulen et al. 2009). In 2025 zullen er naar verwachting 384.000 mannen van 80 jaar of ouder zijn, driekwart meer dan nu. Het aantal vrouwen in die leeftijdsgroep zal dan met 555.000 zo'n 30% hoger zijn dan in 2010. De oververtegenwoordiging van vrouwen ten opzichte van mannen onder de 80-plussers zal dan gedaald zijn naar 59%.

Levensverwachting vrouwen minder toegenomen

In 2009 was de levensverwachting van pasgeboren meisjes 82,7 jaar. Dat is vier jaar hoger dan die van jongens, die naar verwachting 78,5 jaar oud worden. Sinds 1980 is het verschil in levensverwachting tussen de seksen kleiner geworden. Mannen boekten vanaf 1980 een winst van zes jaar, vrouwen werden gemiddeld drieënhalf jaar ouder. Vooral sinds 2002 is voor mannen sprake van een gunstige ontwikkeling (Garssen en Van der Togt 2008). Een belangrijke verklaring voor het afgenomen verschil in levensverwachting tussen vrouwen en mannen ligt in het rookgedrag en de daaraan gerelateerde sterfte aan longkanker: in de afgelopen decennia zijn vrouwen meer en mannen minder gaan roken. Het aandeel rokende mannen daalde van 90% in de jaren vijftig naar 31% in 2007. Het aandeel rokende vrouwen steeg van 29 naar 40% tussen 1958 en 1970, en daalde daarna weer naar 25% in 2007. Hoewel vrouwen dus meer levensjaren kunnen verwachten dan mannen, brengen ze relatief meer jaren door in een slechtere gezondheid. De levensverwachting in als goed ervaren gezondheid is bij vrouwen sinds de jaren tachtig gestagneerd, terwijl deze bij mannen even sterk toenam als de totale levensverwachting (Bruggink et al. 2009).

2.3 Herkomstgroepen

Een op de vijf inwoners is geen autochtone Nederlander

Niet-westerse vrouwen vormen een belangrijke doelgroep voor beleid. Op 1 januari 2010 behoorde 20% van de inwoners van Nederland tot de niet-autochtone bevolking: ten minste één ouder is in het buitenland geboren. De helft van die 20% is in Nederland geboren en wordt daarmee tot de tweede generatie gerekend. Het aantal personen van niet-westerse herkomst is de afgelopen tien jaar sterker toegenomen dan het aantal van westerse herkomst of autochtone Nederlanders. Het aandeel inwoners van niet-westerse herkomst in de totale bevolking is de afgelopen tien jaar dan ook gestegen: van 9% naar 11%. Het aantal personen van westerse herkomst nam licht toe; het aandeel in de totale bevolking bleef 9%. De samenstelling van deze groep verandert ook, vooral door de immigratie van Oost-Europeanen. Van de 1,9 miljoen personen van niet-westerse herkomst behoort twee derde tot een van de vier 'klassieke herkomstgroepen'. De grootste groep is van Turkse herkomst, met 384.000 personen. Daarna volgen Marokko met 349.000 en Suriname met 342.000 personen. Een kleiner aantal van 138.000 is afkomstig van de Nederlandse Antillen of Aruba.

Tabel 2.2

Bevolking naar herkomst en generatie, 1 januari 2010 (in absolute aantallen x 1000)

	eerste generatie	tweede generatie	totaal
<i>vrouwen</i>			
totaal	881	822	8372
autochtoon			6668
westers	355	428	783
niet-westers	527	393	920
waarvan			
Marokkaans	79	90	169
Turks	95	91	186
Surinaams	102	78	179
Antilliaans/Arubaans	41	28	70
overig niet-westers	210	107	317
<i>mannen</i>			
totaal	818	838	8203
autochtoon			6547
westers	290	429	718
niet-westers	528	410	938
waarvan			
Marokkaans	88	92	180
Turks	101	97	198
Surinaams	83	80	163
Antilliaans/Arubaans	40	29	69
overig niet-westers	216	112	328

Bron: CBS Bevolkingsstatistieken

Niet-westerse herkomstgroepen zijn relatief jong

Bijna de helft van de Turkse en iets meer dan de helft van de Marokkaanse herkomstgroep in Nederland is inmiddels van de tweede generatie. Mede daardoor vormen ze een relatief jonge bevolkingsgroep. De gemiddelde leeftijd van de groep van Marokkaanse herkomst is 27,1 jaar, die van de Turkse herkomstgroep is 29,1. Dat is een stuk jonger dan het gemiddelde van 40,9 jaar bij autochtone Nederlanders. Ook de Antilliaanse herkomstgroep is met 29,4 jaar jong; de Surinaamse is met 33,7 jaar de oudste van de vier grote herkomstgroepen. Onder 65-plussers zijn relatief weinig personen van niet-westerse herkomst: op 1 januari 2010 was dat nog geen 3%. Over tien jaar zal dat aandeel verdubbeld zijn, en in de decennia daarna zal de niet-westerse bevolking verder vergrijzen. In 2050 zal 17,5% van hen 65 jaar of ouder zijn, waarmee de vergrijzing dan vergelijkbaar is met die van de huidige autochtone Nederlandse bevolking (Garssen en Van Duin 2009).

Migranten zijn jonger dan autochtone Nederlanders en zullen dus in de toekomst een steeds groter aandeel van de potentiële beroepsbevolking uitmaken. In 2050 zal volgens de bevolkingsprognose van het CBS 20% van de 15-64-jarigen van niet-westerse en 12% van westerse herkomst zijn.

2.4 Huishoudenssamenstelling

Steeds meer eenpersoonshuishoudens

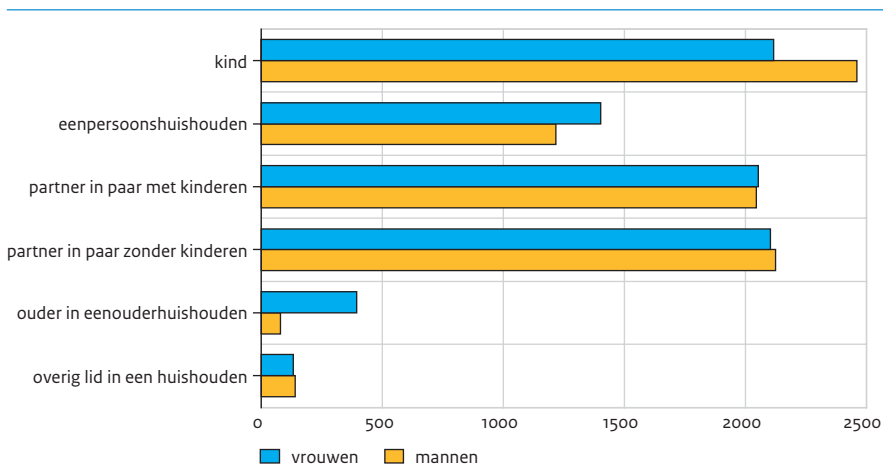
Op 1 januari 2009 waren er 7,3 miljoen particuliere huishoudens in Nederland. Dat zijn er 500.000 meer dan in 2000. Het aantal huishoudens is de afgelopen jaren relatief veel sterker toegenomen dan het aantal personen. Dat komt vooral doordat er steeds meer eenpersoonshuishoudens zijn. Een gemiddeld huishouden in Nederland telt nu 2,2 personen; in 2000 waren dat er 2,3. Deze ontwikkeling zal de komende decennia doorzetten. In 2050 zijn er naar verwachting 8,2 miljoen huishoudens in Nederland, waarvan 44% uit één persoon bestaat. Nu is dat aandeel 36%. Een belangrijke verklaring voor de groei van het aantal eenpersoonshuishoudens is de veranderende leeftijds-samenstelling: er komen meer 65-plussers die relatief vaak alleen wonen, bijvoorbeeld na het overlijden van hun partner. Daarnaast is er ook bij de jongere leeftijdsgroepen een verdere toename van het aantal eenpersoonshuishoudens te verwachten. Mensen wonen vaker een tijdje alleen, onder meer na verbreking van een samenwoonrelatie of huwelijk (Van Duin en Loozen 2009).

De meeste mensen wonen in een gezin

Ondanks de groei van het aantal alleenstaanden wonen de meeste mensen in een gezin. Iets meer dan de helft van de bevolking maakt deel uit van een gezin met kinderen; hetzij als ouder, hetzij als kind. Een kwart van de mensen vormt een huishouden van een paar zonder kinderen. Op 1 januari 2009 woonde 16% van de personen alleen. In de verdeling van de bevolking over de verschillende huishoudentypen vallen enkele verschillen tussen mannen en vrouwen op: het meest in het oog springt het feit dat meer mannen dan vrouwen 'thuiswonend kind' zijn. Dat heeft alles te maken met het feit dat meisjes gemiddeld genomen op jongere leeftijd het huis uit gaan dan jongens. Verder valt op dat meer vrouwen dan mannen aan het hoofd van een eenoudergezin staan. Dit komt voor een deel doordat kinderen na een echtscheiding veel vaker bij de moeder dan bij de vader wonen. Ten slotte zijn er meer alleenwonende vrouwen dan mannen. Dit komt vooral door de hogere levensverwachting van vrouwen, waardoor meer vrouwen dan mannen alleen blijven na het overlijden van hun partner.

Figuur 2.1

Bevolking in particuliere huishoudens, naar positie in het huishouden, 2009
(in absolute aantallen x 1000)

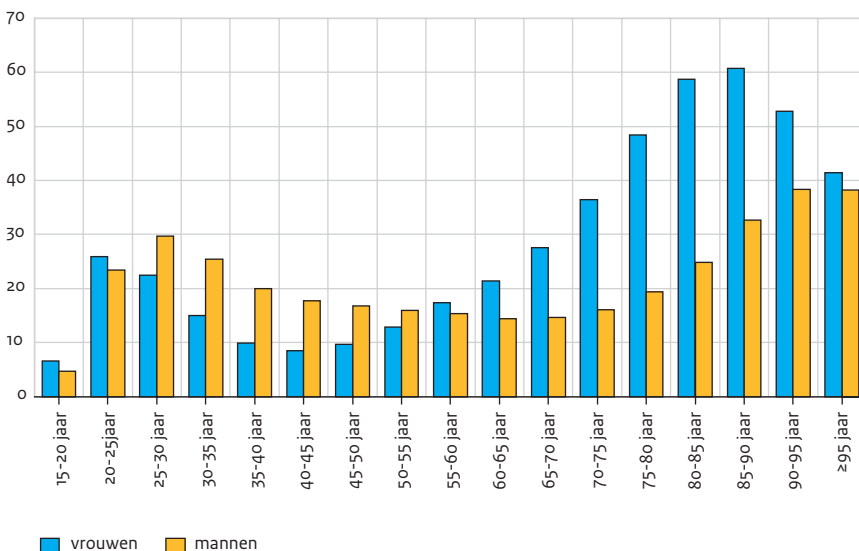
Bron: CBS Bevolkingsstatistieken

Het aantal alleenstaanden ouder dan 40 jaar is het afgelopen decennium flink toegenomen, vooral bij mannen. Voor een groot deel komt dit door de groei van de bevolking in deze leeftijdsgroep. Bij vrouwen is het *aandeel* alleenstaanden van 40 jaar of ouder tussen 2000 en 2009 gelijk gebleven (23%). Bij mannen is het *aandeel* alleenstaanden in deze periode toegenomen: van 14% naar 17%, vooral door de toegenomen levensverwachting.

Per leeftijdsgroep lopen de aandelen alleenstaanden sterk uiteen en zijn er grote verschillen tussen vrouwen en mannen te zien. Tussen de 30 en 50 jaar is het aandeel alleenwonende mannen veel hoger dan dat van vrouwen; boven de 60 is dit andersom en is het aandeel alleenwonende vrouwen juist hoog. Zo is op 1 januari 2009 in de leeftijdsklasse van 35-40 jaar 10% van de vrouwen en zijn 20% van de mannen alleenstaand. Van de 75-90-jarigen wonen bijna 60% van de vrouwen en 20% van de mannen alleen.

Figuur 2.2

Aandeel vrouwen en mannen dat alleen woont, per leeftijdsgroep, 2009

Bron: CBS Bevolkingsstatistieken

Vooraf vrouwen aan het hoofd van eenoudergezin

Begin 2009 waren er bijna 475.000 eenoudergezinnen in Nederland. Dat zijn er nagenoeg een kwart meer dan tien jaar geleden. Het aandeel eenoudergezinnen in het (toegenomen) totale aantal huishoudens is gelijk gebleven op 6%. Van de huishoudens met thuiswonende kinderen – ongeacht de leeftijd van de kinderen – is bijna 20% een eenoudergezin; tien jaar geleden was dat circa 15%. De meeste alleenstaande ouders zijn vrouwen, die vaak na een scheiding de kinderen toegewezen krijgen. Wel is het aandeel eenoudergezinnen waar een man aan het hoofd staat enigszins toegenomen: van 15% van het totaal aantal eenouderhuishoudens in 2000 tot 17% in 2009. In de meeste gevallen woont een alleenstaande moeder of vader samen met één kind: dat is het geval in 60% van de eenoudergezinnen. In 10% van de gezinnen wonen drie of meer kinderen met één ouder.

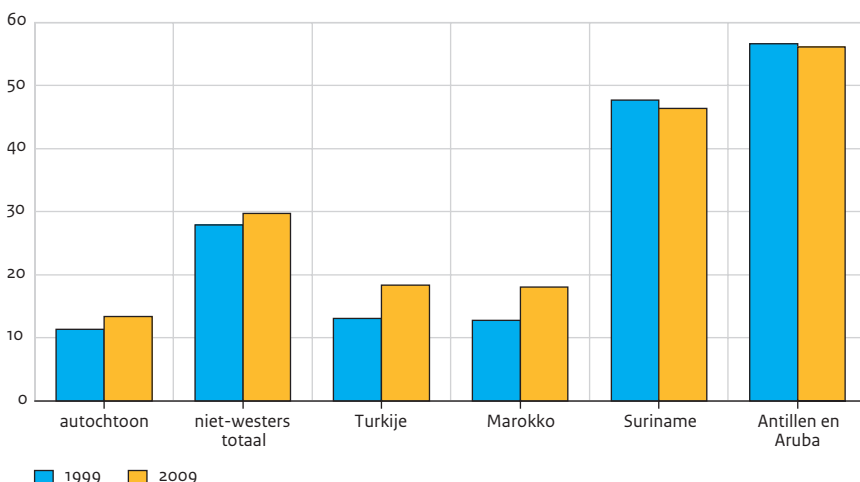
Het jaarlijkse aantal echtscheidingen in Nederland is sinds 2003 vrij stabiel. Wel zijn er bij steeds meer echtscheidingen kinderen betrokken, waardoor de kans op het ontstaan van een eenoudergezin toe is genomen (Van Agtmaal-Wobma en De Graaf 2009).

Turkse en Marokkaanse moeders vormen steeds vaker eenoudergezin

Van alle autochtone moeders met thuiswonende kinderen is 13% alleenstaand. Onder vrouwen van niet-westerse herkomst ligt dit aandeel met 30% aanzienlijk hoger. Er zijn wel verschillen tussen de herkomstgroepen. Zo is ruim de helft van de Antilliaanse en bijna de helft van de Surinaamse moeders alleenstaand. In deze aandelen is de afgelopen jaren weinig verandering geweest. Daarentegen is het percentage alleenstaande moeders onder de Turkse en Marokkaanse herkomstgroepen toegenomen. Tien jaar geleden was dat vergelijkbaar met dat van autochtone vrouwen, begin 2009 was dit met 18% duidelijk hoger. Dit komt voor een deel doordat er nu meer moeders van de tweede generatie zijn, waarbij het aandeel eenoudergezinnen hoger is dan bij de eerste generatie. In de eerste generatie zijn er nu meer oudere vrouwen met een thuiswonend kind.

Figuur 2.3

Aandeel alleenstaande moeders, naar herkomst, 1999 en 2009 (in procenten van alle moeders met thuiswonende kinderen)

Bron: CBS Bevolkingsstatistieken

Steeds meer paren met kinderen ongehuwd

Van alle samenwonende paren zonder thuiswonende kinderen is op 1 januari 2009 de helft niet gehuwd. Bij paren met kinderen in huis ligt dat aandeel met 15% veel lager, omdat de komst van een kind vaak aanleiding vormt om te trouwen. Deze stap wordt echter steeds minder vanzelfsprekend: tien jaar geleden was nog maar 9% van de paren met kinderen niet getrouwd. Sinds twee jaar wordt meer dan de helft van de eerste kinderen bij onge trouwde ouders geboren; in 1999 was dat iets minder dan een derde. Daarnaast is ook het aandeel volgende kinderen dat bij niet-gehuwden wordt geboren sterk toegenomen.

Buiten het huwelijk geboren kinderen komen het vaakst voor bij jonge moeders. In 2008 was 90% van de moeders die voor hun 20e hun eerste kind kregen niet getrouwd. Begin jaren negentig was dat 40%. Bij vrouwen die na hun 35e voor het eerst moeder worden, is ruim de helft niet getrouwd (De Graaf 2008).

Ongehuwd samenwonenden zien steeds vaker geen reden om te trouwen. In 2008 gaf 85% van de samenwonenden ouder dan 35 jaar aan dat ze niet van plan waren om te gaan trouwen. Ongeacht hun leeftijd vindt twee derde van de mannen dat een huwelijk niets aan de relatie toevoegt. Vrouwen tot 35 jaar geven dit vaker dan 35-plussers als reden om niet te trouwen. Jongere vrouwen noemen verder als belangrijke reden dat hun partner niets in een huwelijk ziet (Loozen en Nicolaas 2009).

Trouwen niet uit de gratie

De laatste jaren schommelt het aantal huwelijksluitingen rond de 72.000 per jaar. Na een kleine opleving in het aantal huwelijksluitingen tot ruim 75.000 in 2008 is in 2009 het aantal op ruim 73.000 uitgekomen. Hoewel het huwelijk nog niet uit de gratie is, daalt het aantal vrouwen dat getrouwd is (geweest) met de generaties. Van de vrouwen die eind jaren veertig zijn geboren is bijna 95% (ooit) getrouwd, van de mannen uit dit geboortecohort is dat iets lager. In de latere generaties is dit aandeel aanzienlijk lager. Zo is van de vrouwen geboren in de jaren zestig iets minder dan driekwart (ooit) getrouwd. Onder jongeren is het huwelijk nog steeds in trek: hoewel er nog maar weinigen getrouwd zijn, denkt bijna 80% van de vrouwen en 70% van de mannen uiteindelijk te zullen trouwen (Loozen en Nicolaas 2009).

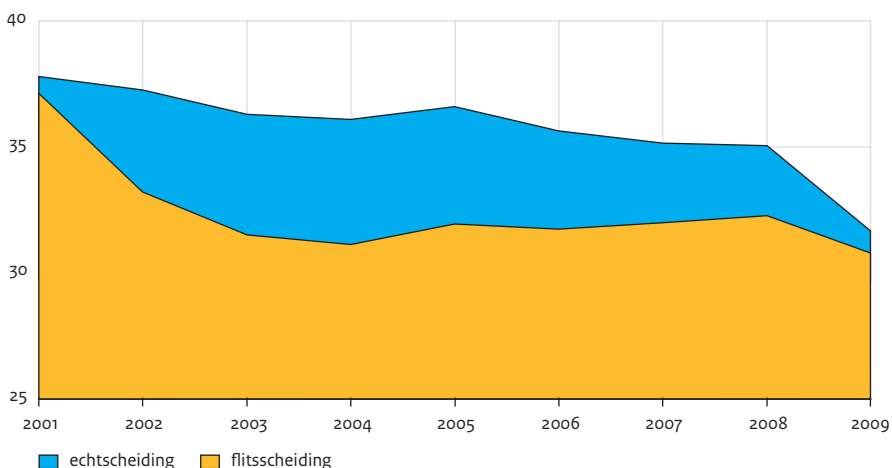
Aantal echtscheidingen stabiel

Jaarlijks gaat ongeveer 1% van de circa 3,5 miljoen echtparen in Nederland uit elkaar. In 2009 eindigden bijna 31.000 huwelijken in een echtscheiding, zo'n 1000 minder dan de jaren ervoor. Vooral in het begin van deze eeuw is het aantal echtscheidingen snel afgenomen. Deze daling werd vrijwel helemaal gecompenseerd door de flitsscheidingen die tussen april 2001 en maart 2009 een belangrijk alternatief voor de echtscheiding werden. In deze periode bood de wet de mogelijkheid voor getrouwde paren om hun huwelijk om te zetten in een geregistreerd partnerschap en dit vervolgens zonder tussenkomst van de rechter te beëindigen. Van deze mogelijkheid hebben tussen 2001 en 2009 in totaal ruim 30.000 echtparen gebruikgemaakt.

Op 1 maart 2009 is de mogelijkheid om een huwelijk om te zetten in een partnerschap weer afgeschaft met de Wet bevordering voortgezet ouderschap en zorgvuldige scheiding. Huwelijken zonder minderjarige kinderen die voor die datum zijn omgezet, kunnen nog wel zonder rechter worden beëindigd. Bij flitsscheidingen waren relatief minder kinderen in het spel dan bij echtscheidingen. Zo had ruim de helft van de vrouwen die in 2008 hun relatie met een flitsscheiding beëindigden één of meer thuiswonende kinderen. Van de vrouwen die dat middels een echtscheiding deden had 70% kinderen. In 2008 maakten ruim 2500 thuiswonende kinderen een flitsscheiding, en 42.000 een echtscheiding mee (Van Huis en Loozen 2009).

Figuur 2.4

Flitsscheidingen en echtscheidingen, 2001-2009 (in absolute aantallen x 1000)

Bron: CBS Bevolkingsstatistiek

Meer relatieontbindingen van niet gehuwden

Voor het totale beeld van relatieontbindingen worden naast echt- en flitsscheidingen ook de verbreking van ongehuwd samenwoningrelaties steeds belangrijker. Niet alleen is het aantal ongehuwd samenwonenden toegenomen, ook is de kans dat een dergelijke relatie strandt groter dan de kans op echtscheiding bij gehuwden. Zo is 3% van het aantal huwelijken dat in de eerste helft van de jaren negentig werd gesloten binnen vier jaar gestrand. Bij de samenwoningrelaties uit die periode was dat 20% (Wobma en De Graaf 2009).

Gescheiden vrouwen blijven vaker alleen

Vier jaar na een echtscheiding woont de helft van de mannen opnieuw samen. Vrouwen zijn dan nog beduidend vaker alleenstaand. Van de vrouwen die tussen 2000 en 2004 zijn gescheiden, woonde een derde binnen vier jaar opnieuw samen. Ook de animo om in de toekomst weer te gaan samenwonen was onder vrouwen kleiner dan onder mannen. Van de vrouwen verwachtte 40% alleen te blijven. Vrouwen willen vaker een latrelatie of geven er de voorkeur aan voorlopig geen relatie aan te gaan. Daarentegen geven vrijwel alle mannen de voorkeur aan een nieuwe samenwoningrelatie, al dan niet gehuwd. Deze verschillen hangen samen met het eerder genoemde feit dat kinderen na een echtscheiding vaak bij de moeder blijven wonen. Dat verkleint de kans op het vinden van een nieuwe partner en bovendien stellen vrouwen het samenwonen vaak uit tot de kinderen het huis uit zijn. Bij het verbreken van een ongehuwd samenwoningrelatie zien we geen verschil tussen vrouwen en mannen in de kans om opnieuw met een partner te gaan samenwonen. Dit heeft te maken met het feit dat er minder vaak kinderen bij een

dergelijke relatieontbinding betrokken zijn en dat ongehuwd samenwonende personen gemiddeld jonger zijn dan gehuwden (Wobma 2010).

2.5 Kinderen krijgen

Aantal geboorten weer toegenomen

In 2009 zijn er in Nederland bijna 185.000 kinderen geboren. Dat zijn er evenveel als in 2008, toen na een aantal jaren van daling het geboortecijfer weer toenam. In het begin van deze eeuw werden er jaarlijks meer dan 200.000 kinderen geboren. Sindsdien is echter het aantal vrouwen tussen de 20 en 35 jaar, de leeftijd waarop de meeste vrouwen kinderen krijgen, afgenomen. Desondanks worden er tegenwoordig weer wat meer kinderen geboren. Het totale leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfer – bij benadering het gemiddelde kindertal per vrouw – is gestegen. In 2008 en 2009 was dat met 1,77 en 1,79 wat hoger dan de jaren ervoor. Vrouwen hebben kinderen krijgen in de loop der tijd steeds verder uitgesteld. Dit uitstel lijkt nu een grens te hebben bereikt: de gemiddelde leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen ligt al enkele jaren op 29,4 jaar.

Tabel 2.3

Kindertal naar geboortegeneratie, waarnemingen en prognose, 1940-2019 (in absolute aantallen en procenten)

geboortejaar vrouw	gemiddeld kindertal per vrouw (abs.)	kinderloze vrouwen %	vrouwen met één kind %	vrouwen met twee kinderen %	vrouwen met drie of meer kinderen %	leeftijd moeder bij geboorte eerste kind jaar
1940-1949	2,0	11,7	13,5	47,7	27,2	24,7
1950-1959	1,9	16,5	15,2	43,9	24,5	26,2
1960-1969	1,8	18,0	16,7	42,1	23,1	28,3
1970-1979	1,8	19,0	16,7	43,3	20,9	28,9
1980-1989	1,8	19,7	15,2	44,8	20,4	28,9
1990-1999	1,8	20,1	14,8	44,9	20,2	29,0
2000-2009	1,8	20,1	14,9	45,0	20,1	29,0
2010-2019	1,8	20,0	15,0	45,0	20,0	29,0

Bron: CBS Bevolkingsstatistieken en Bevolkingsprognose

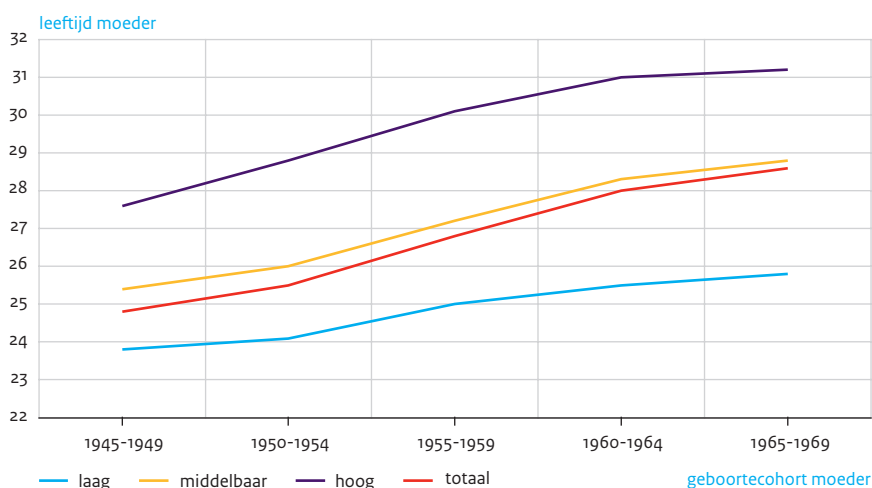
Hoogopgeleide vrouwen laat moeder

Het uitstel van het moederschap heeft vooral plaatsgevonden bij vrouwen met een hoger opleidingsniveau. De generatie hoogopgeleide vrouwen geboren tussen 1945 en 1949 werd op gemiddeld 27,6-jarige leeftijd moeder, de generatie 1960-1964 pas op 31-jarige leeftijd. Dat is bijna zes jaar later dan de laagopgeleide vrouwen van deze generatie. Die waren gemiddeld 25,5 jaar oud toen hun eerste kind geboren werd, anderhalf jaar ouder dan de laagopgeleiden van de generatie uit de tweede helft van de jaren veertig. Voor bijna 20% van de hoger opgeleide vrouwen was carrière maken of werkervaring opdoen

een belangrijke reden om pas na hun 30e moeder te worden. Voor middelbaar of lager opgeleiden is dit nauwelijks van belang. Over het algemeen is van de vrijheid willen genieten voordat er kinderen komen een veelgenoemde reden voor uitstel, evenals het ontbreken van een (geschikte) partner (Van Huis 2009).

Figuur 2.5

Gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte van haar eerste kind, naar opleidingsniveau

Bron: Van Agtmaal-Wobma en Van Huis 2008

Kwart van de hoogopgeleide vrouwen is kinderloos

Hoger opgeleide vrouwen hebben het moederschap dus steeds verder uitgesteld. Dit uitstel heeft echter niet tot meer afstel geleid: het aandeel kinderloze hoogopgeleide vrouwen is over de verschillende generaties vrij constant gebleven op 25%. Van de lager opgeleide vrouwen van de generatie 1960-1964 is een veel kleiner aandeel (14,5%) kinderloos. Dit is overigens wel hoger dan de ruim 9% kinderloze lager opgeleide vrouwen geboren tussen 1945 en 1949. Hoogopgeleide vrouwen die moeder worden krijgen gemiddeld wel vrijwel evenveel kinderen als lager opgeleide moeders. Na het uitstel van het krijgen van het eerste kind is er bij hoger opgeleide moeders dus sprake van een inhaaleffect op hogere leeftijden (Van Agtmaal-Wobma en Van Huis 2008).

Gemiddeld kindertal niet-westerse vrouwen gedaald

Het gemiddelde kindertal van vrouwen, inclusief vrouwen die geen kinderen hebben gekregen, is de afgelopen jaren licht toegenomen van 1,72 in 2000 tot 1,79 in 2009. Deze stijging komt geheel voor rekening van autochtone Nederlandse vrouwen. Onder niet-westerse herkomstgroepen daalde het kindertal in deze periode juist. Zo kregen vrouwen van de eerste generatie van Marokkaanse herkomst in 2008 gemiddeld iets

minder dan 3 kinderen, terwijl dat er in 2000 nog 3,5 waren. Bij eerste generatie vrouwen van Turkse herkomst daalde het gemiddelde kindertal in dezelfde periode van 2,5 naar iets minder dan 2. Het kindertal van de eerste generatie niet-westerse vrouwen in totaal is met 2,1 duidelijk hoger dan de 1,8 bij autochtone Nederlandse vrouwen. Het kindertal van de tweede generatie niet-westerse vrouwen was in 2008 met 1,7 juist iets lager (en bij moeders van Turkse of Marokkaanse herkomst is het aantal veel lager dan bij moeders van de eerste generatie) (Van Agtmaal-Wobma en Nicolaas 2009).

Ook niet-westerse vrouwen steeds later moeder

Het uitstel van het moederschap heeft zich niet alleen bij autochtone Nederlandse vrouwen voorgedaan. Ook vrouwen van niet-westerse herkomst krijgen gemiddeld op steeds latere leeftijd hun eerste kind. In 2008 lag deze leeftijd voor niet-westerse vrouwen van de eerste generatie op 27,5 jaar; ruim een jaar hoger dan in 2001. Bij de tweede generatie nam de leeftijd slechts licht toe: van 28,9 jaar in 2001 tot 29,2 jaar in 2008. Gemiddeld genomen krijgen niet-westerse vrouwen van de tweede generatie hun eerste kind dus op vrijwel dezelfde leeftijd als autochtone Nederlandse vrouwen (Van Agtmaal-Wobma en Nicolaas 2009).

Veel minder niet-westerse tienermoeders

Meisjes uit niet-westerse herkomstsgroepen hebben een veel grotere kans om voor hun 20e moeder te worden dan westerse of autochtone meisjes. Het aantal tienermoeders is sinds 2001 echter beduidend afgenomen, vooral in de niet-westerse groepen. Werden in 2001 nog ruim 1700 baby's geboren bij meisjes onder de 20, in 2007 waren dat er nog maar 780. Een van de verklaringen voor de afname bij vooral de Marokkaanse en Turkse herkomstsgroepen ligt in de in 2004 aangescherpte regels voor huwelijksmigratie, waarbij onder meer een minimumleeftijd van 21 jaar bij immigratie is ingevoerd. Bij meisjes van Antilliaanse en Surinaamse herkomst komen tegenwoordig relatief de meeste tienermoeders voor. Zij vormen de belangrijkste doelgroep voor preventie (Garssen 2008).

2.6 Slotbeschouwing

Babyboomers vanaf 2011 met pensioen

Nederland vergrijst. Ook de potentiële beroepsbevolking bestaat voor een steeds groter deel uit ouderen. In 1990 was 30% van de 16-64 jarigen 45 jaar of ouder, begin 2010 is dat gestegen tot 42%. In 2011 zullen de eerste babyboomers 65 jaar worden, en vanaf dat jaar zullen steeds grotere groepen gepensioneerd zich terugtrekken van de arbeidsmarkt. Het aantal jongeren dat de arbeidsmarkt betreedt is kleiner, met als gevolg een krimpende potentiële beroepsbevolking. Deze kleinere groep mensen zal de zorg op zich moeten nemen van een steeds grotere groep ouderen. Regering en sociale partners zijn het er dan ook over eens dat het nu 'alle hens aan dek' is. Het is tevens een van de redenen waarom er veel belang wordt gehecht aan het verhogen van de arbeidsparticipatie en de arbeidsduur van vrouwen. Niet meer alleen dus vanuit emancipatoire overwegingen, maar ook vanuit economische motieven.

Potentiële beroepsbevolking voor steeds groter deel uit niet-autochtone Nederlanders

Van vergrijzing is onder de Nederlanders van Marokkaanse, Turkse, Antilliaanse en Surinaamse herkomst nog geen sprake. De gemiddelde leeftijd van de autochtone bevolking is momenteel 40,9 jaar, tegen nog geen 30 bij de bevolking met een Marokkaanse, Turkse of Antilliaanse herkomst. Vanwege deze jongere leeftijd zullen migranten in de toekomst een steeds groter deel van de potentiële beroepsbevolking uitmaken. Op dit moment is de arbeidsparticipatie onder met name vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst erg laag. Het verhogen hiervan is een belangrijk speerpunt in het emancipatiebeleid.

Nederlandse vrouwen krijgen laat kinderen

Vanaf begin jaren zeventig is het kindertal drastisch afgenomen. Gevolg daarvan is dat er nu minder vrouwen zijn tussen de 20 en 35 jaar, de leeftijd waarop zij doorgaans kinderen krijgen. Daar komt bij dat het gemiddeld kindertal per vrouw in Nederland met 1,7 al jaren onder het vervangingsniveau van 2,1 ligt. Overigens is dit nog steeds hoger dan in veel andere Europese landen (Eurostat 2010). De laatste twee jaar is het gemiddeld kindertal in Nederland iets gestegen (naar 1,79 in 2009), maar de verwachting is dat dit een tijdelijke situatie is, veroorzaakt door het relatief gunstige economische klimaat in 2007 en 2008 (CBS 2009).

Vrouwen in Nederland hebben het moederschap steeds langer uitgesteld, maar aan deze trend lijkt nu een einde te zijn gekomen. De gemiddelde leeftijd waarop vrouwen in ons land moeder worden ligt sinds 2004 op 29,4 jaar. Met name hoog opgeleide vrouwen krijgen laat kinderen. Als reden voor het uitstel verwijst een op de vijf vrouwen naar haar opleiding of carrière, waarvan ze verwacht dat dit slecht is te combineren met de zorg voor kinderen. Evenveel vrouwen geven aan eerst van hun vrijheid te willen genieten. Het meest genoemde obstakel voor het moederschap blijkt echter de man: 30% van de vrouwen geven aan dat ze nog geen geschikte partner hebben gevonden, de relatie nog onzeker is of dat de partner geen kinderen wil (Van Huis 2009).

Vrouwen met een niet-westerse achtergrond worden nog steeds op iets jongere leeftijd moeder en krijgen iets meer kinderen, maar de verschillen met de autochtone bevolking verdwijnen razendsnel. Vrouwen van de tweede generatie stellen het moederschap al bijna even lang uit en krijgen gemiddeld zelfs iets minder kinderen dan autochtone vrouwen.

Vrouwen vaker alleenstaand

Gemiddeld een derde van alle huwelijken eindigt in een scheiding (Garssen et. al. 2009). Als er kinderen bij betrokken zijn, blijven die doorgaans bij de moeder. Van de autochtone moeders staat 13% er alleen voor, tegenover 30% van de moeders met een niet-westerse achtergrond. In beide groepen is dit aandeel de laatste tien jaar gestegen. Onder andere vanwege de kinderen gaan vrouwen, minder vaak dan gescheiden mannen, na een scheiding minder snel opnieuw samenwonen of trouwen. Vanwege de vier jaar kortere levensverwachting van mannen zijn vrouwen ook op oudere leeftijd veel vaker alleenstaand dan mannen.

Literatuur

- Agtmaal-Wobma, E. van en A. de Graaf (2009). Uit elkaar. In: J. Garssen, A. de Graaf, J. Apperloo (red.), *Relatie en gezin aan het begin van de 21e eeuw* (p. 55-61). Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Agtmaal-Wobma, E. van en M. van Huis (2008). De relatie tussen vruchtbaarheid en opleidingsniveau van de vrouw. In: *Bevolkingstrends*, 56(2), p. 32-41.
- Agtmaal-Wobma, E. van en H. Nicolaas (2009). Demografie. In: M. Gijsberts en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport Integratie 2009* (p. 39-67). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bruggink, J.W., J. Garssen, B. Lodder en M. Kardal (2009). Trends in gezonde levensverwachting. In: *Bevolkingstrends*, 57(1), p. 60-66.
- cbs (2009). Bevolking groeit met 81 duizend. cbs Persbericht, 12 februari 2009.
- Duin, C. van (2009). Bevolkingsprognose 2008-2050: naar 17,5 miljoen inwoners. In: *Bevolkingstrends*, 57(1), p. 15-22.
- Duin, C. van en S. Loozen (2009). Huishoudensprognose 2008-2050: uitkomsten. In: *Bevolkingstrends*, 57(3), p. 14-19.
- Eurostat (2010). Key figures on Europe, 2010 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Garssen, J. (2008). Sterke daling geboortecijfer niet-westerse allochtone tieners. In: *Bevolkingstrends*, 56(4), p. 14-21.
- Garssen, J. en C. van Duin (2009). Allochtonenprognose 2008-2050: naar 5 miljoen allochtonen. In: *Bevolkingstrends*, 57(2), p. 14-17.
- Garssen, J. en K. van der Togt (2008). Levensverwachting snel toegenomen. In: cbs-webmagazine, 28 juli 2008. Geraadpleegd via <http://www.cbs.nl/nl-nl/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2008/2008-2528-wm.htm>.
- Garssen, J., V. Lalta en W. Portegijs (2009). Bevolking. In: A. Merens en B. Hermans, *Emancipatiemonitor 2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Graaf, A. de (2008). Helft eerstgeborenen heeft niet-getrouwde ouders. In: cbs-webmagazine, 28 juli 2008. Geraadpleegd via <http://www.cbs.nl/nl-nl/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2008/2008-2519-wm.htm>.
- Huis M. van (2009). Ouder worden. In: J. Garssen, A. de Graaf en J. Apperloo (red.), *Relatie en gezin aan het begin van de 21e eeuw* (p. 45-52). Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Huis, M. van en S. Loozen (2009). Dertigduizend flitscheidingen, 2001-2009. In: *Bevolkingstrends*, 57(4), p. 33-34.
- Loozen, S. en H. Nicolaas (2009). Samenwonen. In: J. Garssen, A. de Graaf, J. Apperloo (red.), *Relatie en gezin aan het begin van de 21e eeuw* (p. 33-41). Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Meulen, A. van, C. van Duin en J. Garssen (2009). Bevolkingsprognose 2008-2050: model en veronderstellingen betreffende de sterfte. *Bevolkingstrends* 57(1), blz. 41-53.
- Wobma, E. (2010). Gescheiden vrouwen blijven vaker alleen. In: cbs-webmagazine, 11 januari 2010. Geraadpleegd via <http://www.cbs.nl/nl-nl/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2010/2010-3013-wm.htm>
- Wobma, E. en A. de Graaf (2009). Scheiden en weer samenwonen. In: *Bevolkingstrends*, 57(4), p. 14-21.

3 Onderwijs

Marijke Hartgers (CBS), Wil Portegijs (SCP), Tanja Traag (CBS)

3.1 Onderwijsniveau geen thema meer in het emancipatiebeleid

Meisjes behalen al jaren een hoger onderwijsniveau dan jongens. Wat onderwijs betreft heerst daardoor het gevoel dat de emancipatie voltooid is. Al in 2000 is in de inleiding van het *Meerjarenbeleidsplan* met tevredenheid vastgesteld dat vrouwen steeds beter zijn opgeleid, en wordt aan het onderwerp vervolgens geen aandacht meer besteed (TK 2000/2001). Ook in het *Meerjarenbeleidsplan emancipatie 2006-2010* en in de emancipatienota *Meer kansen voor vrouwen* is onderwijs geen thema meer (TK 2005/2006; TK 2007/2008), ook niet dat van meisjes van niet-Nederlandse afkomst. Zij doen het beter dan hun broers, maar beduidend slechter dan autochtone meisjes. In de laatste emancipatienota en de bijbehorende onderwijsmancipatiebrief wordt dit weliswaar geconstateerd, maar gaat de aandacht verder uitsluitend naar het verhogen van de participatie van volwassen vrouwen met een niet-westerse achtergrond, onder andere door deelname aan het inburgeringsexamen (OCW 2007).

Zorg is er nog wel over de naar sekse gesegregeerde studiekeuze, die aansluit bij de beroepensegregatie op de arbeidsmarkt en deze in stand houdt. Vrouwen zijn oververtegenwoordigd in de sectoren zorg en onderwijs, en ook meisjes kiezen vaak voor een opleiding in deze richting. In technische beroepen en opleidingen daarentegen zijn vrouwen ver in de minderheid. Deze segregatie op de arbeidsmarkt en in opleidingsrichting wordt geïdentificeerd (TK 2007/2008; OCW 2007). Aangenomen wordt dat het de keuzemogelijkheden van vrouwen en mannen beperkt en daardoor leidt tot een onderbenutting van talenten. Gesteld wordt verder dat vrouwen geconcentreerd zijn in een beperkter aantal sectoren dan mannen, en dat mannen veel vaker van de ene sector naar de andere sector overstappen (TK 2005/2006). Verder wordt erop gewezen dat de beloning in vrouwenberoepen vaak lager is, zelfs bij gelijk functioniveau.

Ten slotte worden de te verwachten tekorten aan technisch personeel genoemd, die door een grotere instroom van meisjes in de techniek zou kunnen worden bestreden. De genomen of voorgestelde maatregelen zijn er ook allemaal op gericht meisjes te stimuleren voor een technisch of bètavakkenpakket of -beroep te kiezen. Dit sluit aan bij internationale afspraken om het aantal afgestudeerden en promovendi in de wiskunde, exacte vakken en techniek te verhogen en de sekseverhouding onder studenten beter in balans te brengen (TK 2003/2004).

Vergelijkbare inspanningen om bijvoorbeeld jongens meer te interesseren voor een loopbaan in de zorg of het onderwijs – sectoren waar toch ook grote tekorten worden verwacht – zijn er nauwelijks. Zij worden bovendien niet gevoerd met het oog op doorbreking van de sekse-segregatie. Tot nu toe is dus vooral de studiekeuze van meisjes geïdentificeerd, en niet die van jongens.

In dit hoofdstuk zal blijken of meisjes nog steeds zo veel succesvoller zijn op school dan jongens, en of de segregatie in opleidingsrichting toe- of afneemt. In een poging meer inzicht te krijgen in de achtergrond van de vaak seksestereotype beroepskeuze van jongeren kijken we of deze wellicht samenhangt met het beroep van de ouders. Vervolgens kijken we naar de eerste baan. Vinden vrouwelijke schoolverlaters minder vaak een baan? En als ze wel een baan hebben gevonden, verdienen ze dan minder dan de mannelijke schoolverlaters?

3.2 Primair onderwijs

Weinig meisjes in speciaal onderwijs

De meeste kinderen gaan naar school zodra ze 4 jaar zijn. Meestal gaan ze naar het reguliere basisonderwijs, maar kinderen die meer hulp nodig hebben dan het basisonderwijs kan bieden, gaan naar het speciaal onderwijs. Speciaal onderwijs kan gevolgd worden op scholen voor speciaal basisonderwijs en op speciale scholen voor lichamelijk, zintuiglijk of verstandelijk gehandicapte leerlingen en leerlingen met gedragsproblemen. Speciale scholen zijn er voor basis- en voortgezet onderwijs.

In vergelijking met het gewone basisonderwijs zitten op scholen voor speciaal onderwijs relatief weinig meisjes. In 2009/'10 was een derde van de leerlingen in het speciaal basisonderwijs van het vrouwelijk geslacht, terwijl het basisonderwijs ongeveer evenveel meisjes als jongens telde. Op de speciale scholen was iets minder dan een derde van de leerlingen een meisje.

Onder de zorgleerlingen in het primair onderwijs vertonen veel meer jongens dan meisjes gedrags- en concentratiestoornissen. Ook in het basisonderwijs worden jongens beduidend zwakker dan meisjes beoordeeld op werkhouding en sociaal gedrag (Driessen en Van Langen 2010). Vanaf schooljaar 2003/'04 zijn de speciale scholen op basis van handicaps of stoornissen van de leerlingen onderverdeeld in vier clusters (CBS 2010a). Jongens zijn vooral oververtegenwoordigd in cluster 4: ernstige ontwikkelingsstoornissen. In 2009/'10 was 80% van de leerlingen in dit cluster van het mannelijk geslacht.

Meisjes compenseren in Citotoets achterstand in rekenen volledig met betere taalscore

Veel leerlingen maken aan het eind van groep 8 van de basisschool de Eindtoets Basisonderwijs van Cito. De score op deze toets speelt vaak een adviserende rol bij de keuze van de leerling voor het soort onderwijs dat na de basisschool gevolgd zal worden. In 2008 deed ongeveer 85% van de basisscholen mee aan de Citotoets.

Meisjes scoren gemiddeld iets hoger op de taaltoets, maar duidelijk lager op het onderdeel rekenen-wiskunde dan jongens. Op het onderdeel taal hadden de meisjes in 2008 gemiddeld 75% van de vragen goed en de jongens 72%. Op het onderdeel rekenen-wiskunde scoorden de meisjes 69% en de jongens 75%. De totaalscore, waarin naast de deeltolsten taal en rekenen-wiskunde ook de studievoordigheden zijn meegenomen, liet geen verschil zien tussen meisjes en jongens: beide groepen beantwoordden 73% van de vragen goed. Meisjes en jongens verschilden niet op het onderdeel studievoordigheden.

In 2005 scoorden de jongens gemiddeld iets hoger. Meisjes compenseren hun achterstand in rekenen-wiskunde op jongens dus volledig met hun taalvaardigheden.

Tabel 3.1

Resultaten^a voor taal en rekenen-wiskunde in de Cito Eindtoets Basisonderwijs en de totaalscore, naar herkomst, 2008 (in procenten)

	taal		rekenen-wiskunde		totaalscore ^b	
	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens
totaal	75	72	69	75	73	73
autochtoon Nederlands	77	73	70	76	74	75
Turks	65	61	62	70	64	65
Marokkaans	67	63	61	69	64	65
Surinaams	72	67	63	68	68	67
Antilliaans/Arubaans	71	66	61	65	67	66
overig niet-westers	73	70	67	74	71	72

a Gemiddeld percentage vragen goed per onderdeel.

b Voor de totaalscore worden de deoltoetsen taal, rekenen-wiskunde en studievoordigheden gewogen samengenomen. Hierbij heeft taal een groter gewicht dan rekenen.

Bron: Cito, CBS (Onderwijsstatistieken 2007/'08)

Leerlingen van niet-westerse herkomst scoren over de hele linie lager dan autochtone leerlingen. Vooral de meisjes en jongens van Turkse en Marokkaanse herkomst hebben veel lagere scores. Maar ook binnen de herkomstgroepen doen de meisjes het beter op taalgebied en de jongens op het rekenonderdeel (zie tabel 3.1). Hierbij is het verschil tussen meisjes en jongens op het onderdeel rekenen-wiskunde wat groter bij de leerlingen van Turkse en Marokkaanse herkomst dan bij de leerlingen van Surinaamse en Antilliaanse herkomst.

3.3 Het voortgezet onderwijs

Meisjes vaker in vwo

Na het basisonderwijs gaan de meeste leerlingen naar een brugklas in het voortgezet onderwijs. Het advies van de basisschool, vaak ondersteund door een toets, bepaalt meestal in welke brugklas de leerling komt. Daarna bepalen de schoolresultaten in welke onderwijssoort de schoolloopbaan wordt vervolgd. In het derde leerjaar van het voortgezet onderwijs is voor de meeste leerlingen de definitieve keuze gemaakt. Dan zitten nog maar weinig leerlingen in een gemeenschappelijk leerjaar. In 2009/'10 telde het voortgezet onderwijs, exclusief het praktijkonderwijs, ruim 900.000 leerlingen, van wie ongeveer de helft meisjes. In dat jaar zaten 194.000 van deze leerlingen in het derde leerjaar; iets meer jongens dan meisjes. De verdeling naar onderwijssoort in het derde leerjaar verschilt voor meisjes en jongens. Ondanks de vergelijkbare Cito-score doen meisjes iets vaker havo en vooral meer vwo dan jongens (49% tegenover 44%).

Omgekeerd volgen jongens veel vaker een opleiding in het vmbo. Leerlingen uit niet-westerse landen zitten veel minder vaak op havo of vwo, maar ook in deze groepen bereiken meer meisjes dan jongens dit niveau.

Tabel 3.2

Deelname aan leerjaar 3 van het voortgezet onderwijs^a, naar onderwijssoort en herkomstland, 2009/'10^b (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	totaal leerjaar 3		wv.		
	abs	vmbo-bk %	vmbo-gt %	havo ^c %	vwo %
meisjes	96,0	26	25	25	24
herkomstland					
Nederland	75,1	26	23	26	25
Turkije	3,3	29	46	17	8
Marokko	2,9	29	46	17	9
Suriname/Antillen/Aruba	3,6	28	39	19	14
overig niet-westerse landen	4,7	25	29	25	22
jongens	98,0	26	30	24	20
herkomstland					
Nederland	77,1	26	27	25	22
Turkije	3,3	27	51	15	6
Marokko	2,9	28	52	14	6
Suriname/Antillen/Aruba	3,5	26	45	17	12
overig niet-westerse landen	4,7	27	32	22	19

a Voortgezet onderwijs exclusief praktijkonderwijs.

b Voorlopige cijfers.

c Inclusief algemeen leerjaar.

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 2009/'10)

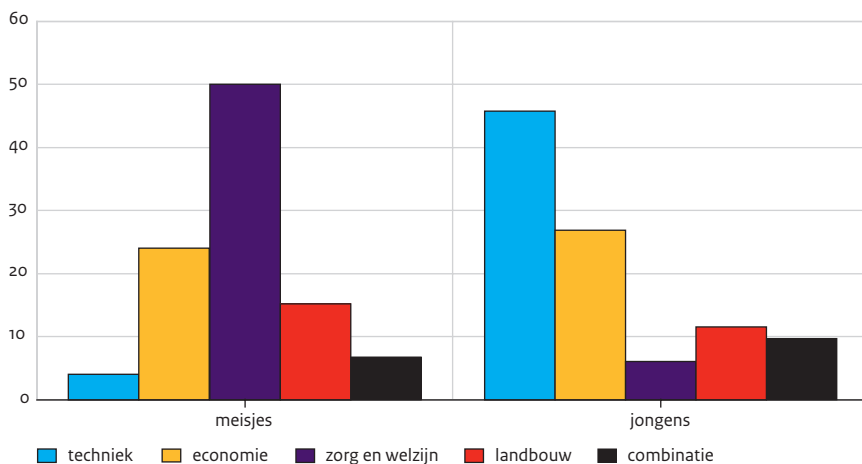
Sectorkeuze in vmbo nog steeds erg traditioneel

In het vmbo is de keuze voor een richting nog erg traditioneel. In 2009/'10 koos de helft van de meisjes voor een opleiding in de sector zorg en welzijn, terwijl 46% van de jongens voor een technische studie koos. Omgekeerd kiezen maar weinig meisjes voor techniek en weinig jongens voor zorg en welzijn. De tweede studierichting voor zowel meisjes als jongens is economie. Landbouw werd door 15% van de meisjes en 12% van de jongens gekozen. Sinds 2007/'08 is het mogelijk om voor een combinatie van sectoren te kiezen.¹ Het aandeel leerlingen dat voor zo'n combinatie kiest stijgt elk jaar. Bij meisjes gaat dit vooral ten koste van de keuze voor zorg en welzijn. In 2006/'07 koos 57% van de meisjes voor deze sector. Jongens kiezen tegenwoordig minder vaak voor techniek of economie. Meisjes en jongens van niet-westerse herkomst kiezen vaak voor een economische sector. Bij de jongens van niet-westerse herkomst is economie zelfs de populairste sector. Bij de meisjes komt economie direct na zorg en welzijn op de tweede plaats.

De sekseverhouding in de richtingen van de verschillende onderwijssoorten is weer-gegeven in een zogenaamde segregatie-index (zie figuur 3.3). In 2009/'10 bedroeg de segregatie-index voor de sectoren van het vmbo 24%. Dat betekent dat van de vmbo-leerlingen 24% van sector zou moeten veranderen om een gelijke verdeling te krijgen voor jongens en meisjes. De segregatie in het vmbo is sinds 1990/'91 sterk verminderd. Toen bedroeg de segregatie-index 34%. Doordat niet-westers allochtone jongens én meisjes veel vaker voor economie kiezen, is de segregatie-index voor deze groep veel lager.

Figuur 3.1

Sectorkeuze vmbo, 2009/'10^a (in procenten)

a Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Onderwijsstatistiek 2009/'10)

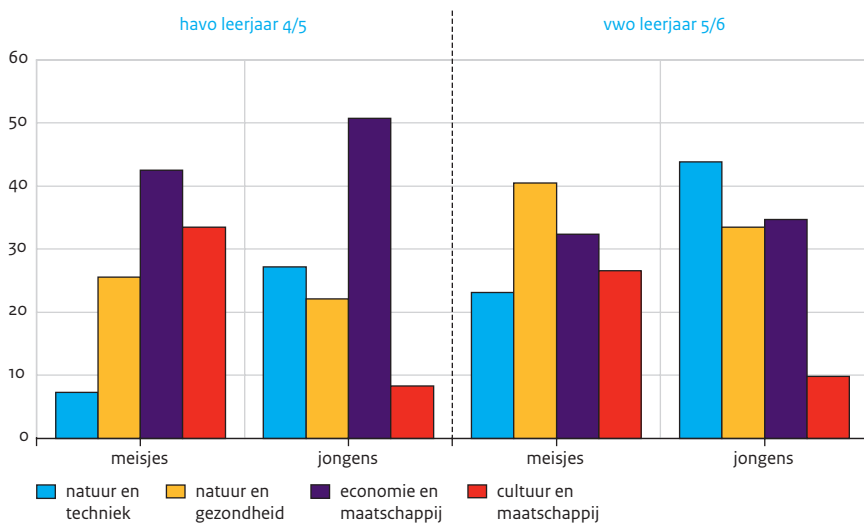
Cultuur en maatschappij bij havo-meisjes minder populair

In 2009/'10 was economie en maatschappij het populairste profiel op de havo bij zowel meisjes als jongens. Van de meisjes in de leerjaren 4 en 5 koos 43% dit profiel, van de jongens net iets meer dan de helft. Een derde van de meisjes koos voor cultuur en maatschappij, terwijl natuur en techniek bij de jongens op de tweede plek stond. Natuur en gezondheid was een goede derde. Een paar jaar geleden koos meer dan de helft van de meisjes in de havo voor cultuur en maatschappij, maar na de invoering van de vernieuwde tweede fase in het voortgezet onderwijs² vanaf 2007/'08 heeft dit profiel aan populariteit ingeboet. Wiskunde en economie zijn in de havo niet meer verplicht in dit profiel en een profiel zonder deze vakken beperkt de studiekeuze in het vervolgonderwijs. De meisjes kozen vooral meer voor economie en maatschappij, maar ook de twee natuurprofielen wonnen iets aan populariteit. Sinds de invoering van de vernieuwde tweede fase is de segregatie in de profielkeuze van de havo afgenomen van

20% tot 14% (zie figuur 3.3). Het aandeel meisjes en jongens dat een dubbel profiel koos lag in 2009/'10 op 9%. Vóór de vernieuwde tweede fase kozen meisjes veel minder vaak voor een dubbel profiel dan jongens.

Figuur 3.2

Profielkeuze in havo en vwo^a, 2009/'10^b (in procenten)

- a De percentages van de profielen tellen op tot meer dan 100%, omdat een deel van de leerlingen een dubbel profiel kiest.
b Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 2009/'10)

In vernieuwde 2^e fase kiezen vwo-meisjes meer voor natuur en techniek

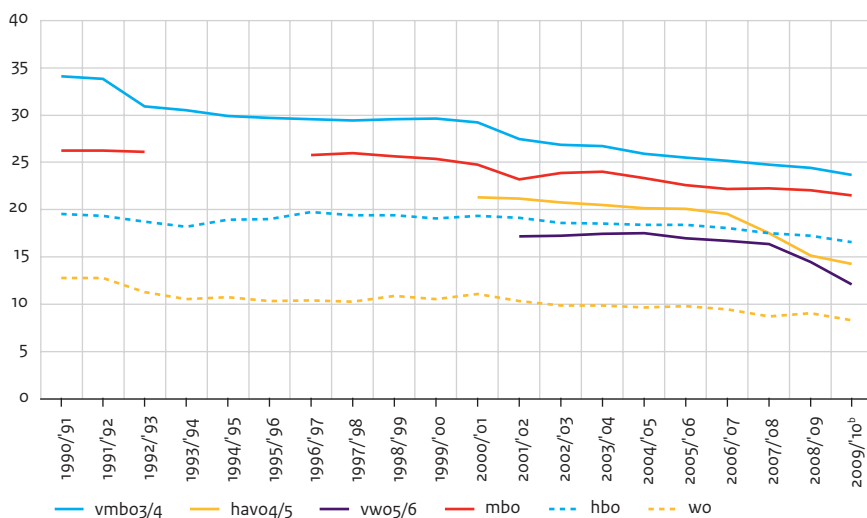
Binnen het vwo zijn de verschillen in studierichting kleiner dan binnen het vmbo en de havo, zowel tussen de verschillende profielen als tussen jongens en meisjes. In vergelijking met de havo kiezen vwo'ers vaker voor een dubbel profiel. In 2009/'10 bedroeg dit aandeel in het vwo 22%. Natuur en gezondheid was het populairste profiel bij vwo-meisjes en natuur en techniek bij jongens. Economie en maatschappij kwam bij beide groepen op de tweede plaats. Dit profiel was bij meisjes bijna even geliefd als bij jongens. Jongens kozen daarna bijna even vaak als meisjes voor natuur en gezondheid. Cultuur en maatschappij werd door 27% van de meisjes gekozen, maar was bij de jongens weinig populair. Natuur en techniek werd tot de invoering van de vernieuwde tweede fase door meisjes relatief weinig gekozen. In 2006/'07 koos nog maar 12% van de meisjes voor dit profiel. Daarna steeg het aandeel tot 23% in 2009/'10. De stijging gaat samen met een stijging van het aandeel dubbele profielen binnen de natuurrichting.

Net als in de havo steeg sinds de invoering van de vernieuwde tweede fase vooral het aandeel meisjes met een dubbel profiel. Een vakkenpakket met natuur- en scheikunde en biologie in combinatie met wiskunde A levert binnen het vwo het profiel natuur en gezondheid op. Bij keuze voor wiskunde B in plaats van wiskunde A is voldaan aan de voorwaarden voor zowel het profiel natuur en gezondheid als het profiel natuur en techniek.

De segregatie naar richting is in het vwo veel minder groot dan in het vmbo en iets minder groot dan in de havo (zie figuur 3.3). In 2009/'10 zou 12% van de vwo'ers van profiel moet veranderen om een gelijke verdeling tussen jongens en meisjes te hebben, tegen 14% van de havo-leerlingen en 24% van de leerlingen in de sectoren van het vmbo. Binnen het vwo gaat de afname van de segregatie in de laatste jaren samen met de invoering van de vernieuwde tweede fase, vergelijkbaar met de havo.

Figuur 3.3

Segregatie-index^a voor de keuze van onderwijsrichting

a Percentage van de leerlingen dat van onderwijsrichting zou moeten veranderen om een gelijke verdeling van meisjes en jongens te krijgen.

b Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 1990/'91-2009/'10)

Jongens volgen hun vader vaker qua richting dan dat meisjes hun moeder volgen

Het CBS heeft voor de Emancipatiemonitor onderzocht in hoeverre de keuze voor een studierichting van kinderen samenhangt met de beroepsrichting van hun ouders. Hier-voor is de studierichting in voortgezet onderwijs, middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs van dochters en zonen in 2007-2009 vergeleken met de beroepsrichting van hun moeders en vaders in 1996-1998, voor zover deze in die periode behoorden tot

de werkzame beroepsbevolking (en dus ten minste twaalf uur per week werkten; zie hoofdstuk 4). De resultaten laten zien dat kinderen in beperkte mate dezelfde richting als hun ouders kiezen (zie tabel 3.3).³ Daarbij volgen zoons iets vaker hun vaders dan dat dochters hun moeders volgen.

Tabel 3.3

Intergenerationele overdracht van beroepskeuze van moeders op dochters en vaders op zonen (in procenten)

		beroepsrichting moeder in 1996-1998							
		totaal	vv. alge- meen	cultureel	agrarisch	techniek	econo- mie en recht	medisch en ver- zorgend	Onder- wijs
<i>studierichting dochter</i>									
<i>in 2007-2009</i>									
algemeen		26	20						
cultureel		11		11					
agrarisch		1			3				
techniek		6				5			
economie en recht		20					20		
medisch en verzorgend		18						20	
onderwijs		8							14*
beroepsrichting vader in 1996-1998									
<i>studierichting zoon</i>									
<i>in 2007-2009</i>									
algemeen		23	31						
cultureel		10		12					
agrarisch		2			11***				
techniek		23		14**		27			
economie en recht		19					23		24*
medisch en verzorgend		5			3*			13*	
onderwijs		2							4
*** significant (p < 0,001)									
** significant (p < 0,01)									
* significant (p < 0,05)									

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '96-'98, Onderwijsstatistieken 2007-2009)

Meisjes van wie de moeder werkzaam was in het onderwijs kiezen significant vaker voor een opleiding tot docent. Terwijl gemiddeld 8% van de dochters voor een opleiding in deze richting kiest, kiest 14% van de dochters met een moeder in het onderwijs voor een opleiding tot onderwijsgevende. Jongens met een vader in het onderwijs kiezen niet significant vaker voor een opleiding in dezelfde richting. Zij kiezen relatief vaker dan gemiddeld voor economie en recht.

Zonen van vaders met een agrarisch beroep hebben een veel hogere kans om een opleiding in de agrarische sector te volgen dan andere jongens (11% versus 2% gemiddeld). Diezelfde groep kiest significant iets minder vaak voor een opleiding in de medische of verzorgende richting. Omgekeerd kiezen zonen van vaders met een medisch of verzorgend beroep juist vaker voor eenzelfde richting. Een sterk negatief verband wordt gevonden bij de combinatie van vaders met een cultureel beroep en zonen die kiezen voor een technische richting. Terwijl gemiddeld 23% van de jongens kiest voor een technische studie, kiest maar 14% van de zonen van vaders met een cultureel beroep voor deze richting.

Meisjes lopen in vo minder vaak vertraging op dan jongens

Van de leerlingen die in 2004/'05 startten in een brugklas van het voortgezet onderwijs is tot 2009/'10 nagegaan hoe zij tot dan toe binnen het vo hebben gepresteerd. Leerlingen die vmbo deden, hadden inmiddels allemaal examen gedaan of waren voortijdig uit het vo verdwenen, terwijl van diegenen die zonder vertraging in havo 5 waren gekomen de eerste examenresultaten bekend waren. De onvertraagde vwo'ers van dit cohort zaten in 2009/'10 in het examenjaar. Hiervan waren ten tijde van het samenstellen van deze publicatie de examengegevens nog niet bekend. Leerlingen die zonder diploma uit het vo stroomden zijn lang niet allemaal voortijdig schoolverlater. Een deel van hen is direct of indirect doorgestroomd naar een andere vorm van onderwijs, meestal het mbo. Meer jongens dan meisjes die in 2004/'05 in het vo begonnen hadden in 2009/'10 het vo verlaten. De meisjes hadden hierbij relatief vaker dan de jongens een diploma behaald en ook vaker een diploma op een hoger niveau dan de jongens. Jongens stromen over het algemeen vaker voortijdig uit en meisjes volgen vaker dan jongens hogere niveaus van onderwijs. Meer jongens dan meisjes uit cohort 2004/'05 haalden een diploma in een van de beroepsgerichte leerwegen van het vmbo. Meisjes hadden in 2009/'10 al vaker een havo-diploma op zak (dus zonder vertraging), terwijl zij ook vaker dan jongens nog onderwijs volgden in het vo. Dit deden zij vooral in het vwo.

Binnen alle niveaus liepen meisjes minder vertraging op dan jongens. Van de meisjes die in 2009/'10 in het vwo zaten had 85% (nog) geen vertraging opgelopen, tegen 76% van de vwo-jongens; zij zaten inmiddels dus in leerjaar 6.

Tabel 3.4

Behaald onderwijsniveau in het vo per 2009/'10 na start in de brugklas in 2004/'05

	meisjes totaal x 1000	wv. zonder vertraging %	jongens totaal x 1000	wv. zonder vertraging %
totaal	91,3	75	94,3	70
wv.				
uit vo totaal	60,7	85	65,5	80
wv. met diploma				
vmbo-bk	20,1	92	24,1	90
vmbo-gt	19,2	83	19,3	78
havo	12,3	100	9,9	100
wv. zonder diploma				
afgewezen	2,0	82	2,0	75
geen examen gedaan	7,1	46	10,2	43
nog in vo totaal	30,6	56	28,8	45
wv.				
in havo	10,4	0	11,4	0
in vwo	20,1	85	17,2	76

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 2009/'10)

Jongens stapelen vaker

Meer jongens dan meisjes gaan na het behalen van een vo-diploma door voor een diploma op een hoger niveau in het vo, dat wil zeggen met een diploma van de theoretische leerweg (vmbo-t) naar havo-4 en met een havo-diploma naar vwo-5 (Jenje-Heijdel 2010). Het verschil is vooral groot bij de overgang van de (onvertraagde) havo-leerlingen naar het vwo (4% van de meisjes met een havo-diploma versus 7% van de jongens). Het cohort dat in 2004/'05 startte is nog niet lang genoeg gevolgd om te kunnen nagaan of deze leerlingen ook geslaagd zijn voor hun vervolgopleiding en daadwerkelijk 'diploma-stapelaars' zijn.

Meisjes met vwo-diploma vaker naar hbo

Stroomgegevens laten zien dat meisjes na het behalen van een vwo-diploma vaker dan jongens voor een hbo-opleiding kiezen (in 2009 16% versus 11%). Vooral autochtone meisjes doen dat. Meisjes van niet-westerse herkomst en jongens kiezen na het vwo vaker voor een universitaire studie. Opvallend is dat juist vwo'ers met een profiel cultuur en maatschappij (meer gekozen door meisjes dan door jongens) vaker voor hbo dan voor wo kiezen.

Omgekeerd kiezen na het vmbo meisjes vaker voor een hoger mbo-niveau dan jongens. Meisjes gingen in 2009/'10, nadat zij een diploma in de vmbo-kaderberoepsgerichte leerweg (vmbo-k) hadden behaald, vaker naar een mbo-opleiding op niveau 3 of 4 (87% versus 65% van de jongens), terwijl jongens vaker naar de basisberoepsopleiding (mbo-2) gingen.

3.4 Het middelbaar beroepsonderwijs

Vrouwen oververtegenwoordigd in hoogste mbo-niveaus

Het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) telde in 2009/'10 meer dan een half miljoen deelnemers. Daarvan was 47% vrouw. De laatste jaren is het aandeel vrouwen constant gebleven. In de jaren negentig was wel sprake van een stijging van 41% in 1990/'91 naar 46% in 2000/'01. Vrouwen zijn met 52% iets oververtegenwoordigd in de hoogste twee niveaus van het mbo. En dat is niet vreemd, want ook in het vmbo volgen meisjes gemiddeld hogere niveaus dan jongens. Daarnaast zagen we in paragraaf 3.3 dat vanuit het vmbo-k de meisjes vaker naar hogere niveaus binnen het mbo stromen dan de jongens van diezelfde leerweg. Vrouwen kiezen binnen het mbo veel minder vaak dan mannen voor een combinatie van werken en leren. In 2009/'10 koos een kwart van de mbo-vrouwen voor een bbl-opleiding, tegen 40% van de mannen.

Het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) kan worden gevolgd op vier verschillende niveaus. Voor elk daarvan kent de opleiding twee verschillende leerwegen: de beroepsopleidende leerweg (bol) en de beroepsbegeleidende leerweg (bbl). Binnen de bol krijgt een leerling 20-60% beroepspraktijkvorming in de vorm van stages. Binnen de bbl werkt de leerling meestal vier dagen in de week in een leerbedrijf en gaat hij of zij één dag in de week naar school, maar er zijn ook andere combinaties mogelijk. De middenkaderopleiding (niveau 4a) wordt vooral in de bol gevolgd, de overige niveaus worden bijna even vaak gekozen in de bol als in de bbl.

Binnen het mbo kiezen vrouwen nog steeds veelvuldig voor een opleiding in de sector zorg en welzijn, al is het aandeel vrouwen in deze sector de afgelopen jaren iets teruggelopen. In 2009/'10 was 82% van de deelnemers in deze sector vrouw, in 2000/'01 was dat 87%. Het aandeel vrouwen in de sectoren techniek en landbouw is sinds 2000/'01 toegenomen. Op de hoogste twee mbo-niveaus volgden evenveel vrouwen als mannen een landbouwopleiding. Binnen de sector landbouw volgen vrouwen vaker dan mannen een opleiding in de dierhouderij of dierverzorging. Techniek is, ondanks de stijging van de afgelopen jaren, nog steeds weinig populair bij mbo-vrouwen. In 2009/'10 was 16% van de deelnemers in de sector techniek vrouw. Op de hoogste mbo-niveaus lag dat aandeel iets hoger. In de studierichtingen waar vrouwen oververtegenwoordigd zijn is hun aandeel dus gedaald, en in de richtingen waar ze ondervertegenwoordigd zijn is dat gestegen. Daarmee is de seksesegregatie in het mbo afgenomen.

De segregatie-index daalde van 26% in de jaren negentig naar 22% in 2009/'10 (zie figuur 3.3). Hiermee is de segregatie naar richting in het mbo nog net iets lager dan in het vmbo (24%). In het vmbo nam de segregatie sinds 1990 veel sterker af.

Tabel 3.5

Aandeel vrouwen in het mbo, naar studierichting en niveau, 1990/'91-2009/'10 (in procenten)

	1990/'91	2000/'01	2003/'04	2005/'06	2008/'09	2009/'10 ^a
totaal mbo ^b	41	46	47	47	47	47
wv.						
techniek	9	11	11	13	15	16
economie	50	49	44	43	44	44
zorg en welzijn	89	87	86	83	82	82
landbouw	24	39	43	44	45	44
combinatie				4	24	21
niveau 3 en 4 ^c	44	50	52	51	52	52
wv.						
techniek	10	14	15	16	18	19
economie	50	47	43	44	45	45
zorg en welzijn	88	87	85	82	81	81
landbouw	20	42	47	50	51	50
combinatie				2	5	6

a Voorlopige cijfers.

b 1990/'91 inclusief havo-mbo, vhbo en oriënterende en schakelende programma's.

c Vanaf 2000/'01 de vakopleidingen (niveau 3) en de middenkader- en specialistenopleidingen (niveau 4). In 1990/'91 de lange mbo-opleiding en de voortgezette opleiding van het leerlingwezen.

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 1990/'91-2009/'10)

Vrouwen stromen binnen mbo vaker door naar hogere niveaus

Van de deelnemers die in het schooljaar 2005/'06 startten met een mbo-opleiding is tot 2009/'10 nagegaan hoe de onderwijsloopbaan binnen het mbo is verlopen. Meer vrouwen (57%) dan mannen (47%) waren in 2009/'10 al met een diploma uit het mbo gestroomd, waarbij vrouwen vaker een diploma van een hoger niveau hadden behaald dan mannen. Dat is in overeenstemming met de hogere deelname aan de hoogste mbo-niveaus door vrouwen. Van de gestarte vrouwen had een derde een mbo-4 diploma op zak, tegen een kwart van de mannen. Verder volgde 28% van de vrouwen en 32% van de mannen nog mbo-onderwijs. Iets meer dan de helft van hen had inmiddels al wel een of meer mbo-diploma's gehaald, maar leerde door op een hoger niveau. Van de mannen die in 2005/'06 in het mbo startten, had 20% in 2009/'10 het mbo zonder diploma verlaten. Bij de vrouwen was dit minder: 16%.

De mbo-loopbanen van vrouwen en mannen verschillen ook per niveau waarin zij in het mbo zijn ingestroomd, waarbij vrouwen het gemiddeld beter doen dan mannen. De uitstroom zonder diploma was binnen elk niveau hoger voor de mannen (zie ook § 3.6). Vanuit de laagste twee niveaus stroomden vrouwen vaker door naar hogere mbo-niveaus (opstroom), terwijl mannen na een start in het derde niveau iets vaker zowel naar een hoger als naar een lager niveau stroomden (op- en afstroom) dan vrouwen. Na een start in het vierde mbo-niveau volgden in 2009/'10 meer mannen dan vrouwen nog onderwijs op een lager niveau.

Mannen stromen vanuit mbo vaker door naar hbo

Na het behalen van een mbo-diploma op het vierde niveau blijven mannen vaker in het onderwijs dan vrouwen (Jenje-Heijdel 2010). Van de mannen die in 2008/'09 een mbo 4-diploma haalden bleef 7% doorleren in het mbo, terwijl 42% doorstroomde naar het hbo. Bij de vrouwen lagen deze aandelen op respectievelijk 5% en 38%. De sector economie is de grootste leverancier van mbo'ers die doorgaan naar het hbo.

3.5 Het hoger onderwijs

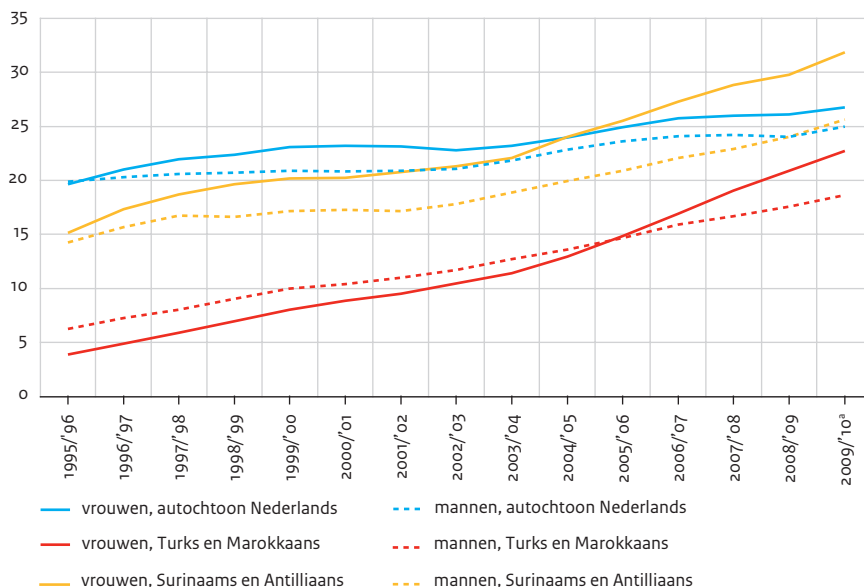
Meer dan de helft van de hbo- en wo-studenten is vrouw

In 2009/'10 stonden in het hoger onderwijs (ho) 634.000 studenten ingeschreven voor een voltijd-, deeltijd- of duale studie (een combinatie van werken en leren). Bijna twee derde daarvan deed een studie in het hoger beroepsonderwijs (hbo). Van de hbo-studenten was 52% vrouw, van de wo-studenten was dat 51%. Binnen het hbo zijn de vrouwen sinds 1997/'98 in de meerderheid, in het wo sinds 2006/'07. Het aantal duale en deeltijdstudenten binnen het wo is erg klein: 95% van de vrouwen en van de mannen doet een voltijdstudie. Binnen het hbo is het aandeel voltijdstudenten kleiner: 80% bij de vrouwen en 82% bij de mannen. Iets meer vrouwen dan mannen doen een deeltijdstudie in het hbo; het aandeel duale studenten ligt daar op 3%.

De deelname aan het hoger onderwijs stijgt al jaren, en dat is ook nodig als Nederland internationaal wil blijven als kennisland (CBS 2010b). De stijging kwam voor een deel door de groei van het aantal vrouwen dat ging studeren, maar vooral door de toename van het aantal studenten van niet-westerse herkomst. Bij vergelijking van de deelname aan het hoger onderwijs in de tijd zeggen de absolute aantallen niet zo veel. Het aantal jongeren in de populatie kan immers zijn toe- of afgenomen. Daarom zijn in de figuren 3.4 en 3.5 de absolute aantallen ingeschrevenen in het voltijds hbo en wo gerelateerd aan de aantallen van de relevante leeftijdsgroep in de bevolking; voor het hbo zijn dat de 18-23-jarigen en voor het wo de 19-24-jarigen.⁴

Figuur 3.4

Voltijdstudenten hbo als aandeel van de bevolking van 18-23 jaar, naar herkomstgroep (in procenten)

a Voorlopige cijfers.

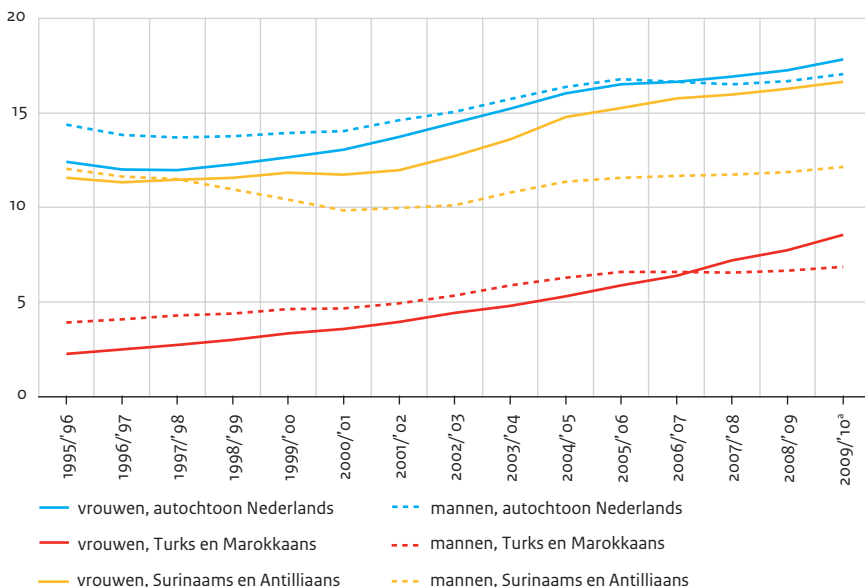
Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 1995/'96-2009/'10)

Sinds 2006/'07 studentes van Turkse en Marokkaanse herkomst relatief vaker in ho

De deelnamepercentages van zowel vrouwen als mannen aan het voltijds hbo en voltijds wo groeien nog steeds. Binnen het hbo nam vanaf 1995/'96 vooral de relatieve deelname van studenten met een niet-westerse achtergrond toe. Binnen het wo steeg ook de deelname van autochtone Nederlandse vrouwen flink, terwijl de wo-deelname van mannelijke studenten met een Surinaamse of Antilliaanse/Arubaanse achtergrond minder snel groeide. Sinds 2006/'07 is de relatieve deelname van vrouwen aan hbo en wo in alle onderscheiden herkomstgroepen groter dan die van de mannen. Vanaf dat jaar stonden ook de studentes van Turkse en Marokkaanse herkomst vaker dan de mannen ingeschreven in het voltijds hbo en wo. Deze groepen blijven overigens vooral in hun deelname aan het wo flink achter bij de overige herkomstgroepen. Vrouwen met een Surinaamse en vooral Antilliaanse/Arubaanse achtergrond namen al veel langer relatief vaker deel aan het hoger onderwijs dan de mannen met diezelfde achtergrond. Een deel van de studenten met een Antilliaanse/Arubaanse achtergrond is speciaal voor de studie naar Nederland gekomen. Deze zogenaamde studiemigranten zorgen voor een vertekening naar boven bij de deelnamepercentages.

Figuur 3.5

Voltijdstudenten wo als aandeel van de bevolking van 19-24 jaar, naar herkomstgroep (in procenten)

a Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 1995/'96-2009/'10)

Vrouwen kiezen steeds vaker voor bètastudies

Binnen het hoger onderwijs zijn vrouwen vooral oververtegenwoordigd in de studierichtingen gezondheidszorg en welzijn en onderwijs. In 2009/'10 was van alle studenten gezondheidszorg en welzijn in het hbo 78% vrouw en in het wo 63%. Binnen het hbo nam het aandeel vrouwen sinds 2000/'01 iets af, binnen het wo iets toe. Hbo-studenten in de richting onderwijs waren voor 72% vrouw, terwijl deze onderwijsrichting in het wo voor 84% uit vrouwen bestond. Voor beide onderwijssoorten geldt dat het aandeel vrouwen hier tussen 1990/'91 en 2000/'01 steeg en daarna heel licht daalde. Binnen het hbo is onderwijs samen met gezondheidszorg en welzijn de tweede richting qua studentenaantallen. Binnen het wo telt onderwijs niet veel studenten. De grootste studierichting binnen hbo en wo is sociale wetenschappen, bedrijfskunde en rechten, met een derde van alle hbo- en bijna de helft van alle wo-studenten. Het aandeel vrouwen bedroeg hier in 2009/'10 binnen het hbo 43% en binnen het wo 52%. Het aandeel vrouwelijke hbo-studenten in deze richting bleef, na een stijging tussen 1990/'91 en 2000/'01, de laatste jaren redelijk constant. Binnen het wo bleef het aandeel vrouwen stijgen. Het aandeel vrouwen in de richting landbouw en diergeneeskunde is sinds 1990/'91 flink gestegen. Het gaat daarbij overigens niet om veel vrouwen: deze studierichting wordt zowel in

wo als in hbo maar door 1% van de studenten gekozen. Vrouwen kiezen relatief steeds minder vaak voor taalwetenschappen, geschiedenis en kunst.

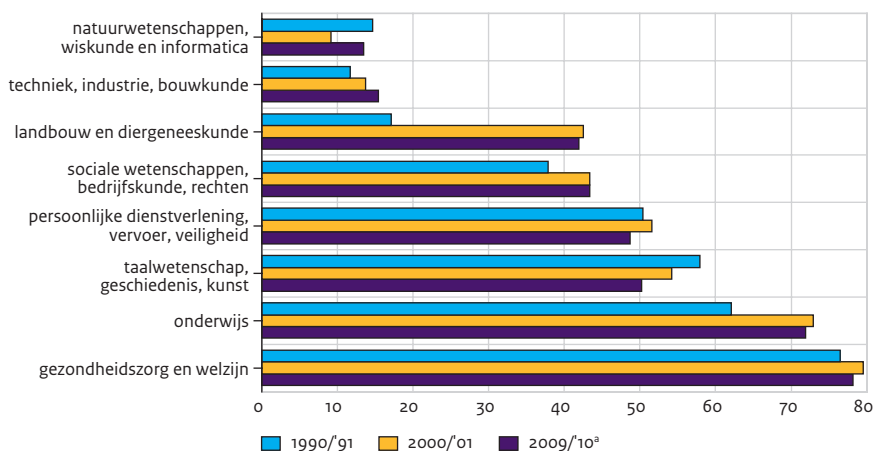
Het omgekeerde geldt voor de traditioneel mannelijke bètastudies. Vrouwen zijn geleidelijk aan bezig hun grote achterstand in de deelname aan deze studies in te halen.

In 2009/'10 was 15% van de hbo- en 19% van de wo-studenten in techniek, industrie en bouwkunde vrouw, in 1990/'91 was dat nog respectievelijk 12% en 14%. Het aandeel vrouwen in natuurwetenschappen, wiskunde en informatica steeg binnen het wo in diezelfde periode van 24% naar 29%. Binnen het hbo nam het aandeel vrouwen in deze richting tussen 1990/'91 en 2000/'01 flink af, maar is sindsdien tot bijna weer het aandeel van 1990/'91 gestegen. De toekomst zal uitwijzen of vrouwen vaker een bètastudie gaan volgen nu zij binnen havo en vwo vaker voor een natuurprofiel kiezen.

De segregatie-index voor studierichting in het hbo en wo laat evenals die voor het vo en mbo een daling zien (zie figuur 3.3). De afname van de segregatie in het hbo is niet groot (van 20% in 1990/'91 naar 17% in 2009/'10). De traditioneel al lage segregatie in het wo nam sinds 1990/'91 nog verder af (van 13% naar 8%).

Figuur 3.6

Aandeel vrouwen in het vol- en deeltijds hbo, naar studierichting, 1990/'91-2009/'10 (in procenten)

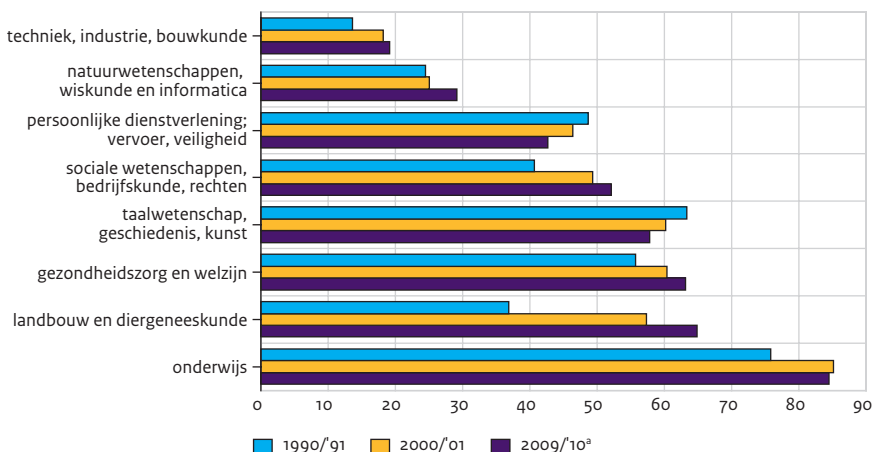

a Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 1990/'91-2009/'10)

Figuur 3.7

Aandeel vrouwen in het vol- en deeltijds wo, naar studierichting, 1990/'91-2009/'10 (in procenten)

a Voorlopige cijfers.

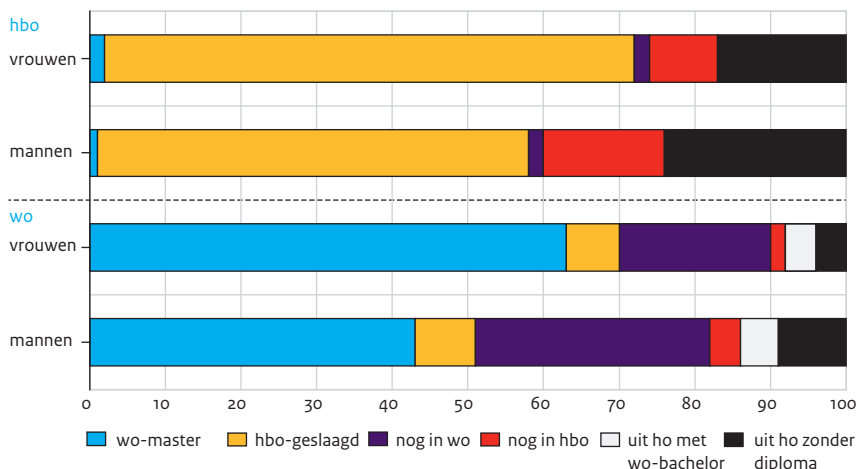
Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 1990/'91-2009/'10)

70% van de hbo-vrouwen binnen zes jaar geslaagd

Vrouwen nemen niet alleen vaker dan mannen deel aan het hoger onderwijs, zij sluiten hun studie ook vaker succesvol af en studeren tevens sneller af dan mannen. Van het cohort studenten die in 2003/'04 met een voltijdstudie in het hbo begonnen, had zes jaar later ruim 70% van de vrouwen een diploma in het hoger onderwijs behaald, tegen krap 60% van de mannen. Van de vrouwen was 11% nog bezig met een studie en van de mannen 18%, terwijl 17% van de vrouwen zonder diploma uit het hoger onderwijs was gestroomd tegen 25% van de mannen. De cijfers variëren per vooropleiding, maar de verschillen tussen vrouwen en mannen zijn in alle groepen te constateren.

Figuur 3.8

Wo-cohort 2002/'03^a en hbo-cohort 2003/'04, stand na zeven jaar (wo) en zes jaar (hbo) na een voltijdstudie (in procenten)

a Wo met vooropleiding vwo.

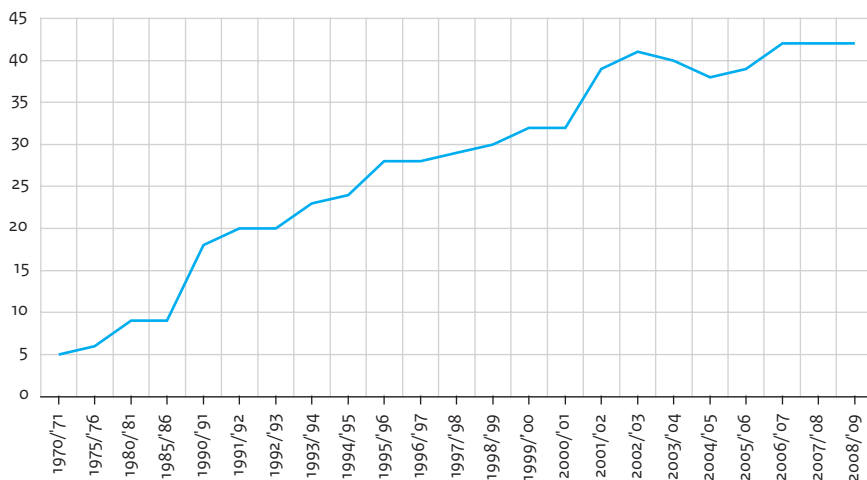
Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 2002/'03, 2003/'04)

Veel meer vrouwen dan mannen binnen zeven jaar in wo geslaagd

Van het cohort studenten die in 2002/'03 na het vwo met een voltijds wo-studie begonnen had na zeven jaar 70% van de vrouwen en maar iets meer dan de helft van de mannen een wo-master of hbo-diploma op zak. De meeste diploma's waren van een wo-masteropleiding, 7% van de vrouwelijke starters en 8% van de mannelijke starters haalde een hbo-diploma. Veel meer mannen dan vrouwen studeerden nog in het wo (31% versus 20%) of in het hbo (4% versus 2%). Van de vrouwen was 4% met een wo-bachelordiploma uit het hoger onderwijs vertrokken en 4% zonder diploma. Van de mannen was dit meer, respectievelijk 5 en 9%.

Figuur 3.9

Aandeel vrouwen in academische promoties, 1970/'71-2008/'09 (in procenten)

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 1970/'71-2008/'09)

Veel vrouwen promoveren in gezondheidszorg en welzijn

Het aandeel vrouwen in academische promoties is tussen 1970/'71 en 2003/'04 gestegen van 5% tot 41%. Daarna trad een lichte daling in en vervolgens weer een kleine stijging. Sinds 2006/'07 is 42% van de nieuw-gepromoveerden vrouw. De stijging van het aandeel vrouwen in academische promoties over de jaren gaat samen met een groei van het totaal aantal promoties. Sinds 1990/'91 is het aantal academische promoties met 74% toegenomen. Deze groei kwam voor het grootste deel op het conto van de vrouwen. In 2008/'09 promoveerden drie keer zoveel vrouwen als in 1990/'91. De toename bij de mannen bedroeg 24%. Van de 3301 promoties in 2008/'09 vonden er 1022 plaats in de richting gezondheidszorg en welzijn. In deze richting is met 53% het aandeel vrouwelijke gepromoveerden het grootst. Vrouwen waren ook goed vertegenwoordigd in de richtingen taalwetenschappen, geschiedenis en kunst (46%) en sociale wetenschappen en bedrijfskunde (45%). Het aandeel vrouwen was het kleinst in de richtingen techniek, industrie en bouwkunde (27%) en natuurwetenschappen en informatica (32%).

3.6 Voortijdig schoolverlaten

Meisjes van niet-westerse herkomst hebben vaker startkwalificatie dan autochtone jongens

Een goede opleiding is van belang om te kunnen slagen op de arbeidsmarkt. De overheid acht een opleiding op ten minste het niveau van havo, vwo of mbo-niveau 2 (basisberoepsopleiding) hiervoor noodzakelijk. Leerlingen die van school gaan

zonder een diploma op dit niveau hebben geen startkwalificatie en worden voortijdig schoolverlater genoemd.

Meisjes hebben vaker een startkwalificatie dan jongens. In 2009 had bijna 10% van de meisjes van 18 tot 25 jaar geen startkwalificatie behaald, terwijl ze ook niet meer op school zaten. Bij de jongens lag dit aandeel op 15%. Meisjes van niet-westerse herkomst hadden vaker dan autochtone meisjes geen startkwalificatie, maar zij deden het beter dan de autochtone jongens. Jongens van niet-westerse herkomst hadden met bijna 20% verreweg het hoogste aandeel zonder startkwalificatie.

Tabel 3.6

Schoolverlaters zonder startkwalificatie, naar herkomstgroep (in procenten)

	totaal		autochtoon Nederlands		niet-westers	
	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen
aandeel niet-schoolgaande jongeren						
18-24 jaar zonder startkwalificatie, 2009 ^a	9,9	15,3	9,6	14,3	12,1	19,5
aandeel voortijdig schoolverlaters van het totaal aantal leerlingen jonger dan 23 jaar, 2009 ^b	2,7	3,9	2,3	3,3	4,1	6,8
totaal middelbaar beroepsonderwijs ^c	6,4	8,9	5,8	7,5	8,2	14,3
assistentopleiding (niveau 1)	32,7	36,2	37,3	36,2	26,8	36,4
basisberoepsopleiding (niveau 2)	13,5	13,8	13,3	12,1	13,3	19,5
vakopleiding (niveau 3)	4,9	5,1	4,7	4,3	5,2	8,3
middenkader-/specialistenopleiding (niveau 4)	3,3	4,7	2,9	4,0	4,5	7,5
totaal voortgezet onderwijs ^d	1,0	1,4	0,9	1,2	1,4	2,1
leerjaar 1-2	0,5	0,9	0,4	0,7	1,0	1,7
havo/vwo 3-6	0,6	0,9	0,6	0,8	1,0	1,0
vmbo 3-4	2,5	2,9	2,4	2,7	2,5	3,6

a Op basis van de Enquête Beroepsbevolking'09.

b Inclusief voortgezet algemeen volwassenenonderwijs (vavo).

c Aandeel voortijdig schoolverlaters van het totaal aantal leerlingen jonger dan 23 jaar in het mbo in 2008/'09 en per mbo-niveau. Bijvoorbeeld: 13,5% van de vrouwen in de basisberoepsopleiding stroomden zonder startkwalificatie uit het (bekostigd) onderwijs. Inclusief extranei.

d Aandeel voortijdig schoolverlaters van het totaal aantal leerlingen jonger dan 23 jaar in het vo in 2008/'09 en per combinatie van onderwijssoort en leerjaar. Bijvoorbeeld: 2,5% van de meisjes in de leerjaar 3 en 4 van het vmbo stroomden zonder startkwalificatie uit het (bekostigde) onderwijs.

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 2008/'09, Enquête Beroepsbevolking'09)

Meisjes stromen vanuit alle niveaus minder vaak voortijdig uit

Van alle leerlingen die aan het begin van schooljaar 2008/'09 nog op een school voor voortgezet onderwijs (vo), middelbaar beroepsonderwijs (mbo) of voortgezet algemeen volwassenenonderwijs (vavo) zaten en jonger dan 23 jaar waren, had 3,3% een jaar later het onderwijs zonder startkwalificatie verlaten. Ook in deze indicator is te zien dat de prestaties van autochtone meisjes het best zijn (2,3% voortijdig schooluitval) en die van de jongens van niet-westerse herkomst het slechtst (6,8% voortijdig schooluitval). Bij het beschouwen van deze nieuwe aanwas van voortijdig schoolverlaters doen de meisjes van niet-westerse herkomst het echter iets slechter dan de autochtone jongens (respectievelijk 4,1% en 3,3% voortijdig schooluitval). Hetzelfde beeld is te zien voor het mbo en het vo afzonderlijk (Hartgers 2010).

Vanuit het mbo stromen relatief meer jongeren zonder startkwalificatie uit het onderwijs dan vanuit het vo. Voor een deel komt dit doordat vmbo-leerlingen zonder diploma kunnen doorstromen naar het mbo. Veel van deze leerlingen stoppen later alsnog voortijdig met hun opleiding (Herweijer 2008). Van de meisjes die in 2008/'09 een mbo-opleiding volgden, was een jaar later 6,4% zonder startkwalificatie uit het onderwijs gestroomd. Van de jongens was dat 8,9%. De voortijdige schooluitval is lager naarmate een hoger mbo-niveau gevolgd is. Dat geldt voor zowel meisjes als jongens.

De voortijdig schooluitval vanuit het voortgezet onderwijs was met 1% dus niet zo hoog als vanuit het mbo. Voortijdig schoolverlaters zijn vooral weinig afkomstig uit de eerste leerjaren en vanuit havo en vwo. De eerste groep is natuurlijk nog jong en leerplichtig, en de tweede groep heeft met het behalen van een diploma een startkwalificatie in handen.

Dat geldt niet voor het vmbo. Na het behalen van het vmbo-diploma is nog geen startkwalificatie behaald. Binnen het voortgezet onderwijs vond, ondanks de mogelijkheid om ook zonder diploma naar het mbo door te stromen, relatief de grootste uitval plaats vanuit het derde en vierde leerjaar van het vmbo. De uitstroom uit elk onderscheiden niveau van het vo telde meer jongens dan meisjes zonder startkwalificatie.

Sinds het schooljaar 2004/'05 is het aandeel voortijdig schoolverlaters afgenomen: bij meisjes van 3,8% naar 2,7% in 2008/'09 en bij jongens van 5,3% naar 3,9%. De afname is bij jongens dus groter dan bij meisjes. Dat geldt voor alle onderscheiden niveaus van het vo en het mbo. De jongeren met een niet-westerse achtergrond verbeterden zich sterker dan de autochtone Nederlanders, vooral jongens en met name vanuit het mbo.

Overigens zal een deel van de jongeren die hier als voortijdig schoolverlater zijn aangewezen op een later moment toch nog een startkwalificatie behalen. Iets meer dan 10% van de voortijdig schoolverlaters uit 2004/'05 blijkt binnen vier jaar alsnog een diploma te hebben behaald op minimaal mbo-2 niveau of havo of vwo. Meisjes deden dat relatief iets vaker dan jongens (CBS 2010a; Pijpers 2011).

3.7 Arbeidsmarktsituatie van schoolverlaters

Vrouwen met ho-diploma vaker direct betaald werk

Van leerlingen en studenten die in 2007/'08 onderwijs volgden maar het volgende studiejaar niet meer is nagegaan hoe in september 2008 hun arbeidsmarktsituatie was. Daarbij zijn drie groepen beschouwd: de schoolverlaters vanuit vo, mbo en vavo zonder startkwalificatie (voortijdig schoolverlaters), de mbo- en de ho-gediplomeerde schoolverlaters.

Tabel 3.7

Arbeidsmarktsituatie van voortijdig schoolverlaters^a en gediplomeerde mbo'ers, 2008

	voortijdig schoolverlater		mbo-gediplomeerde schoolverlater	
	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen
totaal schoolverlaters 2007/'08 (x1000)	19,6	28,9	38,4	36,4
naar arbeidsmarktsituatie in september 2008				
wv. met betaald werk ^b (%)	54	58	88	90
als werknemer (x 1000)	10,6	16,7	33,5	32,1
wv. met voltijddienstverband ^c (%)	14	29	22	56
wv. met inkomen (gemiddeld fiscaal maandloon):				
minder dan 1,2 keer minimum (jeugd)loon (%)	28	17	13	7
1,2 tot 1,5 keer minimum (jeugd)loon (%)	28	22	26	19
> 1,5 keer minimum (jeugd)loon (%)	44	61	62	74

a Schoolverlaters zonder startkwalificatie jonger dan 23 jaar uit vo, mbo en vavo.

b Betaald werk als zelfstandige of werknemer.

c Voltijddienstverband volgens opgave van de werkgever.

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken 2008)

Het aandeel schoolverlaters dat in september betaald werk heeft, is het hoogst voor de mannen met een mbo-diploma (90%) en het laagst voor de vrouwen die voortijdig van school gingen (54%). Bij de voortijdig schoolverlaters en de mbo-gediplomeerden bleven de vrouwen iets achter bij de mannen. Van de afgestudeerden in het hoger onderwijs deden de vrouwen het iets beter. Bij de mbo-gediplomeerde schoolverlaters uit de sector techniek is het verschil tussen mannen en vrouwen het grootst: van de vrouwen had 79% betaald werk en van de mannen 91%. Vanuit de sector zorg en welzijn hadden vrouwen én mannen vaak direct betaald werk (beiden 90%).

Tabel 3.8

Arbeidsmarktsituatie van ho-gediplomeerde schoolverlaters, 2008

	vrouwen	mannen
Ho-gediplomeerde schoolverlaters 2007/'08 (x 1000)	34,2	27,6
naar arbeidsmarktsituatie in september 2007		
wv. met betaald werk ^a (%)	82	81
als werknemer (x 1000)	27,3	21,4
wv. met voltijddienstverband ^b (%)	34	54
wv. met gemiddeld fiscaal maandloon (euro)	2423	2608

a Betaald werk als zelfstandige of werknemer.

b Voltijddienstverband volgens opgave van de werkgever.

Bron: CBS (Onderwijsstatistiek 2008)

Veel deeltijdwerkers vanuit de mbo-sector zorg en welzijn

De meeste schoolverlaters met betaald werk waren in dienst als werknemer. Minder dan 3% had werk als zelfstandige; mannen iets vaker dan vrouwen. Van de werknemers werkten veel meer vrouwen dan mannen in een voltijddienstverband. Dit verschil is vooral groot bij de mbo-gediplomeerden. Daar valt op dat vanuit de sector waarin de meeste vrouwen hun opleiding hebben gedaan – zorg en welzijn – het aandeel voltijdwerknemers het laagst is voor zowel vrouwen (16%) als mannen (36%). Vanuit de sector techniek werkt 60% van de mannelijke werknemers in een voltijddienstverband tegen 24% van de vrouwen.

Vrouwen verdienden in hun eerste baan na het verlaten van het onderwijs over het algemeen minder dan mannen. Dat komt niet alleen doordat zij gemiddeld vaker in deeltijd werkten. Ook in een voltijddienstverband als werknemer is het inkomen van vrouwen in alle onderscheiden groepen lager dan van de voltijds werkende mannen. Hierbij spelen de bedrijfssector en de functie onder meer een rol (zie ook § 6.3).

Arbeidsmarktperspectieven van meisjesopleidingen goed

Meisjes kiezen vaker voor een opleiding in de zorg, het onderwijs of de sociaal-culturele sector, jongens veel vaker een technische opleiding. Heeft deze naar sekse gesegregeerde beroepskeuze gevolgen voor hun perspectieven op de arbeidsmarkt? We gaan hiervoor te rade bij het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA), waar de aansluiting tussen opleiding en arbeidsmarkt van de verschillende opleidingen voortdurend in de gaten wordt gehouden (ROA 2009). Het ROA voorspelt dat vanaf 2014 werkgevers steeds meer moeite krijgen om aan personeel te komen. Totdat de grote uitstroom van de babyboomers begint, verwachten ze echter dat schoolverlaters het juist wat moeilijker zullen hebben om werk te vinden dan tussen 2004 en 2008. Dat geldt echter niet voor een aantal sectoren waarin veel vrouwen werken en waarvoor veel meisjes worden opgeleid. In de zorg en het onderwijs worden al voor 2014 grote tekorten verwacht, en dus zijn de beroepsvooruitzichten voor de vele studentes in de gezondheidszorg (mbo, hbo en wo) goed. Dat geldt ook voor de doorgaans vrouwelijke schoolverlaters met een hbo-diploma onderwijs op zak. Van de technische opleidingen, vooral door jongens

gekozen, zijn de vooruitzichten tot 2014 alleen rooskleurig voor de vmbo'ers met een technische specialisatie. Jongeren met een technisch diploma op mbo-, hbo- of wo-niveau zullen meer moeite hebben om aan werk te komen.

Ook als we kijken naar het brutomaandloon van de schoolverlaters in 2008 lijken deze (per opleidingsniveau) vergelijkbaar voor de meisjes- en jongensopleidingen. Het startsalaris van vmbo'ers met een technische opleiding is hoger dan vmbo'ers die de richting verzorging hebben gedaan. Schoolverlaters met een mbo-diploma gezondheidszorg verdienen juist weer wat meer dan de veelal mannelijke mbo'ers met een technische specialisatie. Ook op hbo- en wo-niveau is geen sprake van grote verschillen in het startsalaris van afgestudeerden van een meisjes- en jongensopleiding. Uiteraard zegt dit niets over de verdere salarisopbouw. In het onderwijs en de zorg zien we bijvoorbeeld veel platte organisaties waar de doorgroeimogelijkheden beperkt zijn. Ook zegt dit nog niets over het beginsalaris van alle schoolverlaters. In tabel 3.8 hebben we gezien dat het gemiddelde startsalaris van vrouwelijke schoolverlaters met een mbo-diploma lager is dan dat van mannen. Dit verschil wordt dus niet veroorzaakt door de gesegregeerde opleidingskeuze van jongens en meisjes. Zo blijkt uit buitenlands onderzoek dat mannelijke afgestudeerden in onderhandelingen een iets hoger startsalaris weten te realiseren dan vrouwelijke afgestudeerden (Barron 2003; Bowles et al. 2005).

Tabel 3.9

Arbeidsmarktperspectief^a tot 2014 en brutomaandsalaris van schoolverlaters van typische meisjes- en jongensopleidingen^b

	arbeidsmarkt- perspectief	toekomstige knelpunten in de personeelsvoorziening	brutomaandloon werkzame schoolverlaters
<i>meisjesopleidingen</i>			
vmbo verzorging	redelijk	enige	840
mbo sociaal-cultureel	redelijk	enige	1780
mbo gezondheidszorg	goed	groot	1960
hbo onderwijs	goed	groot	2240
hbo sociaal-cultureel	redelijk	vrijwel geen	2200
hbo paramedisch	goed	groot	2560
wo letteren en sociaal-cultureel	redelijk	vrijwel geen	2520
wo medisch	goed	groot	3180
<i>jongensopleidingen</i>			
vmbo techniek	goed	groot	980
mbo techniek	redelijk	enige	1790
hbo techniek	redelijk	vrijwel geen	2480
wo techniek	matig	vrijwel geen	2570

a Op basis van de relatie tussen de verwachte toekomstige vraag naar personeel, de uitstroom van werknemers en de instroom van afgestudeerden.

b De indeling in meisjes- en jongensopleidingen is gebaseerd op de informatie uit dit hoofdstuk. Een opleiding is een meisjesopleiding genoemd als minimaal 60% van de studenten vrouw is.

3.8 Het onderwijsniveau van de bevolking

Jonge vrouwen gemiddeld hoger opgeleid dan jonge mannen

Het onderwijsniveau van de Nederlandse bevolking van 25 tot 65 jaar stijgt nog steeds. Die stijging is bij vrouwen sterker dan bij mannen, waardoor de achterstand van vrouwen steeds meer wordt verkleind. In 2009 had 29% van de vrouwen geen startkwalificatie (dus niet hoger dan basisonderwijs of vmbo), terwijl 30% een opleiding op ten minste het niveau van het hoger onderwijs had afgerond. In 2001 lagen deze percentages nog op respectievelijk 38% en 21%. Het aandeel mannen zonder startkwalificatie daalde maar 4 procentpunten (van 30% naar 26%) en het aandeel mannen met een afgeronde hbo- of wo-opleiding steeg in diezelfde periode met 6 procentpunten (van 27% naar 33%).

In de komende jaren zal het verschil in onderwijsniveau tussen vrouwen en mannen nog verder afnemen en wellicht zullen vrouwen op den duur gemiddeld een hoger niveau bereiken dan mannen. Deze conclusie kan worden gemaakt op basis van de cijfers per leeftijdsgroep (zie tabel 3.10). In elke jongere leeftijdsgroep neemt het onderwijsniveau van vrouwen meer toe dan dat van mannen. De vrouwen in de leeftijd van 55 tot 65 jaar hebben in 2009 nog een grote achterstand ten opzichte van de mannen van die leeftijd. Vrouwen van 25 tot 35 jaar zijn gemiddeld al hoger opgeleid dan mannen van 25 tot 35 jaar.

Tabel 3.10

Onderwijsniveau van de bevolking van 25-64 jaar, 2009 (in procenten)

	totaal	25 tot 35 jaar	35 tot 45 jaar	45 tot 55 jaar	55 tot 65 jaar
vrouwen	100	100	100	100	100
basisonderwijs	8	4	5	9	15
vmbo	21	12	17	23	32
havo, vwo	7	7	8	8	5
mbo	34	35	38	34	27
hbo, wo bachelor	20	27	20	18	15
wo master, doctor	10	14	12	8	6
mannen	100	100	100	100	100
basisonderwijs	7	4	6	7	12
vmbo	18	16	18	20	19
havo, vwo	7	9	7	6	5
mbo	34	34	36	33	33
hbo, wo bachelor	20	23	20	20	19
wo master, doctor	13	12	13	13	12

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'09)

Het opleidingsniveau van de bevolking van niet-westerse herkomst is gemiddeld veel lager dan dat van de autochtone Nederlanders (Hartgers 2010). Vooral de oudere generaties zijn over het algemeen erg laag opgeleid. Van de vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst van 45 tot 65 jaar had in 2009 maar liefst 59% geen onderwijs gevolgd dat hoger is dan het basisonderwijs. De mannen van die leeftijd zijn een stuk hoger opgeleid. Het verschil in opleidingsniveau tussen de generaties is veel groter dan bij de autochtone Nederlanders. Hierdoor haalt de bevolking van niet-westerse herkomst de achterstand wel wat in. Jonge vrouwen van Surinaamse en Antilliaanse herkomst doen het goed; van hen heeft ongeveer een derde een opleiding afgerond op het niveau van het hoger onderwijs (Hartgers 2010).

3.9 Een leven lang leren

Iets meer vrouwen dan mannen van 25 tot 65 jaar volgen opleiding of cursus

‘Een leven lang leren’ wordt steeds meer als vanzelfsprekend gezien. De maatschappij is voortdurend in beweging en de technologische ontwikkelingen gaan zo snel dat kennis vlug veroudert. Het is daarom niet alleen belangrijk dat jongeren goed worden opgeleid, maar ook dat zij hun competenties voortdurend blijven ontwikkelen (Borghans et al. 2009; Hartgers en Pleijers 2010). Een leven lang leren is echter niet alleen van belang voor de economie, het stimuleert ook de persoonlijke ontwikkeling van burgers en de culturele vooruitgang (Pleijers en Nieuweboer 2009). In 2009 volgden 17% van de vrouwen (758.000) en 16% van de mannen (714.000) van 25 tot 65 jaar een opleiding of cursus. De opleidingen en cursussen die onder de noemer ‘een leven lang leren’ zijn geteld, zijn zeer divers van aard. Naast werkgerelateerde cursussen en opleidingen zijn ook vrijetijdscursussen meegeteld, zoals Italiaans voor op reis, fotografie, schilderen en de Thaise keuken. Veel cursussen duren maar één dag, zoals een cursus Word of Excel, of een cursus Effectief netwerken. Andere cursussen duren drie tot zes maanden, bijvoorbeeld een cursus om het middenstandsdiploma te behalen of een typecursus. Van de opleidingen langer dan zes maanden, meestal regulier, duurde ruim een derde drie jaar of langer (Hartgers en Pleijers 2010).

Tabel 3.11

Deelname aan opleidingen en cursussen, personen van 25-64 jaar, naar soort opleiding, 2009
(in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	totaal oplei- ding/cursus (x 1000)	wv. initieel onderwijs (%)	regulier voltijds	postinitieel onderwijs regulier deeltijds	niet-regulier lang	niet-regulier kort
vrouwen	758	5	5	19	19	49
25-34 jaar	255	16	5	24	15	38
35-44 jaar	230		7	20	19	53
45-54 jaar	181		6	17	21	55
55-64 jaar	91		2	9	26	62
mannen	714	7	5	17	15	54
25-34 jaar	263	20	5	20	14	39
35-44 jaar	212		6	17	16	59
45-54 jaar	162		5	14	14	66
55-64 jaar	77		3	9	17	70

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken '09, Enquête beroepsbevolking'09)

Vrouwen volgen dus gemiddeld iets vaker dan mannen een opleiding of cursus in het kader van een leven lang leren. Alleen in de jongste leeftijdsgroep (25 tot 35 jaar) nemen mannen iets vaker deel aan een onderwijsactiviteit dan vrouwen. Mannen in deze leeftijdscategorie zijn vaker dan vrouwen nog bezig met hun initiële opleiding. Dit hangt samen met de gemiddeld langere studieduur van mannen. Hierdoor zijn meer vrouwen dan mannen al voor hun 25e met hun 'eerste' schoolloopbaan. De deelname aan opleidingen en cursussen neemt voor vrouwen en mannen af naarmate de leeftijd toeneemt.

Mannen doen vaker dan vrouwen een korte niet-reguliere opleiding; het verschil met vrouwen is vooral groot in de leeftijdsgroep 44 tot 55 jaar. Veel van dit soort opleidingen zijn bedrijfsopleidingen. Vrouwen volgen vaker de langere opleidingen, zowel de opleidingen die minder dan zes uur studie in de week vragen (niet-regulier lang) als de reguliere deeltijddopleidingen die gemiddeld meer tijd in de week kosten.

Meer mannen dan vrouwen volgen opleiding of cursus voor promotie

Ruim driekwart van de opleidingen en cursussen wordt gevolgd om redenen gerelateerd aan werk. Vrouwen geven iets minder vaak dan mannen aan dat zij een opleiding om werk-gerelateerde redenen volgen. Vooral bij het volgen van een niet-reguliere lange opleiding is het verschil groot. Van de vrouwen die zo'n opleiding volgen noemt 78% een werk-gerelateerde reden tegen 84% van de mannen. De niet-reguliere korte opleidingen worden door vrouwen (86%) en mannen (90%) het vaakst gevolgd in verband met werk. Bijna de helft van vrouwen en mannen volgt dit soort opleidingen om bij te blijven. De reguliere deeltijddopleidingen worden vaker door vrouwen (44%) dan door mannen (36%) gevolgd om 'ander werk te kunnen doen'. Deze reden wordt ook voor het volgen van de niet-reguliere

opleidingen en cursussen vaker door vrouwen dan door mannen genoemd. Mannen volgen vaker dan vrouwen een opleiding of cursus om promotie te kunnen maken.

Vrouwelijke inburgeraars slagen minder vaak voor hun examen

Sinds 2007 is de Wet inburgering en de regeling vrijwillige inburgering in werking getreden. Nieuwkomers⁵ zijn sindsdien verplicht om met goed gevolg een inburgeringscursus te volgen om hun kennis van de Nederlandse taal en samenleving te vergroten. Ook migranten die al langer in Nederland verblijven maar niet de Nederlandse nationaliteit hebben, moeten verplicht alsnog inburgeren. Degenen die van mening zijn hiervoor geen cursus nodig te hebben, kunnen een korte vrijstellingstoets afleggen. Inmiddels genaturaliseerde 'oudkomers' kunnen niet verplicht worden een inburgeringstraject te volgen. Voor hen is er de regeling vrijwillige inburgering. Er zijn geen landelijke cijfers over het aantal vrouwen en mannen dat in aanmerking komt voor verplichte of vrijwillige inburgering. Volgens een recente evaluatie van de werking van de wet hebben in de drie jaar na invoering van de wet zo'n 33.000 vrouwen en mannen het examen afgelegd (Significant 2010). Volgens schatting is dit slechts een klein aandeel van de totale doelgroep. Bijna twee derde van de examinandi is vrouw. Eerder werd ook al geconstateerd dat het merendeel van de inburgeraars vrouw is (TK 2007/2008). Vrouwen blijken oververtegenwoordigd onder degenen die verplicht moeten inburgeren. Zo zijn er iets meer vrouwelijke huwelijksmigranten dan mannen (Nicolaas 2010). Ook zijn vrouwen onder de oudkomers een prioriteitengroep.

Vrouwelijke inburgeraars blijken iets minder vaak te slagen voor het examen. In totaal is 79% van deelnemers inmiddels geslaagd, meestal al bij de eerste poging, een klein deel bij een herkansing. Van de mannen is 83% geslaagd, van de vrouwen 76%. Onduidelijk is wat dit verschil veroorzaakt. Over de achtergrondkenmerken van de examinandi is weinig bekend. Zoals we hebben kunnen lezen in paragraaf 3.8 zijn oudere allochtone vrouwen veel lager opgeleid dan de oudere mannen. Ook is de arbeidsparticipatie van de vrouwen lager (zie hoofdstuk 4). Als dit ook geldt voor de deelnemers aan het inburgeringsexamen, dan zou dit van invloed kunnen zijn op hun slagingskansen.

Tabel 3.12

Slagingspercentage inburgeringsexamen 2007-2009

	afgelegde examens	geslaagden	slagingspercentage
vrouw	20.400	15.500	76%
man	12.400	10.300	83%

Bron: Significant (2010, p. 202)

3.10 Nederland in internationaal perspectief

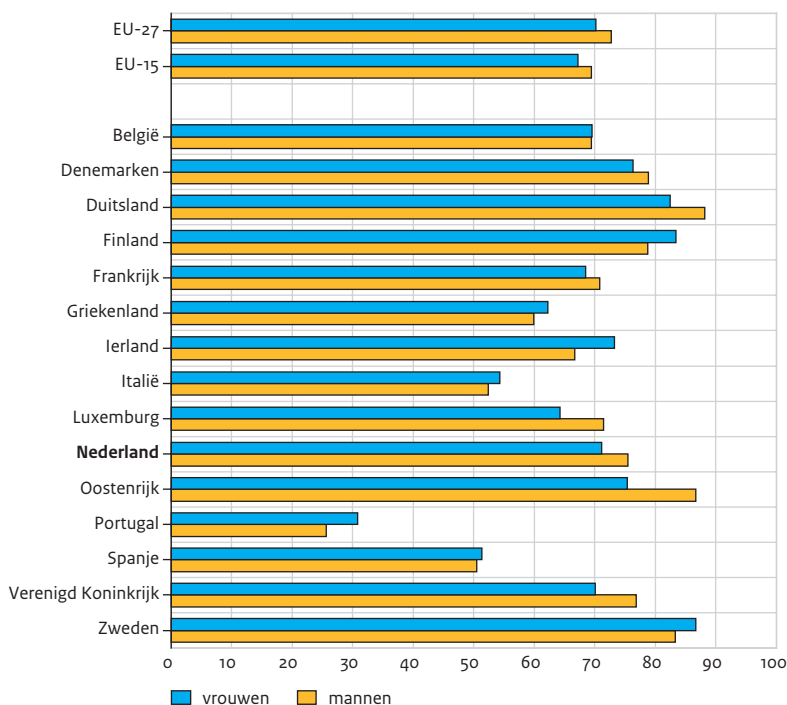
Opleidingsniveau Nederlandse vrouwen in middenmoot EU

In de 27 landen van de Europese Unie hebben vrouwen gemiddeld iets minder vaak dan mannen een opleiding op ten minste het hoger secundair onderwijs afgerond. Dit niveau

komt ongeveer overeen met de voorwaarden voor een startkwalificatie in Nederland (mbo-niveau 2 en hoger). In 2008 had 70% van de EU-vrouwen van 25 tot 65 jaar een opleiding op dit niveau afgerond, tegen 73% van de mannen van die leeftijd. Nederland doet het net iets beter, maar het verschil tussen vrouwen en mannen is groter dan gemiddeld in de EU. Van de Nederlandse vrouwen had 71% en van de Nederlandse mannen 75,5% een opleiding op ten minste het hoger secundair onderwijs afgerond. In vergelijking met 2007 is het verschil iets kleiner geworden. In Oostenrijk en Duitsland, twee landen met een gemiddeld hoog opleidingsniveau, lagen de vrouwen in 2008 verder achter op de mannen, maar ook in deze landen is het verschil kleiner geworden. In Zweden, Finland, Ierland, Griekenland, Italië, Spanje en Portugal zijn vrouwen gemiddeld hoger opgeleid dan mannen. Het gemiddelde opleidingsniveau in deze landen varieert nogal. In Zweden heeft 87% van de vrouwen een opleiding op hoger secundair niveau of hoger gehaald, terwijl van de Portugese mannen net een kwart dit opleidingsniveau haalde.

Figuur 3.10

Aandeel van de bevolking van 25-64 jaar in EU-landen dat ten minste hoger secundair onderwijs heeft gevolgd, 2008

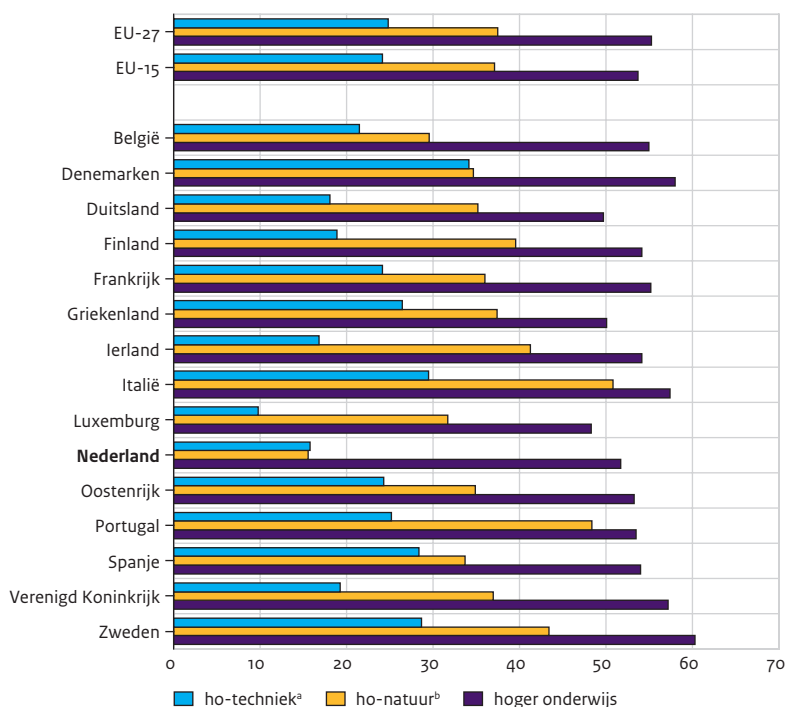
Bron: Eurostat (2008)

Nederland blijft in EU achter in aandeel vrouwen in hoger onderwijs

De achterstand in opleidingsniveau van vrouwen ten opzichte van mannen in de Europese Unie wordt geleidelijk aan minder groot. Dat is ook te zien aan het aandeel vrouwen dat hoger onderwijs volgt. In paragraaf 3.5 werd beschreven dat de deelname aan het hoger onderwijs van de Nederlandse vrouwen hoger is dan van de mannen en dat het aandeel vrouwen in het hoger onderwijs nog steeds toeneemt. In andere landen van Europa gebeurt hetzelfde. In 2008 was 55% van de deelnemers aan het hoger onderwijs in de 27 landen van de Europese Unie vrouw. Van de in figuur 3.11 onderscheiden landen waren alleen in Luxemburg en Duitsland de vrouwen in de minderheid. Nederland bleef met 52% overigens in lichte mate achter bij de overige Europese landen. In Zweden was het aandeel vrouwen in het hoger onderwijs met 60% het hoogst, gevolgd door Denemarken (58%) en Italië (57%).

Figuur 3.11

Aandeel vrouwen onder studenten in het hoger onderwijs in EU-landen, 2008 (in procenten)

a Ho-techniek is techniek, industrie en bouwkunde.

b Ho-natuur is natuur, wiskunde en informatica.

Bron: Eurostat (2008)

Aandeel Nederlandse vrouwen in bètastudies laagste in EU

Het aandeel vrouwen dat in Nederland in het hoger onderwijs kiest voor een bètastudie is traditioneel erg laag, maar is heel voorzichtig iets aan het stijgen, zo is beschreven in paragraaf 3.5. In vergelijking met andere landen in Europa blijven de Nederlandse vrouwen nog steeds sterk achter in de deelname aan bètastudies. Vooral het aandeel vrouwen in de richting natuur, wiskunde en informatica is in 2008 in Nederland veel lager dan in andere landen van de EU (15,6% versus 37,5% gemiddeld in de EU-27). Techniek, industrie en bouwkunde wordt in de EU over het algemeen iets minder vaak door vrouwen gekozen (in de EU-27 is 24,8% van deze studenten vrouw), maar ook daar blijven de Nederlandse vrouwen met een aandeel van 15,8% nog flink bij achter. Van de in figuur 3.11 onderscheiden landen scoorden alleen de Luxemburgse vrouwen met 9,8% nog lager.

3.11 Slotbeschouwing

De onderwijsloopbaan van meisjes verloopt gunstiger dan die van jongens

Terwijl meisjes 30 jaar geleden nog een lager onderwijsniveau realiseerden dan jongens, ligt dat nu andersom. Jongens komen vaker in het speciaal onderwijs terecht, stromen na de basisschool minder vaak door naar havo of vwo en blijven vaker zitten of zakken af naar een lager onderwijsniveau. Ze doen langer over hun studie en stromen vaker voortijdig uit zonder diploma. Het gaat steeds maar om een verschil van een paar procentpunten, maar alles bij elkaar leidt het toch tot flinke verschillen in behaald opleidingsniveau. Van de jonge vrouwen van 25-34 jaar heeft 41% een hbo- of universitaire opleiding afgerond, tegen 35% van de mannen. Kijken we naar de iets oudere vrouwen en mannen van 35-44 jaar, dan zien we dat zowel van de mannen als de vrouwen een derde een hogere opleiding heeft afgerond. Het is dus niet zo dat de onderwijsloopbaan van mannen nu slechter verloopt dan vroeger, maar dat de vrouwen het zoveel beter zijn gaan doen.

De schoolloopbaan van kinderen met een niet-westerse achtergrond verloopt over het algemeen minder gunstig dan die van autochtone kinderen, maar ook daar doen de meisjes het beter dan de jongens.

Er is veel aandacht voor wat inmiddels het 'jongensprobleem' wordt genoemd.

Het ministerie van Jeugd en Gezin heeft de achterstand van jongens en mogelijke verklaringen hiervoor nog eens in kaart laten brengen (Driessen en Van Langen 2010).

Geconstateerd wordt dat er niets mis is met de cognitieve vermogens van jongens.

Voor zover er verschillen zijn, zijn ze klein, en lang niet altijd ten gunste van meisjes.

In dit hoofdstuk zagen we bijvoorbeeld dat jongens een iets hogere Cito-score behalen voor rekenen-wiskunde en meisjes voor taal. Ook ontbreekt bewijs dat de zogenaamde 'feminisering' van het onderwijs voor jongens ongunstig heeft uitgekapt (Driessen en Van Langen 2010; Hartgers en Portegijs 2009). Vrouwelijke leerkrachten blijken niet anders les te geven dan mannen, en jongens met een mannelijke docent doen het niet beter dan jongens met een juf voor de klas. Wel is het onderwijs de laatste tijd meer talig geworden, en wordt meer belang gehecht aan samenwerking, terreinen waarop jongens iets in het nadeel zijn. Ook is het ouderlijk gezag (en het gezag van de leraar) afgenomen.

Verondersteld wordt dat jongens minder goed kunnen omgaan met de grotere vrijheid. Ten slotte wordt verwezen naar veranderingen in de samenleving. Door de veranderde opvattingen over werkende vrouwen en het toenemend aandeel vrouwen met een baan en eigen inkomen is het voor meisjes van nu veel duidelijker waarom ze hun best moeten doen op school.

Seksesegregatie in opleidingsrichting neemt af

Meisjes kiezen in elk opleidingsniveau (vmbo tot en met de universiteit) vaker voor de zorg (als verzorgende, verplegende, en tegenwoordig ook als arts) of het onderwijs. Ook zijn ze oververtegenwoordigd in sociaal-culturele opleidingen. Op de technische opleidingen blijven de jongens veruit in de meerderheid. Deze verschillen zijn de afgelopen jaren wel kleiner geworden. Zo is het aantal middelbare scholieren en studenten dat kiest voor exacte vakken de afgelopen jaren sterk toegenomen en deze toename is vrijwel geheel te danken aan meisjes. Een belangrijke reden waarom het doorbreken van de seksesegregatie op de politieke emancipatieagenda staat is dat de opleidingen waar meisjes voor kiezen minder gunstige arbeidsmarkt- en salarisperspectieven zouden bieden. Deze claims worden echter niet of nauwelijks ondersteund met onderzoek. Ook in deze Emancipatiemonitor is gebleken dat meisjesopleidingen even goede perspectieven bieden als jongensopleidingen. Tot 2014 zijn de arbeidsmarktperspectieven van schoolverlaters met een hogere technisch opleiding matig tot redelijk. Alleen aan technisch geschoolde vmbo'ers is veel behoefte. Veel meer knelpunten worden verwacht in de personeelsvoorziening in de zorg en het onderwijs, en de arbeidsmarktperspectieven van de veelal vrouwelijke schoolverlaters in deze hoek zijn dus voorlopig prima. Ook blijken er weinig verschillen in het beginsalaris van afgestudeerden van meisjes- en jongensopleidingen.

Uiteraard betekent dit nog niet dat later in de loopbaan niet alsnog verschillen kunnen ontstaan. Bovendien blijkt dat als we kijken naar alle afgestudeerden (dus niet alleen diegenen van een traditionele meisjes- of jongensopleiding) het beeld toch iets anders is. Mannelijke schoolverlaters zonder diploma of met een mbo-diploma zijn iets vaker aan werk gekomen dan hun vrouwelijke medestudenten. Met een ho-diploma op zak bleken de vrouwen iets succesvoller. En bij de kersverse werknemers zien we wel de eerste inkomensverschillen tussen vrouwen en mannen. Bij een voltijds dienstverband is het salaris van de mannen, bij gelijk opleidingsniveau, gemiddeld wat hoger dan van de vrouwen. De onderwijsloopbaan van vrouwen verloopt dus duidelijk gunstiger dan die van mannen, maar zodra ze de arbeidsmarkt op komen lijken de rollen omgedraaid.

Noten

- 1 Vanaf 2007/'08 zijn in het vmbo nieuwe intersectorale programma's ingevoerd. Deze leerlingen zijn niet aan een specifieke sector toe te delen. Er kan gekozen worden voor Dienstverlening en Commercie, ICT-route, Technologie en Commercie, Technologie en Dienstverlening, Technologie Oriëntatie en Sport en Dienstverlening en Veiligheid (OCW 2010).
- 2 Vanaf het schooljaar 1998/'99 zijn in de hogere leerjaren van havo en vwo de zogenaamde profielen ingevoerd. Met de invoering van de tweede fase nieuwe stijl in schooljaar 2007/'08 zijn

veranderingen opgetreden in de samenstelling van de vakkenpakketten en is het onderscheid tussen hoofd- en deelvakken verdwenen.

- 3 Deze resultaten komen voor een deel overeen met de resultaten uit eerder onderzoek op dit terrein (Van de Werfhorst et al. 2001). Ook daar is sprake van een relatie binnen de agrarische en onderwijsende richtingen. Het onderscheid zit in de gehanteerde classificaties. In het onderzoek van Van de Werfhorst wordt de opleidingsrichting van de ouders vergeleken met de opleidingsrichting van de kinderen. De conclusie is dat kinderen relatief vaak een soortgelijke opleiding volgen als hun ouders hebben gedaan. Dat is een andere vergelijking dan in het onderzoek van het CBS is gedaan. Verder is de richtingkeuze in het voortgezet onderwijs nog niet zo duidelijk dat daarmee het beroep optimaal kan worden voorspeld. De samenhang zal op deze manier worden onderschat.
- 4 Doordat, zoals verderop blijkt, vrouwen sneller afstuderen dan mannen, wordt de deelname van vrouwen aan het hoger onderwijs in deze cijfers iets onderschat.
- 5 Het gaat hier om nieuwkomers van 15-64 jaar die op grond van een verblijfsvergunning voor een niet-tijdelijk doel in Nederland verblijven. Uitzonderingen worden gemaakt voor nieuwkomers die gedurende acht jaar tijdens de leerplichtige leeftijd in Nederland verbleven. Ook nieuwkomers die een diploma hebben van een in het Nederlands gevolgde opleiding kunnen vrijstelling krijgen.

Literatuur

- Barron, L.A. (2003). Ask and you shall receive? Gender differences in negotiations' beliefs about requests for a higher salary. In: *Human Relations*, 56 (6), p. 635-662
- Borghans, L., B. Golsteyn, A. de Grip en A. Nelen (2009). *De betekenis van het leren op het werk*. Maastricht: Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA). In opdracht van Expertisecentrum Beroepsonderwijs (ECBO), 's-Hertogenbosch.
- Bowles, H.R., L. Babcock en K.L. McGinn (2005). Constraints and triggers: situational mechanics of gender in negotiation. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 89 (6), p. 951-965
- CBS (2010a). *Jaarboek onderwijs in cijfers*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2010b). *Kennis en economie*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Driessen, G. en A. van Langen (2010). *De onderwijsachterstand van jongens: omvang, oorzaken en interventies*. Nijmegen: ITS, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Hartgers, M. (2010). Onderwijs. In: H. van der Vliet, J. Ooijevaar en A. Boerdam (red.) *Jaarrapport Integratie* (p. 61-86). Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Hartgers, M. en A. Pleijers (2010). Een leven lang leren met cursussen en lange opleidingen. In: *Sociaaleconomische trends*, 2^e kwartaal 2010 (p. 19-25). Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Hartgers, M. en W. Portegijs (2009). Onderwijs. In: A. Merens en B. Hermans (red.) *Emancipatiemonitor 2008* (p. 46-76). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Herweijer, M. (2008). *Gestruikeld voor de start*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Jenje-Heijdel, W. (2010). Welke routes doorlopen leerlingen in het onderwijs?. In: *Sociaaleconomische trends*, 3^e kwartaal 2010 (p. 34-41). Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Nicolaas, H. (2010). Steeds meer niet-westerse arbeidsmigranten en studenten naar Nederland. In: *bevolkingstrends*, 3^e kwartaal 2010 (p. 13-20). Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- OCW (2010). *Kerncijfers 2005-2009* (p. 98). Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

- Pijpers, F. (nog te verschijnen). Voortijdig schoolverlaters tussen arbeidsmarkt en onderwijs. Wie kiest voor werk en wie voor terugkeer naar onderwijs? (werktitel). In *Sociaaleconomische trends*, 2e kwartaal 2011. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Pleijers, A. en J. Nieuwboer (2009). Deelname aan cursussen voor het werk hangt vooral samen met opleidingsniveau. In: *Sociaaleconomische trends*, 2e kwartaal 2010 (p. 27-33). Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- ROA (2009). *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2014*. Maastricht: Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt, Universiteit Maastricht.
- Significant (2010). *Evaluatierapport Inburgering in Nederland*. Barneveld: Significant bv.
- TK (2000/2001). *Meerjarenbeleidsplan emancipatie. Het emancipatiebeleid op de korte en middellange termijn*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2000/2001, 27061, nr. 3.
- TK (2003/2004). *Actieplan EU-Benchmark Onderwijs*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2003/2004, 29386, nr. 1.
- TK (2005/2006). *Meerjarenbeleidsplan emancipatie 2006-2010. Emancipatie: Vanzelfsprekend, maar het gaat niet vanzelf!* Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 30420, nr.2.
- TK (2007/2008). *Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30420, nr. 50.
- Van de Werfhorst, H.G., N.D. de Graaf en G. Kraaykamp (2001). Intergenerational resemblance in field of study in the Netherlands. In: *European Sociological Review*, vol. 17, no. 3, p. 275-293.

4 Betaalde arbeid

Boukje Janssen (CBS), Wil Portegijs (SCP)

4.1 Nederlandse arbeidsmarkt heeft vrouwen nodig

Door de vergrijzing is het wat de arbeidsmarkt betreft ‘alle hens aan dek’. Vanaf 2011 zullen steeds grotere aantallen babyboomers met pensioen gaan (zie hoofdstuk 2) en werkgevers zullen steeds meer moeite krijgen om aan personeel te komen. Ook van vrouwen wordt verwacht dat ze vaker en meer uur zullen gaan werken. Deze verwachte knelpunten in de personeelsvoorziening betekenen een extra steun in de rug voor het emancipatiebeleid, waarin het verhogen van de arbeidsparticipatie van vrouwen al vanaf het begin een belangrijke doelstelling is (TK 2007/2008). Aanvankelijk ging de aandacht vooral uit naar het verhogen van het aandeel vrouwen met een baan. In 2010 zou 65% van de vrouwen van 15 tot 65 jaar twaalf uur of meer moeten werken (TK 2000/2001). In de vorige Emancipatiemonitoren is geconstateerd dat de stijging van de arbeidsparticipatie van vrouwen al snel achterbleef bij de geplande groeicurve, maar dat in 2007 het gat tussen wens en werkelijkheid kleiner is geworden.

De meeste andere Europese landen kijken ondertussen met enige jaloezie naar het hoge aandeel werkende vrouwen in Nederland. Alleen in Denemarken en Zweden hebben meer vrouwen een baan. Internationale doelstellingen over verhoging van de arbeidsparticipatie, zoals de Lissabondoelstelling voor 2010, heeft ons land op zijn sloffen gehaald.¹ Ook de in 2010 vastgestelde doelstelling in de Europa 2020-strategie is voor ons land nauwelijks een stok achter de deur.²

De uitdagingen in ons land betreffen dan ook niet in de eerste plaats het verhogen van het aantal vrouwen dat werkt, al zijn er nog voldoende groepen die weinig participeren (oudere vrouwen, vrouwen met een Marokkaanse of Turkse achtergrond). Veel belangrijker is het verhogen van de arbeidsduur. Nederlandse vrouwen werken veel vaker in deeltijd dan in de ons omringende landen. Als iedere vrouw die in de zorg werkt dat per week twee uur meer zou doen, dan zouden de personeelsproblemen in die sector in één klap zijn opgelost, aldus voormalig staatsecretaris Bussemaker (Bussemaker 2007). Ook vanuit de Verenigde Naties klinkt bezorgdheid over het hoge aantal in deeltijd werkende vrouwen, en wordt ons land aangeraden deeltijdwerkers meer mogelijkheden te bieden om hun arbeidsduur uit te breiden (CEDAW 2010).

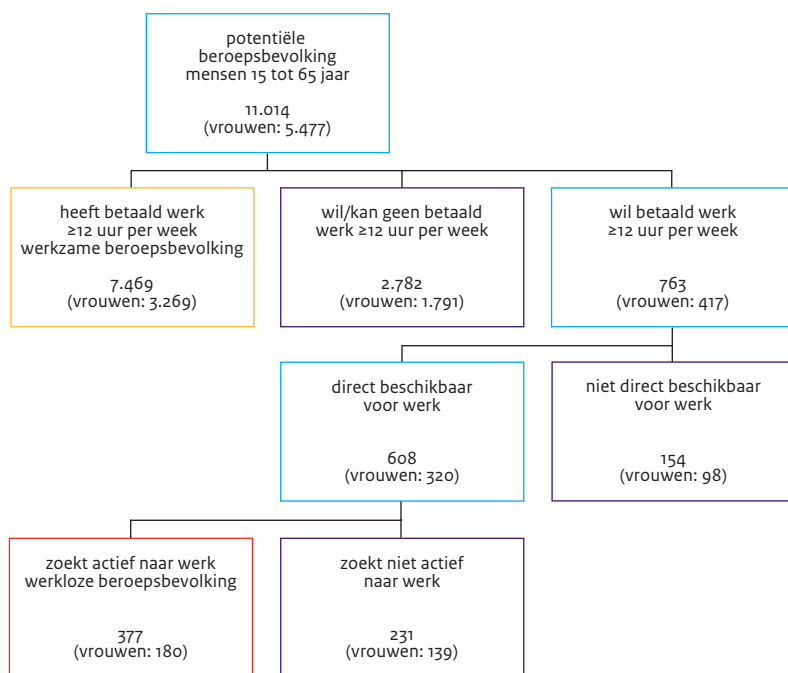
In 2005 werd voor het eerst gepleit voor een verhoging van de gemiddelde arbeidsduur van vrouwen (TK 2005/2006). In 2008 werd voor de duur van twee jaar de Taskforce DeeltijdPlus ingesteld, met als opdracht een aanzet te geven tot een cultuuromslag ten aanzien van deeltijdwerken, bij vrouwen zelf en bij werkgevers. Met name wil men dat het vanzelfsprekender wordt dat vrouwen in grote banen werken, met werkweken van ten minste 25 uur. In 2008 zat ruim de helft van de werkende vrouwen daaronder. Ter ondersteuning van de beoogde cultuurverandering tracht de overheid het meer werken financieel aantrekkelijker te maken³ en het combineren van arbeid en zorg te vereenvoudigen. Een complicerende factor is dat sinds eind 2008 de economie in zwaar weer is gekomen.

De aangekondigde grotere vraag naar arbeidskrachten laat daardoor nog even op zich wachten. In dit hoofdstuk zullen we zien of de arbeidsparticipatie desondanks sinds 2007 verder is toegenomen en of de gemiddelde arbeidsduur stijgt.

4.2 Deelname aan betaalde arbeid

Figuur 4.1

Potentiële beroepsbevolking, 2009 (in absolute aantallen x 1000)

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'09)

Belangrijke arbeidsmarktbegrippen

- Potentiële beroepsbevolking: personen van 15 tot 65 jaar die in Nederland wonen die tot de werkzame, werkloze of de niet-beroepsbevolking behoren.
- Beroepsbevolking: personen van 15 tot 65 die in Nederland wonen jaar die tot de werkzame of werkloze beroepsbevolking horen.
- Werkzame beroepsbevolking: personen van 15 tot 65 jaar die in Nederland wonen en betaald werk hebben voor ten minste twaalf uur per week.

-
- Werkloze beroepsbevolking: personen van 15 tot 65 jaar die in Nederland wonen en geen betaald werk hebben (of betaald werk voor minder dan twaalf uur per week), die minstens twaalf uur per week willen werken, daarvoor direct beschikbaar zijn en bovendien in de voorgaande vier weken actief hebben gezocht naar werk.
 - Niet-beroepsbevolking: personen van 15 tot 65 jaar die in Nederland wonen en geen betaald werk hebben (of betaald werk voor minder dan twaalf uur per week), die niet twaalf uur per week willen of kunnen werken, die niet direct beschikbaar zijn of die in de voorgaande vier weken niet actief hebben gezocht naar werk voor twaalf uur of meer per week.
 - Nettoarbeidsparticipatie: de werkzame beroepsbevolking in procenten van de potentiële beroepsbevolking.
 - Brutoarbeidsparticipatie: de beroepsbevolking (werkloos of werkzaam) in procenten van de potentiële beroepsbevolking.
-

Vrouwen behoren minder vaak dan mannen tot de beroepsbevolking

In 2009 telde Nederland 11 miljoen inwoners van 15-64 jaar: 5,5 miljoen vrouwen en 5,5 miljoen mannen. Zij vormen samen de potentiële beroepsbevolking. De daadwerkelijke beroepsbevolking bestond uit bijna 7,8 miljoen personen; van hen was 44% vrouw. Van de beroepsbevolking hadden 7,5 miljoen mensen betaald werk van twaalf uur of meer per week: de werkzame beroepsbevolking. De rest van de beroepsbevolking was werkloos. Dat gedeelte betrof meer mannen dan vrouwen.

Bijna 2,8 miljoen mensen behoorden in 2009 tot de niet-beroepsbevolking. Van hen was 64% een vrouw. Een klein deel van deze vrouwen (98.000) wilde wel een betaalde baan van twaalf uur of meer per week, maar was hiervoor niet direct beschikbaar. Een groter deel (139.000 vrouwen) was weliswaar direct beschikbaar voor werk, maar zocht hier niet actief naar. Het overgrote merendeel gaf aan geen werk te willen voor twaalf uur of meer in de week of hiertoe niet in staat te zijn. Het ging om bijna 1,8 miljoen vrouwen.

Vrouwen grotendeels verantwoordelijk voor de toename van de beroepsbevolking

Hoewel de beroepsbevolking nog steeds voor het merendeel uit mannen bestaat, hebben vrouwen de afgelopen decennia een flinke inhaalslag gemaakt. Van 1995 tot 2009 nam de beroepsbevolking toe met 1,3 miljoen personen. Vrouwen namen bijna driekwart van deze stijging voor hun rekening. In 2009 rekenden 3,4 miljoen vrouwen zich tot de beroepsbevolking, 920.000 meer dan in 1995.

Vrouwelijke werkzame beroepsbevolking verder gegroeid

Met de toename van het aantal vrouwen in de beroepsbevolking is ook het aantal vrouwen in de werkzame beroepsbevolking sinds 1995 sterk gestegen. Vanaf eind 2008 is de situatie op de arbeidsmarkt verslechterd door de economische crisis. Desondanks is het aantal vrouwen met een baan van twaalf uur of meer per week sindsdien verder gegroeid. In 2009 behoorden 35.000 meer vrouwen tot de werkzame beroepsbevolking dan in 2008. Bij de mannen was het effect van de crisis in 2009 wel al enigszins zichtbaar. Het aantal mannen in de werkzame beroepsbevolking kromp ten opzichte van 2008 met 66.000.

De crisis zorgde ook voor meer werklozen, vooral bij mannen. In 2009 steeg het aantal mannen in de werkloze beroepsbevolking met 55.000, bij vrouwen was er sprake van een kleinere toename van 22.000. Dit komt doordat vrouwen vaker dan mannen in sectoren werken die minder getroffen zijn door de crisis, zoals de zorg, terwijl mannen juist vaker actief zijn in sectoren die sterk reageren op economische fluctuaties, zoals de industrie, bouw en transport.

Tabel 4.1

Arbeidspositie, personen van 15-64 jaar, 1995-2009 (in absolute aantallen x 1000)

	1995	2001	2007	2008	2009
<i>vrouwen</i>	5169	5332	5447	5464	5477
beroepsbevolking	2529	2902	3314	3393	3449
werkzaam	2249	2759	3124	3235	3269
werkloos	281	143	190	158	180
niet-beroepsbevolking	2640	2430	2134	2071	2028
<i>mannen</i>	5329	5468	5521	5533	5537
beroepsbevolking	4067	4285	4339	4408	4397
werkzaam	3814	4176	4185	4266	4200
werkloos	253	109	154	142	197
niet-beroepsbevolking	1262	1183	1182	1125	1140

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '95-'09)

Brutoarbeidsparticipatie van vrouwen van 20-64 jaar komt in 2009 uit op 67%

De arbeidsdeelname van vrouwen kan worden uitgedrukt door het aandeel vrouwen in de beroepsbevolking af te zetten tegen de potentiële vrouwelijke beroepsbevolking. We spreken dan van de *brutoarbeidsparticipatie*. Bij de brutoarbeidsparticipatie wordt ervan uitgegaan dat degenen die weliswaar geen betaalde baan van twaalf uur of meer per week hebben, maar daar wel naar op zoek zijn, óók deelnemen aan de arbeidsmarkt. In de emancipatienota van Plasterk (TK 2007/2008) wordt de brutoarbeidsparticipatie van vrouwen van 20-64 jaar als indicator voor de arbeidsdeelname gebruikt. Jonge vrouwen van 15-20 jaar worden daarin niet beschouwd als doelgroep van het emancipatiebeleid, aangezien zij veelal nog met hun opleiding bezig zijn. Als streefdoel is gesteld dat de arbeidsdeelname van 20-64-jarige vrouwen in 2010 ten minste 65% moet bedragen. Dit doel lijkt in 2009 al ruimschoots behaald te zijn. Vanaf 2001 steeg de brutoarbeidsparticipatie van de 20-64-jarige vrouwen met bijna 10 procentpunten tot 67% in 2009. Bij mannen van die leeftijd daalde de brutoarbeidsparticipatie in dezelfde periode met 2 procentpunten tot 85%.

Een andere indicator voor de arbeidsdeelname is de *nettoarbeidsparticipatie*. Bij deze indicator wordt niet de beroepsbevolking, maar de *werkzame* beroepsbevolking uitgedrukt als percentage van de potentiële beroepsbevolking. De nettoarbeidsparticipatie is hierdoor gevoeliger voor conjunctuurschommelingen dan de brutoarbeidsparticipatie. Wanneer

het slechter gaat op de arbeidsmarkt is er immers minder werk en zullen mensen minder vaak tot de werkzame beroepsbevolking behoren.

Wanneer er in de rest van dit hoofdstuk over arbeidsdeelname wordt gesproken dan wordt, tenzij anders vermeld, steeds de nettoarbeidsparticipatie van 15 tot en met 64-jarigen bedoeld.

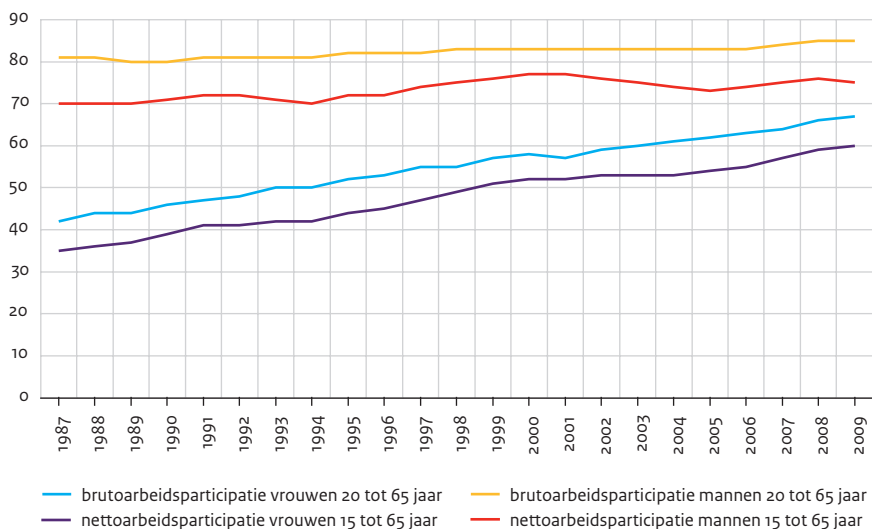
Ondanks crisis verdere toename nettoarbeidsparticipatie vrouwen

Eind twintigste eeuw nam de arbeidsparticipatie van vrouwen flink toe: van 35% in 1987 tot 52% in 2001. Vanaf 2001 verslechterde de situatie op de arbeidsmarkt en leek de arbeidsdeelname van vrouwen te stagneren. In 2002-2004 lag deze steeds rond de 53%. Wel bleef de brutoarbeidsparticipatie stijgen: steeds meer vrouwen gingen de arbeidsmarkt op, maar slaagden er blijkbaar niet in om aan de slag te komen. Toen de vraag naar arbeid weer begon aan te trekken, wisten vrouwen hier echter volop van te profiteren. Van 2004-2008 steeg hun arbeidsdeelname tot 59%. Ook in 2009, toen het slechter ging met de economie, is de participatie van vrouwen verder gegroeid. In 2009 had 60% van de vrouwen van 15-64 jaar betaald werk van ten minste twaalf uur per week.

Net als bij de vrouwen nam ook bij mannen de arbeidsdeelname tot 2001 toe. Maar waar de laagconjunctuur van 2001-2005 bij vrouwen zorgde voor een stabilisatie van de arbeidsdeelname, daalde die van mannen. Vanaf 2005 steeg de participatie weer licht. Het begin van de economische crisis in 2009 zorgde voor een daling van de participatie van mannen van 76% in 2008 tot 75% in 2009.

Figuur 4.2

Brutoarbeidsparticipatie en nettoarbeidsparticipatie, 1987-2009 (in procenten)

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '87-'09)

Sterkste stijging arbeidsdeelname bij vrouwen boven de 35

Vrouwen van 25-35 jaar nemen het vaakst deel aan de arbeidsmarkt. Van hen had 80% in 2009 een baan van twaalf uur of meer in de week. Ook vrouwen tussen 35 en 45 jaar kenden met 74% een hoge arbeidsdeelname. Oudere vrouwen van 55-64 jaar waren het minst vaak aan de slag (34%). Wel is deze groep, die deel uitmaakt van de vlak na de Tweede Wereldoorlog geboren generatie babyboomers, veel vaker actief op de arbeidsmarkt dan eerdere generaties.

De toename van de arbeidsdeelname bij vrouwen in de afgelopen jaren deed zich voor in alle leeftijdsgroepen. Het sterkst was de toename bij vrouwen vanaf 35 jaar. In 2006-2009 groeide de participatie van vrouwen van 35-64 jaar met 6 procentpunten. Onder jonge vrouwen van 15-25 jaar steeg de arbeidsparticipatie in de periode 2006-2009 het minst: van 37% tot 39%.

Bij mannen is de arbeidsdeelname de laatste jaren in vrijwel alle leeftijdsgroepen licht gestegen of min of meer constant gebleven. Opvallend is de sterke toename van de participatie van oudere mannen (55-64 jaar). Hadden in 2006 zo'n 53% van deze mannen een betaalde baan van twaalf uur per week of meer, in 2009 was dat gegroeid naar 61%. Dit heeft voor een groot deel te maken met de afschaffing van veel vut- en prepensioenregelingen in de afgelopen jaren. Dit treft voornamelijk mannen, omdat zij ongeveer twee derde van de 55-64-jarige beroepsbevolking vertegenwoordigen.

Tabel 4.2

Nettoarbeidsparticipatie, naar leeftijd, personen van 15-64 jaar, 2006-2009 (in procenten)

	vrouwen				mannen			
	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009
<i>brutoarbeidsparticipatie</i>								
totaal 15-64 jaar	59	61	62	63	78	79	80	79
totaal 20-64 jaar	63	64	66	67	83	84	85	85
15-25 jaar	42	43	43	43	46	47	48	47
25-35 jaar	80	81	82	83	93	93	94	94
35-45 jaar	73	75	77	78	94	94	95	95
45-55 jaar	66	68	70	71	91	91	92	92
55-64 jaar	29	32	34	36	56	60	63	64
<i>nettoarbeidsparticipatie</i>								
totaal 15-64 jaar	55	57	59	60	74	76	77	76
totaal 20-64 jaar	59	61	63	64	80	81	82	81
15-25 jaar	37	39	40	39	41	43	44	42
25-35 jaar	75	77	79	79	89	91	92	89
35-45 jaar	68	71	73	74	91	92	93	92
45-55 jaar	62	65	67	68	88	89	90	90
55-64 jaar	28	30	32	34	53	57	60	61

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '06-'09)

Door crisis minder niet-westerse vrouwen aan het werk

Niet-westerse migranten en hun nakomelingen hebben gemiddeld een lagere arbeidsdeelname dan autochtone Nederlanders. Dat geldt zowel voor vrouwen als voor mannen. Voor een belangrijk deel is dit te verklaren door hun gemiddeld lagere opleidingsniveau. Vooral onder Turkse en Marokkaanse migranten en hun nakomelingen is het aandeel laagopgeleiden relatief hoog. Dat geldt in nog sterkere mate voor de vrouwen (zie hoofdstuk 3). Ook is arbeidsparticipatie van mensen met een niet-westerse herkomst conjunctuurgevoeliger dan die van autochtonen (CBS 2010). Wanneer het slechter gaat met de economie verliezen zij vaak als eerste hun baan, als deze weer aantrekt worden ze vaak als laatste weer aangenomen. Een zwakke arbeidsmarkt vergroot dus het verschil in de arbeidsdeelname. In 2009 is de arbeidsdeelname van niet-westerse vrouwen met 1 procentpunt gedaald tot 47%, terwijl die bij autochtone vrouwen met 1 procentpunt steeg tot 62%. Onder niet-westerse mannen zorgde de economische crisis voor een daling van de arbeidsparticipatie met 3 procentpunten. Bij autochtone mannen bleef deze beperkt tot 1 procentpunt.

Vrouwen van Surinaamse herkomst participeren even vaak als autochtone vrouwen

Tussen de vrouwen van de verschillende niet-westerse herkomstsgroepen zijn er grote verschillen in de gemiddelde arbeidsdeelname. Vrouwen van Surinaamse herkomst participeerden in 2009 net zo vaak op de arbeidsmarkt als autochtone vrouwen (62%). In 2008 hadden deze vrouwen zelfs vaker een baan van minimaal twaalf uur per week dan autochtone vrouwen. Van de vrouwen van Antilliaanse/Arubaanse herkomst was in 2009 ruim de helft aan het werk.

Tabel 4.3

Nettoarbeidsparticipatie, naar herkomst, personen van 15-64 jaar, 2006-2009 (in procenten)

	vrouwen				mannen			
	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009
autochtone Nederlanders	57	59	61	62	77	78	79	78
niet-westerse migranten	40	45	48	47	59	62	66	63
wv.								
Turkse herkomst	32	38	42	42	62	63	68	66
Marokkaanse herkomst	29	36	40	39	58	62	63	61
Surinaamse herkomst	56	61	64	62	67	66	69	65
Antilliaanse/Arubaanse herkomst	51	52	53	51	64	68	68	65

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '06-'09)

Vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst hebben al jaren de laagste arbeidsdeelname. Wel is de arbeidsdeelname van deze vrouwen in de afgelopen jaren relatief gezien het sterkst toegenomen. Hun arbeidsparticipatie steeg in de periode 2006-2009 met

10 procentpunten. In 2009 lag de arbeidsdeelname van vrouwen van Turkse herkomst op 42% en die van vrouwen van Marokkaanse herkomst op 39%.

Anders dan bij de vrouwen is onder niet-westerse mannen weinig onderscheid tussen de verschillende herkomstgroepen in de arbeidsdeelname. Deze varieerde in 2009 van 61% bij Marokkaanse mannen tot 66% bij Turkse mannen.

Naar geslacht was het verschil in arbeidsparticipatie het grootst onder Turkse en Marokkaanse immigranten en hun nakomelingen en het kleinst binnen de Surinaamse herkomstgroep.

Arbeidsdeelname hoogopgeleide vrouwen veel hoger dan van laagopgeleide vrouwen

Hoger opgeleiden participeren vaker op de arbeidsmarkt dan lager opgeleiden. Dit geldt voor vrouwen in nog sterkere mate dan voor mannen. Van de vrouwen met minimaal een hbo-opleiding had 80% in 2009 een betaalde baan van ten minste twaalf uur in de week, tegenover slechts een kwart van de vrouwen met alleen basisonderwijs. Bij de mannen was dit respectievelijk 86% en 51%. De arbeidsdeelname van vrouwen is in de periode 2006-2009 bij alle opleidingsniveaus met 3 of 4 procentpunten gestegen.

Tabel 4.4

Nettoarbeidsparticipatie, naar onderwijsniveau, personen van 15-64 jaar, 2006-2009 (in procenten)

	vrouwen				mannen			
	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009
totaal ^a	55	57	59	60	74	76	77	76
basisonderwijs	23	24	27	26	48	50	50	51
vmbo	37	38	40	40	65	65	67	65
havo, vwo	50	53	53	54	61	62	64	63
mbo	65	67	69	69	83	84	85	84
hbo, wo bachelor	76	79	80	79	85	87	88	86
wo master, doctor	78	79	80	82	86	88	89	88

a Inclusief onderwijsniveau onbekend.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '06-'09)

Moeders steeds vaker aan het werk

Moeders combineren de zorg voor hun kind(eren) steeds vaker met een betaalde baan. Dat is te zien aan de stijgende arbeidsparticipatie van moeders met thuiswonende minderjarige kinderen. Gehuwde of samenwonende moeders werken vaker dan alleenstaande moeders. Dat heeft onder andere te maken met het relatief lage opleidingsniveau van alleenstaande moeders, maar ook met het hoge aandeel vrouwen van niet-westerse herkomst in deze groep (Coumans 2008). In 2009 had 71% van de gehuwde of samenwonende moeders met kinderen tot 18 jaar een baan van minstens twaalf uur in de week, tegenover 64% van de alleenstaande moeders.

De leeftijd van het jongste kind heeft bij alleenstaande moeders meer invloed op de arbeidsparticipatie dan bij moeders met een partner. Alleenstaande moeders werken aanzienlijk vaker naarmate hun jongste kind ouder is.

Moeders met thuiswonende kinderen van 18 jaar en ouder hebben minder vaak een betaalde baan dan moeders met jongere kinderen. Dat geldt zowel voor de gehuwde of samenwonende moeders als voor alleenstaande moeders. Dit komt doordat het veelal oudere vrouwen betreft. Zij behoren tot een generatie die ook op jongere leeftijd al minder actief was op de arbeidsmarkt.

Jonge vrouwen met partner en zonder kind hebben hoogste arbeidsdeelname

Gehuwde of samenwonende vrouwen van 15-39 jaar zonder thuiswonende kinderen hadden met 85% de hoogste arbeidsdeelname. Van de alleenstaande vrouwen zonder kinderen van die leeftijd participeerde 71% in 2009 op de arbeidsmarkt. Deze naar verhouding lage participatiegraad is voor een deel te verklaren door het relatief hoge aandeel jonge vrouwen binnen deze groep dat een opleiding volgt.

De 40 tot 65-jarige vrouwen zonder thuiswonende kinderen hadden een aanzienlijk lagere arbeidsdeelname dan jongere vrouwen zonder kinderen. Wel is deze in periode 2001-2009 harder gestegen dan die van jongere vrouwen.

Ongeacht of ze samen met een partner wonen en/of met kinderen hebben mannen vaker een betaalde baan dan vrouwen. Onder de 15-39-jarige alleenstaanden is het verschil tussen de seksen het kleinst.

Tabel 4.5

Nettoarbeidsparticipatie, naar positie in het huishouden en leeftijd van het jongste thuiswonende kind, personen van 15-64 jaar, 2001-2009 (in procenten)

	vrouwen					mannen				
	2001	2003	2005	2007	2009	2001	2003	2005	2007	2009
eenpersoonshuishouden										
15-39 jaar	71	70	69	74	71	77	71	73	78	76
lid van paar zonder kinderen										
15-39 jaar	86	85	84	85	85	94	92	92	94	93
lid van paar met minderjarige kinderen	56	60	62	67	71	94	92	92	94	94
jongste kind 0-3 jaar	57	61	63	69	73	95	93	93	95	95
jongste kind 4-11 jaar	54	57	60	66	69	94	92	93	94	94
jongste kind 12-17 jaar	59	62	62	67	71	93	91	90	92	93
lid van paar met alleen meerderjarige kinderen	45	49	51	58	60	83	82	83	84	85
ouder zonder partner met minderjarige kinderen	49	52	55	60	64	78	78	81	83	84
jongste kind 0-3 jaar	34	33	44	47	53	70	70	67	72	80
jongste kind 4-11 jaar	52	52	54	59	65	81	81	83	84	86
jongste kind 12-17 jaar	54	62	62	66	67	77	77	81	84	83

Tabel 4.5 (vervolg)

	vrouwen					mannen				
	2001	2003	2005	2007	2009	2001	2003	2005	2007	2009
ouder zonder partner met meerderjarige kinderen	51	51	54	58	62	70	65	70	79	77
lid van paar zonder kinderen										
40-64 jaar	34	37	38	41	46	61	63	63	65	69
eenpersoonshuishouden										
40-64 jaar	37	43	44	47	49	59	62	62	65	67
meerderjarig kind	55	51	48	49	49	68	64	61	62	58
minderjarig kind	13	11	9	12	11	17	14	12	13	13
ander lid	50	54	50	54	56	57	62	57	64	66
totaal	52	53	54	57	60	76	75	74	76	76

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'01-'09)

Hoogopgeleide moeders hebben veel vaker een baan dan laagopgeleide moeders

Ruim 83% van de moeders met minimaal een hbo-opleiding en ten minste één kind onder de 12 jaar is in 2009 buitenhuis aan het werk. Bij de moeders met alleen basisonderwijs is dat slechts 22%. Voor alle opleidingsniveaus is de arbeidsdeelname van moeders vanaf 2005 toegenomen (Cuijpers et al. 2006).

Tabel 4.6

Nettoarbeidsparticipatie, naar leeftijd jongste kind en onderwijsniveau, ouders (15-64 jaar) van minderjarige kinderen, 2009 (in procenten)

	bo ^a	vmbo	havo/ vwo, mbo	hbo Wo bachelor	wo master, doctor	totaal
vrouwen						
jongste kind 0-3 jaar	22	47	72	85	85	71
jongste kind 4-11 jaar	25	42	70	83	82	64
jongste kind 12-17 jaar	20	33	66	79	78	51
totaal	22	38	69	83	82	61
mannen						
jongste kind 0-3 jaar	71	85	95	97	97	93
jongste kind 4-11 jaar	52	69	92	97	96	85
jongste kind 12-17 jaar	27	45	78	93	95	62
totaal	42	60	88	96	96	78

a Basisonderwijs.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'09)

De arbeidsdeelname van vaders ligt een stuk hoger dan die van moeders. Vooral vaders met heel jonge kinderen zijn dikwijls aan het werk. Zo participeert maar liefst 97% van de vaders met een hbo-niveau of hoger met een kind onder de 4 jaar op de arbeidsmarkt. Voor zowel moeders als vaders geldt dat de participatiegraad lager is naarmate hun jongste kind ouder is. Dit heeft onder andere te maken met de leeftijd van deze ouders. We zagen eerder al dat de deelname op de arbeidsmarkt bij een leeftijd van 45 jaar of ouder afneemt.

Ouders met jonge kinderen werken zelden beiden voltijds

In 2009 werkten bij 71% van de paren van 25-50 jaar met minderjarige kinderen allebei de ouders. In 2001 was dat maar 55%. De combinatie voltijds-deeltijds is hier favoriet: 56% van de paren hanteerde deze rolverdeling. De combinatie waarbij één persoon voltijds werkt (meestal de man) en de ander (meestal de vrouw) deeltijds de zorg voor het huishouden en de kinderen op zich neemt, wordt steeds minder populair. In 2009 deed deze situatie zich bij 24% van de jonge gezinnen voor. In 2001 was dat nog 39%. Het komt niet vaak voor dat beide ouders voltijds werken. Het aandeel gezinnen waarbij dit voorkomt nam de laatste jaren iets toe.

Van de paren zonder minderjarige kinderen waren er in 2009 evenveel paren die allebei voltijds werkten als paren waarbij de een in voltijd en de ander in deeltijd werkte. Deze combinaties waren het populairst onder de paren zonder kinderen.

De combinatie waarbij één persoon voltijds werkt en de ander niet nam ook bij paren zonder kinderen iets af in de afgelopen jaren. Deze daling was echter aanzienlijk minder dan bij paren met minderjarige kinderen.

Tabel 4.7

Paren met en zonder minderjarige kinderen, paren van 25-50 jaar, 2001-2009 (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	2001	2003	2005	2007	2009
paren met minderjarige kinderen	1518	1512	1461	1408	1362
voltijds-voltijds	6	6	6	7	8
voltijds-deeltijds	44	46	48	53	56
deeltijds-deeltijds	5	6	6	6	7
voltijds	39	35	33	28	24
deeltijds	3	4	4	3	3
geen werkenden	3	4	3	3	2
paren zonder minderjarige kinderen	639	585	562	551	553
voltijd-voltijds	38	35	36	40	39
voltijds-deeltijds	36	38	37	37	38
deeltijds-deeltijds	4	4	4	4	4
voltijds	17	17	17	14	14
deeltijds	3	4	4	3	3
geen werkenden	2	2	3	2	2

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'09)

4.3 Arbeidsduur

In deze paragraaf beschouwen we de arbeidsduur van alle werkzame personen. Tot deze doelgroep horen ook personen die een baan van minder dan twaalf uur per week hebben en dus niet tot de werkzame beroepsbevolking behoren.

Gemiddelde arbeidsduur vrouwen sinds 2005 gestegen

Vrouwen die werken doen dat gemiddeld minder uren per week dan mannen. In 2009 werkten vrouwen gemiddeld 25 uur per week.⁴ In de periode 2001-2005 daalde het gemiddelde aantal uren dat een vrouw per week werkte. Vanaf 2005 is dat weer gaan stijgen, om in 2009 uit te komen op het niveau van 2001. Mannen werkten in 2009 gemiddeld bijna 37 uur per week. Bij mannen is dit gemiddelde aantal gewerkte uren in 2009 gedaald met één uur per week ten opzichte van 2001. Het gemiddelde aantal gewerkte uren ligt bij vrouwen een stuk lager, doordat de deeltijdbaan populair is onder vrouwen.

Aantal vrouwen met grotere deeltijdbaan neemt toe

Het aantal vrouwen met een grotere deeltijdbaan (tussen 20 en 35 uur) is in de periode 2001-2009 constant gestegen. Het aantal vrouwen met een kleine deeltijdbaan, dat wil zeggen met een baan van 12-20 uur in de week, is tussen 2001 en 2007 gestegen. In 2009 is dit echter weer lager dan in 2007. Het aantal vrouwen met een voltijdbaan is in 2009 vrijwel gelijk aan dat in 2007. In 2005 was het aantal vrouwen met een voltijdbaan lager dan in de voorgaande jaren. Het aantal mannen met een deeltijdbaan is in de periode 2001-2009 toegenomen. Het aantal mannen met een voltijdbaan daalde echter licht.

Tabel 4.8

Werkzame personen van 15-64 jaar, naar wekelijkse arbeidsduur, 2001-2009
(in absolute aantallen x 1000)

	vrouwen					mannen				
	2001	2003	2005	2007	2009	2001	2003	2005	2007	2009
totaal werkzame personen	3378	3423	3479	3674	3812	4460	4380	4343	4480	4512
personen met wekelijkse arbeidsduur < twaalf uur	619	566	575	551	543	283	269	273	295	311
werkzame beroepsbevolking	2759	2857	2904	3124	3269	4176	4111	4069	4185	4200
12-19 uur	537	566	581	604	584	109	111	121	135	137
20-27 uur	715	781	812	873	942	134	154	151	154	171
28-34 uur	536	603	621	684	766	283	322	324	342	365
35 uur of meer	971	907	890	963	977	3651	3524	3474	3554	3527
gemiddelde arbeidsduur per week (in uren)	24,8	24,7	24,5	25,1	25,3	37,8	37,4	37,4	37,3	37,0

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '01-'09)

Ruim een kwart van de vrouwen heeft een voltijdbaan

Hoewel het aantal vrouwen dat voltijds werkte in absolute zin in 2001-2009 min of meer gelijk bleef, daalde het *aandeel* voltijders onder de werkenden vrouwen in deze periode van 29% tot 26%. Ook bij mannen nam dit aandeel in deze periode af. Werkte in 2001 82% van de werkzame mannen voltijds, in 2009 was dat 78%. Zowel bij vrouwen als bij mannen stond tegenover deze daling een stijging van het aandeel met een grote deeltijdbaan. Bij vrouwen nam bovendien het aandeel met een baan van twintig tot 27 uur toe. Daarnaast was bij vrouwen de kleine deeltijdbaan van minder dan twaalf uur per week minder in trek dan in 2001. Het aandeel met zo'n baan daalde van 18% naar 14%.

Vooral onder jongeren neemt aandeel met voltijdbaan af

De voltijdbaan boette vooral onder jongeren in aan populariteit. Deze ontwikkeling deed zich zowel voor onder jonge vrouwen als onder jonge mannen. In 2001 werkte 30% van de 15-25-jarige vrouwen in voltijd, in 2009 was dat maar 20%. Onder jonge mannen daalde het aandeel voltijds werkenden van 46% tot 37%. Het is een trend dat jongeren tegenwoordig langer een opleiding volgen. Zij zullen daarom vaker en langer een studenten- of scholierenbaantje hebben. Zowel bij jonge vrouwen als bij jonge mannen nam vooral het aandeel met een baan met een wekelijkse arbeidsduur van minder dan twintig uur per week toe. Bij de vrouwen was het percentage met een baan van minder dan twaalf uur per week in 2009 met 41% inmiddels twee keer zo groot als het aandeel met een voltijdbaan. Bij de mannen waren deze percentages in dat jaar ongeveer even groot, terwijl in 2001 het aandeel met een voltijdbaan aanzienlijk hoger was.

Vrouwen van 35 jaar en ouder werken relatief vaak in deeltijd

Van de jonge vrouwen van 25-35 jaar hebben er 60% een deeltijdbaan, van de vrouwen van 35 jaar en ouder is dat 80%. Onder vrouwen van 25-45 jaar is het aandeel met een deeltijdbaan van twaalf tot twintig uur in 2001-2009 afgenomen, terwijl het aandeel met een grotere deeltijdbaan van twintig tot 35 uur in dezelfde periode is toegenomen. Bij oudere vrouwen van 55-64 jaar zien we vooral een verschuiving van de kleine deeltijdbaan van minder dan twaalf uur per week naar een deeltijdbaan van twintig uur per week of meer.

Onder mannen is de deeltijdbaan vooral populair bij de jongeren. Van hen werkte 63% in deeltijd. Van de 25-54-jarige mannen had 88% een volledige baan. Bij 55- tot 65-jarige mannen was dat 73%.

Tabel 4.9

Werkzame personen, naar arbeidsduur en leeftijd, personen van 15-64 jaar, 2001 en 2009
(in procenten)

	vrouwen					mannen				
	< 12 uur	12-19 uur	20-27 uur	28-34 uur	≥ 35 uur	< 12 uur	12-19 uur	20-27 uur	28-34 uur	≥ 35 uur
2001										
totaal	18	16	21	16	29	6	2	3	6	82
15-25 jaar	38	12	8	12	30	33	9	4	7	46
25-35 jaar	9	13	19	18	41	1	1	2	5	91
35-45 jaar	15	20	28	16	22	1	1	2	7	90
45-55 jaar	16	17	27	17	23	1	1	3	6	89
55-64 jaar	25	19	23	14	20	6	4	8	9	74
2009										
totaal	14	15	25	20	26	7	3	4	8	78
15-25 jaar	41	15	11	13	20	36	12	6	9	37
25-35 jaar	5	10	23	22	41	2	2	3	7	87
35-45 jaar	8	17	31	23	22	1	1	2	8	89
45-55 jaar	9	18	29	22	22	1	1	3	8	88
55-64 jaar	18	18	26	18	20	5	4	7	10	73

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '01-'09)

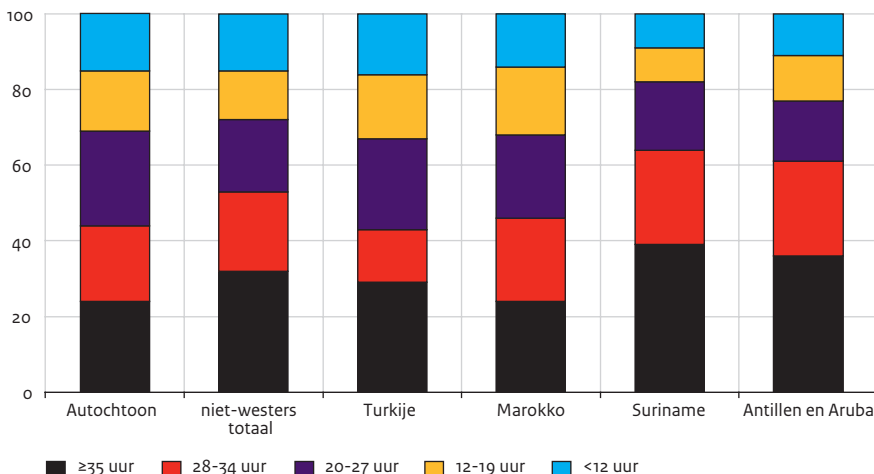
Werkende vrouwen van niet-westerse herkomst hebben vaker een volledige baan dan autochtone vrouwen

Hoewel vrouwen van niet-westerse herkomst minder vaak een baan hebben dan autochtone vrouwen, werken ze – als ze een baan hebben – wel vaker voltijds. In 2009 had 39% van de werkende vrouwen van Surinaamse herkomst en 36% van de werkende vrouwen van Antilliaanse/Arubaanse herkomst een voltijdbaan, tegenover 24% van de autochtone vrouwen die werken. Ook werkende vrouwen van Turkse herkomst hebben vaker een voltijdbaan dan autochtone vrouwen. Van hen werkte 29% voltijds. Geen verschil zien we tussen de gemiddelde arbeidsduur van autochtone vrouwen en vrouwen van Marokkaanse herkomst.

Het hoge aandeel vrouwen van niet-westerse herkomst met een voltijdbaan hangt voor een belangrijk deel samen met de gemiddeld lagere leeftijd van deze vrouwen. Jonge vrouwen hebben naar verhouding vaker een volledige baan (tabel 4.7).

Figuur 4.3

Vrouwelijke werkzame personen, naar wekelijkse arbeidsduur en herkomst, personen van 15-64 jaar, 2009 (in procenten)

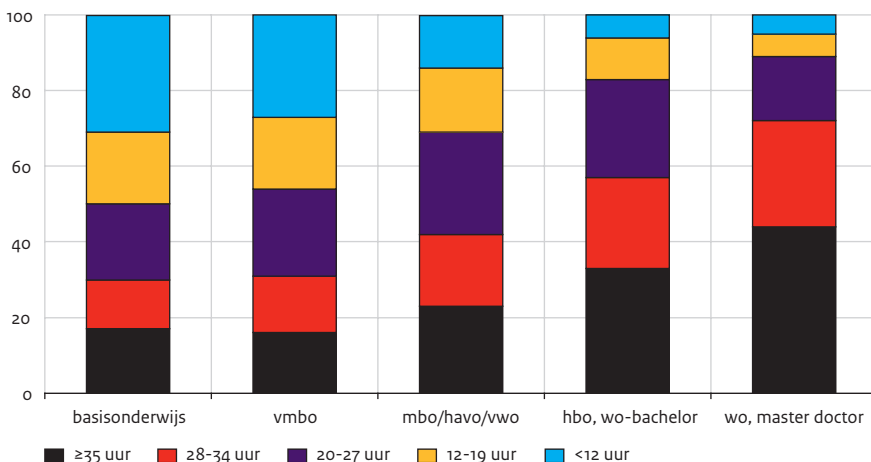
Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'09)

Kleinere deeltijdbaan favoriet bij lager opgeleide vrouwen

Hoe hoger men is opgeleid, hoe meer uren men gemiddeld per week werkt. In 2009 werkte 44% van de universitair opgeleide werkzame vrouwen 35 uur of meer per week. Van de vrouwen met een hbo-opleiding was dat 33%. Naarmate het opleidingsniveau afneemt wordt dit percentage steeds kleiner. Slechts 17% van de werkende vrouwen met alleen basisonderwijs werkt voltijds. De kleinere deeltijdbaan (minder dan twintig uur per week) is populairder onder de lagere opleidingsniveaus dan onder de hogere. Bijna de helft van de personen met maximaal vmbo-niveau met een baan werkte minder dan twintig uur per week. En een derde van de werkende vrouwen met een mbo-opleiding had een dergelijke baan. Van de hbo-opgeleiden werkte maar 17% minder dan twintig uur en van de academici slechts 11%.

Figuur 4.4

Vrouwelijke werkzame personen, naar wekelijkse arbeidsduur en onderwijsniveau, bevolking 15-64 jaar, 2009 (in procenten)

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '09)

Alleenstaande moeders met minderjarige kinderen hebben een relatief hoge arbeidsduur

Alleenstaande moeders met minderjarige kinderen hadden in 2009 een gemiddelde wekelijkse arbeidsduur van 28,1 uur. Bij moeders mét een partner was dat 23,4 uur per week. Het verschil tussen mannen en vrouwen met minderjarige kinderen is bij de alleenstaanden minder groot dan bij degenen met een partner. Jonge moeders werken meer als ze alleenstaand zijn, terwijl jonge vaders juist meer werken als ze een partner hebben. De hoogste wekelijkse arbeidsdeelname onder vrouwen is met 32,8 uur per week te vinden in de leeftijdsgroep van 15-40 jaar met partner en zonder kinderen. Zoals eerder vermeld daalde de wekelijkse arbeidsduur van vrouwen licht in de periode 2001-2005 en is vanaf 2005 gestegen. Bij mannen daalde de arbeidsduur over de hele periode 2001-2009. De stijging in de laatste jaren bij de vrouwen komt voor een groot deel voor rekening van vrouwen met minderjarige kinderen. Bij jonge moeders zonder partner steeg de gemiddelde arbeidsduur in de periode 2005-2009 met 1,4 uur per week. Jonge moeders met partner gingen in diezelfde periode gemiddeld 1,7 uur per week meer werken. Jonge vrouwen zonder kinderen werken gemiddeld meer dan 30 uur in de week. Sinds 2001 nam dit aantal nauwelijks toe.

Tabel 4.10

Wekelijkse arbeidsduur, naar positie in te huishouden en leeftijd van het jongste thuiswonende kind, werkzame personen van 15-64 jaar, 2001-2009 (in uren)

	vrouwen					mannen				
	2001	2003	2005	2007	2009	2001	2003	2005	2007	2009
eenpersoonshuishouden (15-40 jaar)	30,8	30,8	30,8	31,5	30,6	35,8	36,2	36,2	36,3	35,9
lid van paar zonder kinderen (15-40 jaar)	33,3	33,0	32,7	33,1	32,8	39,9	39,2	39,4	39,6	39,0
lid van paar met minderjarige kinderen	21,2	21,5	21,7	22,6	23,4	41,1	40,7	40,8	40,9	40,9
jongste kind 0-3 jaar	21,2	21,7	22,3	23,2	24,3	40,9	40,5	40,5	40,8	40,5
jongste kind 4-11 jaar	20,1	20,7	20,8	21,6	22,5	41,3	40,8	41,0	41,0	41,1
jongste kind 12-17 jaar	22,9	22,5	22,2	23,1	23,7	40,9	40,7	40,8	41,1	41,2
lid van paar met alleen										
meerderjarige kinderen	22,5	21,9	22,3	23,4	23,3	40,4	39,6	40,0	40,0	39,5
ouder zonder partner met										
minderjarige kinderen	27,2	27,0	26,7	27,4	28,1	36,7	37,3	39,0	38,5	37,6
jongste kind 0-3 jaar	25,9	26,4	27,0	26,8	27,7	36,7	36,9	37,3	37,5	39,5
jongste kind 4-11 jaar	26,3	25,5	25,5	26,2	27,3	36,1	37,5	38,4	39,1	36,3
jongste kind 12-17 jaar	28,8	28,9	28,1	28,9	29,2	37,2	37,2	39,4	38,3	38,5
ouder zonder partner met										
meerderjarige kinderen	29,0	28,1	29,0	29,3	29,2	38,6	38,3	39,0	38,3	38,4
lid van paar zonder kinderen (40-64 jaar)	24,2	24,5	24,1	24,9	25,4	38,5	37,9	37,9	37,9	37,6
eenpersoonshuishouden (40-64 jaar)	30,5	29,9	29,5	29,9	30,1	37,9	37,5	37,6	38,1	37,7
meerderjarig kind	24,8	23,7	22,5	22,4	21,9	32,3	31,2	30,6	30,3	29,2
minderjarig kind	10,4	9,8	9,1	9,2	8,9	12,9	12,5	11,2	10,9	10,7
ander lid	27,7	28,0	27,1	26,5	27,1	31,1	32,4	32,7	33,0	32,0
onbekend	27,5	27,7	18,0	21,3	40,0	40,3	36,5	0,0	0,0	44,8
totaal	24,8	24,7	24,6	25,1	25,3	37,8	37,4	37,4	37,3	37,0

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '01-'09)

4.4 Andere kenmerken van de werkzame beroepsbevolking

Deze paragraaf gaat over de werkzame beroepsbevolking, in tegenstelling tot paragraaf 4.3. Alleen personen die een betaalde baan van minimaal twaalf uur per week hebben horen bij deze doelgroep.

Gezondheidszorg blijft een vrouwensector

Vrouwen zijn vooral oververtegenwoordigd in de gezondheidszorg en in het onderwijs. Van de personen die in 2009 (binnen de beroepsbevolking) in de gezondheidszorg werkten was 81% vrouw. Binnen het onderwijs was dit 60%. Ook in de horeca, in de handel en in de financiële instellingen was het aandeel vrouwen hoger dan hun gemiddelde aandeel in de werkzame beroepsbevolking. Sectoren waar (absoluut en relatief) veel meer mannen dan vrouwen werken zijn de industrie en de bouwnijverheid. In vrijwel alle bedrijfstakken is het aandeel vrouwen, net als in de gehele werkzame

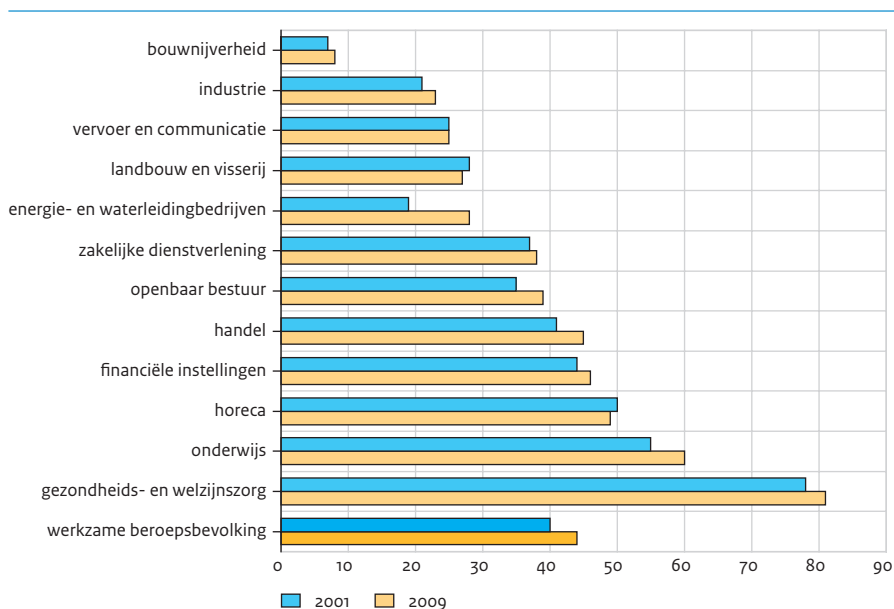
beroepsbevolking, toegenomen sinds 2001. Dit is echter sterker het geval bij die sectoren waar dit aandeel toch al hoog was. Een opvallende stijging van het aandeel vrouwen zien we bij de energie- en waterleidingbedrijven; daar steeg het aandeel vrouwen in 2009 met 9 procentpunten ten opzichte van 2001.

Toenemende segregatie van vrouwen en mannen in bedrijfstakken

Zoals hiervoor al is aangegeven werken vrouwen en mannen in verschillende bedrijfstakken. De mate waarin vrouwen en mannen evenredig over de verschillende bedrijfstakken zijn verdeeld, kan worden uitgedrukt in een maat voor segregatie. Deze segregatie-index heeft een maximale waarde van 1 wanneer alle vrouwen zich in andere bedrijfstakken zouden bevinden dan mannen, en een minimale waarde 0 wanneer de verdeling evenredig zou zijn. De segregatie-index was 0,34 in 2009. De waarde van deze index is de afgelopen jaren gestegen. In 2001 was hij 0,31. Dit betekent dat het onderscheid in vrouwen- en mannenbedrijfstakken groter is geworden.

Figuur 4.5

Aandeel vrouwen in de werkzame beroepsbevolking, naar bedrijfstak, personen van 15-64 jaar, 2009 (in procenten)

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'09)

Aandeel vrouwen in wetenschappelijke beroepen groeit

Het aandeel vrouwen in de werkzame beroepsbevolking is de afgelopen jaren toegenomen. Dat geldt ook voor het aandeel vrouwen in alle verschillende beroepsniveaus, behalve de elementaire beroepen.⁵ In 2009 was het aandeel vrouwen in de meeste beroepsniveaus min of meer gelijk met hun aandeel in de werkzame beroepsbevolking (44%). In de wetenschappelijke beroepen ligt het aandeel vrouwen lager dan het aandeel vrouwen in de werkzame beroepsbevolking. Het aandeel is echter wel sterk gestegen in de afgelopen jaren. In 2009 was 40% van de personen met een wetenschappelijk beroep vrouw.

Tabel 4.11

Aandeel vrouwen in de werkzame beroepsbevolking, naar beroepsniveau, personen van 15-64 jaar, 2001-2009 (in procenten)

	2001	2003	2005	2007	2009
werkzame beroepsbevolking	40	41	42	43	44
elementaire beroepen	46	42	42	42	44
lagere beroepen	42	42	43	44	45
middelbare beroepen	39	42	42	43	44
hogere beroepen	39	41	42	43	44
wetenschappelijke beroepen	32	35	36	37	39

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '01-'09)

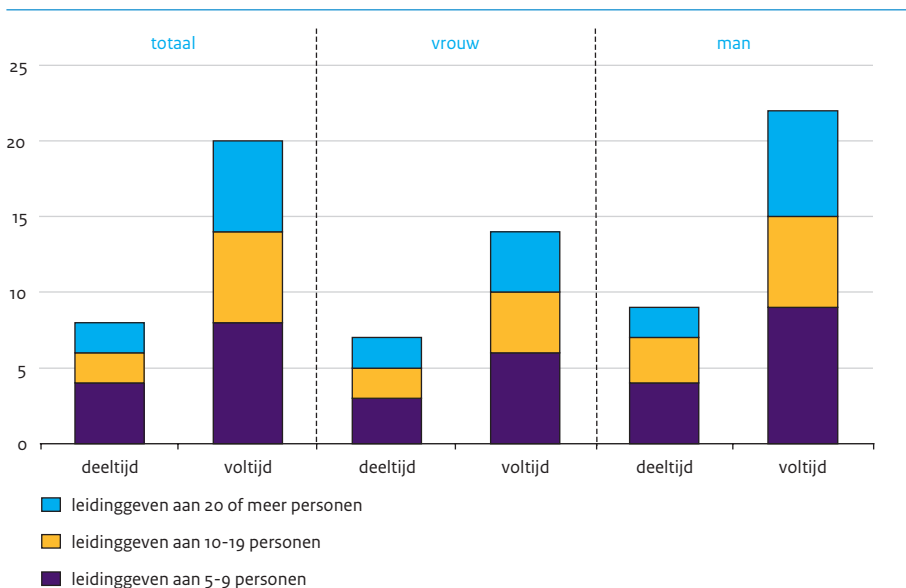
Vrouwelijke voltijders minder vaak leidinggevend

In 2009 gaf 20% van de werkzame beroepsbevolking die in voltijd werkte leiding aan minimaal vijf personen. Van de mannelijke werkzame beroepsbevolking die meer dan 35 uur per week werkte was dat 22%, tegenover 14% van de vrouwelijke voltijders. Hier speelt het leeftijds effect een belangrijke rol: jongeren van 15-35 jaar zijn oververtegenwoordigd bij vrouwen met een voltijdbaai en onder jongeren is het aandeel leidinggevend het laagst (Visschers en Te Riele 2008a, 2008b).

Deeltijders hebben veel minder vaak een leidinggevende functie dan voltijders; slechts 7% van de deeltijders gaf leiding aan minimaal vijf personen. Hier is het verschil tussen mannen en vrouwen kleiner. Van de mannen die in deeltijd werkte gaf 9% leiding en van de vrouwen 7%. Deeltijders geven, vergeleken met voltijders, relatief vaker leiding aan kleinere groepen van minder dan tien personen.

Figuur 4.6

Aandeel leidinggevend in de werkzame beroepsbevolking, naar arbeidsduur, personen van 15-64 jaar, 2009 (in procenten)

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'09)

Ziekteverzuim onder vrouwen daalt

Behalve de arbeidsduur is ook het ziekteverzuim een indicator voor de hoeveelheid tijd die er op de arbeidsmarkt wordt besteed. Het ziekteverzuimpercentage van vrouwen is de afgelopen jaren gedaald, terwijl het bij mannen iets is gestegen. Om het ziekteverzuim te bepalen is gebruikgemaakt van het deeltijdgecorrigeerde verzuimpercentage uit de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (Koppes et al. 2009). Dit is het aantal verzuimde dagen (exclusief zwangerschaps- en bevallingsverlof) gedeeld door het aantal te werken dagen in een jaar.

In 2007 was het verzuimpercentage van vrouwen 5,1%. In 2009 was dit gedaald tot 4,6%. Van 2008 naar 2009 is het verzuimpercentage van vrouwen in alle leeftijdscategorieën gedaald, behalve bij de jongeren van 15-24 jaar. Bij vrouwen van 25-34 jaar was de daling het grootst. Daar ging het verzuimpercentage van 5,3% in 2008 naar 4,7% in 2009. Toch is in deze leeftijdscategorie het verschil met mannen nog steeds het grootst. Hoewel het verzuimpercentage exclusief zwangerschaps- en bevallingsverlof is, is het aannemelijk dat vrouwen in deze leeftijdscategorie toch vaker verzuimen vanwege de zorg voor het gezin of ziekte tijdens de zwangerschap. Bovendien zou het feit dat vrouwen die in de zorg en op scholen werken vaker ziek worden, doordat deze sectoren gevoeliger zijn voor overdracht van bijvoorbeeld griep en verkoudheid, een rol kunnen spelen.

Vrouwen verzuimen vaker dan mannen. Het ziekteverzuimpercentage van mannen was in 2009 3,5%: 1,1 procentpunt minder dan bij vrouwen. In de groep van 25-34-jarigen bestaat het grootste verschil tussen mannen en vrouwen. Het verschil in verzuimpercentage voor deze leeftijdsklasse bedraagt ruim 2,2 procentpunten.

Tabel 4.12

Individueel ziekteverzuimpercentage (deeltijdgecorrigeerd)

	vrouwen			mannen		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009
totaal	5,1	4,9	4,6	3,5	3,5	3,5
15-24 jaar	3,3	2,9	2,9	2,0	1,9	2,6
25-34 jaar	5,1	5,3	4,7	2,7	2,6	2,5
35-44 jaar	5,2	4,8	4,7	3,1	3,3	3,4
45-54 jaar	5,2	5,3	5,0	4,2	3,8	3,8
55-64 jaar	6,3	6,0	5,5	4,8	5,7	5,3

Bron: CBS (Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden'09)

4.5 Onbenut arbeidspotentieel

Vrouwen hebben minder last van economische crisis dan mannen

In 2008 zette de economische crisis in en begon de werkloosheid te stijgen. Ook bij vrouwen is het werkloosheidspercentage sinds 2008 gestegen. In 2009 was 5,2% van de vrouwen werkloos, in 2008 was dat 4,7%. Bij mannen is het werkloosheidspercentage in 2009 met meer dan 1 procentpunt gestegen ten opzichte van 2008. In 2009 was 4,5% van de mannen werkloos. Vrouwen zijn dus nog steeds vaker werkloos dan mannen, maar het verschil is wel afgenomen. Het werkloosheidspercentage in Nederland is laag vergeleken met andere Europese landen.

Ook in voorgaande jaren bleek de werkloosheid bij mannen conjunctuurgevoeliger dan bij vrouwen. De stijging van de werkloosheid in 2002 was onder mannen sterker dan onder vrouwen. Toen de economie zich in 2005 weer begon te herstellen, daalde de werkloosheid bij mannen ook weer meer dan bij vrouwen. De werkloosheid onder vrouwen is minder gevoelig voor conjuncturele schommelingen, omdat vrouwen vaak in minder conjunctuurgevoelige sectoren werken zoals de gezondheidszorg of het onderwijs.

Jeugdwerkloosheid gestegen

Jongeren zijn relatief veel vaker werkloos dan mensen ouder dan 25 jaar. Bij mannen is dit verschil sterker dan bij vrouwen. Hoewel het werkloosheidspercentage van vrouwen in 2009 nog altijd lager was dan in 2007, was dat bij de jongere vrouwen niet het geval. In 2009 was 10,4% van de vrouwen van 15-25 jaar werkloos. In 2007 was dat 10,1%. Ook het werkloosheidspercentage van vrouwen in de leeftijdsklasse van 25-35 jaar was in 2009

iets hoger dan in 2007. In de overige leeftijdsklassen nam het percentage in 2009 af ten opzichte van 2007.

Bij de mannen van 45-64 jaar was het werkloosheidspercentage in 2009 lager dan in 2007. In de overige leeftijdsklassen steeg de werkloosheid. Ook hier was deze stijging het sterkst onder de jongeren. In 2009 was 11,6% van de jonge mannen werkloos ten opzichte van 8% in 2007. Jonge mannen zijn dus vaker werkloos dan jonge vrouwen.

Tabel 4.13

Werkloosheid naar leeftijd, personen van 15-64 jaar, 2001-2009 (in procenten)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
<i>vrouwen</i>									
totaal	4,9	5,2	6,2	7,4	7,8	6,8	5,7	4,7	5,2
15-24 jaar	7,9	7,9	10,6	13,4	13,5	11,9	10,1	8,5	10,4
25-34 jaar	4,0	4,4	5,7	6,6	6,9	5,3	4,3	3,4	4,5
35-44 jaar	4,8	5,0	6,1	7,1	7,7	6,7	5,4	4,4	4,4
45-54 jaar	4,8	5,0	5,2	6,1	6,6	6,4	5,4	4,1	4,5
55-64 jaar	3,5	4,1	3,8	4,8	5,8	5,7	5,7	4,8	4,8
<i>mannen</i>									
totaal	2,5	3,4	4,8	5,7	5,5	4,4	3,5	3,2	4,5
15-24 jaar	7,0	9,0	11,0	13,0	13,0	9,0	8,0	8,3	11,6
25-34 jaar	2,3	3,0	5,0	6,0	7,0	4,0	3,0	2,8	4,6
35-44 jaar	1,7	2,0	4,0	5,0	8,0	3,0	2,0	1,8	3,2
45-54 jaar	1,9	2,0	3,0	4,0	7,0	4,0	3,0	2,4	2,9
55-64 jaar	2,1	3,0	4,0	5,0	6,0	5,0	5,0	4,0	4,3

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '01-'09)

Stijgende werkloosheid onder vrouwen van Turkse en Surinaamse herkomst

Mensen van niet-westerse herkomst zijn vaker werkloos dan autochtone Nederlanders. In 2009 waren niet-westerse vrouwen twee keer zo vaak werkloos als autochtone Nederlandse vrouwen. Bij mannen is het verschil tussen de niet-westerse herkomstsgroeperingen en de autochtone Nederlanders met ruim drie keer nog groter. Het werkloosheidspercentage van niet-westerse mannen was 11,2% in 2009, bij vrouwen bedroeg dit percentage 10,5%.

De stijging van de werkloosheid in 2009 ten opzichte van 2008 is bij autochtone vrouwen van gelijke omvang als bij vrouwen van niet-westerse herkomst (0,5 procentpunt).

Bij vrouwen van Turkse en Surinaamse herkomst was deze toename groter: ruim 2 procentpunten. Ruim 12% van de vrouwen van Turkse herkomst en ruim 8% van de vrouwen van Surinaamse herkomst was werkloos in 2009. De stijging van de werkloosheid van Antilliaanse/Arubaanse vrouwen in 2009 ten opzichte van 2008 was relatief laag (0,2 procentpunt); 11,1 procent van deze vrouwen was in 2009 werkloos.

Bij mannen is de stijging van de werkloosheid als gevolg van de economische crisis onder niet-westerse herkomstsgroeperingen wel aanzienlijk hoger dan bij de autochtone Nederlandse mannen. Het werkloosheidspercentage van autochtone Nederlandse mannen nam in 2009 met 1 procentpunt toe ten opzichte van 2008. Bij mannen met een niet-westerse herkomst was deze stijging 3,1 procentpunt. Vooral onder mannen van Surinaamse herkomst steeg de werkloosheid aanzienlijk in 2009: 11,8% van de mannen van Surinaamse herkomst was werkloos in 2009. Dat was 5 procentpunt meer dan een jaar eerder.

Tabel 4.14

Werkloosheid, naar herkomst, personen van 15-64 jaar, 2001-2009 (in procenten)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
<i>vrouwen</i>	4,8	5,2	6,2	7,4	7,8	6,8	5,7	4,7	5,2
autochtone Nederlanders	4,3	4,5	5,4	6,3	6,6	5,7	4,9	3,9	4,4
niet-westerse migranten	6,2	6,4	7,5	8,8	9,0	7,8	7,1	5,6	6,4
niet-westerse migranten									
waaronder:	9,1	10,9	13,2	15,7	17,7	16,2	11,5	10,0	10,5
Turkse herkomst	9,9	11,8	17,4	17,9	17,3	19,9	11,3	10,3	12,3
Marokkaanse herkomst	12,9	11,2	17,3	20,9	19,8	19,2	13,7	10,4	11,4
Surinaamse herkomst	6,7	8,2	10,2	11,4	15,3	12,4	7,6	6,1	8,2
Antilliaanse/Arubaanse herkomst	6,9	10,5	11,1	16,0	17,4	18,3	12,8	10,9	11,1
<i>mannen</i>	2,5	3,4	4,8	5,7	5,5	4,4	3,5	3,2	4,5
autochtone Nederlanders	1,9	2,7	3,6	4,4	4,2	3,3	2,8	2,5	3,5
niet-westerse migranten	3,4	4,8	6,2	7,2	6,9	5,9	4,5	4,5	5,9
niet-westerse migranten									
waaronder:	8,0	9,0	14,1	16,0	15,5	12,8	9,3	8,1	11,2
Turkse herkomst	6,5	8,1	10,8	13,9	13,5	11,2	7,7	6,8	8,5
Marokkaanse herkomst	7,0	9,4	18,2	18,4	18,3	14,3	9,7	9,7	12,6
Surinaamse herkomst	7,0	6,0	9,0	12,8	12,2	8,9	8,2	6,8	11,8
Antilliaanse/Arubaanse herkomst	11,1	10,1	17,2	15,2	14,3	11,5	7,6	8,1	10,6

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking'01-'09)

Hogere opleiding vergroot de kans op werk

Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe lager het werkloosheidspercentage. Dat geldt zowel voor vrouwen als voor mannen. Vrouwen met een hbo- of bachelordiploma waren in 2009 echter minder vaak werkloos dan vrouwen met een wo-diploma. Van de vrouwen met een hbo-opleiding had 3,2% geen betaalde baan van minimaal twaalf uur per week en was daar wel naar op zoek, ten opzichte van 4% van de vrouwen met een wetenschappelijke opleiding. Vrouwen met een hbo-opleiding hadden daarmee het laagste werkloosheidspercentage van alle vrouwen.

Mannen met een universitair diploma hadden met 3% de laagste werkloosheid. Voor alle opleidingsniveaus (behalve havo/vwo) geldt dat vrouwen een hogere werkloosheid hadden dan mannen. Vrouwen met alleen basisonderwijs zijn het vaakst werkloos. Van hen was 11,4% in 2009 op zoek naar een betaalde baan van minimaal twaalf uur per week.

Tabel 4.15

Werkloosheid, naar onderwijsniveau, bevolking 15-64 jaar, 2001-2009 (in procenten)

	vrouwen					mannen				
	2001	2003	2005	2007	2009	2001	2003	2005	2007	2009
totaal ^a	4,9	6,2	7,8	5,7	5,2	2,5	4,8	5,5	3,5	4,5
basisonderwijs	8,9	12,4	16,3	11,2	11,4	5,1	9,0	10,5	8,0	8,7
vmbo	6,6	8,6	11,9	9,4	8,0	3,1	6,1	6,9	4,6	6,0
havo/vwo	5,7	7,4	9,3	6,7	6,5	4,0	6,7	7,9	6,0	6,8
mbo	3,7	5,0	6,7	5,1	4,5	1,4	3,3	4,6	2,6	3,6
hbo, wo bachelor	3,8	4,0	4,3	3,0	3,2	2,2	4,0	3,4	2,2	3,1
wo master, doctor	4,4	4,7	5,7	4,0	4,0	2,0	4,0	4,6	2,6	3,0
onbekend	4,7	13,2	12,2	6,8	10,1	3,7	5,8	8,6	4,9	7,3

a Inclusief onderwijsniveau onbekend.

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '01-'09)

Zorg voor kinderen of gezin steeds minder vaak een reden om niet te willen werken

In 2009 waren 180.000 vrouwen werkloos. Deze vrouwen zijn op zoek naar een baan voor minimaal twaalf uur per week en zijn hiervoor direct beschikbaar. Er zijn ook vrouwen die wel een baan willen van minimaal twaalf uur, maar die hier niet actief naar op zoek zijn of die niet direct beschikbaar zijn. In 2009 ging het om 237.000 vrouwen. Er zijn echter ook vrouwen die geen betaald werk willen, of aangeven niet te kunnen werken. In 2009 waren dat in totaal bijna 1,8 miljoen vrouwen (figuur 4.1).

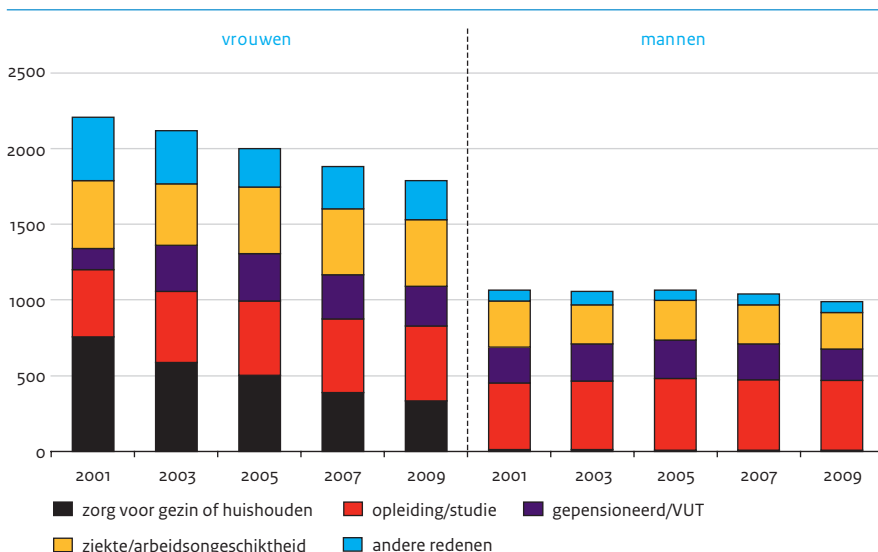
Ziekte of arbeidsongeschiktheid en het volgen van een opleiding werden door deze vrouwen vaak opgegeven als reden om niet te willen of kunnen werken (resp. 23% en 26%).⁶

Vrouwen die niet willen werken vanwege het volgen van een opleiding zijn vaak jong en nog schoolgaand. Nog eens 14% van de vrouwen die niet kunnen of willen werken geeft hiervoor als reden dat ze gepensioneerd of met de vut zijn. Daarnaast zegt 18% niet te willen of kunnen werken vanwege de zorg voor het gezin. Dit betrof in 2009 333.000 vrouwen. Zowel in absolute als relatieve zin is het aantal vrouwen dat vanwege zorgtaken geen betaalde baan wil in 2009 meer dan gehalveerd ten opzichte van 2001.

Mannen noemen de zorg voor kinderen of het gezin zelden (minder dan 1%) als reden om niet te willen of kunnen werken. Als mannen niet willen of kunnen werken, dan is dat het vaakst vanwege een opleiding of studie: 45% van de mannen gaf dat in 2009 als reden.

Figuur 4.7

Redenen om geen betaald werk te willen, personen van 15-64 jaar (in absolute aantallen x 1000)

Bron: CBS (Enquête beroepsbevolking '01-'09)

Steeds minder arbeidsongeschiktheidsuitkeringen

In 2009 zijn in totaal 834.000 arbeidsongeschiktheidsuitkeringen (WAO, WIA, WAZ, Wajong) verstrekt: 388.000 aan vrouwen en 446.000 aan mannen. In de periode 1996-2003 steeg het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen tot 993.000. Deze stijging kwam voor een groot deel voor rekening van vrouwen. Er gingen namelijk steeds meer vrouwen werken en hun gemiddelde leeftijd nam toe. Vanaf 2003 daalt het aantal uitgekeerde arbeidsongeschiktheidsuitkeringen. Deze daling heeft te maken met een strengere wet- en regelgeving rond arbeidsongeschiktheidsuitkeringen.

Strengere wet- en regelgeving rond arbeidsongeschiktheidsuitkeringen

- Wet verbetering poortwachter op 1 april 2002. Het doel is werkgevers en werknemers te stimuleren tot vroeg ingrijpen in het ziekteproces om zo snel en zo veel mogelijk te komen tot werkhervatting teneinde instroom in de WAO te verminderen.
- Met ingang van 1 januari 2004 is in de ziektewet vastgelegd dat werkgevers verplicht zijn het loon gedurende twee jaar door te betalen aan werknemers die na deze datum arbeidsongeschikt zijn geworden. Eerder was deze zogeheten wachtijd een jaar.

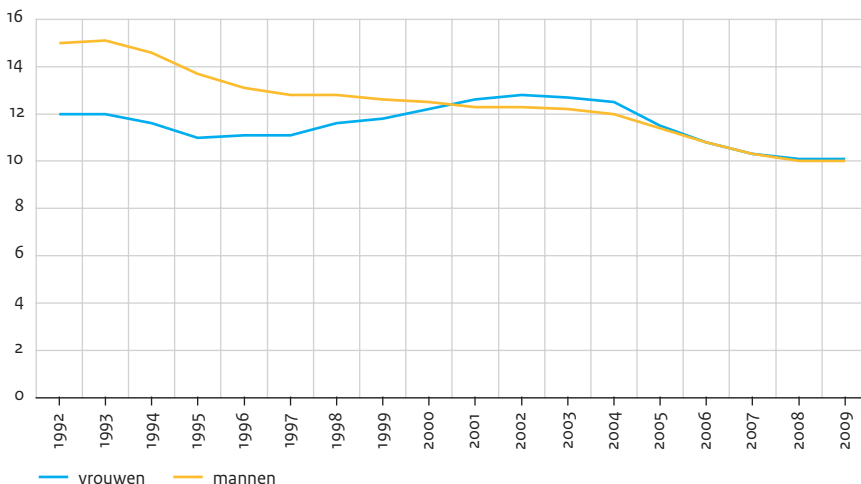
-
- De Wet arbeidsongeschiktheidsverzekering zelfstandigen (waz) is per 1 augustus 2004 vervallen. Zelfstandigen, beroepsbeoefenaren, directeuren-groootaandeelhouders en meewerkende echtgenoten zullen zich particulier tegen de gevolgen van arbeidsongeschiktheid moeten verzekeren. De waz blijft gelden voor personen die vóór 1 augustus 2004 een uitkering ontvingen.
 - De regels waarmee de mate van arbeidsongeschiktheid wordt vastgesteld, zijn per 1 oktober 2004 verscherpt. De strengere regels gelden ook voor de op dat moment geldende regelingen. Personen die toen jonger dan 50 jaar waren, zijn voor herbeoordeling opgeroepen.
 - De wao is op 1 januari 2006 vervangen door de Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen (wia). De wao blijft gelden voor personen die voor 1 januari 2004 arbeidsongeschikt zijn geworden. Veel meer dan bij de wao staat bij de nieuwe wet het werk voorop. De wia kent twee regelingen, namelijk de Inkomensvoorziening voor volledig en duurzaam arbeidsongeschikten (iva) en de regeling Werkhervatting gedeeltelijk arbeidsongeschikten (wga). Volledig ongeschikt zijn degenen die niet meer dan 20% van het gewoonlijk verdiende loon kunnen verdienen en duurzaam ongeschikt zijn degenen bij wie op de lange termijn slechts geringe kans is op herstel. Anders dan bij de wao moeten de gedeeltelijk arbeidsongeschikten in de 39 weken voorafgaand aan het recht op uitkering ten minste 26 weken hebben gewerkt of een ww-uitkering hebben ontvangen.
-

Aandeel arbeidsongeschiktheidsuitkeringen gelijk voor vrouwen en mannen

Het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen hangt sterk samen met het aantal werkenden. Als er meer mensen werken, zullen er ook meer mensen zijn die afgekeurd worden voor werk. We bekijken daarom het aantal uitkeringen per 100 werkzame personen. Het wil echter niet zeggen dat iedereen die een uitkering ontvangt ook een baan heeft. Het is mogelijk dat iemand geheel afgekeurd is voor werk. Daarnaast kan één persoon kan meerdere uitkeringen ontvangen. Ook ontvangt niet iedereen die niet werkt omdat hij daartoe niet in staat is een arbeidsongeschiktheidsuitkering. Het aantal uitkeringen per 100 werkzame personen daalt vanaf 2003 en is vanaf 2005 gelijk voor mannen en vrouwen. Bovendien is de daling vanaf 2005 sterker dan in de jaren daarvoor. Dit heeft te maken met strengere wet- en regelgeving door de invoer van de wia. In 2009 werden er tien uitkeringen uitgegeven per 100 werkzame personen. Tot 2001 was het aantal uitkeringen per 100 werkende vrouwen steeds lager dan het aantal uitkeringen per 100 werkende mannen. Doordat dit aantal bij vrouwen nog aan het stijgen was en bij mannen al daalde, lag het voor vrouwen een aantal jaren hoger dan voor mannen.

Figuur 4.8

Aantal uitkeringen van arbeidsongeschiktheidsregelingen (WAO, WIA, WAZ en Wajong) per 100 werkzame personen van 15-64 jaar, 1992-2009 (in procenten)

Bron: CBS (Socialezekerheidsstatistieken '92-'09)

4.6 Opvattingen over het belang van betaalde arbeid

De arbeidsparticipatie van vrouwen is snel gestegen, maar ligt nog steeds onder dat van mannen, en vrouwen werken doorgaans in deeltijd. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat vrouwen minder belang hechten aan betaalde arbeid, of aan bepaalde aspecten daarvan. Daarom hebben we vrouwen en mannen van 16 tot en met 64 jaar, al dan niet met een betaalde baan, hierover stellingen voorgelegd. In tabel 4.18 is weergegeven hoeveel van hen het geheel of enigszins eens zijn met de stellingen. De stellingen zijn geordend naar de mate waarin het antwoord van de vrouwen en mannen verschilt. Bovenaan staan de aspecten van betaald werk waarover de seksen het geheel eens zijn. Het blijkt dan te gaan om inhoudelijke aspecten van werk. Vrouwen waarderen betaald werk net zo vaak als mannen vanwege de ontplooiingsmogelijkheden die het biedt en de contacten met anderen. Ze hebben ook even vaak veel plezier in hun werk, en – veel minder vaak genoemd, maar wel door vrouwen in gelijke mate als mannen – waarderen werk vanwege het maatschappelijk aanzien dat het oplevert. Op de overige stellingen antwoorden mannen significant vaker bevestigend dan vrouwen. Iets meer mannen vinden betaalde arbeid belangrijk omdat ze zo een steentje kunnen bijdragen aan de maatschappij. Bijna niemand, maar mannen net iets meer, is bereid zijn gezin wat tekort te doen om carrière te maken. Vrouwen en mannen – de laatstgenoemden ook hier weer iets meer – vinden het belangrijk te zorgen dat hun gezin het financieel goed heeft, en ook wordt betaald werk door driekwart van de vrouwen en bijna negen op de tien mannen gewaardeerd vanwege de financiële onafhankelijkheid die het biedt. 60% van

de vrouwen, tegen 75% van de mannen, vindt het belangrijk om een goed inkomen te hebben. Overigens is het zeer waarschijnlijk dat vrouwen, zowel wat dat goede inkomen betreft als de financiële onafhankelijkheid, daarbij minder hoge eisen stellen dan mannen (Portegijs et al. 2008: 101). Op dit punt wordt verder ingegaan in hoofdstuk 6.

Tabel 4.16

Opvattingen over het belang van betaalde arbeid, vrouwen en mannen (16-64 jaar), en jonge vrouwen en mannen (16-25 jaar), 2008 (in procenten 'geheel/enigszins mee eens')^a

	vrouwen	mannen	jonge vrouwen	jonge mannen
betaalde arbeid is belangrijk voor mijn zelfontplooiing en zelfontwikkeling	77	77	91	86
betaalde arbeid is belangrijk vanwege de contacten met anderen	70	71	68	75
ik heb veel plezier in mijn werk	84	82	80	73
betaalde arbeid is belangrijk omdat het je maatschappelijk aanzien geeft	36	39	40	40
betaalde arbeid is belangrijk omdat je zo een steentje bijdraagt aan de maatschappij	54	65	64	68
ik ben bereid mijn familie wat tekort te doen om carrière te maken	4	10	6	22
ik vind het belangrijk te zorgen dat mijn gezin het financieel goed heeft	78	88	90	72
ik wil in mijn werk veel bereiken	37	49	71	74
ik vind het belangrijk om mijn eigen geld te verdienen en niet financieel afhankelijk te zijn	74	87	96	91
ik vind het belangrijk om een goed inkomen te hebben	60	75	80	79
ik zou graag een toppositie willen bekleden	13	23	29	53
ik wil in mijn werk doorgroeien naar een hogere functie	26	40	59	69
ik wil in mijn werk doorgroeien naar een hoger salaris	48	67	82	84
ik moet wel werken, anders redden we het financieel niet	47	72	47	36

a Geordend van geen verschil tussen vrouwen en mannen tot groot verschil tussen vrouwen en mannen (= sterke correlatie). Significante verschillen tussen vrouwen en mannen, en jonge vrouwen en jonge mannen zijn vetgedrukt.

Bron: SCP (EMOP'10)

De daaropvolgende drie stellingen gaan over de gerichtheid op verticale mobiliteit. De verschillen tussen de seksen zijn hier significanter. Duidelijk is allereerst dat de meerderheid van de vrouwen én mannen niet expliciet uit is op het bereiken van een hogere functie, laat staan een topfunctie. Meer mensen, en met name meer mannen, willen wel graag doorgroeien naar een hoger salaris. Deze bevindingen kloppen met ander

onderzoek: mannen en vrouwen vinden het belangrijk om zich persoonlijk en professioneel te ontwikkelen, maar bij vrouwen gaat het daarbij minder vaak om verticale mobiliteit dan mannen (Research voor Beleid & Radboud Universiteit Nijmegen 2009).

De laatste stelling gaat over de economische noodzaak om te werken. Hier vinden we het grootste verschil tussen vrouwen en mannen. Van de vrouwen heeft minder dan de helft het gevoel te moeten werken omdat haar inkomen nodig is, tegen bijna driekwart van de mannen. Het is duidelijk dat vrouwen zich veel minder vaak (mede)kostwinner voelen dan mannen.

Een interessante vraag is of de gevonden verschillen toe te schrijven zijn aan oudere vrouwen, of dat we ook bij jongere vrouwen zien dat ze minder op verticale mobiliteit zijn gericht dan mannen. Daarom is in de laatste twee kolommen van tabel 4.18 vermeld hoeveel van de jonge vrouwen en mannen het eens zijn met de stellingen. Ten eerste valt op dat deze jongeren op veel punten meer belang hechten aan betaald werk dan ouderen. Met name zijn ze sterker gericht op verticale loopbaanontwikkeling, en dat geldt zowel voor jonge mannen als vrouwen. Ze willen, vaker dan ouderen, in hun werk veel bereiken, doorgroeien naar een hogere functie en/of salaris, en drie op de tien jonge vrouwen en zelfs de helft van de jonge mannen zou graag in de toekomst een toppositie bekleden. Mogelijk hoort dit bij de leeftijd, en waren de oudere respondenten toen zij aan het begin van hun loopbaan stonden ook zo ambitieus, maar hebben deze inmiddels waargemaakt of bijgesteld. Opmerkelijk is wel dat jonge vrouwen op meer punten afwijken van oudere vrouwen, dan jonge mannen ten opzichte van oudere mannen (zie www.scp.nl onder Emancipatiemonitor 2010, Bijlage B4, voor tabel waarin per sekse de verschillende leeftijdsgroepen zijn uitgesplitst). Zo vinden vrijwel alle jonge vrouwen (96%) het belangrijk om een eigen inkomen te hebben en niet financieel afhankelijk te zijn. Dat is hoger dan de oudere vrouwen en evenveel als de jonge mannen. Ook vinden jonge vrouwen het belangrijker om een goed inkomen te hebben dan oudere vrouwen, en te zorgen dat hun gezin in financieel opzicht niets tekort komt, terwijl deze ambitie onder jonge mannen juist minder sterk leeft dan onder oudere mannen.

Al met al wijken de opvattingen van jonge vrouwen slechts op drie punten af van die van jonge mannen. Jonge vrouwen en jonge mannen willen vaker een toppositie bereiken dan oudere, maar vrouwen steeds beduidend minder vaak dan jonge mannen (29% tot 53%). Ook zijn jonge mannen vaker dan jonge vrouwen (en overigens ook vaker dan oudere mannen), bereid om bij het bereiken van die toppositie hun familie wat tekort te doen (6% van de jonge vrouwen, tegenover 22% van de jonge mannen). Maar de financiële verantwoordelijkheid ten opzichte van hun toekomstige gezin voelen jonge vrouwen juist sterker dan jonge mannen (90% tegen 72% van de jonge mannen).

We kunnen concluderen dat jonge vrouwen in hun oriëntatie op werk en inkomen meer lijken op jonge mannen dan op oudere vrouwen. Mogelijk zien we hier een nieuwe generatie vrouwen aankomen, die meer op werk, economische zelfstandigheid en carrière maken gericht is dan hun moeders waren. Maar ook is niet uit te sluiten dat de overeenkomst met jonge mannen komt doordat deze vrouwen nog geen kinderen hebben. Mogelijk stellen deze jonge vrouwen dan hun werkambities bij en worden de verschillen met oudere vrouwen kleiner en met mannen groter.

4.7 Nederland in vergelijking met de Europese Unie en de Verenigde Staten

Nederland na Denemarken de hoogste arbeidsdeelname van vrouwen

De arbeidsdeelname van vrouwen in Nederland is met 71,5% een van de hoogste in Europa. In 2009 hadden van alle 27 EU-landen alleen de Deense vrouwen een hogere arbeidsparticipatie (73,1%). Voor deze Europese indicator telt al het betaalde werk van één uur per week of meer.

De arbeidsdeelname van vrouwen in de 27 EU-landen was gemiddeld 58,6% in 2009. Nederland zit dus ruim boven dit gemiddelde. In vrijwel alle 27 EU-landen is de arbeidsdeelname van vrouwen in 2009 gestegen ten opzichte van 2002. In Zweden is de arbeidsdeelname weliswaar heel hoog, maar recentelijk iets gedaald, waardoor dit land nu op een derde plek terechtkomt. Scandinavische landen scoren over het algemeen hoog als het om arbeidsdeelname van vrouwen gaat. In de Zuid-Europese landen Spanje, Italië, Griekenland en Malta en in enkele voormalige Oostbloklanden lag de arbeidsdeelname van vrouwen in 2009 onder 50%. De arbeidsdeelname van vrouwen was met 37,7% het laagst in Malta.

De arbeidsdeelname van vrouwen in de Verenigde Staten lag met 65,5% in 2008 hoger dan het gemiddelde van de 27 EU-landen.

Nederlandse vrouwen werken het vaakst in deeltijd

Naast het feit dat Nederlandse vrouwen in Europees perspectief gezien een heel hoge arbeidsdeelname hebben, werken ze van alle Europese vrouwen ook het meest in deeltijd. Meer dan driekwart van de werkende vrouwen in Nederland werkt in deeltijd. Volgens de Europese definitie die hier gehanteerd wordt gaat het hier onder andere ook om studenten en anderen met kleine deeltijdbaantjes. Normaal gesproken worden deze baantjes in Nederland buiten beschouwing gelaten en verstaan we onder een deeltijdbaai een baan van twaalf tot 34 uur per week. Duitsland staat op de tweede plek met 45,3% als het gaat om het percentage vrouwen dat in deeltijd werkt.

Van de Nederlandse mannen werkte in 2009 een kwart in deeltijd. Ook dat percentage is aanzienlijk hoger dan in de andere EU-landen. Vrouwen in Slowakije en Bulgarije werken het vaakst in voltijd.

Tabel 4.17

Arbeidsdeelname^a en deeltijdwerk^b in de Europese Unie en de vs., personen van 15-64 jaar, 2001 en 2009 (in procenten)

	vrouwen				mannen			
	arbeidsdeelname		vv. deeltijdwerk		arbeidsdeelname		vv. deeltijdwerk	
	2001	2009	2001	2009	2001	2009	2001	2009
EU-15	55	59,9	33,3	37	73,1	71,9	6,2	8,9
EU-27	54,3	58,6	28,6	31,5	70,9	70,7	6,6	8,3
Denemarken	72	73,1	31,6	37,9	80,2	78,3	10,2	15,3
Nederland	65,2	71,5	71,3	75,8	82,8	82,4	20	24,9
Zweden	72,3	70,2	33	41,2	75,7	74,2	10,8	14,2
Finland	65,4	67,9	16,8	19	70,8	69,5	7,9	9,2
Oostenrijk	60,7	66,4	35	42,9	76,4	76,9	4,8	8,7
Duitsland	58,7	66,2	39,3	45,3	72,8	75,6	5,3	9,7
Verenigd Koninkrijk	65	65	43,9	42,5	78	74,8	9	11,8
Slovenië	58,8	63,8	7,4	13,2	68,6	71	5	8,4
Estland	57,4	63	11,3	13,8	65	64,1	5,1	7
Cyprus	57,2	62,5	12,9	12,5	79,3	77,6	5	5,2
Portugal	61,3	61,6	16,4	16,4	77	71,1	6,7	7,5
Letland	55,7	60,9	11,9	10,2	61,9	61	8,6	7,5
Litouwen	56,2	60,7	11,4	9,5	58,9	59,5	8,4	7
Frankrijk	56	60,1	30,1	29,8	69,7	68,5	5	6
Bulgarije	46,8	58,3	3,6	2,7	52,7	66,9	2,9	2
Ierland	54,9	57,4	30,7	33,8	76,6	66,3	6,6	10,5
Luxemburg	50,9	57	25,8	35,1	75	73,2	1,4	5,6
Tsjechië	56,9	56,7	8,5	9,2	73,2	73,8	2,2	2,8
België	51	56	36,9	41,5	68,8	67,2	5,2	8,6
Spanje	43,1	52,8	16,8	23	72,5	66,6	2,8	4,9
Polen	47,7	52,8	12,7	11,6	59,2	66,1	8,3	5,8
Slowakije	51,8	52,8	3,5	4,7	62	67,6	1,2	2,7
Roemenië	57,1	52	18,4	10,6	67,8	65,2	14,9	9,1
Hongarije	49,8	49,9	5,2	7,5	62,9	61,1	2,2	3,9
Griekenland	41,5	48,9	7,2	10,4	71,4	73,5	2,2	3,2
Italië	41,1	46,4	16,6	27,9	68,5	68,6	3,5	5,1
Malta	32,1	37,7	17,5	23,6	76,2	71,5	3,2	5,1
Verenigde Staten	67,1	65,5 ^c	.	.	79,4	76,4 ^c	.	.

a Werkzaam voor tenminste één uur in de week.

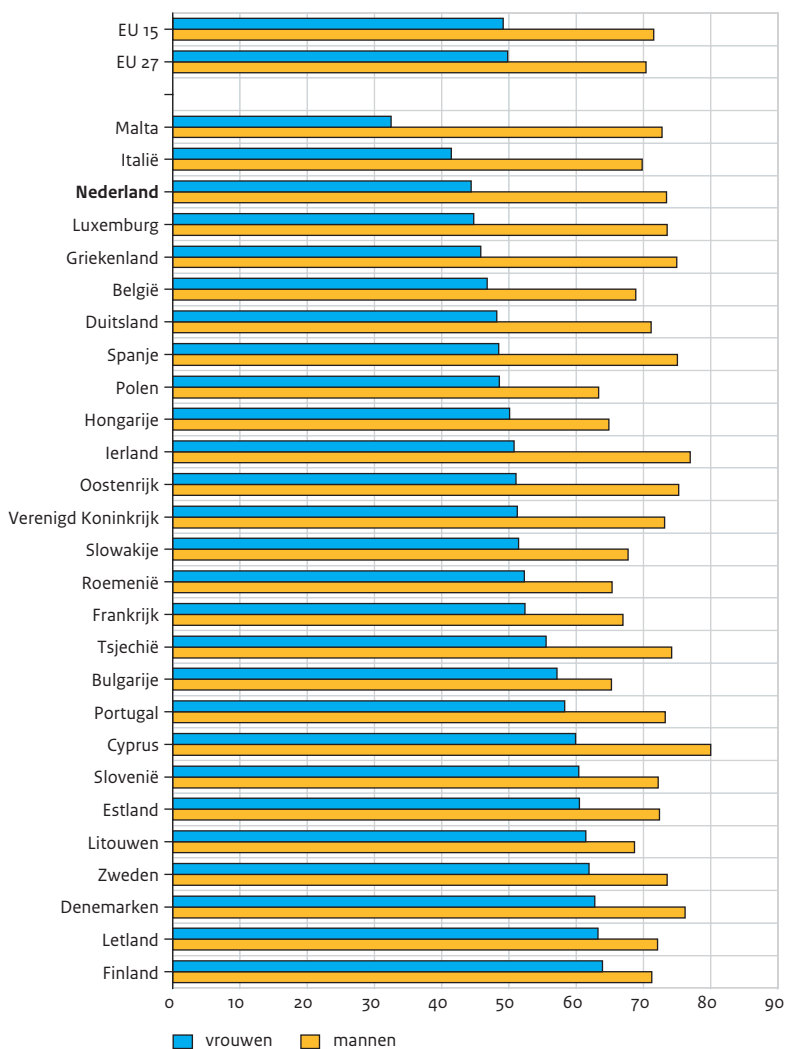
b Op basis van wat de respondent zelf aangeeft.

c Cijfer 2008.

Bron: Eurostat (EU Labour Force Survey'01/'09)

Figuur 4.9

Arbeidsvolume in fte in de Europese Unie als aandeel van de bevolking van 15-64 jaar, 2007
(in procenten)

Bron: Eurostat (EU Labour Force Survey '07)

Arbeidsvolume van Nederlandse vrouwen onder het Europese gemiddelde

We zagen dat er in Nederland weliswaar veel vrouwen werken, maar dat een groot deel van deze vrouwen in deeltijd werkt. Om een totaalbeeld te krijgen van het arbeidsvolume is het nuttig om ook het arbeidsvolume uitgedrukt in fte als aandeel van de totale bevolking te bekijken. Dat was voor Nederlandse vrouwen in 2007 44,4% ten opzichte van 50% voor vrouwen in de 27 EU-landen. Hiermee zit Nederland dus onder het Europese gemiddelde en komt in de buurt van landen als Italië en Malta, die een lage arbeidsdeelname van vrouwen hebben. Finland (64%), Letland (63%) en Denemarken (63%) hadden het hoogste arbeidsvolume voor vrouwen. Er zijn dus relatief veel Nederlandse vrouwen die werken, maar doordat ze dat vaak in deeltijd doen ligt hun arbeidsvolume toch onder het Europese gemiddelde. Bij de Nederlandse mannen is dat niet het geval. Met een arbeidsvolume van 74% liggen zij boven het Europese gemiddelde voor mannen (70%).

4.8 Slotbeschouwing

Arbeidsparticipatie vrouwen verder gestegen ondanks begin crisis

De sterke stijging sinds 2005 van de nettoarbeidsparticipatie van vrouwen heeft ook in 2008 en 2009 onverminderd doorgezet, ondanks de inzet van de economische crisis eind 2008. Tussen 2007 en 2009 is de arbeidsparticipatie van vrouwen toegenomen van 57% naar 60%. Ook het werkloosheidspercentage van vrouwen ligt in 2009 onder het niveau van 2007. In dezelfde periode is de arbeidsparticipatie van mannen gedaald en het aandeel werklozen opgelopen. Vrouwen doen het dus steeds beter op de arbeidsmarkt en het verschil met mannen neemt af. Desondanks zit er nog steeds een gat van 5 procentpunten tussen de gerealiseerde arbeidsparticipatie in 2009 en de nagestreefde 65% nettoarbeidsparticipatie in 2010. Het lijkt onwaarschijnlijk dat dit gat in een jaar tijd nog kan worden gedicht.

Sinds 2007 wordt gewerkt met een nieuwe, minder ambitieuze definitie. Niet langer gaat men uit van verhoging van de nettoarbeidsparticipatie, maar de brutoarbeidsparticipatie. Hierbij worden ook werklozen meegeteld. Ook worden de 15-19-jarigen niet meer meegerekend, een groep die uiteraard weinig werkt.⁷ Volgens deze nieuwe definitie lag de arbeidsparticipatie van vrouwen in 2007 op 64% en is dat sindsdien met 3 procentpunten gestegen tot 67% in 2009. Als dit tempo vastgehouden zou kunnen worden, dan zou de beoogde 74% in 2016 gehaald kunnen worden.

Gemiddelde arbeidsduur vrouwen stijgt licht

In lijn met de doelstellingen van het emancipatiebeleid is de gemiddelde arbeidsduur de afgelopen jaren iets gestegen: van 24,5 uur per week in 2005 tot 25,3 uur in 2009. Het aantal vrouwen met een (zeer) kleine deeltijdbaai is afgenomen ten gunste van de middelgrote en grote deeltijdbaai. De gemiddelde arbeidsduur van werkende mannen is sinds 2001 met bijna een uur afgenomen tot 37 uur in 2009. Het verschil in arbeidsduur tussen vrouwen en mannen is dus iets kleiner geworden, maar bedraagt nog steeds anderhalve werkdag per week. Vooral laagopgeleide vrouwen hebben, als ze werken, vaak een kleine deeltijdbaai.

Het werken in deeltijd is niet voorbehouden aan vrouwen met jonge kinderen (Portegijs et al. 2008). Samenwonende jonge vrouwen zonder kinderen werken al een dag minder dan hun partner. Oudere vrouwen van wie de kinderen inmiddels groot zijn werken nauwelijks meer dan moeders met jonge kinderen. Het grootste verschil in arbeidsduur zien we bij samenwonenden met kinderen. De moeders werken dan gemiddeld 23,4 uur in de week, de vaders 40,9 uur. Deze cijfers maken duidelijk dat de 'papadag' nog lang geen gemeengoed is. Sterker nog, de vaders werken meer uren buitenshuis dan mannen zonder kinderen (zie ook Portegijs en Merens 2010). Mogelijk moet de behoefte die veel vaders hebben om meer bij hun kinderen te zijn het afleggen tegen de behoefte om het gezinsinkomen enigszins op peil te houden nadat de moeder minder is gaan werken.

Arbeidsparticipatie van niet-westerse vrouwen gedaald

De arbeidsparticipatie van Nederlanders met een niet-westerse herkomst blijkt gevoeliger voor conjuncturele schommelingen dan die van autochtonen. De sterke stijging sinds 2000 van de arbeidsdeelname in deze groepen is in 2009 omgeslagen in een lichte daling. Vrouwen met een Surinaamse achtergrond doen wat arbeidsparticipatie betreft ondanks deze daling niet onder voor autochtone vrouwen. Maar vrouwen met een Marokkaanse en Turkse achtergrond hebben veel minder vaak een betaalde baan (resp. 39% en 42%, tegenover 62% van de autochtone vrouwen). De arbeidsduur van werkende vrouwen van niet-westerse herkomst is wel beduidend hoger dan die van autochtone Nederlandse vrouwen. Met name vrouwen met een Surinaamse of Antilliaanse/Arubaanse achtergrond werken vaak (bijna) voltijds.

Jonge vrouwen ambitieus

Jongeren hechten meer belang aan werk, inkomen en carrière dan ouderen. Met name jonge vrouwen blijken veel ambitieuzer dan oudere vrouwen, en wijken in hun oriëntatie op werk nauwelijks af van jonge mannen. Van de jonge vrouwen vindt 96% het belangrijk om economisch zelfstandig te zijn, en dat is zelfs meer dan bij de jonge mannen. Mogelijk zien we hier een nieuwe generatie vrouwen aankomen, die meer op werk, economische zelfstandigheid en carrière is gericht dan hun moeders waren. Maar ook is niet uit te sluiten dat de overeenkomst met jonge mannen komt doordat deze vrouwen nog geen kinderen hebben. Mogelijk stellen deze jonge vrouwen dan hun werkambities bij en worden de verschillen met oudere vrouwen kleiner en met mannen groter.

Ondanks al deze ambities lukt het jonge vrouwen en mannen de laatste jaren minder goed om werk te vinden. De jeugdwerkloosheid is sinds 2007 opgelopen, met name onder jonge mannen. Van hen was in 2009 11,6% werkloos, tegen 10,4% van de jonge vrouwen. Omdat veel vrouwen werken in sectoren die weinig conjunctuurgevoelig zijn, zoals de zorg en het onderwijs, hebben zij minder te lijden van de crisis dan mannen.

Noten

- 1 Volgens de Lissabonstrategie zou de arbeidsparticipatie van vrouwen in 2010 60% moeten bedragen. In deze internationale definitie worden, in tegenstelling tot onze nationale definitie, ook vrouwen meegeteld met een baan van één tot elf uur. In Nederland had in 2007 11% van de vrouwelijke beroepsbevolking een dergelijke zeer kleine deeltijdbaan (Beckers et. al. 2009). Als we deze 11% optellen bij de 57% vrouwen met een baan van twaalf uur of meer, dan komen we zelfs in 2007 al ruim boven de beoogde 60% in 2010.
- 2 Volgens de Europa 2020-strategie zou in 2020 75% van de vrouwen van 20-64 jaar een baan van één uur of meer moeten hebben (European Commission 2010). In de Emancipatiemonitor 2008 bleek dat in 2007 al 70% van de vrouwen van 15-64 jaar een of meer uren buitenshuis werkt. Als de 15-19-jarigen buiten beschouwing worden gelaten, een groep die nog vooral op school zit, dan lijkt de 75% arbeidsparticipatie nu al binnen handbereik.
- 3 Zo zal de overheid de overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting geleidelijk afschaffen en de combinatiekorting en de arbeidskorting verhogen (TK 2007/2008).
- 4 Voor het berekenen van de gemiddelde arbeidsduur zijn alle werkende vrouwen meegenomen, dus ook de vrouwen die minder dan twaalf uur per week werken.
- 5 Beroep waarvoor een opleiding met een niveau vergelijkbaar aan basisonderwijs voldoende is.
- 6 Zie ook Keizer & Keuzenkamp (2011). In deze studie wordt de relatie tussen gezondheid en arbeidsparticipatie onderzocht bij migrantenvrouwen. Geconcludeerd wordt dat zij vaker gezondheidsproblemen hebben dan autochtone vrouwen, en dat dit een belangrijke verklaring vormt voor hun relatief lage arbeidsparticipatie.
- 7 In Emancipatiemonitor 2008 is te zien dat in 2007 de brutoarbeidsparticipatie 4 procentpunten hoger ligt dan de nettoarbeidsparticipatie. Het weglaten van de 15-19-jarigen maakt dat de arbeidsparticipatie nog eens met 3 procentpunten stijgt. Een brutoarbeidsparticipatie van 20-64-jarigen van 75% komt dus ongeveer overeen met een nettoarbeidsparticipatie van 15-64-jarigen van 68%. Dat is slechts 3 procentpunten hoger dan de 65% die in 2010 behaald zou moeten zijn, waarvoor zes extra jaren zijn uitgetrokken.

Literatuur

- Beckers, I., B. Hermans en W. Portegijs (2009). Betaalde arbeid. In: A. Merens en B. Hermans, *Emancipatiemonitor 2008* (p. 77-114). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2009-2).
- Bussemaker, J. (2007). Vrijwilligerswerk; meer werken én meer zorgen. *Dagblad Trouw*, 10 oktober 2007.
- Coumans, Moniek (2008). Alleenstaande moeders op de arbeidsmarkt. In: *sociaal economische trends*, nr. 4 p. 33-38
- Cuijpers, M., B. Hermans en W. Portegijs (2006). Betaalde arbeid. In: W. Portegijs, B. Hermans en V. Lalta, *Emancipatiemonitor 2006* (p. 67-99). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006-22).
- European Commission (2010). *Strategy for equality for women and men 2010-2015*. Brussels COM(2010), 491 final.
- CBS (2010). *Jaarrapport Integratie*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CEDAW (2010). *Concluding Observations of the committee on the Elimination of Discrimination against Women*. VN: CEDAW, februari 2010.

- Keizer, M. en S. Keuzenkamp (2011). *Moeilijk werken. Gezondheid en arbeidsdeelname van migrantenvrouwen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel planbureau (SCP-publicatie 2011-5).
- Koppes, L., E. de Vroome, M. Mol, B. Janssen en S. van den Bossche (2009). *Nationale Enquête arbeidsomstandigheden 2009*.
- Portegijs, W. en A. Merens (2010). De nieuwe man. In: *Sociaal en Cultureel Rapport 2010* (p. 253-274). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2010-32)
- Portegijs, W., M. Cloin, S. Keuzenkamp, A. Merens en E. Steenvoorden (2008). *Verdeelde tijd; waarom vrouwen in deeltijd werken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2008-24).
- Research voor Beleid/Radboud Universiteit Nijmegen (2009). *Ambitie kent geen tijd; onderzoek naar de relaties tussen ambities, deeltijdwerk en gender*. Den Haag: Taskforce DeeltijdPlus.
- TK (2000/2001). *Meerjarenbeleidsplan emancipatie. Het emancipatiebeleid voor de korte en middellange termijn*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2000/2001, 27061, nr. 3.
- TK (2005/2006a). *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010. Emancipatie: Vanzelfsprekend, maar het gaat niet vanzelf!* Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 30420, nr. 2.
- TK (2007/2008). *Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30420, nr. 50.
- Visschers, A en S. te Riele (2008a). Mannen geven veel vaker leiding dan vrouwen. In: *sociaal economische trends*, nr. 4 p. 15-20
- Visschers, A en S. te Riele (2008b). Ruim een miljoen leidinggevend. In: *CBS-Webmagazine*, 19 november 2008, www.cbs.nl

5 Onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg

Mariëlle Cloïn (SCP) en Martijn Souren (CBS)

Voor verhoging van de arbeidsdeelname en economische zelfstandigheid van vrouwen zijn goede voorzieningen om arbeid en zorg te combineren onmisbaar. Veel vrouwen zullen immers pas (meer uren) willen of kunnen werken wanneer zij het gevoel hebben daarmee geen concessies te hoeven doen aan hun zorgtaken en privéleven. Van oudsher maken verlofregelingen en kinderopvang deel uit van het beleid. De laatste jaren liggen de accenten daarnaast op culturele aspecten (in de samenleving en op de werkvloer) en op de tijden van de samenleving (TDP 2010; TK 2009/2010). De Taskforce DeeltijdPlus kreeg in 2008 de opdracht te stimuleren dat met name vrouwen in kleine deeltijdbanen (tot 24 uur) meer uren gaan werken. De taskforce pleit hiertoe in haar eindadvies onder meer voor een eenduidige financiële stimulans (werken moet lonend zijn) en (verdere) integratie van kinderopvang en scholen (TDP 2010). Daarnaast doet de taskforce enkele aanbevelingen op het gebied van tijdbeleid, waaronder een recht op flexibele werktijden en betere aansluiting tussen werktijden, opvang en onderwijs en de openingstijden van (semi)publieke dienstverleners. De achterliggende gedachte bij tijdbeleid is dat de tijden van de samenleving niet voldoende zijn meegegroeid met de overgang van een kost-winnerssamenleving naar een samenleving met steeds meer werkende alleenstaanden en tweeverdieners.

Een bepaalde verdeling van arbeid en zorg tussen vrouwen en mannen heeft de overheid niet voor ogen. Het 2x4-dagenmodel kan wel een bepaalde periode in het leven een goed model zijn om arbeid en zorg gelijkmatig(er) te verdelen (TK 2008/2009a), maar het adagium luidt in principe: zo veel mogelijk vrouwen voor zo veel mogelijk uur aan het werk. Mannen spelen volgens het emancipatiebeleid een belangrijke rol bij de emancipatie van vrouwen. Hoewel mannen 'meer ruimte kunnen maken én krijgen voor de combinatie van arbeid en zorg' (TK 2008/2009a) is de verhoging van zorgaandeel van mannen niet langer een expliciet speerpunt in het beleid (TK 2007/2008a). Wel verscheen er een beleidsbrief (TK 2007/2008b), maar dat resulteerde niet in specifiek op mannen gerichte beleidsmaatregelen.

5.1 Tijdsbesteding

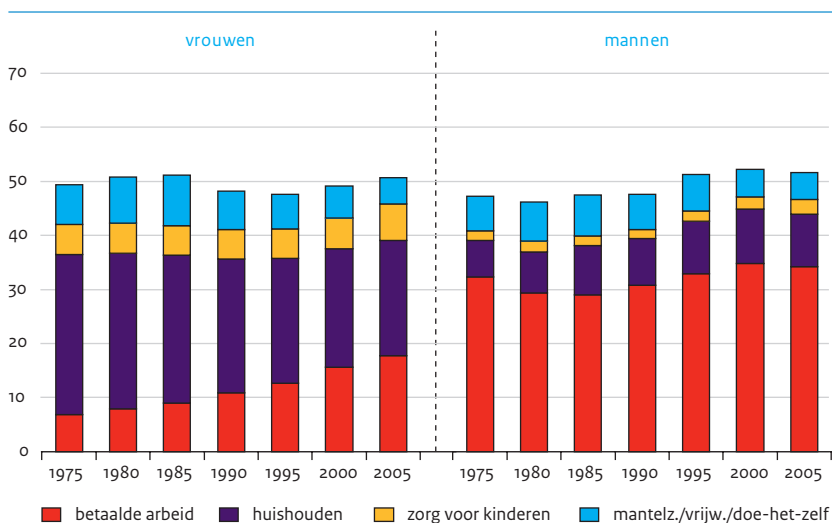
Vrouwen en mannen tussen de 20-64 jaar besteedden in 2005 nagenoeg evenveel tijd aan betaalde en onbetaalde arbeid tezamen, maar ze gaven wel een andere invulling aan hun tijd. Van de in totaal iets meer dan 50 uur die in 2005 per week naar deze taken ging, besteedden vrouwen bijna twee derde aan onbetaalde arbeid (huishoudelijk werk, zorg voor kinderen en vrijwilligerswerk, mantelzorg en doe-het-zelfklussen). Bij mannen ging twee derde van de tijd juist naar betaald werk: in 2005 besteedden mannen daaraan ruim 34 uur per week, bijna twee keer zoveel als vrouwen (17,8 uur). Bij huishoudelijk werk

en kindercare is het omgekeerde patroon zichtbaar. Aan mantelzorg, vrijwilligerswerk en doe-het-zelfwerkzaamheden besteedden vrouwen en mannen in 2005 gemiddeld evenveel tijd, namelijk vijf uur per week.

Over de jaren bezien zijn vrouwen meer tijd gaan besteden aan betaald werk en minder aan huishoudelijke taken. Bij mannen fluctueerde de betaalde arbeidstijd enigszins, maar over het algemeen is het tijdsbestedingspatroon van mannen stabiel dan bij vrouwen. Zowel vrouwen als mannen zijn vooral de laatste jaren meer tijd aan hun kinderen gaan besteden (Bianchi et al. 2006; Versantvoort 2010; Cloin en Schols, nog te verschijnen). Dat is niet het geval bij huishoudelijke taken: vrouwen zijn vooral minder, en mannen nauwelijks meer in het huishouden gaan doen. Al met al zijn vrouwen en mannen wat betreft tijdsbesteding meer op elkaar gaan lijken tussen 1975 en 2005, maar lang niet voldoende om van een gelijke verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid te kunnen spreken.

Figuur 5.1

Tijd besteed aan betaalde en onbetaalde arbeid (huishouden, zorg voor kinderen en mantelzorg/vrijwilligerswerk/doe-het-zelfwerkzaamheden)^a, bevolking 20-64 jaar, 1975-2005 (in uren per week)

a Inclusief reistijd.

Bron: SCP (TBO '75-'05)

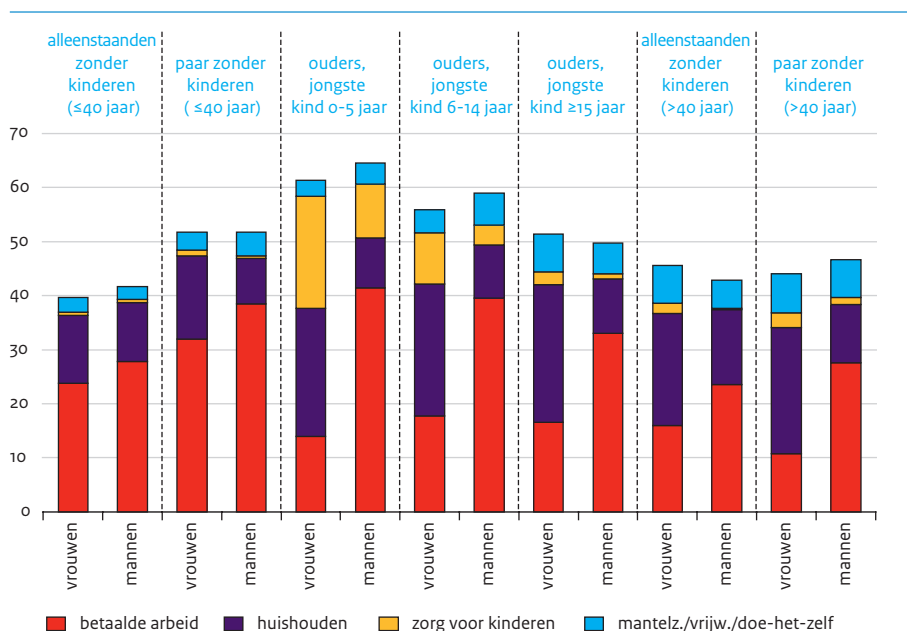
Ouders met jonge kinderen het drukst

De piek in termen van het totale tijdsbeslag van betaalde en onbetaalde arbeid bevindt zich onmiskenbaar bij ouders met jonge kinderen (tot 5 jaar). Mannen besteden in deze levensfase de meeste tijd aan betaalde arbeid, meer zelfs dan mannen zonder jonge kinderen. Moeders daarentegen werken minder uren buitenshuis dan jonge vrouwen zonder kinderen. Zij besteden wel veel meer tijd aan huishoudelijke taken, en

– logischerwijs – aan de zorg voor kinderen. Ook de fase met kinderen tot en met 14 jaar is relatief druk. Voor ouders met een jongste kind vanaf 15 jaar is het totale tijdsbeslag van betaalde en onbetaalde arbeid vergelijkbaar met dat van jonge samenwonende stellen die (nog) geen kinderen hebben. Een groot verschil is echter dat oudere vrouwen veel meer tijd aan huishoudelijke en andere onbetaalde taken besteden dan de jongere vrouwen, die op hun beurt veel meer uren werken. De geringe tijd die jongere alleenstaanden (zowel mannen als vrouwen) aan betaalde arbeid besteden is overigens te verklaren uit het feit dat in deze categorie veel studenten vallen. Wanneer de studenten buiten beschouwing blijven, is de tijd die alleenstaanden aan betaald werk besteden vergelijkbaar met die van jonge samenwonenden zonder kinderen. Ook in deze levensfasen geldt echter dat vrouwen beduidend minder tijd aan betaald werk en meer tijd aan huishoudelijke taken besteden dan mannen.

Figuur 5.2

Tijd besteed aan betaalde en onbetaalde arbeid (huishouden, zorg voor kinderen en mantelzorg/vrijwilligerswerk/doe-het-zelfwerkzaamheden)^a, naar leeftijd/aanwezigheid kinderen, bevolking 20-64 jaar, 2005 (in uren per week)

a Inclusief reistijd.

Bron: SCP (TBO '05)

Nadere bestudering van de tijdsbesteding van ouders met kinderen tot 18 jaar (Cloïn en Schols, nog te verschijnen) wijzen uit dat moeders vaker multitasken dan mannen (niet zichtbaar in figuur 5.2). Zij schakelen vaker tussen taken, doen vaker tussendoor even snel iets in het huishouden terwijl ze met de kinderen bezig zijn. En andersom houden ze vaker dan mannen hun kind(eren) in de gaten tijdens bijvoorbeeld het koken of schoonmaken. Ook is de tijdsbesteding van moeders meer verweven met die van de kinderen: als moeders met het huishouden bezig zijn, doen zij dat vaak alleen of in aanwezigheid van de kinderen, terwijl het huishouden doen voor vaders vaker het karakter van een 'gezinsactiviteit' heeft waarbij vrouw en kind(eren) ook aanwezig zijn. Dat betekent dat de 'onzichtbare' tijd die vrouwen besteden aan kinderopvang groter is dan bij mannen, waardoor de verschillen tussen hen in de tijd besteed aan de kinderen eveneens verder oplopen.

5.1.1 Nederland in Europa: tijdsbesteding in Europees perspectief

In 2006 is in Nederland volgens de Europese richtlijnen¹ nieuw tijdsbestedingonderzoek uitgevoerd. Hierdoor is de Nederlandse tijdsbesteding te vergelijken met andere landen. De leeftijdsgroep waarvan voor de diverse landen gegevens beschikbaar zijn betreft de 20-74-jarigen. Daarnaast hebben de tijdsbestedingcijfers voor alle landen betrekking op een doordeweekse dag en een weekenddag. Daardoor is het niet mogelijk om de gegevens in figuur 5.3 en 5.4 te vergelijken met de Nederlandse gegevens uit eerdere jaren (o.a. Breedveld et al. 2006; Cloïn en Souren 2009).

Vrouwen in Nederland minst druk, mannen ook minder druk dan in meeste andere landen

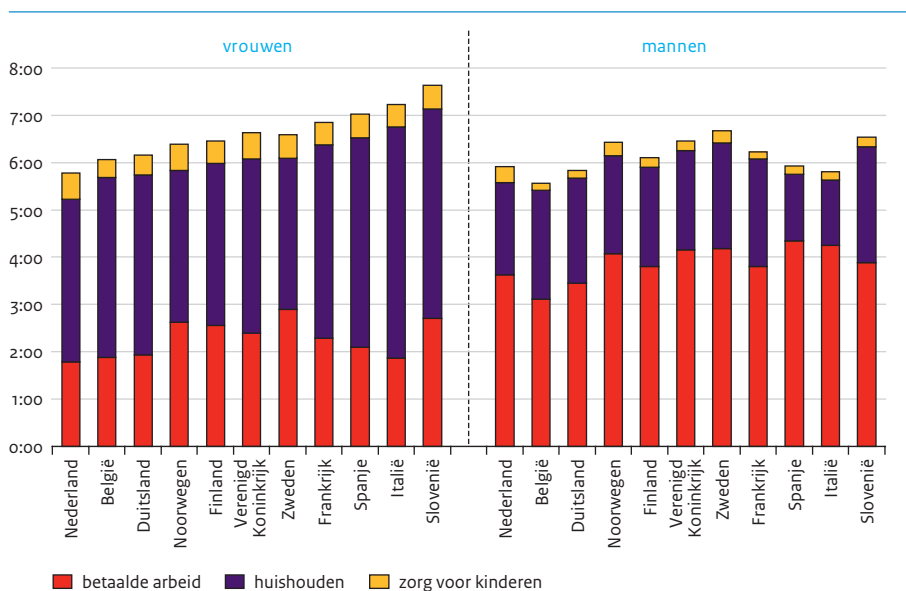
Nederlanders besteden binnen Europa de minste tijd aan verplichtingen (onderwijs, betaalde arbeid, huishouden en kinderopvang) (vgl. Bielski et al. 2002). Nederlandse vrouwen zijn het minst druk, en dat geldt na de Belgische en Duitse mannen ook voor de Nederlandse mannen. De verschillen met omringende landen zijn niet heel duidelijk toe te schrijven aan één bepaalde tijdsbestedingscategorie. Aan betaald werk besteden vrouwen in Nederland iets minder tijd dan gemiddeld in de elf landen gepresenteerd in figuur 5.3, maar niet bijzonder veel minder dan vrouwen in ons omringende landen als België en Duitsland. Nederlandse vrouwen werken weliswaar gemiddeld weinig uren, maar het gaat wel om relatief veel werkende vrouwen, waardoor zij over het geheel gezien in tijd die wordt besteed aan betaald werk (inclusief niet-werkenden) slechts iets minder tijd daaraan besteden. Aan het huishouden besteden vrouwen in Nederland gemiddeld met bijna drieënhalve uur per week ook iets minder tijd dan het gemiddelde van de onderzochte landen (bijna vier uur). Het is de combinatie van relatief weinig betaalde arbeidstijd en huishouden die maakt dat vrouwen in Nederland wat betreft drukte hekkensluiter zijn. Aan kinderen besteden zij eerder iets meer tijd dan gemiddeld, al is het verschil klein (29 minuten per week gemiddeld in alle landen, Nederlandse vrouwen gemiddeld 33 minuten per week).

In veel landen zijn vrouwen beduidend drukker dan mannen, met name in de zuidelijke landen. In Nederland zijn mannen juist een fractie drukker dan vrouwen. Dat is verder

alleen in Zweden zo. In Noorwegen zijn vrouwen en mannen exact even druk. In alle landen besteden vrouwen gemiddeld genomen meer tijd aan huishoudelijk werk en de zorg voor kinderen dan mannen (Gershuny 2000; voor België: Glorieux en Van Tienoven 2009).

Figuur 5.3

Tijd besteed aan betaald werk, huishouden en zorg voor kinderen in elf Europese landen, bevolking 20-74 jaar, 2001-2006 (in uren per week)

Bron: HETUS, voor Nederland: SCP (TBO '06)

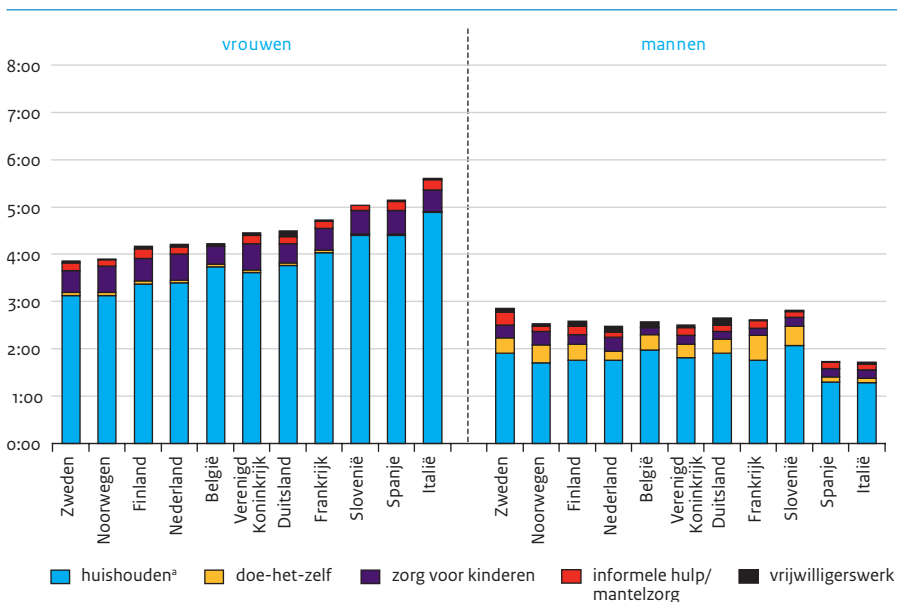
Onbetaalde arbeid in internationaal perspectief

Onbetaalde arbeid omvat naast het huishouden (inclusief doe-het-zelfklussen) en kindzorg ook mantelzorg en vrijwilligerswerk. Van land tot land is een duidelijk verschil zichtbaar tussen vrouwen en mannen in termen van het tijdsbeslag van onbetaalde arbeid. Het zogenoemde genderverschil is het grootst in Zuid-Europese landen (Spanje en in het bijzonder Italië). Daar besteden vrouwen de meeste en mannen de minste tijd aan onbetaalde taken. In Zweden is het verschil het kleinst, maar ook daar besteden de vrouwen ruim een uur per week meer aan onbetaalde taken dan de mannen. Nederland neemt in dit opzicht een tussenpositie in.

Vrouwen besteden in alle onderzochte landen gemiddeld veel meer uren aan het huishouden en (in mindere mate) aan de zorg voor de kinderen dan mannen. Klussen blijkt ongeacht het land voornamelijk een mannenaangelegenheid te zijn (vgl. Eurostat 2009). De verschillen tussen vrouwen en mannen en tussen Nederland en omringende landen in tijd die wordt besteed aan informele hulp en vrijwilligerswerk zijn klein.

Figuur 5.4

Tijd besteed aan onbetaalde arbeid^a in elf Europese landen^b, bevolking 20-74 jaar, 2001-2006
(in uren per week)

a Huishouden is hier exclusief doe-het-zelfwerkzaamheden.

b In Belgische data is niet over informele hulp gerapporteerd.

Bron: HETUS, voor Nederland: SCP (TBO '06)

5.2 Het combineren van arbeid met zorg voor kinderen en/of mantelzorg

Steeds meer vrouwen blijven evenveel uren werken na de geboorte van het eerste kind

Vanaf 2001 nam het aandeel jonge moeders die evenveel bleven werken na de geboorte van een eerste kind steeds verder toe: van 38% in 2001 tot 50% in 2009. In 2009 was de geboorte van het eerste kind voor 40% van de vrouwen aanleiding om minder te gaan werken. Sinds 2001 is dit aandeel nauwelijks veranderd. Daarnaast stopte 9% van de moeders met werken voor twaalf uur of meer per week na de geboorte van het eerste kind. Dat zijn er duidelijk minder dan in 2001, toen 19% van de prille werkende moeders stopte met werken. In 2007 was dat 12%.

In tegenstelling tot prille moeders passen vaders hun arbeidspatroon nauwelijks aan als er kinderen komen. Het aandeel dat na de geboorte van het eerste kind evenveel blijft werken of meer gaat werken ligt al jaren ruim boven de 90%, maar was in 2009 iets lager. Het aandeel mannen dat stopte met werken of minder ging werken was dus iets hoger dan in voorgaande jaren. Wellicht speelt de recente economische crisis hierbij ook een rol; hierdoor is het nog onzeker of er sprake is van een trendmatige ontwikkeling.

Tabel 5.1

Verandering in het arbeidspatroon van werkende ouders na de geboorte van het eerste kind, 2001-2009 (in procenten)

	2001	2003	2005	2007	2009
vrouwen					
stopte met werken	19	13	15	12	9
bleef werken, minder uren	41	44	40	41	40
bleef werken, evenveel uren	38	41	43	43	50
bleef werken, meer uren	2	3	2	4	2
mannen					
stopte met werken of ging minder werken	6	7	6	6	9
bleef werken, evenveel of meer uren	94	93	94	94	91

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking'01-'09)

Vooral laagopgeleide moeders stoppen met werken na geboorte eerste kind

De gevolgen van het moederschap voor de arbeidsdeelname zijn voor vrouwen met verschillende opleidingsniveaus niet gelijk. In de periode 2007-2009 stopte gemiddeld 27% van de laagopgeleide vrouwen met werken na de geboorte van het eerste kind, wat veel vaker is dan onder de middelbaar of hoogopgeleide moeders (12% en 6%). Daarnaast ging 37% van de laagopgeleide moeders minder uren werken na de komst van de eerste. Middelbaar opgeleide moeders blijven ongeveer even vaak hetzelfde aantal uren werken als dat zij minder uren gaan werken. Van de hoogopgeleide moeders blijft 58% evenveel uren werken. Dat is beduidend meer dan onder moeders met een lager opleidingsniveau.

Tabel 5.2

Verandering in het arbeidspatroon van werkende ouders na de geboorte van het eerste kind, naar onderwijsniveau, 2007-2009 (in procenten)

	opleidingsniveau			
	laag	middelbaar	hoog	totaal
vrouwen				
stopte met werken	27	12	6	11
bleef werken, minder uren	37	43	35	39
bleef werken, evenveel uren	32	42	58	48
bleef werken, meer uren	4	3	1	2
mannen				
stopte met werken of ging minder werken	8	7	7	7
bleef werken, evenveel of meer uren	92	93	93	93

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking'07-'09)

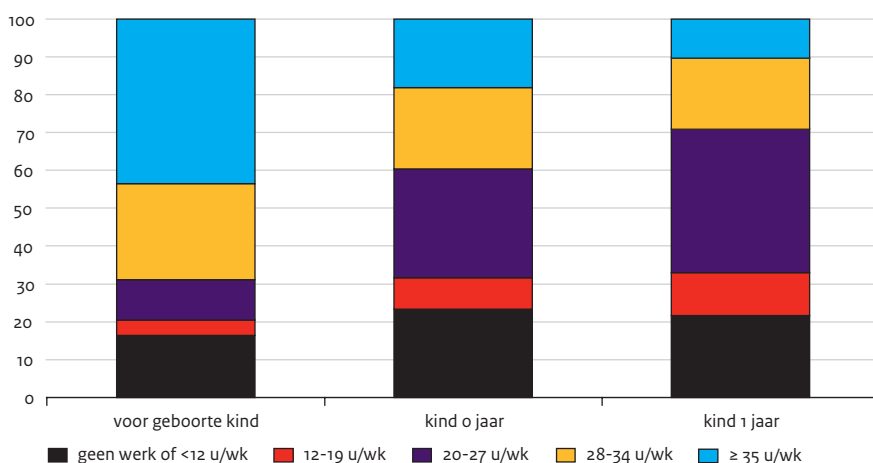
Veel in deeltijd werkende moeders na eerste levensjaar eerste kind

De komst van een eerste kind gaat vooral bij vrouwen met voorheen voltijdbanen gepaard met vermindering van de arbeidsduur. Van de vrouwen die in de periode 2007-2009 moeder zijn geworden en voltijds werkten (43%), werkte na de geboorte nog maar 18% voltijds.

Opvallend is dat dit aandeel nog veel lager is bij moeders met een kind van 1 jaar oud. Van hen werkte maar 10% in voltijd. Dit komt mogelijk doordat de contractuele arbeidsduur pas wordt verkort nadat het ouderschapsverlof opgebruikt is. Een arbeidsduur tussen twintig en 27 uur per week blijkt het populairst onder de moeders. De arbeidsduur van mannen verandert nauwelijks bij de geboorte van het eerste kind.

Figuur 5.5

Arbeidsduur van vrouwen, voor en na de geboorte van het eerste kind, 2007-2009 (in procenten)

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking '07-'09)

(Voltijds) werkende moeders en de invloed van de (schoon)moeder

Werken vrouwen een jaar na de geboorte van hun eerste kind vaker voltijds wanneer hun moeder of schoonmoeder een voltijd baan heeft? Uit onderzoek van Lut et al. (2010) blijkt dat een eigen moeder die voltijds werkt inderdaad de kans vergroot dat haar dochter die net zelf moeder is geworden dit ook doet. De invloed van schoonmoeders wijst in dezelfde richting, maar is minder sterk. De samenhang geldt echter alleen voor laag- en middelbaar opgeleide nieuwe moeders. Bij hoogopgeleide moeders speelt het arbeidsmarktgedrag van de (schoon) moeder geen rol. Een vergelijkbaar beeld gaat op bij de invloed van een werkende moeder tijdens de opvoeding op de arbeidsparticipatie van vrouwen (ongeacht de arbeidsduur): belangrijk voor de arbeidsparticipatie voor laagopgeleide vrouwen is of zij zelf vroeger een werkende moeder hadden. Voor hogeropgeleide vrouwen speelt het rolvoorbeeld van de eigen moeder geen rol (Cloin 2010).

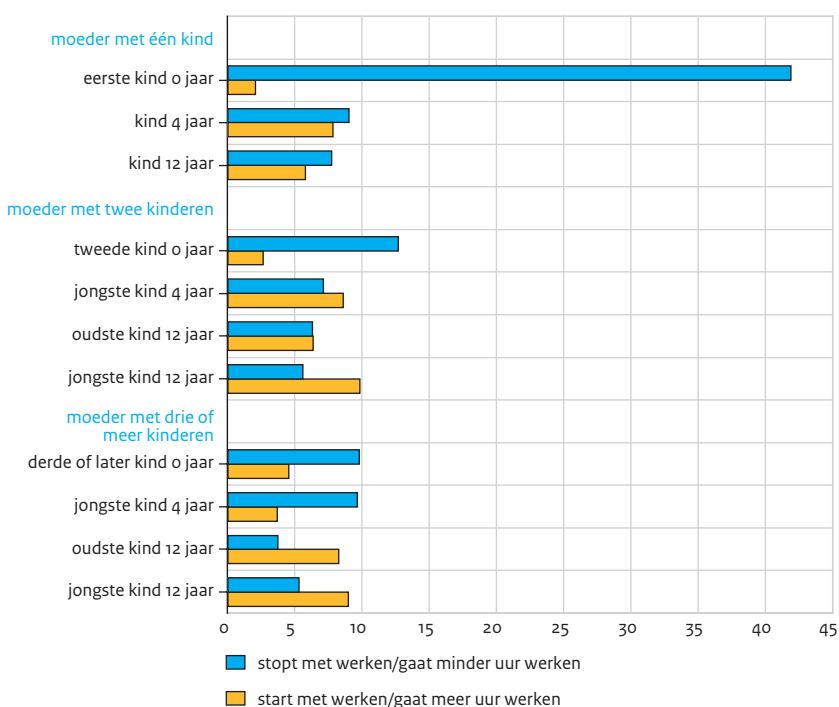
Kleinere veranderingen in arbeidsdeelname bij meer en ouder wordende kinderen

Het arbeidsmarktgedrag van moeders verandert verreweg het meest bij de geboorte van het eerste kind. Als er meer kinderen komen of als de kinderen ouder worden, zijn de veranderingen minder groot. Zo gaat na het tweede kind nog maar 13% en bij het derde kind 10% minder werken, of stopt met werken.

Er gaan meer moeders met (meerdere) kinderen ouder dan 4 jaar (weer) deelnemen op de arbeidsmarkt dan dat er stoppen of minder uren gaan werken. Bij beide groepen vrouwen gaat het om minder dan 10%. De gemiddelde arbeidsparticipatie en/of arbeidsduur van vrouwen met kinderen verandert dus weinig bij het ouder worden van de kinderen.

Figuur 5.6

Verandering in het arbeidspatroon van ouders na de geboorte en het ouder worden van de kinderen, 2007-2009 (in procenten)

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking '07-'09)

Steeds minder herintredende vrouwen

Herintreedsters zijn voornamelijk vrouwen die stopten met werken na de geboorte van hun kind(eren), en weer actief willen worden op de arbeidsmarkt als de kinderen wat ouder zijn. In 2009 waren er 122.000 vrouwelijke herintreders die een baan wilden van

twalf uur of meer per week, maar deze nog niet hadden gevonden. Nog eens 34.000 vrouwelijke herintreders hadden inmiddels wel een baan. In 2001 waren er in totaal nog 208.000 vrouwelijke herintreders die zijn gaan werken of dat willen gaan doen. Omdat er steeds minder vrouwen stoppen met werken na de geboorte van hun kind(eren), is het aantal herintreders de afgelopen jaren sterk afgenomen. De meeste herintreedsters zijn tussen de 35 en 55 jaar oud. Ruim 80% van de herintredende vrouwen heeft thuiswonende kinderen. De ruime meerderheid heeft een partner en minderjarige kinderen.

Tabel 5.3

Vrouwelijke herintreders die reeds werken of willen gaan werken, bevolking 15-64 jaar, 2009
(in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	herintreders in onbenut arbeidsaanbod	herintreders in werkzame beroepsbevolking
totaal 15-64-jarigen (abs.)	122	34
leeftijd (%)		
15-34 jaar	10	10
35-44 jaar	40	55
45-54 jaar	38	32
55-64 jaar	13	3
positie in het huishouden (%)		
eenpersoonshuishouden	6	9
alleenstaande ouder	13	19
lid van een paar (geen ouder)	12	6
lid van ouderpaar	68	64
jongste kind 0-5 jaar	20	27
jongste kind 6-11 jaar	26	28
jongste kind 12-17 jaar	21	22
jongste kind $\geq$ 18 jaar	34	23

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking '09)

Vrouwen vaker actief als vrijwilliger op school en in de verzorging

In 2008 was 42% van de Nederlanders vanaf 18 jaar actief als vrijwilliger bij een of meer organisaties; mannen (43%) wat vaker dan vrouwen (41%). Van de 35-44-jarige vrouwen was ruim de helft actief als vrijwilliger. In de andere leeftijdsgroepen was dit aandeel beduidend lager. Bij mannen waren er kleinere verschillen in het aandeel vrijwilligers naar leeftijd.

Vrouwen en mannen zetten zich veelal vrijwillig in voor verschillende soorten organisaties. Zo waren vrouwen vaker actief op school (vooral de 35-44-jarigen) en in de verzorging (met name de 45-plussers), terwijl bij mannen vrijwilligerswerk voor een sportvereniging veruit het populairst was. Zowel vrouwen als mannen deden daarnaast ook vaak vrijwilligerswerk voor levensbeschouwelijke organisaties zoals kerken of

moskeeën. In de afgelopen tien jaar is in dit patroon niet veel veranderd. Alleen is het vrijwilligerswerk bij een arbeidsorganisatie door mannen sterk afgenomen, waardoor dit aandeel bij hen nu ongeveer even hoog is als bij vrouwen.

Tabel 5.4

Vrijwilligerswerk door mannen en vrouwen, naar leeftijd en categorie, bevolking 18 jaar en ouder, 1998 en 2008 (in procenten)

	vrouwen		mannen	
	1998	2008	1998	2008
totaal	43	41	45	43
18-24 jaar	45	39	43	45
25-34 jaar	42	38	43	37
35-44 jaar	57	53	50	45
45-54 jaar	41	46	53	46
55-64 jaar	45	41	44	46
65-74 jaar	39	36	40	46
75+	12	21	26	29
jeugdwerk	4	4	4	4
school	13	11	5	4
verzorging	8	9	2	4
sportvereniging	10	8	18	17
hobbyvereniging	4	3	7	5
culturele vereniging	4	4	6	5
levensbeschouwelijk	10	10	7	8
arbeidsorganisatie	2	1	5	2
politieke partij	1	1	2	2
anders	8	11	7	12

a In 2008 is gevraagd naar extra werkgebieden van vrijwilligers (wonen, buurt, sociale/juridische hulpverlening). Deze zijn bij 'anders' gerekend. Dit verklaart waarom het percentage voor 'anders' hoger is dan in 1998.

Bron: CBS (Permanent Onderzoek Leefsituatie '98 en '08)

Vrouwen verlenen vaker en meer mantelzorg dan mannen

Meer vrouwen dan mannen tussen de 15-64 jaar hadden in 2009 met een langdurig ernstig zieke of hulpbehoevende partner, ouder of kind te maken. Dit gold voor 643.000 vrouwen en 609.000 mannen². Een antwoord op de vraag hoeveel mensen er in totaal mantelzorg geven is niet eenvoudig te formuleren. Het aantal hangt af van de gekozen definitie en leeftijdsafbakening. Wanneer naast hulp aan een langdurig ernstig zieke of hulpbehoevende partner ook andere, tijdelijke zorgsituaties en de hulpverlening aan tweedegraads verwanten, vrienden en kennissen worden meegenomen, valt het aantal mantelzorgers veel hoger uit. Volgens die definitie gaven 2,6 miljoen volwassen Nederlanders in 2008 langdurig of intensief mantelzorg (Oudijk et al. 2010: 3).

Als wordt uitgegaan van deze brede definitie van mantelzorg, dan blijken er geen verschillen in het aantal vrouwen en mannen dat mantelzorg verleent. Gaan we uit van de beperktere definitie van mantelzorg (wat we in de rest van dit hoofdstuk zullen doen), dan blijkt steeds uit onderzoek dat vrouwen wel vaker langdurend mantelzorg verlenen. Gemiddeld besteedden de vrouwen bovendien iets meer uren per week aan mantelzorg dan mannen. Dit hangt ook samen met de arbeidsparticipatie, die bij vrouwen lager is dan bij mannen, als er zorg verleend wordt (De Boer en Keuzenkamp 2009; Van der Mooren en De Vries 2010; Oudijk et al. 2010). Mannen en vrouwen die niet werken, besteden meer en langer tijd aan mantelzorg (De Boer en Keuzenkamp 2009). De arbeidsparticipatie blijkt vooral laag onder degenen die voor hun zieke partner of kind zorgen (Dijkgraaf et al. 2009: 66). Zo ligt de participatie van vrouwen (25 tot 65 jaar) die voor hun partner zorgen bijna 19 procentpunten onder die van vrouwen die geen mantelzorg verlenen. Van de mannen die zorgen voor hun partner participeert 77% op de arbeidsmarkt, tegenover 88% van de mannen die geen mantelzorg verlenen (Van der Mooren en De Vries 2010).

Tabel 5.5

Mantelzorg en kortdurende zorgtaken, bevolking 15-64 jaar, 2009 (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	vrouwen	mannen
personen met ernstig zieke of hulpbehoevende kinderen, ouder of partner voor wie regelmatige en/of langdurige zorg nodig is (abs.) ^a	643	609
zorgtaken zelf uitgevoerd (%), vv.	84	62
minder dan twaalf uur per week	62	66
meer dan twaalf uur per week	38	34
gemiddeld besteed aan zorgtaken (uren/week)	15.4	13.6
personen met een ziek kind, zieke ouder of partner voor wie onverwachte en/of kortdurende zorg ^b nodig is (abs.) ^a	605	554
zorgtaken zelf uitgevoerd (%)	74	60

a Per persoon kan het om meerdere zorgbehoeftige personen gaan.

b Kortere dan twee weken.

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking '09)

Mannen zorgen vooral niet vanwege werk

Ruim 40% van de vrouwen en mannen met een ziek familielid die geen mantelzorg verleenden, hadden dat wel willen doen. Zij hadden daarvoor verschillende redenen. Bij mannen bleek vooral de combinatie van werk en mantelzorg het belangrijkste probleem te zijn: 19% van hen gaf aan niet te kunnen zorgen vanwege hun werk. Bij de vrouwen gold dat voor 8%.

Tabel 5.6

Zorgsituatie maar geen zorg verleend, naar reden, bevolking 15-64 jaar, 2009 (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	vrouwen	mannen
personen met ernstig zieke of hulpbehoevende kinderen, ouder of partner voor wie regelmatige en/of langdurige zorg nodig is (abs.) ^a	643	609
zorgtaken niet zelf uitgevoerd (%)	16	38
wv. had willen zorgen maar kon niet, om de volgende redenen ^b (%)		
iemand anders verleende de zorg al	5	2
werk liet het niet toe	8	19
emotioneel en/of lichamelijk te zwaar	0	0
financieel niet haalbaar	0	0
niet bekend met verlofregelingen	0	0
beschikbaar verlof schoot tekort	14	15
anders	15	6
totaal	42	42
personen met een ziek kind, zieke ouder of partner voor wie onverwachte en/of kortdurende zorg ^c nodig is (abs.) ^a	605	554
zorgtaken niet zelf uitgevoerd	26	40
wv. had willen zorgen, maar kon niet, om de volgende redenen ^b (%)		
iemand anders verleende de zorg al	1	1
werk liet het niet toe	4	16
emotioneel en/of lichamelijk te zwaar	0	0
niet bekend met verlofregelingen	0	0
beschikbaar verlof schoot tekort	0	0
financieel niet haalbaar	7	10
anders	4	6
totaal	16	32

a Per persoon kan het om meerdere zorgbehoeftige personen gaan.

b Meerdere antwoorden mogelijk; hierdoor en door afrondingsverschillen hoeven de genoemde redenen niet op te tellen tot het totaal.

c Kortere dan twee weken.

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking '09)

In 2009 kregen 605.000 vrouwen en 554.000 mannen van 15 tot 65 jaar te maken met een zieke partner, ouder of kind voor wie zorg voor minder dan twee weken nodig was. Deze zorg werd door 26% van de vrouwen en 40% van de mannen niet zelf verleend. Wederom geven mannen vaker aan dat de combinatie van arbeid en zorg een probleem is (16% tegenover 4% van de vrouwen). De eventuele beperkte beschikbaarheid van verlof of onbekendheid met verlofregelingen werd daarentegen – net als bij langdurige mantelzorg – door zowel mannen als vrouwen niet of nauwelijks genoemd als reden om niet te kunnen zorgen.

5.3 Voorzieningen voor het combineren van arbeid en zorg

Steeds meer kinderen naar de formele kinderopvang

Het aantal plaatsen in de formele kinderopvang groeit sterk. Bij de dagopvang voor 0-3-jarigen steeg het aantal plaatsen tussen 2006 en 2008 met bijna een kwart. Bij de buitenschoolse opvang (bso) steeg de capaciteit zelfs met 57%. Daarmee is het verschil tussen het aantal opvangplaatsen in de dagopvang en bso kleiner geworden. Ook het aantal kinderen dat wordt opgevangen bij de dagopvang en de buitenschoolse opvang stijgt, waarbij de buitenschoolse opvang recentelijk de grootste stijging laat zien. Dit geldt eveneens voor het aandeel kinderen van 4-12 jaar in de buitenschoolse opvang. Dit nam tussen 2008 en 2006 toe van 7,5 naar 12,3 kinderen per 100 kinderen van die leeftijd.

Na 2006 heeft er daarnaast een zeer sterke groei plaatsgevonden in het aantal kinderen dat naar de gastouderopvang gaat. Met de invoering van de Wet kinderopvang kregen ouders een subsidie per uur opvang en werd het bovendien mogelijk om opvang door familie en bekenden te rekenen als gastouderopvang. Hierdoor is sprake geweest van substitutie van informele opvang naar formele gastouderopvang. Van de kinderen die in 2007 voor het eerst door gastouders werden opgevangen, werd 85% een jaar eerder uitsluitend in het informele circuit opgevangen (Bos en Huynen 2010). In bijna 40% van de gevallen werd hiervoor door de ouders betaald, de rest betaalde niet voor de opvang. De cijfers bevestigen dat het gebruik van (buitenschoolse) opvang een impuls heeft gekregen. De verlaging van de ouderbijdragen (waardoor ouders goedkoper uit waren) en de verplichtstelling van de werkgeversbijdrage zijn hier mede debet aan (TK 2008/2009b; Jongen 2010; Taskforce Kinderopvang/Onderwijs 2010). In 2009 ontvingen ruim 500.000 ouders kinderopvangtoeslag voor de formele opvang van een of meerdere kinderen tot 13 jaar. Dat is 11% meer dan een jaar eerder. Ouders betaalden zelf gemiddeld 22% van de kosten. In 2008 was dat 18% (Huynen 2010).

Tabel 5.7

Kinderopvang in Nederland door kinderopvangcentra en welzijnsinstellingen^a, 1996-2008^b
(in absolute aantallen x 1000)

	1996	2000	2004	2006	2008
bevolking in Nederland					
aantal 0-3-jarigen	767	790	818	784	746
aantal 4-12-jarigen	1317	1776	1796	1795	1792
aantal 0-12-jarigen	2083	2566	2613	2579	2538
capaciteit (aantal opvangplaatsen) ^c					
dagopvang voor 0-3-jarigen	49,9	74,7	117,6	129,6	160,4
buitenschoolse opvang voor 4-12-jarigen	12,7	36,1	71,1	93,2	146,0
capaciteit per 100 kinderen					
dagopvang voor 0-3-jarigen	6,5	9,5	14,4	16,5	21,5
buitenschoolse opvang voor 4-12-jarigen	1,0	2,0	4,0	5,2	8,1
kinderen in kinderopvang (aantal deelnemers)					
dagopvang voor 0-3-jarigen	100,1	159,8	203,6	203,0	253,3
buitenschoolse opvang voor 4-12-jarigen	23,0	61,1	103,3	135,1	220,4
gastouderopvang voor 0-12-jarigen	13,6	23,5	23,9	36,1	112,2
gebruik per 100 kinderen					
dagopvang voor 0-3-jarigen	13,1	20,2	24,9	25,9	34,0
buitenschoolse opvang voor 4-12-jarigen	1,7	3,4	5,8	7,5	12,3
gastouderopvang voor 0-12-jarigen	0,7	0,9	0,9	1,4	4,4

- a Exclusief kinderopvang door bedrijven en instellingen met een andere hoofdactiviteit dan kinderopvang of welzijn.
- b Voor de trendbreuk als gevolg van het herontwerp van de Statistiek Kindercentra met ingang van 2001 is gecorrigeerd met behulp van extrapolatie met terugwerkende kracht vanaf 2001. Dit betekent dat aangepaste uitkomsten over de periode 1990-2000 zijn samengesteld op basis van de jaar-op-jaar mutaties in de oorspronkelijke uitkomsten (uitgaande van het niveau van 2001). Er is gebruikgemaakt van gegevens over de mutatie 2001 ten opzichte van 2000 van de Monitor Kinderopvang in Gemeenten door het SGB0 (het onderzoeks- en adviesbureau van de VNG).
- c Opvangplaatsen zijn plaatsen die gedurende de openstelling van het kinderopvangcentrum beschikbaar zijn voor kinderopvang.

Bron: CBS (Statistiek Kindercentra (1990-2000) en Statistiek Welzijnswerk en Kinderopvang (vanaf 2001))

Merendeel moeders met jonge kinderen maakt gebruik van formele kinderopvang

In 2009 maakte 58% van de werkende moeders met kinderen tot 4 jaar gebruik van een vorm van formele kinderopvang. Van de moeders met schoolgaande kinderen deed 21% dat. Dit is voor beide groepen slechts 2 procentpunten meer dan in 2007. Er heeft echter wel een relatief grote verschuiving plaatsgevonden naar het gebruik van formele kinderopvang als *voornaamste* vorm van opvang. Het aandeel moeders dat formele opvang als voornaamste vorm van opvang gebruikt is namelijk sterk toegenomen: in 2009 maakte 47% van de moeders met kinderen van 0-3 jaar gebruik van formele opvang als belangrijkste opvangvorm. Dat is bijna 10 procentpunten meer dan in 2007. Kortom, het toegenomen gebruik van formele opvang, zoals een kinderdagverblijf of gastouderopvang, hangt voor een belangrijk deel samen met een afname in het gebruik van informele opvang.

In tabel 5.8 gaat het uitsluitend om moeders die twaalf uur of meer per week werken. Het aandeel dat vooral gebruikmaakt van formele kinderopvang is daardoor relatief groot. Uitgaande van huishoudens waar ten minste één van de partners twaalf uur of meer werkt, maakt bijna 40% voornamelijk gebruik van formele opvang (Dirven 2010; Cloïn et al. 2010). In deze huishoudens wordt de informele opvang, bijvoorbeeld door de partner of andere familie, iets vaker ingezet als voornaamste vorm van opvang.

Hoger opgeleide moeders maken vaker gebruik van formele kinderopvang

Hoogopgeleide werkende moeders met kinderen tot 4 jaar maakten vaker (56%) gebruik van formele kinderopvang als belangrijkste opvangvorm dan laag- en middelbaar opgeleiden moeders (40%). Zij schakelen in verhouding vaak hun familie, vrienden of burens in voor de opvang van hun kinderen terwijl zij aan het werk zijn. Ook laag- en middelbaar opgeleide werkende moeders met een jongste kind op de basisschool maakten meer gebruik van informele kinderopvang. Hoogopgeleide moeders maken dan opnieuw vaker gebruik van formele kinderopvang, zoals buitenschoolse opvang en gastouderopvang. De omvang van het gebruik van kinderopvang daarentegen verschilt niet zo veel naar opleidingsniveau en bedraagt meestal rond de twee of drie dagen per week.

Tabel 5.8

Gebruik van kinderopvang^a door werkzame vrouwen^b, naar leeftijd van het jongste thuiswonende kind en naar opleidingsniveau, 2009 (in procenten)

	totaal	laag en middelbaar	hoog
jongste kind 0-3 jaar (x 1000)	444	237	208
gebruik van opvang (%)			
geen kinderopvang	20	23	17
voornamelijk formele opvang (kinderdagverblijf of gastouder)	47	40	56
voornamelijk opvang door familie/vrienden/buren	24	31	16
voornamelijk opvang door betaalde oppas of peuterspeelzaal	6	5	7
voornamelijk opvang in een andere vorm	3	2	3
gebruik van formele opvang zoals kinderdagverblijf of gastouders ^c	58	50	68
één dag p/w of minder	12	14	10
twee dagen p/w	30	29	31
drie dagen p/w	22	19	25
meer dan drie dagen p/w	10	13	8
gemiddeld aantal uren per week dat gebruik wordt gemaakt van formele opvang	25	24	27
jongste kind 4-12 jaar (x 1000)	578	385	193
gebruik van opvang (%)			
geen kinderopvang	47	48	45
voornamelijk formele opvang (buitenschoolse opvang of gastouders)	16	12	23
voornamelijk opvang door familie/vrienden/buren	24	27	18
voornamelijk opvang door betaalde oppas	5	4	8
voornamelijk opvang in een andere vorm	8	9	6
gebruik van formele opvang zoals bso of gastouders ^c	21	16	29
één dag p/w of minder	25	27	23
twee dagen p/w	42	39	45
drie dagen p/w	21	18	24
meer dan drie dagen p/w	12	16	8
gemiddeld aantal uren per week dat gebruik wordt gemaakt van formele opvang	11	12	10

a. Gevraagd is naar de opvang voor alle kinderen in het huishouden. Dit kan, maar hoeft niet het jongste thuiswonende kind te zijn.

b. Vrouw werkt twaalf uur of meer per week.

c. Voornamelijk formele opvang, of gebruik van formele opvang naast andere vormen van opvang.

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking '09)

Verlofregelingen

In de Wet arbeid en zorg zijn per 1 december 2001 een aantal verlofrechten voor werknemers gebundeld. Het gaat om zwangerschaps- en bevallingsverlof, adoptieverlof, kraamverlof, calamiteitenverlof, ouderschapsverlof, kortdurend zorgverlof en vanaf 1 juni 2005 ook langdurend zorgverlof. De wet is per 1 januari 2006 aangevuld met een recht op deelname aan de levensloopregeling. De levensloopregeling kan gebruikt worden voor financiering van een periode van (extra) verlof, zoals ouderschaps- of zorgverlof. Met ingang van 1 januari 2009 is het ouderschapsverlof uitgebreid van dertien naar 26 weken, en is de ouderschapsverlofkorting ontkoppelt van deelname aan de levensloopregeling (TK 2008/2009c).

Overzicht verlofregelingen Wet arbeid en zorg

Zwangerschaps- en bevallingsverlof	Het recht op collectief betaald (ten laste van het Awf) verlof van zestien weken (vanaf zes weken voor de bevalling tot tien weken na de bevalling).
Adoptieverlof	Het recht op vier weken collectief betaald (ten laste van het Awf) adoptieverlof voor beide ouders die een (pleeg)kind adopteren.
Kraamverlof	Het recht op twee werkdagen betaald verlof (ten laste van de werkgever) voor de partner van de zwangere vrouw binnen vier weken na bevalling.
Calamiteitenverlof (en ander kort verzuim)	Betaald verlof (ten laste van de werkgever) voor korte tijd in geval van bijzondere persoonlijke omstandigheden, zoals calamiteiten, bevalling partner, overlijden bloed- en aanverwanten in rechte lijn of tweedegraad zijlijn.
Ouderschapsverlof	Het recht op onbetaald verlof van 26 maal de arbeidsduur per week voor ouders van een kind jonger dan 8 jaar.
Kortdurend zorgverlof	Een recht op maximaal tien dagen 70% betaald zorgverlof (ten laste van de werkgever) per jaar om, indien noodzakelijk, te kunnen zorgen voor thuiswonend ziek (pleeg-)kind, een zieke partner of ouder.
Langdurend zorgverlof	Een onbetaald recht op maximaal zes weken verlof wanneer een partner of kind levensbedreigend ziek is.
Levensloopregeling	Recht op deelname aan fiscaal gefaciliteerde individuele spaarregeling voor de financiering van perioden van onbetaald verlof.

Bron: Beekma et al. (2010)

Moeders maken twee keer zo vaak gebruik van ouderschapsverlof als vaders

Werknemers met een kind tot 8 jaar hebben recht op ouderschapsverlof. Vrouwen maken van dat recht vaker gebruik dan mannen: 41% van de rechthebbende vrouwen nam in 2009 ouderschapsverlof op, tegenover 19% van de mannen. Wel is het verschil tussen mannen en vrouwen in 2009 iets kleiner dan in 2005: het aandeel vrouwen en mannen met ouderschapsverlof was in 2005 nog 8 procentpunten hoger dan in 2001.

In 2009 is het aandeel vrouwen dat ouderschapsverlof opnam licht gedaald ten opzichte van 2005, terwijl dat bij mannen iets toenam.

Mannen spreiden hun ouderschapsverlof over langere periode

Vrouwen nemen het ouderschapsverlof op over een kortere periode, maar voor meer uur per week dan mannen. Het verschil tussen mannen en vrouwen in de gemiddelde omvang van het ouderschapsverlof in uren per week is in 2009 niet kleiner geworden. Vrouwen namen in 2009 voor een periode van gemiddeld tien maanden verlof op, terwijl mannen het verlof uitspreidden over gemiddeld dertien maanden. Vrouwen zijn in de afgelopen jaren tijdens hun verlofperiode gemiddeld wel meer uren blijven werken. In 2001 was dat de helft van hun normale werktijd, in 2009 was het 60%. Vaders bleven over de jaren gemiddeld ongeveer evenveel doorwerken.

Tabel 5.9

Gebruik van ouderschapsverlof, werknemers 15-64 jaar, 2001-2009 (in absolute aantallen x 1000, in procenten, in uren per week en in maanden)

	vrouwen	mannen
werknemers die recht hebben op ouderschapsverlof ^a (abs.)		
2001	105	155
2005	120	149
2009	128	135
werknemers die ouderschapsverlof hebben opgenomen (aandeel van het totale aantal rechthebbenden) (%)		
2001	35	10
2005	43	18
2009	41	19
gemiddelde omvang ouderschapsverlof (uren/week)		
2001	13	8
2005	11	8
2009	11	7
gemiddelde duur ouderschapverlof (maanden)		
2009	10	13
gemiddelde arbeidsduur verlofgangers (incl. verlofuren) (uren/week)		
2009	28	37

a Werknemers met werk van twaalf uur per week of meer en met kind(eren) van 0 tot 8 jaar.

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking '01-'09)

Hoger opgeleiden maken vaker gebruik van ouderschapsverlof

Zowel onder mannen als onder vrouwen is het gebruik van ouderschapsverlof hoger als het opleidingsniveau hoger is. Middelbaar opgeleide mannen en vrouwen nemen bijna twee keer zo vaak ouderschapsverlof op als laagopgeleiden. Hoogopgeleiden doen dat zelfs ruim drie keer zo vaak. Hoogopgeleide vrouwen nemen met 56% het vaakst ouderschapsverlof op, laagopgeleide mannen met 8% het minst.

Het gebruik van ouderschapsverlof hangt ook samen met de mate waarin het salaris doorbetaald wordt. Als gevolg van de regeling voor ouderschapsverlofkorting is er in principe altijd sprake van gedeeltelijke doorbetaling. In tabel 5.10 gaat het om gebruik van ouderschapsverlof waarbij wel of niet door de werkgever wordt doorbetaald. Bij hoogopgeleiden is het verlof vaker geheel of gedeeltelijk betaald. Bijna zes van de tien hoogopgeleide moeders die verlof opnamen kregen hun ouderschapsverlof betaald, tegenover vijf op de tien laag- of middelbaar opgeleide moeders. Bij mannen bestaat dit verschil ook, zij het in mindere mate. Als laag- of middelbaar opgeleide mannen ouderschapsverlof opnemen krijgen zij dit iets vaker dan vrouwen geheel of gedeeltelijk betaald.

Tabel 5.10

Gebruik van ouderschapsverlof, naar opleidingsniveau en betaling, 2001-2009 (in procenten)

	onbetaald	betaald	totaal
totaal			27
vrouwen	45	55	40
laagopgeleid ^a	50	50	17
middelbaar opgeleid			32
hoogopgeleid	41	59	56
mannen	43	57	17
laagopgeleid ^a	45	55	8
middelbaar opgeleid			14
hoogopgeleid	41	59	26

a De genoemde percentages bij betaald en onbetaald ouderschapsverlof in de rij laag opgeleid, hebben betrekking op een gemiddelde van zowel laag als middelbaar opgeleid

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking '01-'09)

Er wordt weinig gebruikgemaakt van langdurend zorgverlof

Werknemers die willen of moeten zorgen voor een ziek(e) partner, ouder of kind kunnen een beroep doen op kortdurend en langdurend zorgverlof. Als werknemers voor een familielid zorgden, ging het in 71% van de gevallen om een zieke ouder. Werknemers die voor een partner of kind zorgden namen vaker verlof op dan werknemers die voor een ouder zorgden (De Vries en van der Mooren 2010). Mannen nemen zowel bij kortdurende als bij langdurende zorg vaker verlof op dan vrouwen. Ze werken echter gemiddeld ook vaker en meer uren (zie hoofdstuk 4).

Van de werkenden die in 2009 (één keer of vaker) langer dan twee weken de zorg voor zieke gezins- en/of familieleden hadden, nam gemiddeld 13% van de vrouwen en 18% van de mannen verlof op. Daarbij betrof het relatief vaak kortdurend zorgverlof, waarbij het salaris (gedeeltelijk) wordt doorbetaald. Het daarvoor bestemde – in principe onbetaalde – langdurende zorgverlof wordt met 2% veel minder vaak opgenomen. Bij kortdurende zorg werd door 28% van de vrouwen en 34% van de mannen verlof

opgenomen. Doordat deze zorgtaken onverwacht zijn, zullen ze ook vaker afgestemd moeten worden met het werk en neemt men ook vaker verlof op dan bij structurele zorgsituaties. Voor vrouwen geldt dat ze bij kortdurende zorgsituaties evenveel gebruikmaken van het kortdurend zorgverlof als van het vakantieverlof (beide 8%). Ook bij mannen neemt 8% kortdurend zorgverlof op. Het vakantieverlof of de adv-dagen worden met 11% nog iets vaker gebruikt.

Tabel 5.11

Langdurende en kortdurende zorg en het gebruik van verlof door werknemers^c 15-64 jaar, 2009
(in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	vrouwen	mannen
regelmatige en/of langdurige zorgtaken uitgevoerd voor ernstig zieke kinderen, ouder of partner (abs.)	281	250
wv. gebruikgemaakt van de volgende (verlof)regeling ^a (%)		
adv/vakantieverlof	2	4
calamiteitenverlof	1	1
bijzonder/buitengewoon verlof	2	3
kortdurend zorgverlof	5	6
langdurend zorgverlof	2	2
onbetaald verlof	1	1
anders	1	2
totaal	13	18
onverwachte en/of kortdurende zorg ^b verleend aan kinderen, ouder of partner (abs.)		
wv. gebruikgemaakt van de volgende (verlof)regeling ^a (%)	272	237
adv/vakantieverlof	8	11
calamiteitenverlof	3	3
bijzonder/buitengewoon verlof	3	6
kortdurend zorgverlof	8	8
onbetaald verlof	1	1
anders	4	5
totaal	28	34

a Meerdere antwoorden mogelijk.

b Korter dan twee weken.

c Persoon werkt twaalf uur of meer per week als werknemer.

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking '09)

Arbeid en zorg in CAO's

In CAO's kunnen als onderdeel van de arbeidsvoorwaarden aanvullende afspraken staan over bijvoorbeeld de (gedeeltelijke) loondoorbetaling of de duur van het verlof. Het aandeel CAO's met bovenwettelijke afspraken over verlofregelingen is over de jaren redelijk stabiel. In 2007 en 2009 is ook gekeken naar afspraken over de arbeidstijden.

Tabel 5.12

Bovenwettelijke afspraken in CAO's over verlofvormen (2003-2009) en afspraken over flexibele arbeidstijden (2007-2009) (in procenten)

	2003	2004	2007	2009
<i>verlofvormen met een wettelijke basis</i>				
zwangerschaps- en bevallingsverlof				
> zestien weken	6	6	7	7
aanvullende loondoorbetaling ^a	.	.	21	22
kraamverlof (> twee dagen)	24	21	17	17
ouderschapsverlof ^b				
> dertienwekelijkse arbeidsduur (periode van > zes maanden)	15	6	12	14
loondoorbetaling 25% tot 90/100%	10	9	8 ^b	13
adoptieverlof ^c				
> vier weken	6	6	8	5
aanvullende loondoorbetaling ^a	.	17	17	18
calamiteitenverlof ^c	.	.	.	.
kortdurend zorgverlof				
> tien dagen	2	2	5	6
loondoorbetaling > 70%	14	14	18	19
langdurig zorgverlof				
> zes weken	8	4	9	9
loondoorbetaling 25/40% tot 100%	10	8	7	7
<i>flexibele arbeidstijden</i>				
afspraken over dagvenster/flexibele begin- en eindtijden			53	67
zeggenschap roostering			44	41
thuiswerken			12	22

a De uitkering van het u w v kent een maximum dagloon. Aanvullende afspraken hebben betrekking op het volledig doorbetalen van het loon en/ of het aanvullen van de uitkering van het u w v tot 100% van het persoonlijke loon.

b Per 1 januari 2009 is de duur van het ouderschapsverlof verlengd van dertien naar 26 weken. Cao's afgesloten vóór 1 januari 2009 zijn conform de wet geïnterpreteerd wanneer er dertien weken ouderschapsverlof is afgesproken. Drie van de 115 onderzochte CAO's hadden een ingangsdatum op of na 1 januari 2009; deze bevatten alle drie de uitbreidende regelingen (Beeksmas en Junger-van Hoorn 2010: 17).

c De duur van calamiteitenverlof is wettelijk niet nader gespecificeerd, waardoor het niet mogelijk is bovenwettelijke afspraken te beoordelen. Wel zijn er in 2009 in 8% van de CAO's beperkende afspraken over calamiteitenverlof aangetroffen (bv. onbetaald, of men moet er vakantiedagen voor inleveren).

Bron: Schrama en Van den Ameele (2004); Bos en Van den Ameele (2006); SZW (2007); Beeksmas et al. (2007); Beeksmas en Junger-Van Hoorn (2010)

In 2009 stonden in 67% van de CAO's afspraken over het dagvenster van het werk, ook wel de bedrijfstijd genoemd. Daarbij gaat het om de maximale tijden waarbinnen de arbeid wordt verricht (bv. van maandag tot en met vrijdag tussen 6.30 uur en 19.00 uur) en /of zeggenschap over de arbeidstijden. Binnen de duur van de dagvensters en afhankelijk van de

uiteindelijke afspraken met de werkgever kunnen werknemers zelf de begin- en eindtijden bepalen. In 41% van de CAO's zijn afspraken over het roosteren opgenomen en vindt inroostering plaats in overleg tussen de werkgever en werknemer (18%), of staat in de CAO vermeld dat bij het vaststellen van het rooster rekening moet worden gehouden met de voorkeuren van de werknemer of diens zorgtaken (resp. 17% en 4%). Over thuiswerken is in 2009 in 22% van de CAO's een regeling opgenomen over het minimale of maximale aantal dagen dat thuiswerken is toegestaan. Dat is een toename van 10 procentpunten ten opzichte van 2007.

5.4 Opvattingen over arbeid en zorg

Ideale arbeidsduur voor ouders en opvattingen over de zorg voor kinderen

Wat is volgens de bevolking de ideale arbeidsdeelname voor moeders en vaders? Voor moeders met kinderen tot 4 jaar vindt in 2010 27% een baan van drie dagen (ongeveer 24 uur) ideaal. Een groot aantal ondervraagden vindt dat veel, en zouden liever zien dat moeders met jonge kinderen helemaal niet werken (24%) of in kleine banen van een of twee dagen per week. Slechts 10% van de ondervraagden vindt een baan van vier of vijf dagen per week ideaal. Voor moeders met kinderen op de basisschool vindt 43% een baan van drie dagen per week ideaal. Al met al wordt de acceptatie van grotere banen voor moeders niet snel groter: het ideaalbeeld is tussen 2008 en 2010 nauwelijks verschoven (vgl. Cloin en Souren 2009: 142).

Bij vaders is het beeld zoals verwacht heel anders. Idealiter, in de ogen van de bevolking, werken vaders met kinderen tot 4 jaar vier dagen per week. Voor vaders met schoolgaande kinderen vindt de meerderheid een voltijdse werkweek ideaal. De ideeën over de ideale arbeidsduur voor moeders en vaders verschillen dus aanzienlijk.

Hoewel men een voltijdse werkweek voor moeders verre van ideaal vindt, kan bijna 60% van de vrouwen en mannen wel begrip opbrengen voor een moeder met een voltijdbaan (iets meer dan 40% kan dat niet). Voltijds werkende vaders kunnen op veel meer begrip rekenen. Tussen 2008 en 2010 is de negatieve houding ten opzichte van ouders die voltijds willen werken licht afgezwakt (zie tabel 5.13). Een mogelijk interpretatie is dat men eigenlijk van mening is dat ouders niet voltijds zouden moeten werken, maar dat er meer begrip voor is als dat bijvoorbeeld vanuit economische noodzaak nodig is.

Tabel 5.13

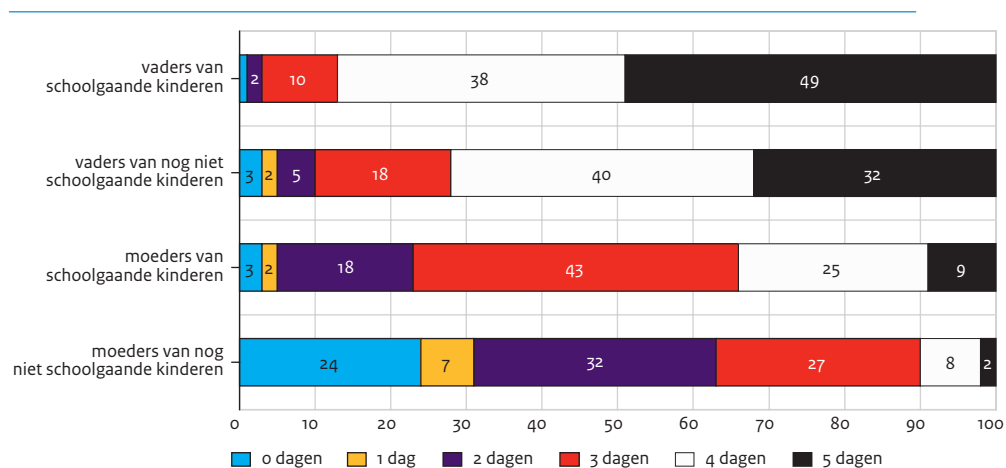
Begrip voor moeders en vaders die voltijds willen, bevolking vanaf 16 jaar, 2010 (in procenten (sterk) mee eens)

	vrouwen		mannen	
	2008	2010	2008	2010
Ik heb weinig begrip voor:				
moeders met jonge kinderen die voltijds willen werken.	54	43	46	41
vaders met jonge kinderen die voltijds willen werken.	25	17	27	15

Bron: SCP (EMOP '10)

Figuur 5.7

Opvattingen over de ideale arbeidsduur in dagen per week, naar gezinssituatie, bevolking vanaf 16 jaar, 2010 (in procenten)

Bron: SCP (EMOP '10)

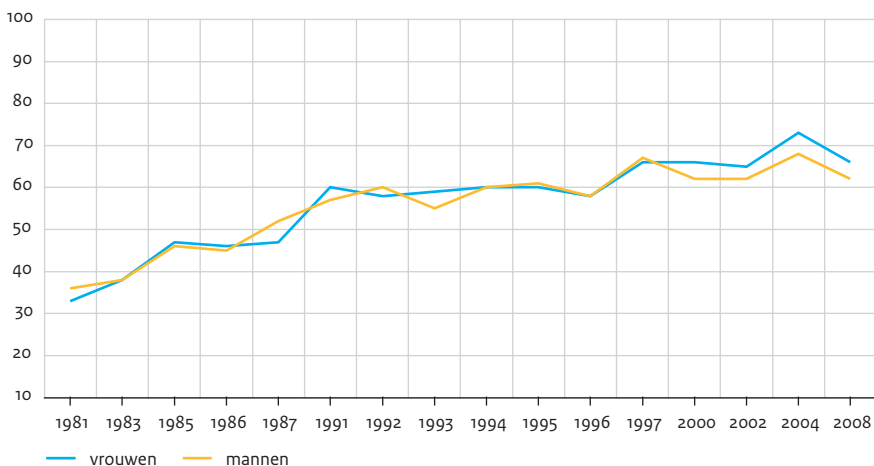
5.4.1 Zorg voor kinderen en combinatievoorzieningen

Werkende moeders en kinderopvang

In 2008 gaf twee derde van de vrouwen en ruim 60% van de mannen aan het niet bezwaarlijk of zelfs aanbevelenswaardig te vinden als kinderen naar een crèche gaan omdat de moeder werkt. Dat is een meerderheid, maar het aandeel vrouwen en mannen dat instemt met deze stelling is tussen 2004 en 2008 wel enigszins afgenomen. Ook jongeren van nu (de 20-29-jarigen in 2008) hebben iets vaker bezwaren dan de twintigers van vijftien jaar geleden, terwijl zij juist vaak als voorlopers van emancipatoire opvattingen worden gezien (Portegijs 2010). Deze bevinding hoeft niet te betekenen dat er op dit punt sprake is van stagnatie; het kan ook een tijdelijke fluctuatie zijn. Het geeft echter wel aan dat er niet zonder meer sprake van een voortdurende stijging in het aandeel mensen dat geen bezwaar heeft tegen werkende moeders van wie het kind naar de crèche gaat.

Figuur 5.8

Stelling: 'Vindt u het wel bezwaarlijk, niet bezwaarlijk of juist aan te bevelen als in een gezin met kleine kinderen de vrouw een werkkring heeft en haar kind(eren) dan naar de crèche zou(den) moeten?', bevolking 16-74 jaar, 1981-2008 (in procenten aan te bevelen/niet bezwaarlijk)

Bron: SCP (cv '81-'08)

Grotere acceptatie van kinderopvang voor twee à drie dagen per week

Een alternatief voor zorg thuis is opvang in een kinderdagverblijf (0-3-jarigen) of – buiten schooltijden – in de buitenschoolse opvang (4-12-jarigen). In 2010 reageren vrouwen en mannen iets positiever dan in 2008 op de vraag of ze het goed vinden dat kinderen enkele dagen per week naar de opvang gaan, ongeacht de leeftijd van het kind. Vrouwen zien hier vaker goed in dan mannen. Voor baby's van 0 jaar ligt opvang voor 24% van de vrouwen en 19% van de mannen het gevoeligst. Voor peuters ligt de acceptatie met ongeveer twee derde het hoogst.

Tabel 5.14

Stelling: 'Het is goed voor kinderen als ze een aantal (twee of drie) dagen per week naar de kinderopvang gaan', bevolking vanaf 16 jaar, 2008-2010 (in procenten (helemaal) mee eens)

	vrouwen		mannen	
	2008	2010	2008	2010
baby 0 jaar in kinderdagverblijf	20	24	20	19
baby 1 jaar in kinderdagverblijf	32	36	29	32
peuter in kinderdagverblijf	61	68	63	65
basisschoolkind in buitenschoolse opvang	34	37	44	48

Bron: SCP (EMOP '08-'10)

Het gedaalde aandeel vrouwen en mannen dat werkende moeders en kinderopvang niet bezwaarlijk vindt of aanbeveelt (zie figuur 5.8) en het toenemende aandeel vrouwen en mannen dat kinderopvang voor enkele dagen per week goed vindt (zie tabel 5.14) levert een tegenstrijdig beeld op. Mogelijk is de acceptatie van kinderopvang tussen 2008 en 2010 fors toegenomen (in figuur 5.8 gaan de gegevens immers tot 2008). Hierover kan een volgende meting uitsluitsel bieden. Een andere verklaring luidt dat men kinderopvang (waarbij men mogelijk aan voltijds opvang denkt) niet promoot als aanbevelingswaardig, maar dat men in opvang voor twee à drie dagen wel minder kwaad ziet dan voorheen.

Vrouwen hechten minder dan mannen aan zorg uitsluitend door de eigen ouders

Zorg voor kinderen door de eigen ouders vindt een groot deel van de bevolking belangrijk, al zijn met name vrouwen in afnemende mate van mening dat ouders als enige voor de kinderen kunnen zorgen. In 2010 is 49% van de vrouwen en 71% van de mannen de mening toebedeeld dat een baby in het eerste levensjaar uitsluitend bij de eigen ouders het best af is. Voor kinderen van 1 jaar geldt dat wat minder, en dat is al helemaal het geval voor peuters. Voor kinderen op de basisschool vindt een meerderheid het toch het beste dat ouders de zorg voor de kinderen onder hun hoede nemen.

Ten opzichte van 2008 lijken zowel vrouwen als mannen minder vaak te hechten aan zorg uitsluitend door de eigen ouders. Mannen blijven hier echter sceptischer over dan vrouwen. Bij vrouwen wint het idee dat kinderen ook door anderen kunnen worden verzorgd bovendien sneller terrein dan bij mannen.

Tabel 5.15

Stelling: 'Een kind kan het beste alleen door de eigen ouders worden verzorgd', bevolking vanaf 16 jaar, 2010 (in procenten (sterk) mee eens)

	vrouwen		mannen	
	2008	2010	2008	2010
Een baby van 0 jaar kan het best alleen door de eigen ouders worden verzorgd.	61	49	78	71
Een baby van 1 jaar kan het best alleen door de eigen ouders worden verzorgd.	50	42	70	62
Een peuter (2-3 jaar) kan het best alleen door de eigen ouders worden verzorgd.	32	25	43	40
Als een kind (4-12 jaar) uit school komt, heeft het aandacht nodig van de eigen ouders.	59	55	70	68

Bron: SCP (EMOP '08-'10)

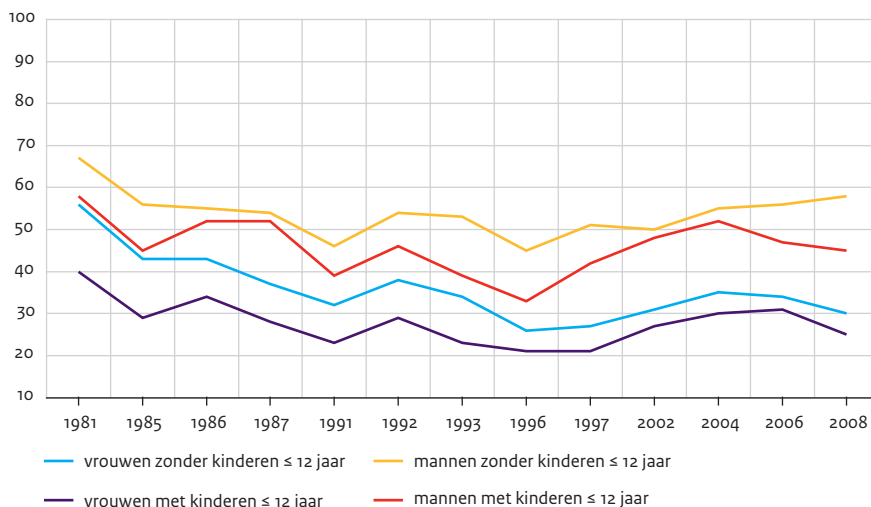
Mannen vinden vrouwen geschikter voor het opvoeden van kinderen

Een kleine meerderheid van de mannen is van mening dat vrouwen het meest geschikt zijn voor het opvoeden van kinderen (55%). Met name mannen zonder kinderen tot 12 jaar vinden dat vrouwen hun meerdere zijn als het gaat om opvoeden (bijna 58%) en zij lopen in deze mening steeds verder uiteen met andere mannen en vrouwen. Van de

vaders vindt rond de 45% vrouwen betere opvoeders. Vrouwen zien minder verschillen in geschiktheid tussen vrouwen en mannen als opvoeders. De meest sceptische groep vrouwen (die zonder jonge kinderen) is nog altijd vaker overtuigd van een gelijke geschiktheid dan de mannen die zelf jonge kinderen (0-12 jaar) hebben.

Figuur 5.9

Stelling: 'Een vrouw is geschikter om kleine kinderen op te voeden dan een man', bevolking 16-74 jaar, 1981-2008 (in procenten (sterk) mee eens)

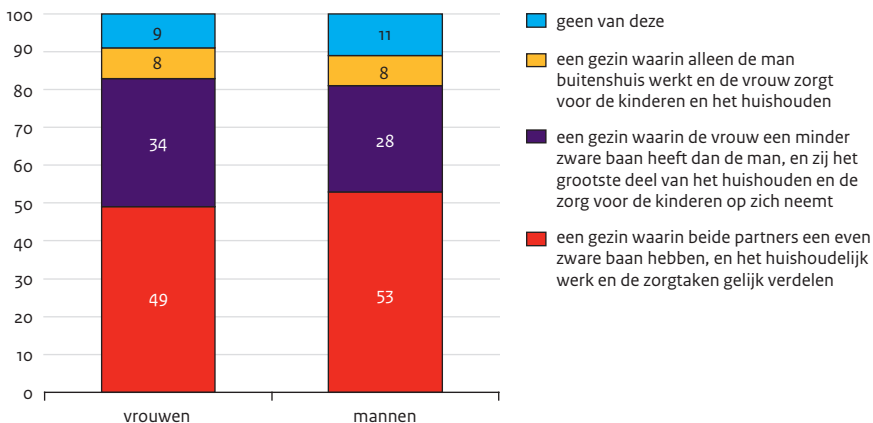
Bron: SCP (cv '81-'08)

Voorkeur voor een gelijke taakverdeling tussen vrouwen en mannen

Verschillen in de taakverdeling tussen vrouwen en mannen kunnen zich, naast de verschillen in de tijd die wordt besteed aan arbeid en zorg, ook uiten in verschillen in opvattingen hierover. De verschillen in de feitelijke taakverdeling zijn echter niet terug te zien in de opvattingen van de bevolking. De meerderheid heeft een voorkeur voor een gelijke taakverdeling, zowel op het terrein van huishoudelijke taken (driekwart van mannen en vrouwen zonder betaald werk tot 86% van de werkende vrouwen) als betaald werk (rond de 60% in 2008; zie www.scp.nl onder 'Emancipatiemonitor 2010', Bijlage B5). Hoe ziet men de *combinatie* van arbeid, huishouden en zorg het liefst verdeeld? Ongeveer de helft van de vrouwen en mannen kan zich het meest vinden in een gelijke verdeling van zowel arbeid, huishouden en de zorg voor kinderen. Bijna 30% prefereert het anderhalfverdienersmodel, waarbij de vrouw het leeuwendeel van de zorgtaken thuis voor haar rekening neemt en minder betaald werkt dan de man. Slechts 8% ziet het meest in het kostwinnersmodel. Zo'n 10% van de vrouwen en mannen ziet geen van de geschetste taakverdelingen zitten, mogelijk omdat alle drie de modellen sterk op een gezin met twee partners en kinderen zijn gericht.

Figuur 5.10

Vraag: 'Welke manier waarop partners werk en zorg kunnen verdelen sluit het meest aan op uw ideeën over de taakverdeling tussen man en vrouw?', bevolking vanaf 16 jaar, 2010 (in procenten)

Bron: SCP (EMOP '10)

5.5 Van algemene opvattingen naar de verdeling tussen partners

De algemene opvattingen die in paragraaf 5.4 aan bod kwamen, zijn niet noodzakelijkerwijs maatgevend voor het eigen gedrag. Om meer zicht te krijgen op de gerealiseerde taakverdeling tussen partners is deze paragraaf gericht op de huidige verdeling van arbeid en zorgtaken tussen partners en de wensen en belemmeringen om tot een andere taakverdeling te komen. Daarnaast staan we stil bij de mate waarin de taakverdeling wel of geen onderwerp van gesprek is tussen partners.

Arbeidsduur vrouwen met partner het dichtst bij gewenste arbeidsduur

In de tabellen 5.16 en 5.17 is af te lezen in hoeverre de gewenste arbeidsduur van mannen en vrouwen aansluit bij de daadwerkelijke arbeidsduur. Bij de vetgedrukte cijfers in deze tabellen komt de werkelijke arbeidsduur overeen met de gewenste situatie. De overige cijfers in dezelfde rij geven aan welke arbeidsduur men prefereert (zie het leesvoorbeeld onder tabel 5.16).

De vrouwen met een deeltijdbaai (12-34 uur) en een voltijds of deeltijds werkende man zijn het meest tevreden met hun huidige arbeidsduur (opgeteld 96% en 95%). Slechts weinig in deeltijd werkende vrouwen ambiëren een voltijdbaai. Andersom zijn er relatief veel voltijds werkende vrouwen die graag in deeltijd of helemaal niet willen werken: 15% van de vrouwen met een voltijds werkende partner, 18% van de vrouwen met een man die deeltijds werkt en 15% van de vrouwelijke voltijds werkende eenverdieners zou de arbeidsduur liever verminderen.

Tabel 5.16

Wensen ten aanzien van de wekelijkse arbeidsduur, vrouwen die deel uitmaken van een paar, naar verdienertype^a, bevolking 15-64 jaar, 2009 (in procenten)

	uren gewenst door vrouwen					geen werk	aandeel in totaal
	≥ 35 uur	28-34 uur	20-27 uur	12-19 uur	< 12 uur		
werkelijk verdienertype							
beiden voltijds	84^b	9	5	0	0	1	14
man voltijds en vrouw deeltijds	3	27	46	23	1	1	43
man voltijds en vrouw niet-werkend of < twaalf uur	3	3	13	10	20	51	23
vrouw voltijds en man deeltijds	82	11	5	0	0	2	2
vrouw voltijds en man niet-werkend of < twaalf uur	85	7	6	0	2	0	2
beiden deeltijds	3	36	40	19	1	1	6
man deeltijds en vrouw niet-werkend of < twaalf uur	2	4	9	7	16	61	3
vrouw deeltijds en man niet-werkend of < twaalf uur	4	28	37	15	5	13	3
beiden niet-werkend of < twaalf uur	3	2	9	5	8	73	5
totaal	17	17	28	14	6	18	100

a Heteroseksuele paren, man niet met de vut.

b Leesvoorbeeld: bij 84% van de voltijds werkende vrouwen met een voltijds werkende partner komt de werkelijke arbeidsverdeling overeen met de gewenste situatie; 9% van deze vrouwen zou liever een grote deeltijd baan (28-34 uur) willen, 5% een baan tussen de twintig en 27 uur, 1% zou liever niet willen werken.

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking '09)

Mannen met partner werken het liefst voltijds

Mannen zijn iets vaker tevreden met hun arbeidsduur dan vrouwen. Dit geldt vooral voor mannen die voltijds werken. Afhankelijk van de arbeidsduur van de partner wil 5% tot 7% van de voltijds werkende mannen minder uren werken. Zowel mannen als vrouwen die niet of weinig werken zijn het minst tevreden over hun situatie. Hier spelen factoren als werkloosheid en arbeidsongeschiktheid een rol. Vooral mannen zijn dan beduidend minder vaak tevreden dan vrouwen. Van degene die niet of weinig werken en een partner hebben met een deeltijd baan zou bijvoorbeeld ruim een kwart van de mannen liefst in deeltijd willen werken. Bij vrouwen is dat 20%. Daarnaast wil ook nog 29% van die mannen het liefst voltijd werken en zijn er nauwelijks vrouwen die dat willen.

Tabel 5.17

Wensen ten aanzien van de arbeidsduur van mannen die deel uitmaken van paar, naar verdienertype^a, bevolking 15-64 jaar, 2009 (in procenten)

	uren gewenst door mannen					geen werk	aandeel in totaal
	≥ 35 uur	28-34 uur	20-27 uur	12-19 uur	< 12 uur		
werkelijk verdienertype							
beiden voltijds	94	4	1	0	0	0	14
man voltijds en vrouw deeltijds	94	5	1	0	0	1	43
man voltijds en vrouw niet-werkend of < twaalf uur	93	3	1	0	1	2	23
vrouw voltijds en man deeltijds	18	49	23	9	2	0	2
vrouw voltijds en man niet-werkend of < twaalf uur	39	4	7	4	7	39	2
beiden deeltijds	10	63	18	7	1	2	6
man deeltijds en vrouw niet-werkend of < twaalf uur	9	53	32	1	1	3	3
vrouw deeltijds en man niet-werkend of < twaalf uur	29	5	5	17	6	38	3
beiden niet-werkend of < twaalf uur	19	2	5	4	8	62	5
totaal	78	10	3	1	1	6	100

a Heteroseksuele paren, man niet met de vut.

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking '09)

Voorwaarden voor (meer uren) betaald werk

Dat veel vrouwen naar tevredenheid in deeltijd werken laat onverlet dat er mogelijk wel voorwaarden zijn waaronder niet-werkzame en in deeltijd werkende vrouwen en mannen (meer uren) betaald willen werken. Overeenkomstig eerdere metingen (Cloïn en Souren 2009; Cloïn et al. 2010) blijkt dat het kunnen afstemmen van werktijden op privé en andere voorwaarden die betrekking hebben op de flexibiliteit in werktijden (en in mindere mate: de werkplek) de meest genoemde voorwaarden zijn voor een hogere arbeidsdeelname. Alle genoemde factoren die te maken hebben met afstemming van werk en privé (m.u.v. ruimere openingstijden³) worden vaker genoemd dan voorwaarden die betrekking hebben op het uitbesteden of herverdelen van taken.

Meer zeggenschap over werktijden en ruimere openingstijden voor betere balans tussen werk en privé

De openingstijden van publieke en private voorzieningen (waaronder kinderopvang) en de schooltijden vallen vrijwel samen met de tijden waarop de meeste mensen aan het werk zijn. Uit onderzoek blijkt dat werkenden graag meer zeggenschap over hun werktijden willen om werk en privé beter op elkaar af te stemmen. Zo willen zij meer mogelijkheden om de werktijden op het privéleven af te stemmen en vrij te kunnen nemen voor een ziek kind of familielid. Ook een betere afstemming van de openingstijden van voorzieningen vinden zij belangrijk met het oog op een betere balans tussen werk en privé. Ouders met kinderen tot 12 jaar geven ook de voorkeur aan meer zeggenschap over hun arbeidstijden en de mogelijkheid om hun werktijden op het privéleven af te stemmen, boven het verruimen van bijvoorbeeld de schooltijden en de openingstijden van kinderopvang (Cloin et al. 2010).

Overigens willen niet alleen degenen met kinderen op de basisschool graag onder schooltijden werken. Ook veel niet of in deeltijd werkende ouders met kinderen jonger dan 4 jaar vinden dit een aantrekkelijke voorwaarde. Mogelijk anticiperen zij daarmee op de nabije toekomst. Een ander veelgenoemde voorwaarde, onder mannen zelfs de meest genoemde, is het vinden van leuker werk. Met name in deeltijd werkende vrouwen vinden een aanzienlijk beter salaris een voorwaarde voor uitbreiding van de arbeidsduur. Het gaat hier echter nadrukkelijk om *aanzienlijk* meer verdienen, wat er mogelijk op wijst dat vrouwen mogelijk pas voor *veel* meer geld bereid zijn meer uren te willen werken. Als aan de genoemde voorwaarden wordt voldaan, geven niet-werkende vrouwen aan ongeveer één dag te willen gaan werken (8,2 uur). Bij in deeltijd werkende vrouwen gaat het om een toename van ongeveer 4,5 uur per week. Hoewel een behoorlijk deel van de vrouwen dus aangeeft onder bepaalde voorwaarden wel (meer uren) te willen werken, hebben zij daarbij geenszins een voltijdbaan in gedachten.

Tabel 5.18

Voorwaarden waaronder niet en in deeltijd werkende vrouwen en mannen^a (≤ 35 uur per week)^b (meer uren) willen werken, 2010 (in procenten; n = 610)

	vrouwen		mannen	totaal
	0 uur p/w	1-35 uur p/w	0-35 uur p/w	
<i>afstemming tijden van werk en privé</i>				
als ik de tijden waarop ik werk goed/beter kan afstemmen op mijn privéleven	18	34	33	30
als ik vrij kan nemen bij ziekte van een kind of familielid	17	26	15	22
als ik een baan kan vinden met het door mij gewenste aantal arbeidsuren	25	19	21	21
als ik zou kunnen werken binnen schooltijden (van 9.00-15.00 uur)	19	26	8	20
als ik tijdens schoolvakanties niet hoeft te werken	14	24	12	19

Tabel 5.18 (vervolg)

	vrouwen		mannen	totaal
	0 uur p/w	1-35 uur p/w	0-35 uur p/w	
als ik een gedeelte van de werkweek thuis zou kunnen werken	9	18	14	15
als ik een baan kan vinden dicht(er) bij huis	15	16	14	15
als er meer voorzieningen buiten werktijd open zijn	1	4	4	3
<i>uitbesteden en herverdelen</i>				
als ik (een deel van) de huishoudelijke taken kan uitbesteden aan een huishoudelijke hulp	8	19	7	14
als er een vertrouwd iemand is die op mijn kind(eren) wil passen	8	14	5	11
als mijn partner meer tijd gaat besteden aan huishoudelijke taken	5	7	3	6
als mijn partner minder gaat werken ^c	3	7	7	6
als mijn partner meer tijd gaat besteden aan de zorg voor de kinderen	4	6	4	5
als ik voor mijn kind(eren) opvang kan vinden in een kinderdagverblijf of centrum voor buitenschoolse opvang	1	4	3	3
als ik kinderopvang kan vinden die van 7.00 tot 19.00 uur open is	0	2	2	2
als ik (een deel van) de zorg voor hulpbehoevende vrienden of familie kan uitbesteden	0	2	2	2
<i>aard van het werk/financiën</i>				
als ik leuk(er) werk kan gaan doen	24	27	35	28
als het financieel gezien een aanzienlijke vooruitgang zou betekenen	16	32	26	27
als het huishoudinkomen niet meer toereikend zou zijn om te leven zoals ik dat gewend ben	10	18	11	15
als mijn werkgever mij dat zou vragen	0	10	8	8
anders	11	4	8	6
onder geen enkele voorwaarde; ik wil niet (meer uren) betaald werk verrichten	12	20	12	17
onder geen enkele voorwaarde; ik kan niet (meer uren) betaald werk verrichten vanwege opleiding, gezondheid/arbeidsongeschiktheid	26	4	14	11
huidige arbeidsduur (uren per week)	0	22,4	18,1	17,2
wenselijke arbeidsduur als aan genoemde voorwaarde(n) wordt voldaan (uren per week)	8,2	26,8	25,8	22,8

a Vanwege het kleine aantal niet-werkende (n = 43) en in deeltijd werkende (n = 106) mannen zijn deze twee categorieën samen genomen.

b Exclusief (pre)gepensioneerden.

c Gevraagd is om daarbij rekening te houden met de financiële consequenties.

Bron: SCP (EMOP '10)

Voorwaarden voor voltijd-min

Het emancipatiebeleid is primair gericht op het verhogen van de arbeidsdeelname van vrouwen, zowel in participatie als in uren. Het beleid staat echter ook voor dat mannen zo goed mogelijk in staat moeten kunnen zijn om arbeid en zorg te combineren. Vermindering van de (doorgaans voltijdse) arbeidsduur van mannen wordt echter vooral genoemd als tijdelijke strategie, en om te voorkomen dat uitsluitend vrouwen korter gaan werken. Recent is er echter behoorlijk wat aandacht voor (voltijds werkende) mannen, hun rol in het huishouden en gezinsleven (o.a. Van Putten 2009; Pouwels en Hillebrink 2009) en de belemmeringen die mannen ervaren bij het combineren van gezin en werk (Van Beek et al. 2010). Gevraagd naar voorwaarden voor vermindering van de voltijdse arbeidsduur blijkt voor mannen met name het inkomen een grote rol te spelen (vgl. Pouwels en Hillebrink 2009). Ruim de helft wil wel minder werken als zij daardoor niet met een aanzienlijke inkomensachteruitgang te maken krijgen of als het financieel gezien mogelijk zou zijn. Mannen noemen daarnaast, vaker dan vrouwen, dat hun werkgever of de beschikbaarheidcultuur een obstakel vormt.

Tabel 5.19

Voorwaarden waaronder voltijds werkende vrouwen en mannen (> 35 uur per week) minder uren willen werken, 2010 (in procenten)

	vrouwen	mannen	totaal
als het financieel gezien geen aanzienlijke achteruitgang zou betekenen	54	57	56
als het financieel gezien mogelijk zou zijn	43	49	48
als mijn werkgever het zou toestaan	18	26	24
als ik op mijn werk niet altijd aanwezig/beschikbaar hoefde te zijn	13	26	23
als het de carrière van mijn partner aanmerkelijk ten goede komt dat ik minder ga werken	6	20	17
als ik daardoor meer tijd voor mezelf zou overhouden	21	20	20
als de werkdruk minder hoog zou zijn	11	18	17
als minder werken geen bedreiging zou vormen voor mijn carrièrekansen	16	16	16
als mijn partner meer zou gaan werken ^a	6	15	13
als mijn partner wil dat ik meer tijd ga besteden aan de zorg voor de kinderen en/of huishoudelijke taken	4	11	9
als minder gaan werken meer algemeen geaccepteerd zou zijn	1	9	7
anders	10	5	6
onder geen enkele voorwaarde; ik wil niet minder uren buitenshuis werken	11	8	9
huidige arbeidsduur (in uren per week)	38	39	38,8
wenselijke arbeidsduur als aan genoemde voorwaarde(n) wordt voldaan (in uren per week)	30	32	31,3

a Gevraagd is om daarbij rekening te houden met de financiële consequenties.

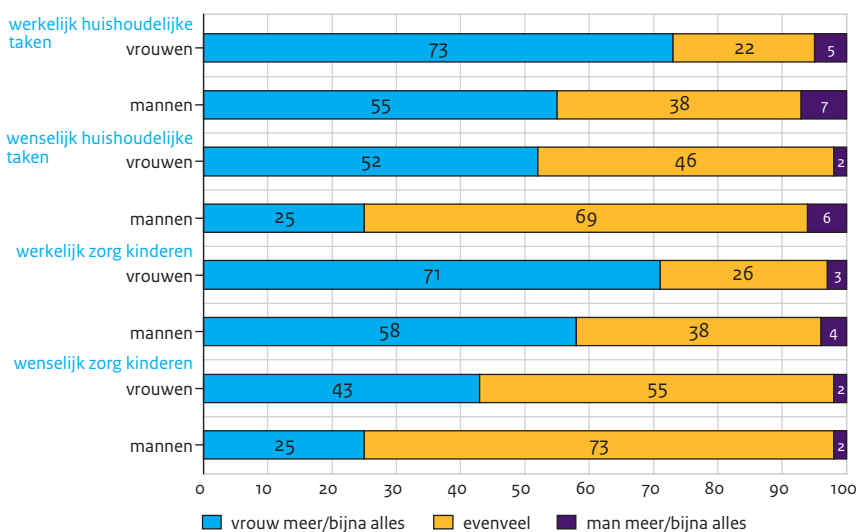
Bron: SCP (EMOP '10)

De verdeling van zorgtaken

Vrouwen en mannen zijn het er in grote lijnen over eens dat vrouwen meer in het huishouden doen en meer voor de kinderen zorgen dan mannen, al hebben mannen een iets rooskleurig perspectief op hun eigen aandeel dan vrouwen. Waar zij het over eens zijn, is dat ze de taken liever gelijk zouden verdelen. Mannen zijn zelfs een iets ferventer voorstander van een gelijke bijdrage dan vrouwen. Zo zou maar liefst 69% van de mannen een gelijke bijdrage willen in het huishouden en zelfs 73% wil de zorg voor kinderen gelijk verdelen. Kortom: volgens mannen worden de taken al gelijk verdeeld dan volgens vrouwen het geval is, en mannen zouden die in hun ogen gelijkere taakverdeling nog verder willen doorvoeren. Vrouwen zijn iets gematigder in hun voorkeur voor een fiftyfifty taakverdeling.

Figuur 5.11

Werkelijke en gewenste verdeling van huishoudelijke en kinderzorgtaken, vrouwen en mannen die deel uitmaken van een paar, 2010 (in procenten)

Bron: SCP (EMOP '10)

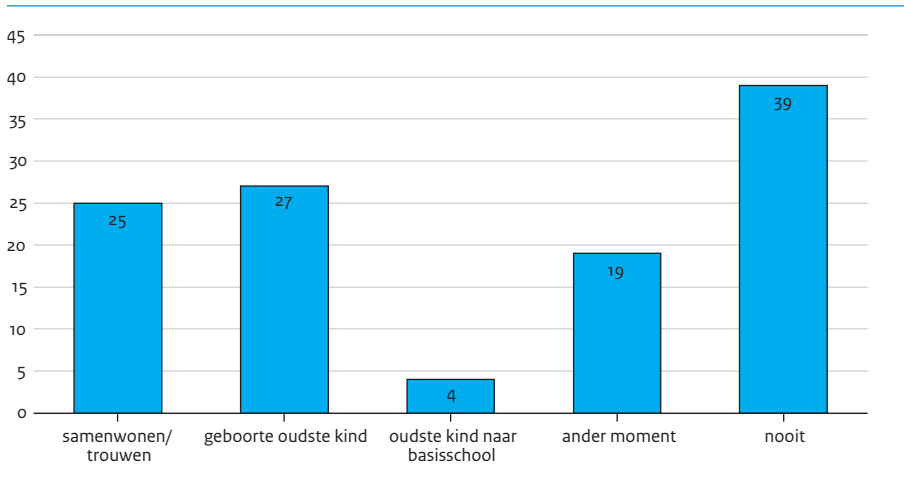
De taakverdeling en de keukentafel

Vrouwen en mannen willen huishoudelijke en zorgtaken gelijk verdeeld zien, maar in de praktijk gebeurt dat niet. Een van de manieren om met de partner tot een gelijkere verdeling te komen, is hierover afspraken maken en de huidige taakverdeling bespreken. In de praktijk gebeurt dat echter heel weinig: 40% van de paren heeft nooit afspraken gemaakt over wie wat voor zijn of haar rekening neemt in het huishouden of de zorg voor de kinderen. Dit komt overeen met het beeld uit ander onderzoek, namelijk dat een bepaalde taakverdeling vaak groeit in de loop van de tijd, zonder dat partners expliciet afspraken daarover maken (Doorten 2008; Wiesmann 2010). Er doen zich geen verschillen voor in

de antwoorden van vrouwen en mannen. Voor zover men wel afspraken maakt over de taakverdeling blijken het moment van samenwonen/trouwen (25%) en het moment dat het eerste kind geboren wordt (27%) het meest voor de hand te liggen. Slechts 10% (niet in figuur 5.12) geeft aan op meer dan één moment afspraken te hebben gemaakt.

Figuur 5.12

Afspraken over de taakverdeling, vrouwen en mannen die deel uitmaken van een paar, 2010
(in procenten)

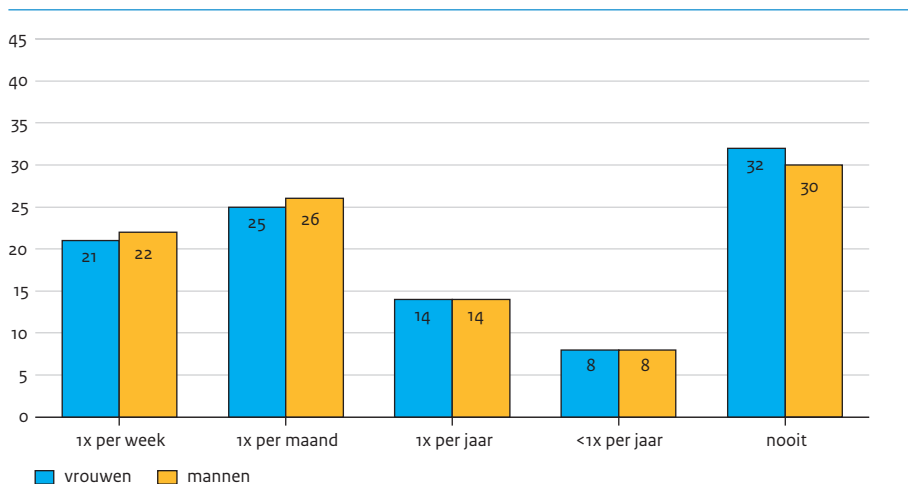
Bron: SCP (EMOP '10)

Praten over de taakverdeling

30% van de vrouwen en mannen geven aan het nooit te hebben over de taakverdeling. 20% heeft het hier eens per week over en een kwart eens per maand. De rest, eveneens bijna een kwart, praat minder vaak (één keer per jaar of minder) over de taakverdeling in het huishouden en de zorg voor kinderen met de partner. Net als bij het maken van afspraken doen zich geen verschillen voor tussen vrouwen en mannen.

Figuur 5.13

Praten over de taakverdeling, vrouwen en mannen die deel uitmaken van een paar, 2010
(in procenten)

Bron: SCP (EMOP '10)

5.6 Slotbeschouwing

Nederlanders steeds drukker, maar andere Europeanen zijn nóg drukker

Nederlanders zijn de afgelopen jaren steeds drukker geworden, maar het aantal uren dat zij gemiddeld aan betaalde arbeid, huishouden en kinderopvang besteden is laag vergeleken met andere Europese landen. Vrouwen zijn bovendien in Nederland niet drukker dan mannen, iets wat in veel andere Europese landen (m.u.v. Scandinavië) wel het geval is. Zowel aan betaald werk en huishouden doen vrouwen wat minder dan in andere landen, terwijl aan zorg voor kinderen juist meer tijd wordt besteed, zowel door vrouwen als mannen. Dit heeft mogelijk te maken met de specifiek Nederlandse context van het anderhalfverdienersmodel, waarbij met name moeders de zorg voor hun kinderen deels zelf op zich nemen naast een deeltijdbaai.

Flinke toename formele kinderopvang

Het gebruik van de formele kinderopvang is de laatste jaren flink toegenomen. Bijna de helft van de werkende moeders met kinderen tot 4 jaar maakt inmiddels voornamelijk gebruik van formele kinderopvang. Hoewel het hierbij voor een deel gaat om het omzetten van bestaande informele opvang (bv. door grootouders) in formele gastouderopvang, is ook het aanbod en gebruik van het kinderdagverblijf en de buitenschoolse opvang gegroeid. Kinderen gaan echter vrijwel niet voltijds naar een opvangvoorziening, maar twee à drie dagen per week. Van de werkzame moeders met

een kind jonger dan 4 jaar die gebruikmaken van formele kinderopvang gaat slechts 10% van de kinderen meer dan drie dagen in de week naar de opvang.

Wel of geen gelijke taakverdeling?

Mannen spreken grotere twijfels uit over het uitbesteden van de zorg voor kinderen dan vrouwen. Zij vinden bovendien vrouwen geschikter voor opvoedtaken dan mannen en zijn sceptischer over voltijds werkende moeders. Mannen gaan nauwelijks minder werken als er kinderen komen en ze doen ook niet of nauwelijks meer in het huishouden dan enkele decennia geleden. Tegelijk vinden mannen, nog vaker dan vrouwen, dat de taken gelijk verdeeld zouden moeten zijn. Een belangrijke vraag is waarom het gedrag niet overeenkomt met wat vrouwen, maar met name mannen, via hun opvattingen en voorkeuren belijden. Is het financieel gewoonweg niet mogelijk voor mannen om minder te gaan werken (ook als dat betekent dat hun partner meer gaat werken) of heeft het te maken met het feit dat het minder geaccepteerd is – zowel in de samenleving als op de werkvloer – dat mannen minder gaan werken? Redenen die mannen opgeven waarom zij niet ‘voltijd-minnen’ zijn vooral financieel van aard. Meer ‘culturele belemmeringen’ (zoals een grotere acceptatie van deeltijdwerk) worden beduidend minder vaak genoemd. Mogelijk hebben mannen en vrouwen wel egalitaire opvattingen over genderrollen, maar zijn deze uiteindelijk niet dusdanig belangrijk dat men het eigen gedrag ermee in overeenstemming wil brengen. Ook hiervoor zijn aanwijzingen te vinden: men maakt immers nauwelijks afspraken over de taakverdeling en praat hier ook niet vaak over. Vrouwen willen niet massaal meer uren werken, hooguit een paar uur per week en onder bepaalde voorwaarden die hen in staat stellen werk en privé beter te combineren. Mannen met voltijdbanen blijken het meest tevreden met hun arbeidsduur.

Er is nog altijd sprake van een grote mate van vanzelfsprekendheid over voltijds werkende mannen en in deeltijd werkende vrouwen, zoals bijvoorbeeld blijkt uit gegevens over de wenselijke arbeidsduur voor moeders en vaders. In dat licht zijn er waarschijnlijk geen grote veranderingen te verwachten in de verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen vrouwen en mannen. Immers, zolang vrouwen in deeltijd werken – mede vanwege het huishouden en zorg voor kinderen – zullen zij die taken logischerwijs ook overwegend voor hun rekening blijven nemen. Daardoor ontstaat er niet snel een noodzaak om de taakverdeling te veranderen en wordt deze taakverdeling op zichzelf weer een reden om in deeltijd te (blijven) werken. De uitdaging is te achterhalen waar te beginnen om deze redenering te doorbreken: bij meer arbeidsdeelname door vrouwen of bij meer inzet van mannen bij de taken thuis? Het eerste is uit economisch oogpunt aantrekkelijker, het tweede vanuit emancipatoir oogpunt mogelijk net zo belangrijk.

Noten

- 1 Harmonised European Time Use Surveys, HETUS. Deze geharmoniseerde manier van data verzamelen vervangt het originele het Nederlandse Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) zoals we dat sinds 1975 kennen. Voor een uitgebreide beschrijving en vergelijking van deze twee TBO-methoden zie Kamphuis et al. 2009.

- 2 Het gaat om zorg verleend in de afgelopen 12 maanden door mensen die ondervraagd zijn gedurende 2009. Er wordt gevraagd naar situaties waarin langdurige zorg nodig was voor een ernstig zieke of hulpbehoevende partner, ouder of kind.
- 3 In andere onderzoeken met vergelijkbare vraagstellingen is het algemene beeld vergelijkbaar (en wordt zeggenschap over werktijden ook meest genoemd), maar doen zich ook enkele verschillen voor: zo werd in een onderzoek over de rol van werkgevers bij uitbreiding van de arbeidsduur 'als mijn werkgever erom vraagt' vaker genoemd en in onderzoek over tijden vaker 'openingstijden' (Cloin et al. 2010). Dat wijst er mogelijk op dat de mate waarin bepaalde voorwaarden worden genoemd mede afhankelijk zijn van de context van het onderzoek waarbinnen ze gevraagd worden. Enige voorzichtigheid met de interpretatie van de resultaten is dan ook geboden.

Literatuur

- Beek, A. van, W. Henderikse, J. Schippers en B. Pouwels (2010). *Werkende vaders. Strategieën voor vaders die werk en zorg willen combineren*. Zeist: VanDoorneHuiske en partners.
- Beeksma, M., A.N. van den Ameele en A.J. Machiels-van Es (2007). *(Faciliteiten) arbeid en zorg 2007. Een onderzoek naar cao-afspraken met betrekking tot arbeid-en-zorg-faciliteiten in cao's*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Beeksma, M. en L. Junger-Van Hoorn (2010). *Faciliteiten arbeid en zorg 2009. Een onderzoek naar cao-afspraken met betrekking tot arbeid-en-zorg-faciliteiten*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Directie Uitvoeringstaken Arbeidsvoorwaardenwetgeving.
- Bianchi, S.M., J.P. Robinson en M. Milkie (2006). *Changing Rhythms of American Family Life*. New York: Russell Sage.
- Bielenski, H., G. Bosch en A. Wagner (2002). *Working time preferences in sixteen European countries*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Boer, A. de en S. Keuzenkamp (2009). *Vrouwen, mannen en mantelzorg. Beelden en feiten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bos, I. en A.N. van den Ameele (2006). *Arbeid en zorg in cao's 2004. Een update van de resultaten van het over 2003 uitgevoerde onderzoek*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Bos, W. en B. Huynen, (2010). *Gebruik en kosten van kinderopvang, 2006-2008*. In: *Sociaaleconomische trends*, nr. 3, p. 25-32.
- Breedveld, K., A. van den Broek, J. de Haan, L. Harms, F. Huysmans en E. van Ingen (2006). *De tijd als spiegel*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Cloin, M. en M. Souren (2009). Onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg. In: A. Merens en B. Hermans (red.), *Emancipatiemonitor 2008* (p. 115-158). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Cloin, M. (2010). *Het werken waard. Het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen vanuit een economisch en sociologisch perspectief* (proefschrift). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Cloin, M., M. Schols en A. van den Broek (2010). *Tijd op orde. Een analyse van de tijdsorde vanuit het perspectief van de burger*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Cloin, M. en M. Schols (nog te verschijnen). De gezinsagenda. In: F. Buckx (red.), *Gezinsrapport 2011* (werktitel). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dirven (2010). *Kinderopvang voor werkende ouders belangrijker geworden*. In: CBS-Webmagazine, 18 oktober 2010. Geraadpleegd op 3 januari 2011 via www.cbs.nl.

- Doorten, I. (2008). *The division of unpaid work in the household: a stubborn pattern?* (proefschrift). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Dijkgraaf, M., A. de Boer en S. Keuzenkamp (2009). Mantelzorg en participatie in betaald werk en vrijwilligerswerk. In: A. de Boer, M. Broese van Groenou en J. Timmermans (red.), *Mantelzorg; een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Eurostat (2009). *Reconciliation between work, private and family life in the European Union*. Statistical books, 2009 edition. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Gershuny, J. (2000). *Changing Times – Work and Leisure in Postindustrial Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Glorieux, I. en T.P. van Tienoven (2009). *Gender en tijdsbesteding. Verschillen en evolutie in de tijdsbesteding van Belgische vrouwen en mannen (2005, 1999 en 1966), Onderzoeksgroep tor*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel, Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen.
- Huynen, B. (2010). *Een half miljoen ouders ontvangen toeslag voor kinderopvang*. In: CBS-Webmagazine, 9 juni 2010. Geraadpleegd op 1 november 2010 via www.cbs.nl.
- Jongen, E. (2010). *Child care subsidies revisited*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Kamphuis, C., R. van den Dool, A. van den Broek, I. Stoop, P. Adelaar en J. de Haan (2009). *ТВО/еu en ТВО/nl. Een vergelijking van twee methoden van tijdsbestedingsonderzoek*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lut, A., R. van Gaalen en J. Latten (2010). Voltijds werkende nieuwe moeders: vooral laag- en middelbaar opgeleide vrouwen worden beïnvloed door hun (schoon)moeder. In: *Sociaaleconomische trends*, nr. 4, p. 27-35.
- Mooren, F. van der en J. de Vries (2010). *Mantelzorgers op de arbeidsmarkt*. In: *Sociaaleconomische trends*, nr. 3, p. 49-58.
- Oudijk, D., A. de Boer, I. Woittiez, J. Timmermans en M. de Klerk (2010). *Mantelzorg uit de doeken. Een actueel beeld van mantelzorgers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Portegijs, W. (2010). Jonge vrouwen van nu. Opvattingen van jonge vrouwen en mannen door de tijd vergeleken. In: *Tijdschrift voor Genderstudies*, jg. 13, nr. 2, p. 4-15.
- Pouwels, B. en C. Hillebrink (2009). Mannen met een voltijdbaan. In: Keuzenkamp, S. (red.) (2009). *Deeltijd (g)een probleem. Mogelijkheden om de arbeidsduur van vrouwen met kleine deeltijdbanen te vergroten* (p. 94-117). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Putten, van A. (2009). *The role of intergenerational transfers in gendered labour patterns* (proefschrift). Utrecht: Utrecht University.
- Schrama, J.J.H. en A.N. van den Amelee (2004). *Arbeid en zorg in cao's 2003. Een update van de resultaten van het over 2000 uitgevoerde onderzoek*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- szw (2007). *Najaarsrapportage cao-afspraken 2007*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Taskforce Kinderopvang/onderwijs (2010). *Kinderopvang/onderwijs. Dutch design*. Zonder plaats: Taskforce Kinderopvang/onderwijs.
- TDP (2010). *De discussie voorbij. Eindrapport Taskforce DeeltijdPlus*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid; Taskforce DeeltijdPlus.
- TK (2007/2008a). *Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30420, nr. 50.
- TK (2007/2008b). *Emancipatiebeleid. Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30420, nr. 124.

- TK (2008/2009a). *Emancipatiebeleid. Briefminister met overzicht van de bereikte resultaten in het emancipatiebeleid tot dusverre en tevens een beleidsvisie voor de middellange en lange termijn*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 30420, nr. 137.
- TK (2008/2009b). *Van beter subsidiëren naar beter organiseren. Eindrapport Commissie Kinderopvang*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 31874, nr. 7.
- TK (2008/2009c). *Wijziging van enkele belastingwetten en enige andere wetten (Belastingplan 2009)*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 31704, nr. 2.
- TK (2009/2010). *Brief van de staatssecretaris van onderwijs, cultuur en wetenschap*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 30420, nr. 153.
- Versantvoort, M. (2010). Betaalde arbeid en zorg voor kinderen; concurrerend of complementair? In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jg. 26, nr. 1, p. 27-38.
- Vries, de J. en F. van der Mooren (2010). *Een op de tien mensen zorgt voor ziek of hulpbehoevend familielid*. In: CBS-Webmagazine, 20 september 2010. Geraadpleegd op 3 januari 2011 via www.cbs.nl.
- Wiesmann, S. (2010). *24/7 Negotiation in couples' transition to parenthood* (proefschrift). Utrecht: Universiteit Utrecht.

6 Inkomen

Marion van den Brakel (CBS), Wim Bos (CBS), Ans Merens (SCP),
Ben Dankmeyer (CBS) en Karin Hagoort (CBS)

6.1 Emancipatie en inkomen

Al sinds de jaren tachtig is economische zelfstandigheid een belangrijke doelstelling van het emancipatiebeleid. Dit wordt beschouwd als voorwaarde voor vrouwen om zichzelf te kunnen ontplooiën, voor een zelfstandige positie in de relatie en – indien de relatie niet (meer) bestaat – als bescherming tegen armoede. Iedereen die met betaald werk een inkomen verdient van ten minste 70% van het nettominimumloon wordt voor het emancipatiebeleid beschouwd als economisch zelfstandig. Mensen zonder baan, ook al hebben ze een groot vermogen, zijn in die definitie dus niet economisch zelfstandig, en de meeste mensen met kleine deeltijdbanen blijven met hun inkomen ook onder die grens. In het emancipatiebeleid is er tot nu toe naar gestreefd dat in 2010 60% van de vrouwen economisch zelfstandig zou zijn.

Een van de oorzaken voor de geringere economische zelfstandigheid van vrouwen (vergeleken met mannen) is hun lagere arbeidsdeelname, zowel in personen als in uren (zie hoofdstuk 4). Voor lager opgeleide vrouwen geldt dat in nog sterkere mate. Een specifiek financieel probleem dat voor hen hierbij meespeelt, is de relatief hoge marginale lastendruk. Daarmee wordt bedoeld dat de extra bruto-inkomsten die ontstaan doordat de vrouw weer of meer uren gaan werken, tot weinig extra netto-inkomsten voor het huishouden leiden, als gevolg van het wegvallen van huur- en zorgtoeslagen en het oplopen van de kosten van kinderopvang. In de emancipatienota *Meer kansen voor vrouwen* (TK 2007/2008) heeft het kabinet-Balkenende IV aangekondigd deze marginale druk te verlagen en werk lonender te maken om de arbeidsdeelname van vrouwen te stimuleren. Dat gebeurt door drie maatregelen in de inkomstenbelasting.¹ Vermoedelijk heeft een tweede oorzaak van de lage economische zelfstandigheid van vrouwen te maken met opvattingen van vrouwen zelf daarover. Uit onderzoek naar de achtergronden van deeltijdwerk (Portegijs et al. 2008) komt naar voren dat veel vrouwen zeggen economische zelfstandigheid belangrijk te vinden, maar tegelijk halen ze met hun kleine deeltijdbanen bij lange na niet de norm van economische zelfstandigheid in het emancipatiebeleid. Om meer inzicht te krijgen in de achtergronden van financieel gedrag en economische zelfstandigheid is voor deze Emancipatiemonitor aanvullend onderzoek naar opvattingen verricht.

Ten slotte zijn beloningsverschillen tussen vrouwen en mannen voor hetzelfde werk een mogelijke oorzaak van verschillen in inkomens en economische zelfstandigheid. Sinds 2000 voert de overheid een gelijkebeloningsbeleid om ongerechtvaardigde beloningsverschillen tussen (onder meer) vrouwen en mannen te verkleinen. De Arbeidsinspectie heeft sinds 1993 beloningsverschillen tussen verschillende groepen onderzocht; het CBS heeft dit onderzoek in 2007 overgenomen. Verder hebben het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de Commissie gelijke behandeling en

de Stichting van de Arbeid in de eerste jaren van deze eeuw enkele digitale instrumenten gemaakt die arbeidsorganisaties helpen de gelijkeloonwetgeving juist toe te passen. In 2006 is de werkgroep 'Gelijke beloning, dat werkt', ingesteld door het toenmalige kabinet, actief geweest om het gebruik van deze instrumenten in bedrijven te promoten.

6.2 Inkomensverschillen tussen mannen en vrouwen

Steeds meer vrouwen hebben een eigen inkomen

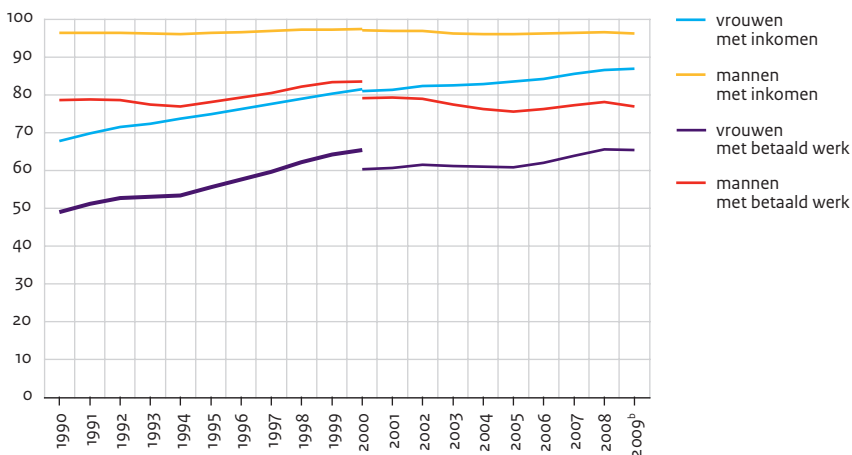
In de afgelopen twee decennia is het aandeel vrouwen met een eigen inkomen aanzienlijk gegroeid. In 1990 had 68% van de vrouwen van 15-64 jaar een eigen inkomen, in 2009 was dat 87%. Van de mannen had in deze periode steeds rond de 97% een eigen inkomen. Vooral de sterk toegenomen arbeidsdeelname van vrouwen in de jaren negentig (zie hoofdstuk 4) zorgde voor een flinke stijging van het percentage vrouwen met een eigen inkomen. Vanaf 2000 vlakke die groei van de arbeidsdeelname wat af. Maar van de florierende economie in de periode 2006 tot medio 2008 – het begin van de economische crisis – profiteerden vooral vrouwen, wat tot uitdrukking komt in een toegenomen aandeel met betaald werk en dus met een eigen inkomen onder deze groep. Het aandeel vrouwen met een eigen inkomen nam, evenals hun arbeidsdeelname, zelfs tijdens de recessie nog toe (zie hoofdstuk 4).

Het persoonlijk inkomen

Het inkomen van mannen en vrouwen wordt vergeleken op basis van het persoonlijk inkomen. Het persoonlijk inkomen omvat loon, winst, uitkeringen inkomensverzekeringen (zoals werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen) en uitkeringen sociale voorzieningen (zoals bijstandsuitkeringen en studiefinanciering). Inkomenscomponenten die niet aan een afzonderlijke persoon toegeschreven kunnen worden, blijven buiten beschouwing. Het gaat daarbij om inkomsten uit vermogen, huurtoeslag, rijksbijdrage eigen woning, tegemoetkoming studiekosten en kinderbijslag. In dit hoofdstuk wordt met inkomen altijd het persoonlijk inkomen bedoeld, tenzij expliciet anders vermeld.

Figuur 6.1

Aandeel met een persoonlijk inkomen en met betaald werk, personen van 15-64 jaar, 1990-2000 en 2000-2009^a (in procenten)

a Door revisie van de Inkomensstatistiek zijn de cijfers uit de reeks 1990-2000 niet geheel vergelijkbaar met die uit de reeks 2000-2009.

b Voorlopige cijfers.

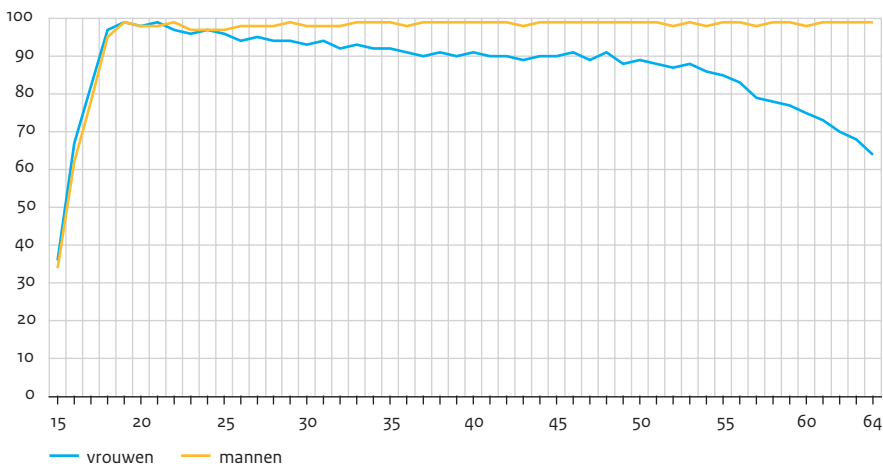
Bron: CBS (Inkomensstatistiek '90-'09)

Vanaf het 30e levensjaar hebben vrouwen minder vaak een eigen inkomen

Vooraf bij vrouwen hangt het hebben van een eigen inkomen sterk samen met de leeftijd. Tussen 18 en 30 jaar heeft ongeveer 95% van de vrouwen een eigen inkomen. Voor degenen tot 25 jaar is dit meestal studiefinanciering (Moonen en De Jonge 2010). Het aandeel vrouwen met een eigen inkomen neemt vanaf een leeftijd van 30 jaar gestaag af tot 89% op een leeftijd van 50 jaar. Veel vrouwen worden rond hun 30e voor het eerst moeder en een deel van hen stopt dan met werken om voor de kinderen te zorgen (zie hoofdstuk 5). Na de leeftijd van 50 jaar is het percentage vrouwen met een eigen inkomen nog lager. Voor vrouwen van deze oudere generatie was het immers vroeger gebruikelijker om niet te werken of te stoppen met werken wanneer zij kinderen kregen. Bijna alle mannen hebben vanaf hun 20e een eigen inkomen. Ook wanneer er kinderen komen, passen zij hun arbeidspatroon zelden aan (zie hoofdstuk 4). Wel gaan sommige mannen na hun 55e minder werken, waardoor zij een weliswaar lager maar nog steeds eigen inkomen hebben. Vanaf 65 jaar hebben vrijwel alle mannen en vrouwen recht op AOW en heeft nagenoeg iedereen een eigen inkomen.

Figuur 6.2

Aandeel met een persoonlijk inkomen, naar leeftijd, personen van 15-64 jaar, 2009^a (in procenten)

a Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek'09)

Inkomenskloof tussen mannen en vrouwen afgenomen

Het eigen inkomen van vrouwen is gemiddeld aanzienlijk lager dan dat van mannen. Mannen hadden in 2009 een inkomen van gemiddeld 36.000 euro. Vrouwen ontvingen iets meer dan 20.000 euro; ruim 56% van wat mannen kregen. Het procentuele verschil in inkomen is nog steeds ongeveer even groot als vijf jaar eerder. In de jaren voor 2003 nam het verschil in inkomen tussen mannen en vrouwen echter wel af (Van den Brakel en Bos 2009; Moonen en De Jonge 2010). Grotendeels kwam dat toen door een toenemende arbeidsdeelname van vrouwen, terwijl bij mannen de arbeidsparticipatie niet steeg.

Ook vrouwen die het hele jaar inkomen uit betaald werk hebben, verdienen nog steeds flink minder dan mannen: 26.000 euro tegenover 44.000 euro in 2009. Dit wordt deels verklaard doordat vrouwen veel vaker in deeltijd werken. Daarnaast is de beloning van vrouwen gemiddeld lager dan die van mannen. Zij werken dikwijls in minder goed betalende sectoren en hebben niet zo vaak een managementfunctie (zie § 6.3 en hoofdstuk 7). Het inkomen van zelfstandigen is doorgaans hoger dan gemiddeld. Wel daalde het voor zowel voor mannen als vrouwen van 2008 op 2009, als gevolg van de economische crisis (Lok 2010).

Doordat vrouwen een lager inkomen hebben uit betaald werk, ontvangen ze bij een eventueel verlies van arbeid ook een lagere werkloosheids- of arbeidsongeschiktheidsuitkering. Ook hun werkgerelateerde pensioenen komen lager uit. Onder bijstandsontvangers hebben vrouwen gemiddeld wel een hoger inkomen dan mannen. Voor de bijstandsuitkering geldt immers dat deze niet afhangt van het arbeidsverleden, maar van

het type huishouden. Onder bijstandsontvangers zijn veel alleenstaande vrouwen met kinderen die meer ontvangen dan alleenstaanden zonder kinderen. Overigens is onder bijstandsmoeders de animo om de bijstandsuitkering in te ruilen voor betaald werk behoorlijk groot (Coumans 2008; Van den Brakel en Lok 2009).

Tabel 6.1

Gemiddeld persoonlijk inkomen van bevolking van 15 jaar en ouder, naar geslacht en sociaal-economische categorie, 2000-2009 (in euro's x 1000)

	vrouwen				mannen			
	2000	2004	2008	2009 ^a	2000	2004	2008	2009 ^a
totaal met en zonder inkomen	12	15	18	18	26	30	35	35
totaal met inkomen	14	17	20	20	27	31	36	36
inkomen gedurende hele jaar								
betaald werk	16	18	21	22	29	33	38	38
w.v.								
zelfstandige	21	24	30	27	34	36	45	41
zonder betaald werk	12	14	15	16	18	21	24	25
w.v.								
ontvanger werkloosheidsuitkering	14	16	19	22	23	24	29	29
ontvanger bijstand	11	13	14	15	14	16	17	17
arbeidsongeschikte	12	14	16	17	19	22	24	25
pensioenontvanger	13	15	16	17	21	25	28	29
inkomen over gedeelte van het jaar	6	6	7	7	10	10	10	9

a Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek '00-'09)

Steeds minder vrouwen ontvangen 'aanrechtssubsidie'

In 2007 kregen ruim 1,1 miljoen personen de algemene heffingskorting uitbetaald. Dit zijn er 200.000 minder dan bij de invoering ervan in 2001. De uitbetaling, die ook bekend staat als 'aanrechtssubsidie', gaat in negen van de tien gevallen naar vrouwen (Lok 2009).

Meer dan de helft van de ontvangers van 'aanrechtssubsidie' bestaat uit 50-plussers. Vooral oudere vrouwen maken gebruik van de regeling. Van de vrouwen van 55 tot 60 jaar ontving 32% in 2007 een gehele of gedeeltelijke uitbetaling van de korting. Vrouwen in de leeftijd van 60-64 jaar spannen de kroon, met 42%.

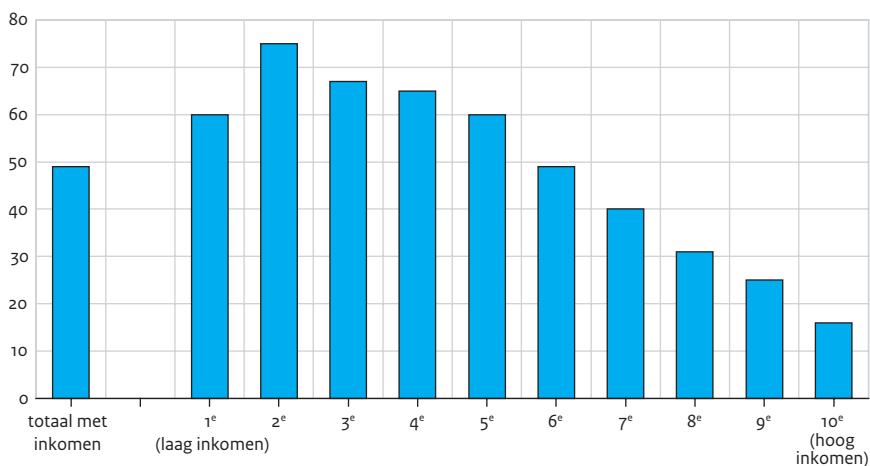
Jongere vrouwen ontvangen minder vaak de (volledige) uitbetaling doordat ze vaker betaald werk hebben. De afname van het aantal ontvangers hangt dan ook samen met de hogere arbeidsparticipatie van deze nieuwe generatie

Vrouwen vaak laag op de inkomensladder

Een inkomensladder laat op een alternatieve manier zien dat vrouwen minder inkomen hebben dan mannen. De ladder in figuur 6.3 komt tot stand door alle personen van 15 jaar en ouder volgens een rangschikking naar hoogte van hun inkomen in te delen in tien even grote groepen, de zogenoemde 10%-inkomensgroepen. Duidelijk is dat vrouwen oververtegenwoordigd zijn in de laagste inkomensgroepen. In 2009 was bijna de helft van de personen met een inkomen vrouw. In de laagste vijf inkomensgroepen was dat echter steeds ruim boven de helft, in de tweede inkomensgroep zelfs driekwart. In de hoogste inkomensgroepen daarentegen bevinden zich vooral mannen. Zo was in 2009 van de mensen die op de bovenste sport van de inkomensladder stonden bijna 85% man.

Figuur 6.3

Inkomensladder: aandeel vrouwen per 10%-inkomensgroep van het persoonlijk inkomen, personen van 15 jaar en ouder met een inkomen, 2009^a (in procenten)

a Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek'09)

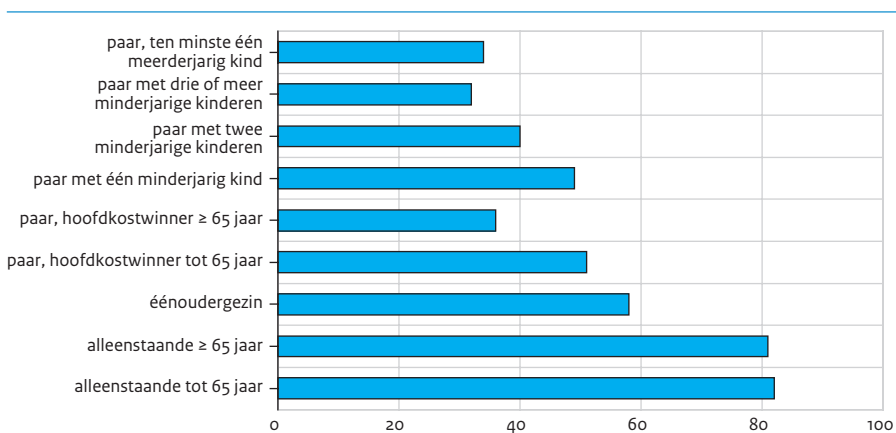
Inkomen van gehuwde of samenwonende moeders relatief laag

Gehuwde of samenwonende vrouwen met kinderen hebben gemiddeld een beduidend lager inkomen dan hun partner. Naarmate er meer minderjarige kinderen in het huishouden zijn, wordt dit verschil bovendien groter. Zo bedraagt het inkomen van gehuwde of samenwonende moeders met één minderjarig kind bijna de helft van dat van hun partners. Bij drie of meer minderjarige kinderen is dat nog maar een derde. Zoals al eerder gezegd komt dat doordat vrouwen na de komst van kinderen vaak korter gaan werken en soms helemaal stoppen met werken. Zij verkiezen bewust de zorg voor hun gezin en zijn, anders dan de alleenstaande moeders, niet snel geneigd deze situatie te

veranderen als de kinderen ouder worden (Portegijs en Keuzenkamp 2008). Bij alleenstaande moeders komen de persoonlijke inkomsten daarom gemiddeld hoger uit: ze bedragen bijna 60% van die van alleenstaande vaders. Bij mensen die alleen wonen, ligt het inkomen van vrouwen het dichtst in de buurt van dat van mannen: het gemiddelde inkomen van alleenstaande vrouwen bedraagt ongeveer 80% van dat van alleenstaande mannen.

Figuur 6.4

De verhouding tussen het inkomen van vrouwen en dat van mannen, naar huishoudensamenstelling^a, personen van 15 jaar en ouder, 2009^b (in procenten)

a Alleen de kernleden van het huishouden zijn ingedeeld naar type huishouden. De kernleden zijn het hoofd van het huishouden en de eventuele inwonende partner.

b Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek'09)

Inkomensverschil tussen mannen en vrouwen het kleinst bij mensen van niet-westerse afkomst

De inkomensverschillen tussen niet-westerse mannen en vrouwen zijn aanzienlijk kleiner dan tussen autochtone mannen en vrouwen. Zo bedroeg in 2009 het inkomen van autochtone vrouwen iets meer dan de helft van dat van mannen. Bij mensen van niet-westerse herkomst was die verhouding 70%. Dit komt vooral doordat niet-westerse mannen relatief vaak een laag inkomen hebben.

De gemiddelde inkomens uit betaald werk van autochtone en niet-westerse vrouwen ontlopen elkaar niet veel. Vrouwen van Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse herkomst verdienen meer dan autochtone vrouwen, vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst juist minder. Dit komt doordat de wekelijkse arbeidsduur van Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen gemiddeld hoog is. Autochtone vrouwen werken meer in deeltijd (zie hoofdstuk 4). Daarnaast zijn vrouwen van Surinaamse en Antilliaanse/

Arubaanse herkomst (maar ook autochtone vrouwen) hoger opgeleid dan andere niet-westerse vrouwen (zie hoofdstuk 3 en Hartgers 2010).

Tabel 6.2

Gemiddeld persoonlijk inkomen^a van personen van 15 jaar en ouder met inkomen, naar herkomst (gecorrigeerd voor leeftijdsverschillen^a), 2009^b (in euro's x 1000)

	totaal	met betaald werk	zonder betaald werk
vrouwen	20	26	16
autochtoon	21	24	15
niet-westers	17	22	13
w.o.			
Turks	15	19	13
Marokkaans	16	21	12
Surinaams	21	27	15
Antilliaans/Arubaans	20	26	14
mannen	36	44	25
autochtoon	37	44	24
niet-westers	25	32	17
w.o.			
Turks	24	31	17
Marokkaans	23	30	17
Surinaams	27	34	18
Antilliaans/Arubaans	26	33	.

a De meeste niet-westerse migranten zijn jonger dan 45 jaar en veel van hen zijn minderjarig. In de cijfers is daarom rekening gehouden met deze leeftijdsverschillen tussen niet-westerse migranten en autochtonen.

b Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek'09)

6.3 Verschillen in beloning

Uurloon van vrouwen gemiddeld 20% lager dan dat van mannen

Het verschil in bruto-uurloon van vrouwen en mannen daalde tussen 2006 en 2009 van 21,2% naar 19,7%.² Het beloningsverschil bij deeltijdwerk nam af (van 7,2% naar 6,3%), evenals dat bij voltijdbanen (van 21,5% naar 19,5%).

In deeltijd werkende vrouwen verdienen gemiddeld per uur maar iets minder dan vrouwen met een voltijdbaan. Bij mannen is dit verschil groter. Dit kan verklaard worden uit een leeftijdsverschil tussen vrouwen met een voltijdbaan en vrouwen met een deeltijdbaan. Vrouwen met een voltijdbaan zijn vaak jonger en hebben nog weinig carrière gemaakt, terwijl vrouwen met een deeltijdbaan doorgaans ouder zijn en meer

werkervaring hebben, wat een positieve invloed heeft op het uurloon. Voltijdbanen zijn bij mannen meer gelijk verdeeld over jong en oud. Mannen blijven bij de geboorte van het eerste kind doorgaans voltijds werken, terwijl vrouwen veelal in deeltijd gaan werken (zie hoofdstuk 5 en Mol 2008).

Tabel 6.3

Gemiddeld uurloon^a, naar dienstverband en geslacht, 2006-2009 (in euro's)

	totaal	vrouwen voltijd	deeltijd	totaal	mannen voltijd	deeltijd
2006	15,74	16,17	15,44	19,97	20,61	16,64
2007	16,27	16,70	15,96	20,50	21,14	17,19
2008	16,89	17,34	16,56	21,14	21,78	17,87
2009	17,39	18,00	16,96	21,66	22,37	18,10

a Bruto-uurloon exclusief bijzondere beloningen.

Bron: CBS (Statistiek werkgelegenheid en lonen'06-'09)

Grootste verschil in uurloon bij financiële instellingen

Het verschil in bruto-uurloon is het grootst bij de financiële instellingen, waar vrouwen in 2009 een derde minder verdienden dan mannen. Maar ook in de handel bleven de verdiensten van de vrouwen ver achter bij die van de mannen. Het kleinst met 11% was het loonverschil in het openbaar bestuur, gevolgd door de horeca en vervoer en communicatie. Tussen 2006 en 2009 is het verschil in uurloon naar sekse in alle bedrijfstakken iets afgenomen.

Uit onderzoek van Dankmeyer (2010) is gebleken dat de ontwikkeling van loonverschillen tussen vrouwen en mannen per bedrijfstak sterk kan verschillen. Zo groeiden de verschillen in beloning tussen vrouwen en mannen bij de financiële dienstverlening bij het ouder worden gemiddeld veel sterker dan in het onderwijs. Dit heeft te maken met hoeveel variatie er bestaat in functies en beloningen. Bij de financiële instellingen lopen deze veel meer uiteen, waarbij vrouwen oververtegenwoordigd raken in de minder betaalde banen en mannen in de beter betaalde.

Tabel 6.4

Gemiddeld uurloon^a naar bedrijfstak, 2006-2009 (in euro's en procenten)

	2006				2007				2008				2009			
	vrouwen	mannen	uurloon vrouwen/ mannen	%	vrouwen	mannen	uurloon vrouwen/ mannen	%	vrouwen	mannen	uurloon vrouwen/ mannen	%	vrouwen	mannen	uurloon vrouwen/ mannen	%
totaal	15,73	19,96	79		16,26	20,5	79		16,87	21,13	80		17,39	21,66	80	
landbouw en visserij	11,02	14,11	78		11,43	14,48	79		11,98	15,01	80		12,12	15,16	80	
delfstoffenwinning	23,33	31,98	73		24,49	32,99	74		25,8	36,12	71		25,85	34,53	75	
industrie	14,82	18,97	78		15,47	19,5	79		16,16	20,34	79		16,55	20,69	80	
energie- en waterleidingbedrijven	20,27	26,19	77		20,41	26,41	77		21,07	27,33	77		21,34	27,88	77	
bouwnijverheid	15,45	19,21	80		15,98	19,7	81		16,91	20,56	82		17,54	21,10	83	
handel	12,08	17,44	69		12,48	17,91	70		13,04	18,59	70		13,51	19,08	71	
horeca	10,64	12,64	84		10,89	12,9	84		11,16	13,16	85		11,43	13,38	85	
vervoer en communicatie	15,04	18,50	81		15,59	19,04	82		16,01	19,27	83		16,5	19,70	84	
financiële instellingen	19,09	29,23	65		20,00	30,65	65		20,7	30,93	67		21,41	31,55	68	
zakelijke dienstverlening	14,92	20,64	72		15,44	20,93	74		16,22	21,73	75		16,73	22,46	74	
openbaar bestuur	19,28	21,94	88		20,21	22,85	88		20,92	23,47	89		21,31	23,81	90	
onderwijs	19,81	24,5	81		20,52	25,28	81		20,93	25,44	82		21,81	26,44	82	
gezondheids- en welzijnszorg	16,81	23,39	72		17,26	24,05	72		17,92	24,67	73		18,16	24,90	73	
cultuur en overige dienstverlening	15,64	19,40	81		16,04	19,87	81		16,71	20,54	81		17,14	20,94	82	

^a Bruto-uurloon exclusief bijzondere beloningen.

Bron: CBS (Statistiek werkgelegenheid en lonen'06-'09)

Deel beloningsverschil tussen vrouwen en mannen onverklaard

Uit onderzoek (Erdem en Hoeben 2008) blijkt dat beloningsverschillen tussen mannen en vrouwen voor een groot deel herleid kunnen worden tot drie factoren:

- Vrouwen op de arbeidsmarkt zijn gemiddeld jonger dan mannen op de arbeidsmarkt en hebben daardoor minder arbeidservaring, wat een negatief effect heeft op het uurloon.
- Vrouwen werken in beroepen die doorgaans minder betalen en zijn meer werkzaam in sectoren met lagere lonen. Onderzoeken hiernaar geven niet altijd hetzelfde antwoord. Sommige onderzoeken vinden een sectoraal effect, terwijl andere tot de conclusie komen dat dit effect ontbreekt (zie tabel 6.4 en Berkhout et al. 2008).
- Vrouwen doen minder arbeidservaring op, omdat zij bij de komst van kinderen vaak de arbeidsmarkt tijdelijk verlaten en vervolgens in deeltijd gaan werken, wat een carrière veelal vertraagt. Bovendien verdienen werknemers in deeltijd gemiddeld minder dan werknemers in voltijd.

Wanneer rekening wordt gehouden met de hiervoor genoemde factoren en een aantal andere relevante kenmerken, zoals verschil in opleiding, blijft echter nog steeds een deel van het beloningsverschil tussen vrouwen en mannen onverklaard. Mogelijke oorzaken voor de (na correctie) resterende beloningsverschillen zijn dat vrouwen minder dan mannen aan financiële aspecten van een baan hechten (zie §4.6) en meer op andere aspecten letten (bv. in deeltijd kunnen werken). Ook bestaat het vermoeden dat mannen beter over hun salaris onderhandelen dan vrouwen, althans dat komt soms naar voren uit buitenlands onderzoek (Barron 2003; Bowles et al. 2005; Stevens et al. 2006).

In bedrijfsleven wordt groot deel van de beloningsverschillen verklaard

Voor 2008 heeft het CBS voor het eerst ongecorrigeerde en gecorrigeerde beloningsverschillen berekend voor werknemers bij de overheid en het bedrijfsleven (zie kader *Ongecorrigeerd en gecorrigeerd beloningsverschil* hierna en www.scp.nl onder Emancipatiemonitor 2010, bijlage B6 *Start nieuwe reeks beloningsverschillen*). Bij de overheid blijkt het uurloon van vrouwen 15% lager te zijn dan dat van mannen (De Mooij et al. 2010). Na correctie voor achtergrondkenmerken neemt het beloningsverschil fors af naar 8%. Dat wil zeggen dat de verschillen in bruto-uurlonen dus voor een deel samenhangen met verschillen in kenmerken als leeftijd, opleidingsniveau, beroepsniveau, enzovoort. Na correctie zijn de verschillen tussen mannen en vrouwen het kleinst bij gemeenten en provincies. Bij de rechterlijke macht verdienen vrouwen na correctie zelfs meer dan mannen.

In het bedrijfsleven is het ongecorrigeerde verschil met 22% een stuk groter. Door te corrigeren voor achtergrondkenmerken wordt echter bijna 60% van het beloningsverschil verklaard; het gecorrigeerde beloningsverschil is 9%. In de horeca werd bijna het gehele beloningsverschil verklaard door de achtergrondkenmerken (gecorrigeerd beloningsverschil 2%). Daarentegen verklaren voor de bouw en nijverheid de achtergrondkenmerken bijna niets van het beloningsverschil en zijn er andere oorzaken voor het beloningsverschil die in dit onderzoek niet kunnen worden gemeten.

Ongecorrigeerd en gecorrigeerd beloningsverschil

Om het gecorrigeerd beloningsverschil te bepalen wordt eerst vastgesteld wat het verschil in bruto-uurloon is tussen vrouwen en mannen: het ongecorrigeerd beloningsverschil. Vervolgens wordt geanalyseerd in hoeverre deze verschillen worden verklaard door achtergrondkenmerken als leeftijd, opleidingsniveau, het aantal jaren dat de persoon vanaf zijn 15e werkzaam is, enzovoort. Het deel van het verschil dat niet verklaard wordt is het gecorrigeerde beloningsverschil.

Tabel 6.5

Ongecorrigeerde en gecorrigeerde beloningsverschillen tussen mannen en vrouwen in het bedrijfsleven en bij de overheid, 2008 (in procenten)

	ongecorrigeerd	gecorrigeerd
<i>bedrijfsleven</i>		
totaal	-22	-9
landbouw en visserij	-18	-6
industrie	-21	-14
energie- en waterleidingbedrijven	-24	-13
bouwnijverheid	-20	-22
handel	-30	-8
horeca	-16	-2
vervoer, opslag en communicatie	-16	-11
financiële instellingen	-32	-13
zakelijke dienstverlening	-27	-9
gezondheids- en welzijnszorg	-26	-9
cultuur en overige dienstverlening	-20	-5
<i>overheid</i>		
totaal	-15	-8
rijksoverheid	-17	-8
onderwijs	-21	-8
defensie	-16	-10
politie	-16	-5
rechterlijke macht	-9	6
gemeenten	-11	-4
provincies	-16	-4
waterschappen	-12	-15

Bron: CBS

Beloningsverschillen ook al op jonge leeftijd

In hoofdstuk 3 bleek dat in hun eerste baan vrouwen ook al minder verdienen dan mannen, ongeacht of in deeltijd of in voltijd wordt gewerkt. Daarbij werd de mogelijkheid opengelaten dat dit kwam doordat mannen gemiddeld iets ouder zijn als zij de arbeidsmarkt betreden en recht hebben op een hoger minimumjeugdloon. Uit onderzoek naar beloningsverschillen onder jongeren (van 15 tot 30 jaar), blijkt echter dat ook *binnen* elke leeftijdsgroep vrouwen minder verdienen dan mannen. Gemiddeld verdienen jonge vrouwen per uur 4% minder dan jonge mannen. Als gecorrigeerd wordt voor relevante factoren zoals leeftijd, opleiding, promotie bij werkgever, sector, leidinggevende functie, dan resteert een onverklaard beloningsverschil van 2,7% in het nadeel van vrouwen (Mur en van Rij 2005).

6.4 Economische zelfstandigheid

Het verhogen van de arbeidsparticipatie en daarmee het stimuleren van een eigen inkomensverwerving van vrouwen is al jaren een van de voornaamste doelstellingen van het emancipatiebeleid. Economische zelfstandigheid van vrouwen staat dan ook hoog op de politieke agenda: in 2010 zou minstens 60% van de vrouwen economisch zelfstandig moeten zijn, volgens het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (ocw).

Economische zelfstandigheid

Iemand is economisch zelfstandig wanneer zijn of haar inkomsten uit arbeid of eigen onderneming meer dan 70% van het nettominimumloon bedragen. Dit is het bijstandsniveau van een alleenstaande. In 2009, het meest recente jaar waarvoor de inkomensgegevens beschikbaar zijn, lag de grens voor economische zelfstandigheid op 860 euro per maand. Uitkeringen, huurtoeslag, kinderbijslag, ontvangen partneralimentatie en inkomsten uit vermogen dragen niet bij tot economische zelfstandigheid. De meting van economische zelfstandigheid wordt beperkt tot personen van 15-64 jaar.

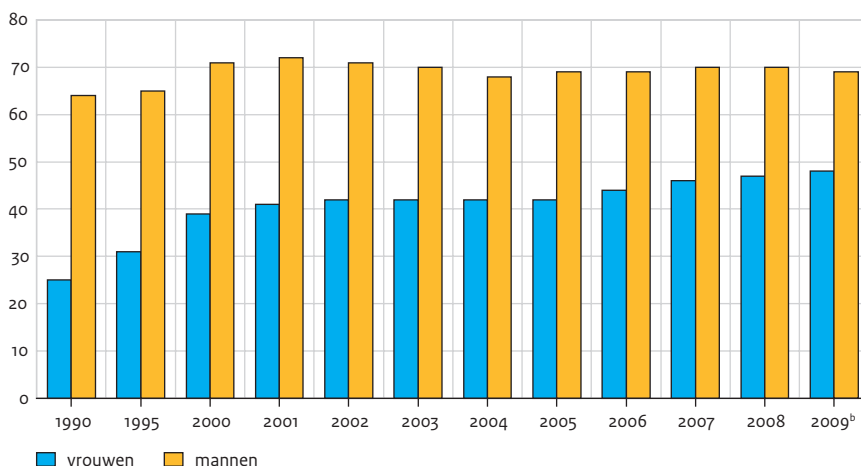
Steeds meer vrouwen economisch zelfstandig

In de periode 1990-2009 is het aandeel economisch zelfstandige vrouwen flink toegenomen. Met name in de jaren negentig was sprake van een forse stijging. Was in 1990 25% van de vrouwen economisch zelfstandig, in 2000 was dit percentage opgelopen tot 39%. Die stijging kwam vooral door de toename van het aandeel vrouwen op de arbeidsmarkt, hoofdzakelijk in de tweede helft van de jaren negentig. Tussen 2000 en 2009 nam het aandeel economisch zelfstandige vrouwen in verhouding minder toe dan in de jaren ervoor: van 39% naar 48%.³ Wel was er een relatief flinke groei tussen 2006 en 2008 en steeg, ondanks de crisis, zelfs in 2008 en 2009 het percentage economisch zelfstandige vrouwen, net als hun arbeidsparticipatie (zie hoofdstuk 4). Bij mannen was dat niet zo. Het aandeel economisch zelfstandigen onder hen bleef in de gehele periode 2000-2009 schommelen rond 70%. Ook was tussen 1990 en 2000 de stijging van dit aandeel minder sterk dan bij vrouwen.

Vrouwen zijn minder vaak economisch zelfstandig doordat ze, zoals eerder opgemerkt, na de komst van kinderen dikwijls minder uren gaan werken en soms helemaal stoppen met werken, terwijl maar weinig mannen hun arbeidspatroon dan aanpassen. Dat het verschil kleiner is geworden, komt doordat deze rolpatronen veranderen. Vrouwen melden zich steeds vaker op de arbeidsmarkt. Behalve in de jaren negentig kwamen vooral ook tussen 2006 en 2008, gesteund door het gunstige economische tij, meer vrouwen aan het werk (Beckers et al. 2009). Bovendien gaan steeds minder vrouwen stoppen of korter werken na de geboorte van hun eerste kind (Leufkens 2009).

Figuur 6.5

Aandeel economisch zelfstandigen, personen van 15-64 jaar, 1990-2009^a (in procenten)

- a Door revisie van de Inkomensstatistiek zijn de cijfers uit de reeks 1990-2000 niet geheel vergelijkbaar met die uit de reeks 2000-2009.
b Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek '90-'09)

Inkomenskloof tussen economisch zelfstandige mannen en vrouwen niet veranderd

Onder meer doordat ze vaak in deeltijd werken, hebben economisch zelfstandige vrouwen gemiddeld aanmerkelijk minder inkomsten uit arbeid of een eigen zaak dan mannen. In 2010 bedroeg het bijstandsniveau van een alleenstaande 903 euro per maand. De economisch zelfstandige vrouwen verdienden met werken gemiddeld 2,4 maal dit bedrag, mannen vier keer zoveel. Dit verschil in inkomen tussen vrouwen en mannen bleef gedurende de hele periode 2000-2008 constant (Van den Brakel 2010b, 2010c).

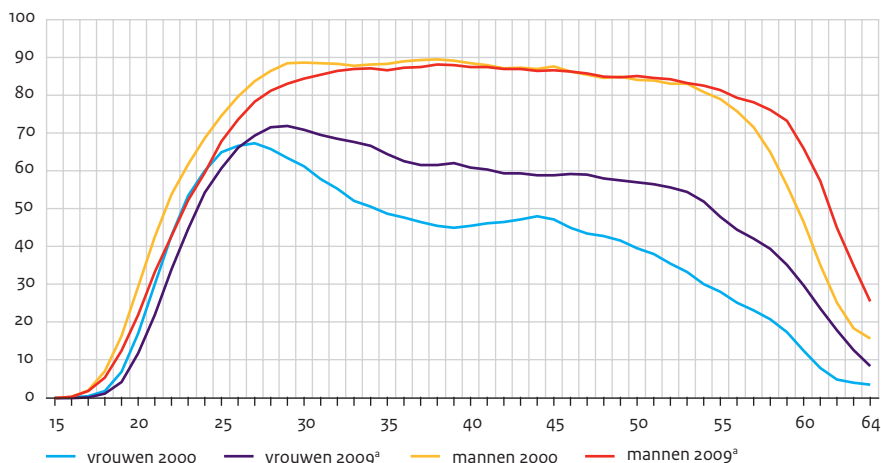
Vooral meer vrouwen boven de 30 jaar economisch zelfstandig

Door de geleidelijk verschuivende traditionele rolpatronen is tussen 2000 en 2009 de kloof in economische zelfstandigheid tussen mannen en vrouwen vooral bij 30 tot 55-jarigen kleiner geworden. In deze leeftijdsgroep is in 2009 gemiddeld zes op de tien vrouwen economisch zelfstandig. Hiermee is voor deze groep het streefdoel (60%) van het emancipatiebeleid bereikt. Bij mannen van 30 tot 55 jaar was het aandeel economisch zelfstandigen met 86% in 2009 vrijwel gelijk aan dat in 2000.

Onder de 55 tot 65-jarigen – de babyboomgeneratie – nam de economische zelfstandigheid fors toe, zowel bij vrouwen (van 15% naar 30%) als bij mannen (van 51% naar 62%). Mannen in deze leeftijdsgroep stopten minder vaak voor hun 65e met werken, mede door overheidsbeleid om vervroegde uittreding te verminderen en de gunstige arbeidsmarkt tussen 2006 en 2008. Voor vrouwen van 55-64 jaar speelt mee dat het voor hen vroeger gebruikelijk was om te stoppen met werken wanneer ze huwden of wanneer er kinderen kwamen. Ook groeiden zij op in een tijd waarin het voor een meisje minder vanzelfsprekend was om een vervolgopleiding te doen. Voor de babyboomgeneratie zijn deze tradities dus al iets minder gebruikelijk. Bij de jongeren nam de economische zelfstandigheid tussen 2000 en 2009 af, doordat ze steeds vaker en langer een opleiding volgen (CBS 2009; CBS 2010).

Figuur 6.6

Aandeel economisch zelfstandigen, naar leeftijd, personen van 15-64 jaar, 2000 en 2009^a
(in procenten)

a Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek '00-'09)

Marginale druk vormt voor kleine groep belemmering om economisch zelfstandig te worden

Vaak wordt gesteld dat de hoge marginale druk van inkomstenbelasting en andere financiële regelingen vrouwen belemmert om weer of meer uren te gaan werken. Uit onderzoek van szw (2010) blijkt dat de inkomstenbelasting niet of nauwelijks een belemmering vormt voor alleenstaande ouders of herintreders om economisch zelfstandig te worden. Voor de meeste herintreders zal de marginale druk, die nu tussen de 20% en 40% ligt, afnemen doordat de overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting ('aanrechtssubsidie') naar de partner wordt afgebouwd. Dit geldt echter niet voor herintreders met een kind jonger dan 5 jaar, dus voor deze groep blijft er een belemmering bestaan.

De afbouw van de bijstand als alleenstaanden en alleenstaande ouders weer gaan werken vormt een belemmering doordat werk tot het bedrag van economisch zelfstandigheid niet of nauwelijks extra inkomen oplevert.

Inkomensondersteunende regelingen, zoals huur-, zorg- en kinderopvangtoeslagen, vormen voor alleenstaanden en alleenstaande ouders geen belemmering, omdat de afbouw hiervan pas begint boven het bedrag van economisch zelfstandigheid. Voor herintreders leiden deze regelingen echter wel tot een hoge marginale druk en vormen daarmee een belemmering om economisch zelfstandig te worden. Dit geldt vooral als de partner van de herintreder een inkomen heeft rond het minimumloon. in de praktijk betreft het een relatief kleine groep.

Moeders met minderjarige kinderen steeds vaker economisch zelfstandig

Tussen 2000 en 2009 is het aandeel economisch zelfstandigen onder gehuwde of samenwonende moeders met minderjarige kinderen steeds verder toegenomen (Siermann et al. 2004, Bos en Merens 2006, Van den Brakel et al. 2009). Bedroeg het aandeel in 2000 nog 39%, in 2009 was dit opgelopen tot 58%. Bij moeders met één minderjarig kind was in 2009 zelfs 63% economisch zelfstandig. Bij moeders met drie of meer minderjarige kinderen bleef dit percentage echter relatief laag, namelijk 48%. Bij gehuwde of samenwonende vaders veranderde er nauwelijks iets tussen 2000 en 2009. Onder alleenstaande moeders is het aandeel economisch zelfstandigen de afgelopen tien jaar flink gestegen.

Tabel 6.6

Aandeel economisch zelfstandigen, 15-64 jaar, naar positie in het huishouden en huishoudenssamenstelling, 2000 en 2009 (in procenten)

	vrouw		man	
	2000	2009 ^a	2000	2009 ^a
totaal personen in huishoudenskern ^b	42	53	79	79
eenpersoonshuishouden	52	51	67	63
meerpersoonshuishouden	41	53	82	83
(echt)paar, totaal	41	53	83	83
zonder kinderen	46	51	74	75
uitsluitend minderjarige kinderen	39	58	91	91
w.v.				
één kind	48	63	90	89
twee kinderen	37	59	93	93
≥ drie kinderen	30	48	89	90
minstens één meerderjarig kind	32	48	83	86
eenoudergezin, totaal	39	56	71	77
overig meerpersoonshuishouden	38	51	80	81
overig huishoudenslid ^c	20	17	37	29
totaal	39	48	71	69

a Voorlopige cijfers.

b De hoofdkostwinner en zijn/haar eventuele partner.

c Inwonende kinderen, andere familieleden, enzovoort.

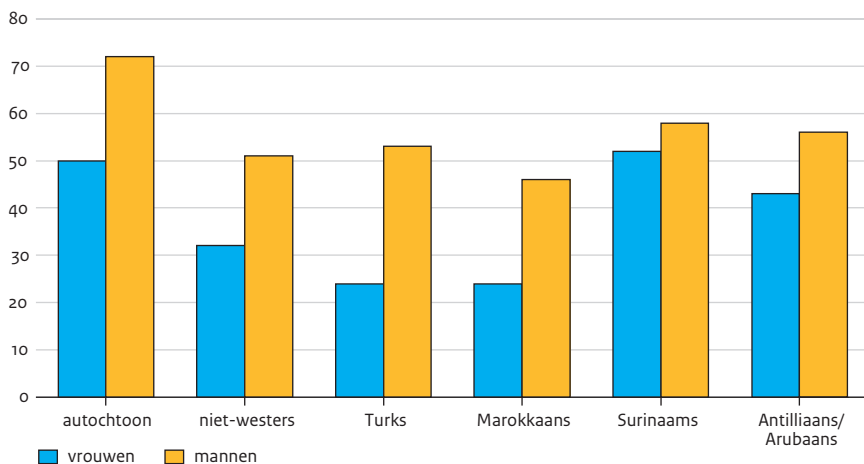
Bron: CBS (Inkomensstatistiek '00-'09)

Vrouwen uit Suriname vaakst economisch zelfstandig

Niet-westerse vrouwen zijn beduidend minder vaak economisch zelfstandig dan autochtone vrouwen, maar vrouwen van Surinaamse herkomst vormen hierop een uitzondering. In 2009 was van de Surinaamse vrouwen 52% economische zelfstandig, bij autochtone vrouwen was dat iets minder (50%). Ook vrouwen van Antilliaanse/Arubaanse herkomst zijn in verhouding vaak economisch zelfstandig. Dit hangt samen met de al eerder genoemde hogere arbeidsparticipatie van vrouwen uit Suriname en uit de Antillen/Aruba (zie hoofdstuk 4). Ook is hun wekelijkse arbeidsduur relatief hoog. Vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst zijn het minst vaak economisch zelfstandig. Bij deze vrouwen is het verschil met mannen vrij groot. Ook bij de autochtone bevolking is het verschil in economische zelfstandigheid tussen vrouwen en mannen groot, doordat autochtone vrouwen vaak in deeltijd werken.

Figuur 6.7

Aandeel economische zelfstandigen, naar herkomstgroepering, personen van 15-64 jaar, gecorrigeerd voor leeftijdsverschillen^a, 2009^b (in procenten)

- a De meeste niet-westerse migranten zijn jonger dan 45 jaar en veel van hen zijn minderjarig. In de cijfers is rekening gehouden met deze leeftijdsverschillen tussen mensen van niet-westerse herkomst en de autochtonen.
 b Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek'09)

6.5 Vrouwen en de kans op armoede

Arme mensen hebben onvoldoende geld voor de meest gangbare, elementaire consumptiebehoeften. Of dit het geval is hangt natuurlijk niet alleen af van het eigen inkomen, maar ook van het inkomen van de andere leden van het huishouden. In deze paragraaf over armoede vormt het inkomen van het huishouden waartoe men behoort daarom het uitgangspunt.

Armoede is niet eenduidig te definiëren. In deze paragraaf zijn vrouwen en mannen met kans op armoede onderscheiden op basis van twee armoedegrenzen, de lage-inkomensgrens en het niet-veel-maar-toereikendcriterium (zie voor beide grenzen CBS/SCP 2008). De hoogte van het huishoudensinkomen is daarbij bepalend of een huishouden volgens een bepaalde armoedegrens tot de huishoudens met kans op armoede gerekend moet worden.

Inkomen van huishoudens

Het besteedbaar huishoudensinkomen bepaalt de vrije bestedingsruimte van een huishouden en omvat inkomen uit loonarbeid, eigen onderneming en vermogen, en overdrachtsinkomen bestaande uit uitkeringen, pensioenen en ontvangen partneralimentatie. Betaalde partneralimentatie en premies en belastingen op het inkomen worden in mindering gebracht. Kinderalimentatie en ouderlijke bijdrage aan uitwonende kinderen worden in de Inkomensstatistiek niet waargenomen en zijn daarom niet in het inkomensbegrip opgenomen.

Armoedegrenzen

Voor het afbakenen van de categorie huishoudens met kans op armoede worden in deze monitor twee armoedegrenzen gehanteerd: de lage-inkomensgrens en het niet-veel-maar-toereikendcriterium.

De lage-inkomensgrens is afgeleid van het bedrag dat een alleenstaande bijstandsgerechtigde in 1979 ontving. Omdat het om een vast koopkrachtbedrag gaat, wordt er alleen gecorrigeerd voor inflatie (met de consumentenprijsindex). Huishoudens hebben een kans op armoede wanneer hun inkomen (exclusief huurtoeslag) onder de lage-inkomensgrens valt.

Inkomens van alleenstaanden en meerpersoonshuishoudens zijn echter niet zomaar met elkaar te vergelijken. Om een vergelijkbaar welvaartsniveau te bereiken heeft een echtpaar met kinderen bijvoorbeeld een hoger inkomen nodig dan een alleenstaande. De normbedragen voor meerpersoonshuishoudens zijn daarom bepaald met behulp van opslagfactoren. Deze zogeheten equivalentiefactoren zijn berekend met de gegevens uit het Budgetonderzoek van het CBS (CBS 2004). Ze corrigeren het inkomen, c.q. de grens voor grootte en samenstelling van het huishouden, zodanig dat meerpersoonshuishoudens uitkomen op hetzelfde welvaartsniveau als een alleenstaande.

Het niet-veel-maar-toereikendcriterium staat voor de hoge variant van de budgetgerelateerde grens, zoals die door het SCP is ontwikkeld. De inkomensgrens is vastgesteld met behulp van normbedragen die het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud) regelmatig publiceert. In het criterium is gekeken naar wat men in Nederland voor een alleenstaande als volstrekt minimaal kan beschouwen, ofwel de basisbehoeften, en de kosten die hiermee gemoeid zijn. Dit zijn nauwelijks te vermijden uitgaven voor voedsel, kleding, wonen en enkele overige posten (zoals vervoer, extra ziekenkosten, persoonlijke verzorging en wasmiddelen). Daarnaast zijn in dit grensbedrag ook bescheiden uitgaven opgenomen voor sociale participatie en recreatie. Evenals bij de lage-inkomensgrens zijn ook bij deze grens normbedragen voor meerpersoonshuishoudens bepaald met behulp van de eerder genoemde equivalentiefactoren. De normbedragen worden jaarlijks aangepast op basis van de ontwikkeling van het driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde in de mediane uitgaven aan voedsel, kleding en wonen. Aldus wordt gecorrigeerd voor zowel inflatie als welvaartsontwikkeling (Soede 2006).

Een huishouden leeft langdurig in armoede wanneer het vier achtereenvolgende jaren onder een bepaalde armoedegrens valt.

Alleenstaande moeders lopen meeste risico op armoede

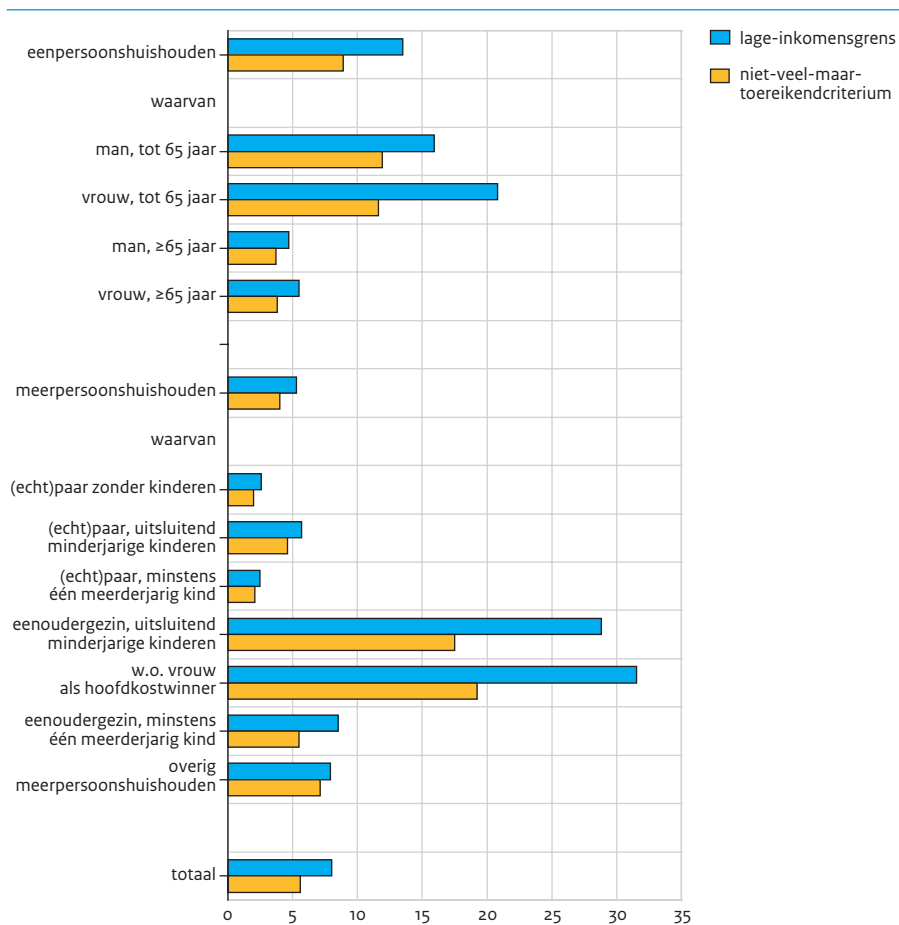
Alleenstaande moeders lopen met hun gezin het meeste risico om in armoede te leven. Zo had ruim 30% van de eenoudergezinnen met een vrouwelijke hoofdkostwinner in 2008 een laag inkomen. Dit illustreert de kwetsbare positie die alleenstaande moeders in de samenleving innemen. Door het ontbreken van een partner en de veelvuldige afhankelijkheid van een (bijstands)uitkering (Van den Brakel en Lok 2009) is hun inkomen vaak ontoereikend om goed rond te kunnen komen. Toch is het risico op armoede onder alleenstaande moeders sinds 2005 fors gedaald. Dat komt onder meer door de koopkrachtverbetering van eenoudergezinnen die op bijstand zijn aangewezen (Otten en Bos 2009). Ook is de arbeidsdeelname van alleenstaande moeders gestegen (zie hoofdstuk 4).

Ook voor alleenstaanden tot 65 jaar is het risico op armoede relatief hoog: 16% bij mannen en bijna 21% bij vrouwen. (Echt)paren zonder kinderen en (echt)paren met minstens één meerderjarig kind hebben het minst vaak een inkomen onder de armoedegrens. Deze huishoudens hebben doorgaans een hoger inkomen dan (echt)paren met uitsluitend minderjarige kinderen. Vaak werken immers beiden (voltijds) en in sommige gevallen ook nog de thuiswonende meerderjarige kinderen.

Hoewel beide armoedegrenzen een vergelijkbaar beeld van het risico op armoede (per huishoudentype) laten zien, was de omvang van de risicogroep volgens de lage-inkomensgrens in 2008 veel hoger dan volgens het niet-veel-maar-toereikendcriterium. Dit komt in belangrijke mate doordat bij de hantering van de lage-inkomensgrens wordt uitgegaan van het inkomen van het huishouden exclusief huurtoeslag. Bij het niet-veel-maar-toereikendcriterium telt huurtoeslag wel mee in het huishoudensinkomen (CBS/SCP 2008).

Figuur 6.8

Huishoudens met een inkomen onder de armoedegrens^a, naar huishoudenssamenstelling en armoedecriterium, 2008^b (in procenten)

a Studentenhuishoudens en huishoudens waar slechts een gedeelte van het jaar een inkomen is, worden buiten beschouwing gelaten.

b Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek'08)

Huurtoeslag vooral naar alleenstaanden, eenoudergezinnen en ouderen

In 2008 ontvingen ruim 1,1 miljoen huishoudens een huurtoeslag. Dit kostte de overheid bijna 2 miljard euro. Bijna 30% van de totale huurtoeslag kwam terecht bij alleenstaande 65-plussers. Dit betrof vooral vrouwen met geen of maar een klein aanvullend pensioen. Alleenstaanden tot 65 jaar namen ruim een kwart van de huurtoeslag voor hun rekening, terwijl eenoudergezinnen, voornamelijk alleenstaande moeders, 21% uitmaakten (Van den Brakel 2010a).

Vrouwen oververtegenwoordigd bij de lage inkomens

In 2008 maakten bijna 1,1 miljoen mensen deel uit van een huishouden met een inkomen onder de lage-inkomensgrens. Van deze groep was meer dan de helft vrouw. Ook bij degenen die vier jaar of langer een laag inkomen hadden, waren vrouwen in de meerderheid. Bij het niet-veel-maar-toereikendcriterium is er nauwelijks sprake van een oververtegenwoordiging van vrouwen. Dit komt doordat in twee groepen waarin vrouwen sterk vertegenwoordigd zijn – eenoudergezinnen en oudere alleenstaanden – personen volgens het niet-veel-maar-toereikendcriterium minder vaak tot de groep met armoede gerekend worden dan volgens de lage-inkomensgrens. Het onderscheid zit 'm in de huurtoeslag (zie kaders *Armoedegrenzen en Huurtoeslag vooral naar alleenstaanden, eenoudergezinnen en ouderen* hiervoor).

Tabel 6.7

Personen in huishoudens met een inkomen (langdurig) onder de armoedegrens^a, 2008^b (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	totaal (abs.)	aandeel vrouwen (%)
onder lage-inkomensgrens	1093	54
onder het niet-veel-maar-toereikendcriterium	798	51
langdurig onder lage-inkomensgrens	335	54
langdurig onder het niet-veel-maar-toereikendcriterium	154	50

a Studentenuishoudens en huishoudens waar slechts een gedeelte van het jaar een inkomen is, worden buiten beschouwing gelaten.

b Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek'08)

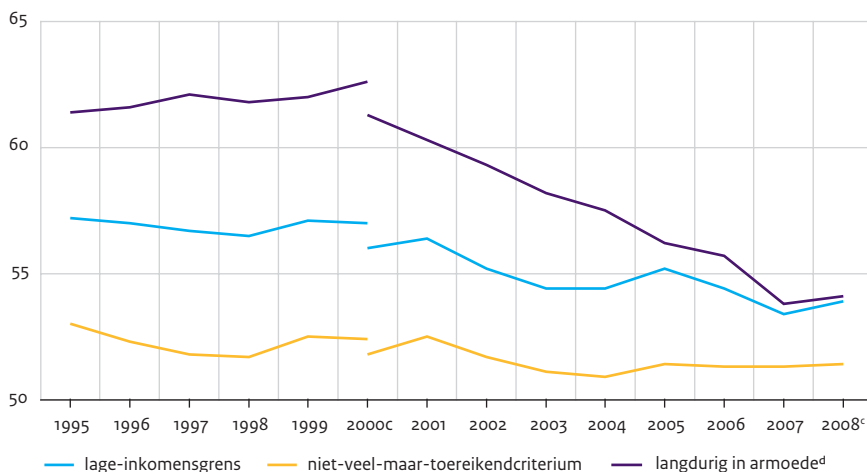
Vrouwen steeds minder vaak een langdurig laag inkomen

In de jaren negentig veranderde er maar weinig aan het aandeel vrouwen in de groep die onder de armoedegrens leefde. Vooral bij mensen met een langdurig laag inkomen waren vrouwen oververtegenwoordigd. Maar tussen 2000 en 2008 is hun aandeel aanzienlijk gedaald. Bedroeg in 2000 het aandeel vrouwen onder degenen met een langdurig laag inkomen nog meer dan 60%, in 2008 was dit gezakt tot 54%. Ook onder de lage

inkomens werd de verhouding tussen mannen en vrouwen in die periode iets gelijkjer, zij het wat minder spectaculair. Medeoorzaak van deze ontwikkelingen was de afname van de aantallen eenoudergezinnen en oudere alleenstaanden met een laag inkomen (Ott en Bos 2009). Zo nam immers de arbeidsparticipatie onder alleenstaande moeders toe (zie hoofdstuk 4). Bij het niet-veel-maar-toereikendcriterium schommelde het aandeel vrouwen dat onder deze armoedegrens leeft door de jaren heen telkens rond de 52%.

Figuur 6.9

Aandeel vrouwen in huishoudens onder de armoedegrens^a, totale bevolking, 1995-2000^b en 2000-2008^b (in procenten)

- a Studentenhuishoudens en huishoudens waar slechts een gedeelte van het jaar een inkomen is, worden buiten beschouwing gelaten.
- b Door revisie van de Inkomensstatistiek zijn de cijfers uit de reeks 1995-2000 niet geheel vergelijkbaar met die uit de reeks 2000-2008.
- c Voorlopige cijfers.
- d Vier achtereenvolgende jaren onder de lage-inkomensgrens.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek '95-'08)

6.6 Een Europese vergelijking

In 2008 had 17% van de inwoners van de Europese Unie (EU-27) een inkomen onder de Europese armoedegrens. Dat zijn ongeveer 75 miljoen inwoners. De Europese armoedegrens is gedefinieerd als 60% van het mediane inkomen in een land. De aldus bepaalde (relatieve) grens per land is sterk afhankelijk van het welvaartsniveau in een land. Zo is het risico op armoede voor de gehele Europese Unie vergelijkbaar met dat van de oude lidstaten (EU-15). De bevolking in de nieuwe lidstaten⁴ moet echter doorgaans van een aanzienlijk lager inkomen rondkomen dan de bevolking in de oude lidstaten (Huynen 2009).

Tsjechië en Nederland laagste armoederisico in Europa

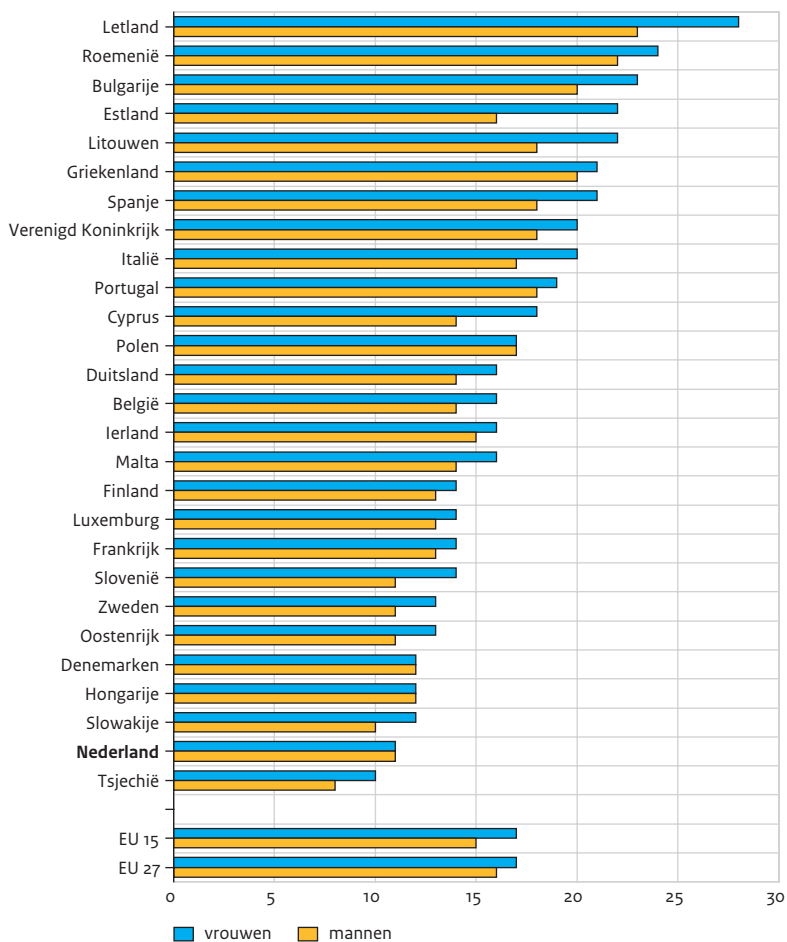
In Tsjechië en Nederland was het percentage inwoners met een risico op armoede het laagst: respectievelijk 9% en 10%. Ook de Scandinavische landen staan in de top 10 van de Europese landen met het laagste armoederisico, samen met Hongarije, Slowakije, Oostenrijk, Luxemburg en Frankrijk. Letland heeft het hoogste percentage inwoners die onder de armoedegrens leven. In dit land, evenals in Estland en Litouwen, zijn de verschillen tussen mannen en vrouwen bovendien relatief groot. In enkele Zuid-Europese landen bestaan eveneens vrij grote sekseverschillen. Op enkele landen na hebben vrouwen in de Europese Unie een hoger risico op armoede dan mannen. De uitzonderingen zijn Nederland (hoewel dit volgens de eerder gehanteerde armoedegrenzen in dit hoofdstuk anders was), Denemarken, Hongarije en Polen, waar mannen en vrouwen een gelijke kans op armoede hebben.

Een van de emancipatiedoelstellingen van de Europese Commissie was en is nog steeds dat de beloningsverschillen tussen vrouwen en mannen aanzienlijk moeten afnemen, zonder dat daarbij concrete streefcijfers zijn geformuleerd. Voor de Europese Unie als geheel zijn de beloningsverschillen tussen 2006 en 2008 nauwelijks afgenomen: vrouwen verdienden in 2008 per uur gemiddeld 17,5% minder dan mannen, in 2006 was dat 17,7%. Figuur 6.10 laat zien dat er tussen de lidstaten een grote variatie in de omvang van beloningsverschillen bestaat. In Estland is de 'loonkloof' verreweg het grootst (31%), gevolgd door Oostenrijk, Duitsland en Griekenland. In Italië zijn de beloningsverschillen tussen vrouwen en mannen verreweg het kleinst (5%). Nederland kent een iets grotere loonkloof (bijna 20%) dan gemiddeld in de EU.

Bij deze vergelijking moet als kanttekening worden gemaakt dat de omvang van de beloningsverschillen mede samenhangt met beloningssystemen, de mate van inkomensongelijkheid en het al dan niet bestaan van een wettelijk minimumloon in de verschillende landen.

Figuur 6.10

Relatieve armoede^a in de EU, 2008 (in procenten)

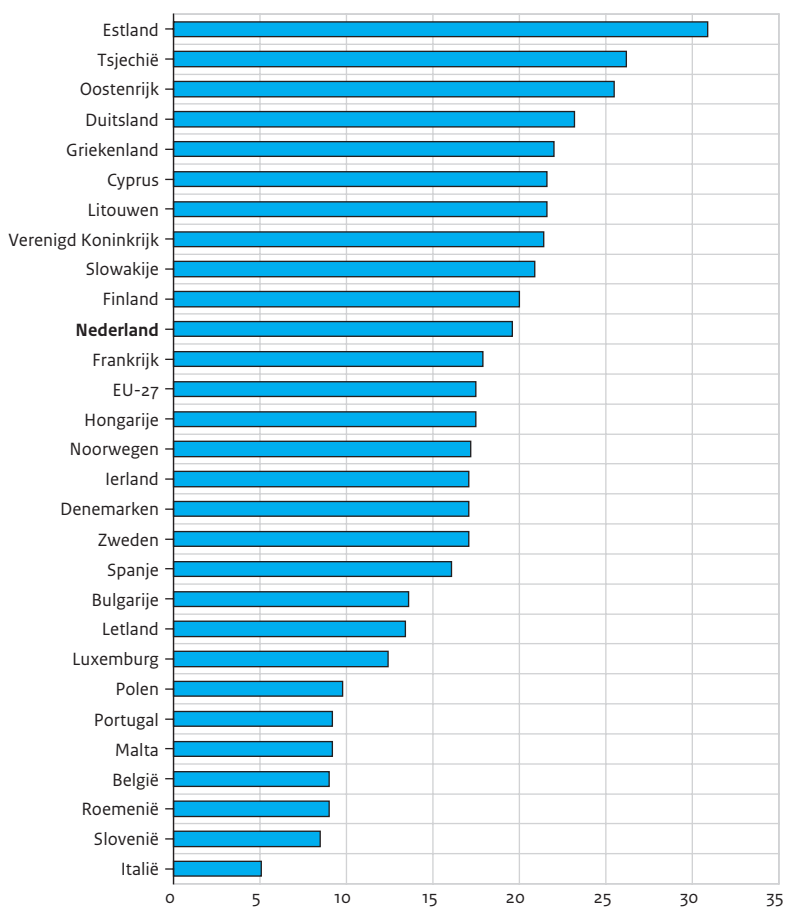

a Personen in een huishouden waarvan het gestandaardiseerd huishoudensinkomen beneden 60% van het mediane inkomen ligt.

Bron: Eurostat (2010)

Figuur 6.11

Ongecorrigeerde beloningsverschillen tussen vrouwen en mannen in de Europese Unie, 2008
(verschil in gemiddeld bruto-uurloon van vrouwen en mannen, in procenten van het bruto-uurloon van mannen)

Bron: Eurostat (2010)

6.7 Opvattingen over een eigen inkomen en economische zelfstandigheid

In algemene zin onderschrijft de meerderheid van de Nederlandse bevolking het belang van een eigen inkomen voor vrouwen. Een ruime meerderheid is het ermee eens dat een eigen inkomen van vrouwen goed is voor hun zelfstandigheid in een relatie. In dezelfde lijn ligt de uitkomst dat een zeer kleine minderheid een eigen inkomen belangrijker vindt voor jongens dan voor meisjes.

Als de stelling anders geformuleerd is – ‘het is beter voor het evenwicht in een relatie als man en vrouw ongeveer evenveel verdienen’ – lopen de meningen veel meer uiteen. Nog maar 30% van de bevolking is het dan nog eens met de stelling (mannen en vrouwen verschillen hierin niet van mening). En de groepen die er neutraal tegenover staan of het er niet mee eens zijn, zijn ongeveer even groot. In eerdere jaren was deze stelling minder scherp geformuleerd – ‘het is beter voor het evenwicht in de relatie als man en vrouw ieder een eigen inkomen hebben’ – en daar was ruim de helft van de bevolking het mee eens. Het is, kortom, bepaald niet vanzelfsprekend dat vrouwen en mannen evenveel inkomen verdienen. Dit sluit aan bij de eerder gemaakte conclusie dat het anderhalfverdienersmodel nog steeds dominant is in Nederland.

Toch gaan maar weinig mensen zo ver dat ze het als pijnlijk beschouwen als de vrouw meer verdient dan mannen – een wat extremer geformuleerde stelling. Het is opvallend dat iets meer vrouwen dan mannen dit vinden.

Kijken we naar de afweging van een inkomen verdienen door de vrouw tegenover de kosten van kinderopvang, dan wijzen de uitkomsten eveneens in de richting van een minder belangrijke plaats van het inkomen van de vrouw. Een flinke minderheid (36% van de vrouwen en 38% van de mannen) vindt dat de vrouw net zo goed kan thuisblijven als haar inkomen maar net genoeg is om de kinderopvang te betalen. Vergeleken met twee jaar geleden onderschrijven wel veel minder mensen deze stelling; toen was nog 44% van de vrouwen en 50% van de mannen het hiermee eens (Van den Brakel et al. 2009).

Tabel 6.8

Opvattingen over de wenselijkheid van een eigen inkomen voor vrouwen, personen van 16 jaar en ouder, 2010 (in procenten (helemaal) mee eens)

	vrouwen	mannen
het hebben van een eigen inkomen vergroot je zelfstandigheid in de relatie ^a	85	81
het is beter voor het evenwicht in een relatie wanneer man en vrouw ongeveer evenveel verdienen ^a	31	29
het is voor jongens belangrijker dan voor meisjes dat ze later hun eigen inkomen kunnen verdienen	8	18
als het inkomen van de vrouw net genoeg is om de kinderopvang van te betalen, kan ze net zo goed thuisblijven om zelf voor de kinderen te zorgen ^a	36	38
het is voor een man pijnlijk als zijn vrouw een hoger inkomen heeft dan hij	14	6

a Verschillen tussen vrouwen en mannen zijn niet significant.

Bron: SCP (EMOP'10)

Tot nu toe zijn we ingegaan op opvattingen over (het belang van) inkomens van mannen en vrouwen in algemene zin. De opvattingen van vrouwen en mannen daarover lopen weinig uiteen. Uit ander onderzoek (Portegijs et al. 2008) is bekend dat vrouwen financiële onafhankelijkheid voor zichzelf minder vaak belangrijk vinden dan mannen (67% versus bijna 90%). In hoofdstuk 4 kwam een iets kleiner verschil (74% versus 87%) naar voren bij een vergelijkbare vraag over het belang van eigen geld verdienen en financieel

onafhankelijk zijn. Een financiële noodzaak om te werken wordt echter door veel minder vrouwen (47%) dan mannen (72%) gevoeld (zie tabel 4.18).

Daarnaast bleek uit het kwalitatieve deel van het onderzoek van Portegijs et al. (2008) dat vrouwen lang niet allemaal dezelfde betekenis toekennen aan financiële onafhankelijkheid en economische zelfstandigheid als in het emancipatiebeleid wordt gedaan. Sommige vrouwen vinden zichzelf al economisch zelfstandig als ze maar een kleine bijdrage aan het huishoudensinkomen leveren. Anderen vinden zichzelf economisch zelfstandig als ze in staat zijn een inkomen te verdienen, als dat nodig is bijvoorbeeld doordat het inkomen van de partner wegvalt.

Om meer inzicht te krijgen in de achtergronden van de discrepanties tussen gedrag en opvattingen van vrouwen, zijn in de enquête Emancipatie-opvattingen (EMOP) aanvullende vragen gesteld, zonder de term 'economische zelfstandigheid' te gebruiken. De uitkomsten (zie tabel 6.9) laten zien dat vrouwen er minder aan hechten zichzelf financieel te kunnen bedruipen dan mannen. Een minderheid van de vrouwen (37%) en ruim de helft van de mannen vindt het heel belangrijk om in hun eigen levensonderhoud (en dat van eventuele kinderen) te kunnen voorzien. Daarnaast vindt iets meer dan 30% van zowel mannen als vrouwen dit enigszins belangrijk. Totaal vindt 68% van de vrouwen en bijna 90% van de mannen het min of meer belangrijk om in eigen levensonderhoud te kunnen voorzien.

Het zal niet verbazen dat vooral vrouwen met een hoge opleiding en inkomen het vaak belangrijk vinden om in hun eigen levensonderhoud te kunnen voorzien (Portegijs et al. 2008). Bij mannen is er geen samenhang met hun 'verdiencapaciteit'; ongeacht hun sociaaleconomische situatie vinden zij dit in groten getale belangrijk.

Verder hangt het belang dat vrouwen hechten aan economische zelfstandigheid sterk af van hun persoonlijke situatie (niet opgenomen in tabel 6.9). Vrouwen die niet op een partner kunnen rekenen, dus alleenstaanden en alleenstaande moeders, geven in ruime meerderheid aan daar veel belang aan te hechten. Daarentegen vindt slechts een minderheid van de gehuwde vrouwen (19%) het belangrijk om zichzelf financieel te kunnen bedruipen. Samenwonende vrouwen zijn veel vaker (57%) van die noodzaak doordrongen, maar wel minder dan de alleenstaande vrouwen en moeders. Vermoedelijk speelt de leeftijd hierbij een rol, want samenwonende vrouwen zijn gemiddeld jonger dan gehuwde vrouwen. Vrouwen met jonge en schoolgaande kinderen (tot 14 jaar) hechten, vergeleken met vrouwen zonder kinderen of met oudere kinderen, het minst aan financiële zelfstandigheid.

Vergelijken we nu de uitkomsten over het belang van zichzelf kunnen onderhouden met de eerder gepresenteerde uitkomsten over de feitelijke economische zelfstandigheid (zie § 6.4), dan zien we zowel bij vrouwen (67% resp. 48%) als bij mannen (88% resp. 70%) een omvangrijk verschil. In het algemeen is er, zoals eerder vermeld, een grote mate van samenhang tussen de hoogte van het inkomen en het belang dat daaraan wordt gehecht, vooral bij vrouwen. Maar wie zijn nu degenen bij wie het inkomen en het belang *niet* met elkaar overeenkomen?

Uit de EMOP-enquête blijkt dat een klein deel (20%) van deze groep er door omstandigheden (werkloosheid of ziekte) (tijdelijk) niet in slaagt genoeg inkomen te verdienen (niet opgenomen in tabel 6.9). De grootste groep – bijna de helft van de vrouwen – heeft

wel werk, maar het gaat voornamelijk om kleine en middelgrote deeltijdbanen (tot 27 uur) die blijkbaar niet genoeg opleveren. Het betreft hier zowel alleenstaande moeders als vrouwen met een partner. De overigen van wie het inkomen niet correspondeert met het belang dat eraan wordt gehecht zijn degenen (vooral de mannen) die met vroegged pensioen zijn gegaan en (een kleine groep) gehuwde vrouwen zonder baan.

Tabel 6.9

Opvattingen over het belang van een eigen inkomen voor zichzelf, personen van 16-64 jaar en ouder, 2010 (in procenten (helemaal) mee eens)

		vrouwen	mannen
belangrijk om in eigen levensonderhoud			
te kunnen voorzien	heel belangrijk	37	58
	enigszins belangrijk	31	31
eigen inkomen voldoende om kosten levensonderhoud van zichzelf (en kinderen)			
te kunnen betalen	zonder meer	22	49
	met moeite	25	33

Bron: SCP (EMOP'10)

Overigens blijkt bij de subjectieve vraag over het in eigen levensonderhoud kunnen voorzien (zie tabel 6.9) dat bijna de helft van de vrouwen daartoe volgens eigen zeggen in staat is, vergelijkbaar met de cijfers over economische zelfstandigheid. Minder dan een kwart van de vrouwen geeft aan zichzelf en (eventuele kinderen) zonder moeite in leven te kunnen houden en nog eens een kwart met moeite – tezamen minder dan de helft van de vrouwen. Bij de mannen gaat het om de helft, respectievelijk een derde. Tezamen komt dat uit op een veel groter aandeel dan bij de economische zelfstandigheid. Wellicht onderschatten mannen de kosten van kinderen en daarmee de financiële draagkracht indien zij alleen komen te staan.

6.8 Slotbeschouwing

Economische zelfstandigheid van vrouwen stijgt; vrouwen vinden dit voor zichzelf minder belangrijk dan mannen

In de afgelopen jaren is het aantal vrouwen met een eigen inkomen toegenomen. Ook de hoogte van het inkomen dat vrouwen verdienen is toegenomen, maar omdat dat bij mannen eveneens het geval was, is het relatieve verschil in inkomens tussen vrouwen en mannen ongeveer gelijk gebleven. De economische zelfstandigheid van vrouwen, waarbij alleen inkomsten uit betaald werk worden meegenomen, is wel iets toegenomen en bedroeg in 2009 48%. Van de mannen is steeds ongeveer 70% economisch zelfstandig. Ook al zal de economische zelfstandigheid van vrouwen misschien nog iets zijn gestegen in 2010 (dat is nu nog niet bekend), het streefcijfer van 60% in 2010 zal zeker niet zijn gehaald.

Gehuwde vrouwen hechten duidelijk weinig belang aan het zelf verdienen van een inkomen en doen dat in feite ook weinig; impliciet rust er dus nog steeds veel kostwinnersverantwoordelijkheid op de schouders van de man. Dit sluit aan bij de constatering in hoofdstuk 5 dat er een grote mate van vanzelfsprekendheid bestaat over het anderhalverdienersmodel (man werkt voltijds, vrouw werkt deeltijds).

Een belangrijke oorzaak voor de geringere economische zelfstandigheid van vrouwen (ten opzichte van mannen) is uiteraard hun lagere arbeidsdeelname, zowel in personen als in uren (zie hoofdstuk 4). Daarmee hangen samen opvattingen over de taakverdeling tussen partners. In dit hoofdstuk is ook duidelijk geworden dat vrouwen voor zichzelf veel minder belang hechten aan het op eigen benen kunnen staan dan mannen. Daarmee maken zij zich financieel kwetsbaar in geval van scheiding. Alleenstaande vrouwen, alleenstaande moeders en ongehuwd samenwonende vrouwen hechten meer belang aan een eigen inkomen dan gehuwde vrouwen, maar voldoen ook lang niet altijd aan de norm voor economische zelfstandigheid. Wel is hun arbeidsmarkt- en inkomenspositie in de afgelopen jaren drastisch verbeterd (zie hoofdstuk 4).

Armoede onder vrouwen flink afgenomen

De armoede onder vrouwen is sinds 2005 fors afgenomen, vooral onder alleenstaande moeders. Dit komt mede doordat hun arbeidsdeelname is gegroeid. Ondanks de afname van armoede lopen huishoudens van alleenstaande moeders nog steeds een veel groter risico op armoede dan andere huishoudens (alleenstaanden, paren, alleenstaande vaders).

Beloningsverschillen tussen vrouwen en mannen bestaan nog steeds

Beloningsverschillen tussen vrouwen en mannen komen nog steeds voor. Volgens een nieuwe berekeningswijze verdienen vrouwen in het bedrijfsleven 22% minder brutoloon per uur dan mannen. Bij de overheid is dat verschil kleiner: 15%. Als de beloningsverschillen tussen vrouwen en mannen worden gecorrigeerd voor allerlei relevante verschillen in kenmerken, zoals in arbeidservaring, functieniveau, sector en opleidingsniveau, dan verdwijnt meer dan de helft van de beloningsverschillen. In het bedrijfsleven bedroeg in 2008 het gecorrigeerde beloningsverschil tussen vrouwen en mannen 9% en bij de overheid 8%. Door de nieuwe berekeningswijze van de ongecorrigeerde en gecorrigeerde beloningsverschillen is het niet mogelijk om een ontwikkeling daarvan in de tijd schetsen.

Noten

- 1 Het gaat hierbij om het verhogen en geleidelijk inkomensafhankelijk maken van de aanvullende combinatiekorting en van de arbeidskorting, en het in vijftien jaar afschaffen van de overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting ('aanrechtssubsidie') voor personen die na 1971 zijn geboren (TK 2007/2008).
- 2 In 2005 heeft het CBS voor het laatst gebruikgemaakt van een enquête voor de samenstelling van statistieken over banen en lonen. Het betreft de Enquête Werkgelegenheid en Lonen (EWL). Met ingang van 2006 is het CBS overgegaan op het gebruik van de Polisadministratie om de Statistiek

Werkgelegenheid en Lonen (swl) samen te stellen. Bij het vergelijken van cijfers van voor 2006 met die van 2006 of later moet dan ook behoedzaam omgegaan worden. De enquête betrof een steekproef bij 80.000 bedrijven, welke na ophoging resulteerde in 6,9 miljoen banen in 2005. In 2006 is het CBS overgegaan op de polisadministratie, welke gebaseerd is op de integrale data van ruim 0,5 miljoen bedrijven en bijna 7,7 miljoen banen. Bij de EWL werd jaarlijks op één peilmoment (ultimo december) het aantal banen bepaald, plus een aantal baankenmerken zoals brutoloon en arbeidsduur. In de swl dragen alle banen bij die op enig moment in het jaar bestaan, naar rato van de duur binnen het verslagjaar. Ook de lonen en arbeidsuren worden gedurende het hele jaar waargenomen. Dit heeft onder andere tot gevolg dat banen met een sterk seizoensafhankelijk karakter nu completer waargenomen kunnen worden. Een trendbreuk tussen 2005 en 2006 in sommige cijfers met betrekking tot arbeid is dan ook welhaast onvermijdelijk.

- 3 De cijfers vanaf 2006 over economische zelfstandigheid zijn herzien vanwege een verbeterde berekeningsmethodiek. Hierdoor wijken ze iets af van eerder gepubliceerde cijfers over economische zelfstandigheid.
- 4 De EU-15 (oude lidstaten) bestaat uit landen die voor 1 mei 2004 al lid waren van de Europese Unie. De EU-15 is sinds 1 mei 2004 uitgebreid met de landen Cyprus, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Malta, Polen, Slovenië, Slowakije en Tsjechië. Op 1 januari 2007 zijn Bulgarije en Roemenië erbij gekomen.

Literatuur

- Barron, L.A. (2003) Ask and you shall receive? Gender differences in negotiators' beliefs about requests for a higher salary. In: *Human Relations*, jg. 5, nr. 6, p. 635-662.
- Beckers, I., B. Hermans en W. Portegijs (2009). Betaalde arbeid. In: A. Merens en B. Hermans (red.) *Emancipatiemonitor 2008* (p. 77-114). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Berkhout, E., C. van Klaveren, K. Tijdens en W. Salverda (2008). *Verdiepende analyse van loonverschillen*. Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.
- Bos, W. en A. Merens (2006). Inkomen. In: W. Portegijs, B. Hermans en V. Lalta (red.), *Emancipatiemonitor 2006*, p. 181-206. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Bowles, H.R., L. Babcock en K.L. McGinn (2005). Constraints and triggers: Situational mechanics of gender in negotiation. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, jg. 89, nr. 6, p. 951-965.
- Brakel, M. van den (2010a). Huurtoeslag vooral naar alleenstaanden, eenoudergezinnen en ouderen. In: CBS-webmagazine, 31 mei 2010. <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/inkomen-bestedingen/publicaties/artikelen/archief/2010/2010-3124-wm.htm>
- Brakel, M. van den (2010b). Inkomenskloof tussen economisch zelfstandige vrouwen en mannen gelijk gebleven. In: CBS-webmagazine, 14 juni 2010. <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/inkomen-bestedingen/publicaties/artikelen/archief/2010/2010-3138-wm.htm>
- Brakel, M. van den (2010c). Ontwikkelingen in de economische zelfstandigheid van vrouwen. In: *Socialeconomische trends*, nr. 2, p. 41-48.
- Brakel, M. van den en W. Bos (2009). Inkomenskloof tussen mannen en vrouwen is de afgelopen jaren niet kleiner geworden. In: CBS-webmagazine, 15 april 2009. <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/inkomen-bestedingen/publicaties/artikelen/archief/2009/2009-2742-wm.htm>

- Brakel, M. van den, W. Bos, A. Merens, M. van der Grift en E. Eenkhoorn (2009). Inkomens. In: A. Merens en B. Hermans (red.), *Emancipatiemonitor 2008* (p. 159-192). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Brakel, M. van den en R. Lok (2009). De inkomenssituatie van alleenstaande moeders: trends en dynamiek. In: *Sociaaleconomische trends*, nr. 4, p. 29-36.
- Coumans, M. (2008). Alleenstaande moeders op de arbeidsmarkt. In: *Sociaaleconomische trends*, nr. 4, p. 33-38.
- CBS (2004). Equivalentialfactoren 1995-2000, Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen.
- CBS (2009). *Jaarboek onderwijs in cijfers 2009* (tweede editie). Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2010). *Kennis en Economie 2009*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS/SCP (2008). *Armoedebericht 2008*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Dankmeyer, B. (2010). Loonverschil tussen mannen en vrouwen neemt langzaam af. In: CBS-webmagazine, 27 september 2010. <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/publicaties/artikelen/archief/2010/2010-3208-wm.htm>
- Erdem, Ö. en J. Hoebe (2008). *De arbeidsmarktpositie van werknemers in 2006. Een onderzoek naar de verschillen in beloning en mobiliteit tussen groepen werknemers*. Den Haag: Arbeidsinspectie.
- Eurostat (2010). *Gender pay gap in unadjusted form*. Geraadpleegd op 19 oktober 2010 via <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
- Hartgers, M. (2010). Onderwijs. In: R. van der Vliet, J. Ooijevaar en A. Boerdam (red.), *Jaarrapport Integratie 2010* (p. 61-86). Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Huynen, B. (2009). Armoede en inkomensongelijkheid in de Europese Unie. In: *Sociaaleconomische trends*, nr. 1, p. 7-12.
- Leufkens, K. (2009). Steeds minder vrouwen gaan korter werken na geboorte eerste kind. In: CBS-webmagazine, 31 augustus 2009. <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/publicaties/artikelen/archief/2009/2009-2884-wm.htm>
- Lok, R. (2009). Steeds minder vrouwen ontvangen 'aanrechtssubsidie'. In: CBS-webmagazine, 2 september 2009. <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/inkomen-bestedingen/publicaties/artikelen/archief/2009/2009-2867-wm.htm>
- Lok, R. (2010). Koopkracht in 2009 met 1,4 procent gestegen. In: CBS-webmagazine, 14 juli 2010. <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/inkomen-bestedingen/publicaties/artikelen/archief/2010/2010-3165-wm.htm>
- Mol, M. (2008). Levensfasen van kinderen en het arbeidspatroon van ouders. In: *Sociaaleconomische trends*, nr. 1, p. 11-16.
- Moonen, L. en T. de Jonge (2010). Inkomens van mannen en vrouwen: levensloop en generatie. In: *Sociaaleconomische trends*, nr. 3, p. 43-47.
- Mooij, M.de, C.E.Bottelberghs, M. Goedhuys, J.J.A.M. Tillaart en C.G. Wagner (2010). Gelijk loon voor gelijk werk? Banen en lonen bij de overheid en bedrijfsleven 2008. CBS: Den Haag/Heerlen.
- Mur, J. en C. van Rij (2005). *Beloningsverschillen bij jongeren*. Amsterdam: Regioplan.
- Otten F. en W. Bos (red.) (2009). *Lage inkomens, kans op armoede en uitsluiting 2009*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Heerlen/Den Haag.
- Portegijs, W. en S. Keuzenkamp (red.) (2008). *Nederland deeltijdland. Vrouwen en deeltijdwerk*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Portegijs, W., M. Cloin, S. Keuzenkamp, A. Merens en E. Steenvoorden (2008). *Verdeelde tijd. Waarom vrouwen in deeltijd werken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Siermann, C., A. Boelens, A. Merens en W. Portegijs (2004). Inkomen. In: W. Portegijs, A. Boelens en L. Olsthoorn (red.), *Emancipatiemonitor 2004* (p. 133-155). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Soede, A. (2006). *Naar een nieuwe armoedegrens?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Stevens, C.K., A.G. Bavetta en M.E. Gist (1993). Gender differences in the acquisition of salary negotiation skills: The role of goals, self-efficacy, and perceived control. *Journal of Applied Psychology*, jg. 78, nr. 5, p. 723-735.
- szw (2010). *Effect fiscale- en inkomensondersteunende regelingen op economische zelfstandigheid*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- TK (2007/2008). *Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011*. Tweede Kamer vergaderjaar 2007/2008, 30420, nr. 50.

7 Politieke en maatschappelijke besluitvorming

Ans Merens (SCP), Boukje Janssen en Ben Dankmeyer (CBS)

7.1 Meer vrouwen in de top

‘Tijd en geduld zijn op. De verwachtingen die we hadden zijn niet uitgekomen.’ Dit citaat is afkomstig uit een manifest in 2009 waarin topvrouwen pleiten voor een quotum van 40% voor vrouwen in commissariaten en andere toezichthoudende functies (Woman Capital 2009). Het geeft goed het gevoel weer van een groeiend aantal vrouwen dat vindt dat de maatregelen die tot nu toe zijn genomen om meer vrouwen in de top te krijgen te weinig effect hebben gehad. Ook vrouwen die in het verleden tegenstander waren van een quotum zijn inmiddels van mening veranderd, omdat de veranderingen in hun ogen veel te langzaam gaan.

Een enigszins vergelijkbaar initiatief is het wetsvoorstel-Kalma dat in 2009 door de Tweede Kamer is aangenomen (TK 2009/2010). Dat houdt in dat de top van grote bedrijven voor minstens 30% uit vrouwen moet bestaan. Bedrijven die daar niet in slagen moeten uitleggen hoe dat komt en met een verbeterplan komen (het ‘pas toe of leg uit’-principe). Als deze maatregel te weinig effect heeft, moet er in 2015 een quotum van 30% vrouwen in deze bedrijven komen. Het wetsvoorstel moet nog door de Eerste Kamer worden behandeld.

Deze initiatieven zijn geïnspireerd door de quota die in Noorwegen in 2008 voor grote bedrijven zijn ingevoerd. In deze bedrijven moeten de raden van bestuur voor 30-40% (afhankelijk van de grootte van het bedrijf) uit vrouwen bestaan (Verbeek 2010). Als deze bedrijven hieraan niet voldoen, kunnen ze niet blijven bestaan.

Tot nu toe is in Nederland met veel minder vergaande maatregelen (zoals subsidie-regelingen) geprobeerd meer vrouwen in de top te krijgen. In het emancipatiebeleid wordt al lange tijd gestreefd naar vergroting van het aantal vrouwen aan de top van arbeidsorganisaties, in besturen en in belangrijke politieke functies. In de jaren negentig lag het accent meer op vergroting van de politieke participatie van vrouwen, waarvoor allerlei streefcijfers werden gehanteerd. Deze worden in de laatste emancipatienota *Meer kansen voor vrouwen* niet meer expliciet genoemd. In het eerste decennium van deze eeuw is het accent verschoven naar vergroting van het aantal topvrouwen in arbeidsorganisaties, vooral in het bedrijfsleven. Sinds 2000 werd hiervoor een streefcijfer gehanteerd, namelijk een aandeel van 20% vrouwen in de top van de 100 grootste bedrijven in 2010. Het belangrijkste instrument hiervoor is nu de subsidiëring van het *Charter Talent naar de Top*. Dit charter bestaat sinds 2008, en bedrijven en andere arbeidsorganisaties kunnen dit op vrijwillige basis ondertekenen. Daarmee leggen zij zich vast om concrete doelstellingen en een plan van aanpak te formuleren om het aantal vrouwen in topfuncties in hun organisatie te vergroten. Inmiddels hebben 160 organisaties, zowel in het bedrijfsleven als in de non-profitsector, dit charter ondertekend.

Voor de rijksoverheid werd er tot nu toe naar gestreefd dat vrouwen 25% uitmaken van de hogere en topambtenaren in 2011 (TK 2007/2008a). Verder hanteerde het kabinet-Balkenende IV als richtlijn dat bij benoemingen van nieuwe leden van adviescolleges de helft van de voorgedragen kandidaten uit vrouwen zou moeten bestaan (TK 2007/2008a). Werd hiervan afgeweken, dan moest hierover uitleg worden gegeven (TK 2007/2008b). Daarnaast had voormalig minister Ter Horst met de politiekorpsbeheerders afgesproken dat de helft van de vacatures in de top van het korps vervuld zouden worden door vrouwen en migranten (BZK 2007).

Een ander terrein waarop het beleid voor vergroting van het aandeel vrouwen in de top zich al sinds lang richt is het onderwijs. In het convenant over professionalisering en begeleiding van het onderwijspersoneel in primair en voortgezet onderwijs zijn afspraken gemaakt om het aandeel van vrouwen in het management te vergroten (TK 2007/2008a). Verder was er vanuit het beleid aandacht voor de positie van vrouwen in het wetenschappelijk onderwijs, vooral voor het lage aandeel vrouwelijke hoogleraren. Er was daarom een streefcijfer opgesteld: in 2010 zou 15% van de hoogleraren een vrouw moeten zijn. Nederland heeft daarmee voor zichzelf de lat lager gelegd dan de Europese doelstelling van 25% vrouwelijke hoogleraren, omdat deze doelstelling onmogelijk gehaald zou kunnen worden (OCW 2005).

7.2 Management

Aandeel vrouwen in hogere en wetenschappelijke beroepen toegenomen

De afgelopen jaren zijn steeds meer vrouwen aan het werk gegaan. Ze maken daarmee een groeiend deel van de werkzame beroepsbevolking uit. In 2003 bestond 41% van de werkzame beroepsbevolking uit vrouwen; in 2009 was dit 44% (zie hoofdstuk 4). In de hogere en wetenschappelijke beroepen deed zich een vergelijkbare stijging voor. In 2009 was 42% van de personen met een hoger of wetenschappelijk beroep vrouw. Dat was 3 procentpunten meer dan in 2003. Vrouwen zijn in deze hogere beroepen dus vrijwel in dezelfde mate vertegenwoordigd als in de totale werkzame beroepsbevolking.

Ook meer vrouwen in het hogere en wetenschappelijke management

Het aandeel vrouwen in hogere managementfuncties (zie kader hiervoor) is in de periode 2003-2009 eveneens toegenomen. De toename is zelfs nog iets groter dan in de hogere beroepen in het algemeen. Was in 2003 nog geen kwart van de hogere managers een vrouw, in 2009 was dat gegroeid naar 28%. Hiermee blijft het percentage vrouwen in de hogere en wetenschappelijke managementfuncties wel nog steeds achter bij het aandeel vrouwen in de hogere en wetenschappelijke beroepen. Of dit verschil beschouwd moet worden als 'glazen plafond', dat wil zeggen als indicatie van belemmeringen om door te stromen naar de top van het management, komt in paragraaf 7.8 aan de orde.

Hogere en wetenschappelijke beroepen

Onder hogere en wetenschappelijke beroepen verstaan we beroepen die volgens de Standaard Beroepen Classificatie (sbc) op hbo of wetenschappelijk niveau zijn.

Hogere en wetenschappelijke managers

Of er sprake is van een hogere of wetenschappelijke manager wordt in de Enquête beroepsbevolking (EBB) bepaald aan de hand van de Standaard Beroepen Classificatie (sbc). Binnen de sbc zijn twee codes gereserveerd voor managementfuncties: een voor managers op hbo-niveau en een voor managers op wetenschappelijk niveau. Om een managementcode toebedeeld te krijgen moet de respondent aan een aantal voorwaarden voldoen in zijn of haar beroep. Ten eerste moet een manager direct of indirect leiding geven aan minimaal 50 personen. Ten tweede moeten de voornaamste werkzaamheden bestaan uit leidinggeven en/of beleid voeren. Ten slotte bepaalt het niveau van de werkzaamheden of het een hbo- of een wetenschappelijke managementfunctie betreft. Hier zijn de hogere en wetenschappelijke managers samen genomen, omdat het maar om betrekkelijke kleine aantallen gaat. In 2009 ging het met 123.000 personen om 1,6% van de werkzame beroepsbevolking.

Vrouwelijke managers goed vertegenwoordigd in de gezondheidszorg

Vrouwen werken veel vaker in de non-profitsector dan in het bedrijfsleven. In 2009 vertegenwoordigden ze 65% van alle werkenden in de niet-commerciële dienstverlening. In het bedrijfsleven was maar 32% van de werkenden vrouw. Ten opzichte van 2003 is het aandeel vrouwen in de niet-commerciële dienstverlening bovendien weer verder gestegen, terwijl dat in het bedrijfsleven nauwelijks toenam. In bijna alle bedrijfstakken groeide het aandeel vrouwen in hogere en wetenschappelijke beroepen.

De toename van het aandeel vrouwelijke managers deed zich zowel in de non-profitsector als in het bedrijfsleven voor. In 2009 was in de niet-commerciële dienstverlening 39% van de managers een vrouw, terwijl dat in 2003 37% was. In het bedrijfsleven was dat respectievelijk 16% en 12%.

In de gezondheids- en welzijnszorg, waar meer dan 80% werkenden uit vrouwen bestaat, was het aandeel vrouwelijke managers met 62% het grootst. Minder goed vertegenwoordigd waren ze in het onderwijs. In deze bedrijfstak, waar vrouwen meer dan de helft van alle werkenden en de hogere wetenschappelijke functies voor hun rekening nemen, was 34% van de managers een vrouw. Dit aandeel is echter wel met 5 procentpunten gestegen ten opzichte van 2003.

In de industrie en bouwnijverheid, waar maar weinig vrouwen werkzaam zijn, waren de minste vrouwelijke managers te vinden (5%).

Tabel 7.1

Werkzame beroepsbevolking, aandeel vrouwen in hogere en wetenschappelijke beroepen en in management, naar bedrijfstak, 2003 en 2009 (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	totaal aandeel		wv. hogere en wetenschappelijke beroepen aandeel		wv. managers aandeel	
	totaal	vrouwen	totaal	vrouwen	totaal	vrouwen
	(abs.)	%	(abs.)	%	(abs.)	%
2003						
bedrijfsleven	4440	31	941	24	76	12
landbouw en visserij	204	25	5	20	1	15
industrie en bouwnijverheid	1435	16	197	16	22	3
commerciële dienstverlening	2802	39	739	26	54	15
niet-commerciële dienstverlening	2297	62	1024	54	77	37
openbaar bestuur	514	36	196	34	24	24
onderwijs	456	56	375	56	15	29
gezondheids- en welzijnszorg	1022	80	345	67	30	52
cultuur en overige						
dienstverlening	305	51	107	44	7	32
totaal ^a	6968	41	2044	39	159	24
2009						
bedrijfsleven	4303	32	955	26	46	16
landbouw en visserij	188	27	5	20	0	0
industrie en bouwnijverheid	1320	17	204	20	12	5
commerciële dienstverlening	2796	40	746	27	34	20
niet-commerciële dienstverlening	2599	65	1163	58	69	39
openbaar bestuur	533	39	219	39	26	28
onderwijs	506	60	416	61	18	34
gezondheids- en welzijnszorg	1222	81	413	70	19	62
cultuur en overige						
dienstverlening	338	54	116	44	6	28
totaal ^a	7469	44	2312	42	123	28

a Inclusief overige bedrijfstakken en onbekend.

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking '03 en '09)

Toename aandeel vrouwelijke managers vindt plaats bij grote bedrijven

Vrouwen werken vaker in grote bedrijven (100 werknemers of meer) dan in het midden- en kleinbedrijf (minder dan 100 werknemers). Dat komt doordat ze vaak in de non-profitsector werken, een sector met veel grote bedrijven en instellingen. In 2009 zien we ook alleen bij de grote bedrijven een stijging van het aandeel vrouwen ten opzichte van 2003. In het midden- en kleinbedrijf is zelfs sprake van een kleine daling. Ook nam in deze bedrijven het aandeel vrouwen in hogere en wetenschappelijke

beroepen af. Het aandeel vrouwelijke managers in midden- en kleinbedrijf bleef in deze periode echter gelijk.

De toename van het percentage vrouwen in hogere en wetenschappelijke functies en in het hogere wetenschappelijke management in 2003-2009 komt dus geheel voor rekening van de grote bedrijven. Het aandeel vrouwen in hogere en wetenschappelijke functies in grote bedrijven steeg sterk: van 36% tot 44%, terwijl het aandeel vrouwelijke managers groeide van 23% tot 29%.

Tabel 7.2

Werkzame beroepsbevolking aandeel vrouwen in de hogere en wetenschappelijke beroepen en in het management, naar bedrijfsgrootte, 2003 en 2009 (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	totaal		wv. hogere en wetenschap- pelijke beroepen		wv. managers	
	totaal (abs.)	aandeel vrouwen %	totaal (abs.)	aandeel vrouwen %	totaal (abs.)	aandeel vrouwen %
2003						
midden- en kleinbedrijf						
(1-99 werknemers)	3818	41	1019	42	51	26
groot bedrijf (100 of meer werknemers)	2913	41	981	36	106	23
overig						
totaal ^a	6968	41	2044	39	162	24
2009						
midden- en kleinbedrijf						
(1-99 werknemers)	2711	39	744	40	16	26
groot bedrijf (100 of meer werknemers)	4481	47	1521	44	106	29
overig						
totaal ^a	7469	44	2312	42	123	28

a Inclusief overige bedrijfstakken en onbekend.

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking '03 en '09)

Leidinggeven

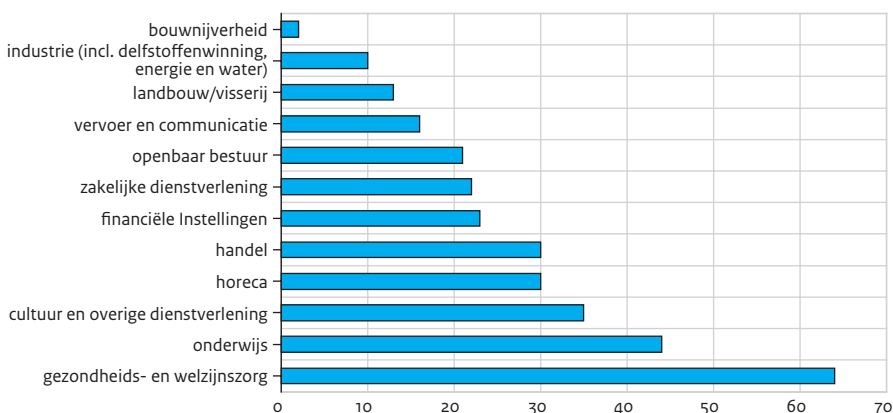
Naast het hogere management zijn er ook mensen die zich op een ander niveau voornamelijk bezighouden met leidinggeven, of die leidinggeven aan een relatief klein aantal medewerkers, zoals projectleiders en supervisors. Om inzicht te krijgen in de omvang en samenstelling van deze groep is gebruikgemaakt van gegevens van de EBB. Binnen de EBB wordt aan iedereen die deel uitmaakt van de werkzame beroepsbevolking de vraag voorgelegd of men leidinggeeft. Het gaat dan, bij werknemers, om leidinggeven aan vijf personen of meer. Bij de zelfstandigen is in de antwoordcategorieën geen onderscheid gemaakt tussen leidinggeven aan één tot vijf personen of vijf tot tien personen; daarom worden hier alle leidinggevendenden meegenomen. Bij de leidinggevendenden zijn de hogere en wetenschappelijke managers inbegrepen.

Vooral in de gezondheidszorg vrouwen in de leiding

Van alle leidinggevendenden is slechts 27% vrouw. In 2009 ging het om ruim 300.000 vrouwen. Het aandeel vrouwen onder de leidinggevendenden is vergelijkbaar met het aandeel vrouwen onder de hogere en wetenschappelijke managers. Per bedrijfstak is het beeld bovendien vergelijkbaar. De gezondheidszorg is de enige sector waar meer dan de helft van de leidinggevendenden uit vrouwen bestaat. In 2009 was hier 64% van de leidinggevendenden een vrouw. Het onderwijs stond op de tweede plaats, met 44% vrouwelijke leidinggevendenden. In de bouwnijverheid was het aandeel vrouwen in het management met 2% het laagst.

Figuur 7.1

Aandeel vrouwen onder leidinggevendenden van 15-64 jaar, naar bedrijfstak, 2009 (in procenten)

Bron: CBS (Enquête Beroepsbevolking'09)

Relatief lage percentages vrouwen in de hoogste loonklassen

Behalve door te kijken naar het aandeel vrouwen in het hogere management kan de mate waarin vrouwen zijn doorgedrongen tot de topfuncties in het bedrijfsleven en in de non-profitsector ook in beeld worden gebracht door te kijken naar het aandeel vrouwen met een topinkomen. Hiervoor is in kaart gebracht hoe vrouwen per bedrijfstak zijn vertegenwoordigd in de hoogste twee loongroepen (zie kader hierna). Om te corrigeren voor deeltijdwerk is hierbij gebruikgemaakt van het bruto-uurloon.¹

Loongroepen per bedrijfstak

Voor het berekenen van 10%-groepen van loon per bedrijfstak worden alle werknemers binnen deze bedrijfstak gerangschikt naar de hoogte van hun bruto-uurloon. Vervolgens worden er tien loongroepen gemaakt met elk een tiende deel van alle werknemers. De hoogste loongroep omvat dus de 10% meest verdienende werknemers per bedrijfstak, terwijl in de laagste loongroep de 10% minst verdienende werknemers zitten.

Evenals in hogere managementfuncties zijn vrouwen in alle bedrijfstakken ondervertegenwoordigd in de hoogste loongroepen. Zo zijn vrouwen in de gezondheids- en welzijnszorg met een aandeel van 84% van de werknemers veruit in de meerderheid,² in de hoogste loongroep is echter maar 58% een vrouw. Beter vertegenwoordigd met 76% zijn vrouwen in de op een na hoogste loongroep, maar ook hier is het percentage vrouwen lager dan op grond van hun participatie in de gehele bedrijfstak verwacht mag worden.

Ook in het onderwijs, de cultuur en overige dienstverlening, en de horeca – waar vrouwen ruim de helft van het aantal arbeidskrachten uitmaken – is hun aandeel in de hoogste loongroepen beperkt. Vrouwen maken 32% uit van de meest verdienenden in deze bedrijfstakken. In de op een na hoogste loongroep varieert het aandeel vrouwen van 40% in het onderwijs tot 46% in de horeca.

Tabel 7.3

Aandeel vrouwen in de hoogste twee loonklassen en de uurlonen^a per bedrijfstak, 2009
(in procenten en euro's)

	aandeel vrouwen in populatie (%)	aandeel vrouwen in hoogste loonklasse (%)	loon in in hoogste loonklasse (euro)	aandeel vrouwen in op één na hoogste loonklasse (%)	loon in op één na hoogste loonklasse (euro)
gezondheid- en welzijnszorg	84	58	26,45	76	22,56
onderwijs	61	32	33,85	40	27,99
cultuur en overige dienstverlening	54	32	29,79	45	23,81
horeca	52	33	16,73	46	13,83
handel	47	17	25	25	19,18
financiële instellingen	45	13	42,58	20	34,13
zakelijke dienstverlening	40	15	32,63	25	24,55
openbaar bestuur	39	24	34,14	26	28,34
landbouw en visserij	29	16	21,44	17	17,32
vervoer en communicatie	27	14	28,92	17	22,06
industrie	23	10	30,84	13	24,36
energie- en waterleidingbedrijven	22	8	38,88	9	32,88
delfstoffenwinning	15	5	55,46	5	44,16
bouwnijverheid	10	4	29,76	4	25,08

a Berekening op basis van bruto-uurloon van werknemers exclusief bijzondere beloningen.

Bron: CBS (Statistiek werkgelegenheid en lonen '09)

Aandeel vrouwen in hoogste inkomensgroepen blijft het meest achter bij financiële instellingen

Relatief het minst vertegenwoordigd zijn vrouwen in de hoogste loonregioenen bij financiële instellingen, de bedrijfstak waarin na de delfstoffenwinning de bruto-uurlonen het meest kunnen oplopen. Hoewel 45% van de werknemers bij banken, verzekeringsinstellingen, pensioenfondsen en dergelijke uit vrouwen bestaat, maken ze hier slechts 13% van de hoogste en 20% van de op een na hoogste loongroep uit (zie ook § 6.3).

7.3 Bedrijfsleven

Lang niet alle managers zijn topfunctionarissen. In deze paragraaf en in paragraaf 7.4 gaan we afzonderlijk in op de aandelen van vrouwen in topfuncties in verschillende sectoren. Eerst bespreken we de vertegenwoordiging van vrouwen in het hoogste orgaan van een bedrijf of instelling: het orgaan dat de dagelijkse leiding in handen heeft. Dit wordt doorgaans aangeduid met de term raad van bestuur (rvb) of directie. Vervolgens gaan we in op het aandeel van vrouwen in het orgaan dat toezicht houdt op het functioneren van een bedrijf of instelling. Dit orgaan wordt in de verschillende

sectoren met uiteenlopende benamingen aangeduid. In het bedrijfsleven heet dit orgaan vrijwel altijd de raad van commissarissen (rvc). Dit is ook in een deel van de non-profitsector gebruikelijk, maar daarnaast worden daar ook andere termen gehanteerd zoals het bestuur, de raad van toezicht of de raad van advies. Het lidmaatschap van de raad van bestuur verschilt van dat van een raad van commissarissen, omdat men in het eerste geval in dienst is van het bedrijf of de instelling en het in het tweede geval om een nevenfunctie gaat.

Ten slotte gaan we in paragraaf 7.3 en 7.4 in op de vertegenwoordiging van vrouwen in de subtop, dat wil zeggen drie hiërarchische lagen (voor zover aanwezig) onder de directie. Deze lagen kennen in de verschillende sectoren diverse benamingen, zodat gekozen is voor de algemene termen eerste, tweede en derde echelon onder de raad van bestuur of directie. De subtop wordt meegenomen omdat deze het reservoir vormt voor toekomstige topfunctionarissen.

De opvallendste ontwikkeling is dat in de grootste bedrijven in de afgelopen jaren, ondanks de economische crisis, het aandeel vrouwen in de top substantieel is toegenomen (zie tabel 7.4). Vooral in de raden van bestuur steeg het aantal vrouwen. Daarbij moet wel worden vermeld dat enkele jaren geleden het aandeel vrouwen in de top (vrijwel) nihil was, zodat al gauw sprake is van een relatief grote toename. Terwijl in de 25 grootste bedrijven in 2007 geen enkele vrouw lid was van de rvb, bestaat nu 5,6% daarvan uit vrouwen. In de top 100 verdubbelde het aandeel vrouwen in de rvb tot 5,3%. Wat bescheidener van omvang was de stijging in de rvb van de top 500. In de top 5000 was echter een (geringe) afname van vrouwen te zien. In de raden van commissarissen van grootste bedrijven nam het aandeel vrouwen in de afgelopen jaren eveneens toe, maar minder sterk als in de raden van bestuur.

Bezien we het aandeel vrouwen in alle topfuncties, dus in de raden van bestuur en raden van commissarissen tezamen, dan blijkt hun vertegenwoordiging vooral in de grootste bedrijven te zijn toegenomen.³ In de top 5000, die zowel de grote als middelgrote bedrijven bevat, daalde het aantal topvrouwen. Het hoogste aandeel topvrouwen vinden we in de top 25, namelijk bijna 11%. Iets lager is het aandeel in de 100 grootste bedrijven: 9%. Ondanks de substantiële stijging van de afgelopen jaren moet tegelijk worden vastgesteld dat vrouwen in de top van het bedrijfsleven nog steeds ver in de minderheid zijn. Het streefcijfer van 20% vrouwen in de top van de 100 grootste bedrijven in 2010 (TK 2007/2008a) is dan ook zeker niet gehaald.

Tabel 7.4

Aandeel van vrouwen in de raden van bestuur en raden van commissarissen van de grootste bedrijven, 1999-2009 (in procenten)

grootste bedrijven ^a	raden van bestuur ^b				raden van commissarissen ^c				totaal aandeel van vrouwen in top			
	1999	2005	2007	2009	1999	2005	2007	2009	1999	2005	2007	2009
top 25	0,0	1,8 (2) ^d	0,0	5,6	8,1	8,7	13,9	14,4	4,7	5,6	8,9	10,6
top 100 ^e	0,2	3,1	2,6	5,3	6,7	8,5	10,5	11,9	3,8	6,0	7,3	9,3
top 500 ^f	0,9	3,0	3,4	4,3	4,4	5,5	7,6	9,0	2,8	4,3	5,6	6,8
top 5000 ^g	2,5 ^h	3,1	3,4	3,2	3,1	4,9	6,2	6,0	2,8 ^h	3,8	4,5	4,2

a Top 25, 100 en 500 gemeten naar eigen vermogen, top 5000 gemeten naar netto-omzet of meer dan 100 medewerkers.

b Omvat raden van bestuur, directies, hoofddirecties, algemeen directeuren, enzovoort.

c Omvat raden van commissarissen, adviseurs van de raad van bestuur, raden van beheer, enzovoort.

d Het cursieve cijfer betreft een klein absoluut aantal.

e Voor 1999 tot en met 2007 zijn gegevens bekend van 97 bedrijven van de top 100 en voor 2009 van 99 bedrijven.

f Voor 1999 zijn gegevens bekend van 457 bedrijven, voor 2005 van 458 bedrijven, voor 2007 van 463 bedrijven en voor 2009 van 426.

g Voor 1999 zijn gegevens bekend van 5238 bedrijven, voor 2005 van 2809 bedrijven, voor 2007 van 2900 bedrijven en voor 2009 van 2350 bedrijven.

h Dit cijfer is een schatting.

Bron: Elite Group (2008, 2010)

Het is nog te vroeg om te kunnen zeggen of de toename van vrouwen in de top van met name de 100 grootste bedrijven is toe te schrijven aan het *Charter Talent naar de Top*. Bovendien heeft maar een klein deel van deze 100 bedrijven het charter ondertekend. Het is in elk geval bemoedigend dat ondanks de economische crisis van de afgelopen jaren het aandeel vrouwen in topfuncties is toegenomen.

Voor de toekomstige vertegenwoordiging in de raden van bestuur is van belang hoeveel vrouwen in de echelons daaronder werkzaam zijn; zij vormen veelal de kweekvijver voor de toekomstige leden van raden van bestuur. In de enquête Vrouwen in de Besluitvorming (V1B) 2010 is daarom, net als in eerdere jaren, gevraagd naar de vertegenwoordiging van vrouwen in de echelons onder de top. Voor het bedrijfsleven is daarbij een selectie gemaakt van de 250 grootste bedrijven, op basis van hun eigen vermogen. Opgemerkt moet nog worden dat de cijfers in figuur 7.2 niet direct vergelijkbaar zijn met die in tabel 7.4. De V1B-enquête is afgenomen door middel van een steekproef onder de 250 grootste bedrijven, terwijl de cijfers van Elite Group gebaseerd zijn op de jaarverslagen van vrijwel alle bedrijven. Verder hebben de cijfers betrekking op verschillende jaren.

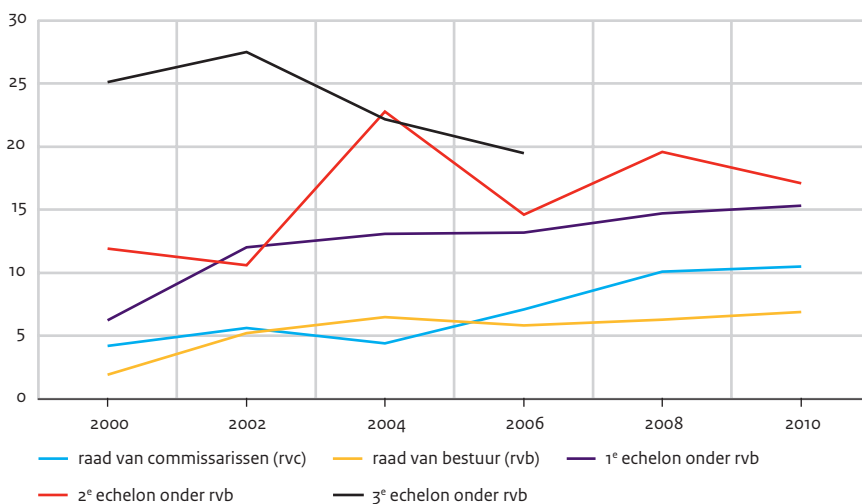
De uitkomsten op basis van de V1B-enquête laten van 2008 tot 2010 slechts een lichte stijging zien van het aandeel vrouwen in raden van bestuur en raden van commissarissen

en zijn daarmee minder spectaculair dan de ontwikkelingen in tabel 7.4. Kijken we wat langer terug (vanaf 2000), dan is er meer ontwikkeling zichtbaar in de vertegenwoordiging van vrouwen in de top.

In het eerste en tweede echelon onder de raad van bestuur zijn duidelijk meer vrouwen werkzaam dan in de raad van bestuur zelf. Ook laat de ontwikkeling vanaf 2000 duidelijker een toename van vrouwen zien, al fluctueert de ontwikkeling van vrouwen in het tweede echelon nogal. Dit biedt kansen voor de toekomst. Uiteraard kost het tijd voordat mensen kunnen doorstromen naar de top (Lückerath-Rovers 2009). Er zijn aanwijzingen dat vrouwen in het middenkader daarbij meer belemmeringen ervaren dan mannen om door te stromen naar de top. Ambities van vrouwen zouden minder goed erkend worden door leidinggevendenden (Foschi 1996) en vrouwen zouden zich niet altijd thuis voelen in de cultuur van het bedrijfsleven (RUN 2009). Eenmaal op topniveau zouden deze omstandigheden er soms ook voor kunnen zorgen dat vrouwen er vervroegd uitstromen. In 2011 zal het SCP waarschijnlijk een publicatie uitbrengen over onderzoek waarin wordt nagegaan of er sprake is van een relatief hoge uitstroom van vrouwen (ten opzichte van mannen) in de top en subtop.

Figuur 7.2

Aandeel van vrouwen in raad van commissarissen, raad van bestuur en de drie echelons daaronder in de 250 grootste bedrijven, 2000-2010 (in procenten)

Bron: SCP (VIB'00-'10)

De vertegenwoordiging van vrouwen in topfuncties loopt nogal uiteen voor de verschillende sectoren waartoe de 500 grootste bedrijven behoren. De meeste topvrouwen zijn te vinden in de sector vervoer, opslag en communicatie (13%). Ook in de zakelijke dienstverlening is het aandeel topvrouwen hoger dan gemiddeld (bijna 11%). In de bouw

en handel, horeca en reparatie vinden we relatief weinig vrouwen in de top. Vergeleken met 2007 is vooral het aandeel vrouwen in de sector vervoer, opslag en communicatie flink toegenomen. Opmerkelijk is dat ondanks de kredietcrisis ook in de financiële dienstverlening het aandeel topvrouwen steeg; dit was 4,8 % in 2007 (Merens et al. 2009).

Tabel 7.5

Aandeel van vrouwen in raden van bestuur en raden van commissarissen van de grootste 500 bedrijven per bedrijfstak, 2009 (in absolute aantallen en in procenten)

	bedrijven aantal	raden van bestuur		raden van commissarissen		totaal top	
		totaal	vrouwen	totaal	vrouwen	totaal	vrouwen
		aantal personen	(%)	aantal personen	(%)	aantal personen	(%)
industrie en delfstoffen-winning	161	501	4,2	478	6,7	979	5,4
bouwnijverheid en installatiebedrijven	35	77	1,3	119	6,7	196	4,6
handel, horeca en reparatie	94	247	2,4	227	6,6	474	4,4
vervoer, opslag en communicatie	29	86	9,3	99	16,2	185	13,0
financiële dienstverlening	63	248	4,8	337	10,1	585	7,9
zakelijke dienstverlening	40	105	6,7	111	14,4	216	10,6

Bron: Elite Group (2010)

7.4 Maatschappelijk middenveld

Non-profitsector

De non-profitsector in Nederland is zeer omvangrijk en divers. Er is voor de Emancipatiemonitor een selectie gemaakt van deelsectoren die op een of andere manier een relatie hebben met de andere onderwerpen die in deze monitor aan bod komen: onderwijs, sociaaleconomische instellingen, en zorg en welzijn.

Onderwijs

Vanwege de voorbeeldrol die het onderwijs zou kunnen vervullen bij jongeren en vanwege het grote aandeel vrouwen dat traditioneel werkzaam is deze sector, is de aandacht vanuit het emancipatiebeleid voor de vertegenwoordiging van vrouwen in onderwijsmanagementfuncties altijd groot geweest. Van 1997 tot 2006 was hiervoor de Wet evenredige vertegenwoordiging van vrouwen in leidinggevende functies van kracht. Sinds 2006 zijn er in het convenant over professionalisering en begeleiding van het onderwijspersoneel in primair en voortgezet onderwijs afspraken gemaakt om het aandeel van vrouwen in het management te vergroten (TK 2007/2008a).

Daarnaast is er aandacht voor de positie van vrouwen in het wetenschappelijk onderwijs. Het streven was dat in 2010 vrouwen 15% van de hoogleraren zouden uitmaken. Het zogenoemde Aspasia-programma is in 1999 ingesteld om het aantal vrouwelijke hoofd-docenten te vergroten, en daarmee op langere termijn het aantal vrouwelijke hoogleraren (TK 2007/2008a).

Aandeel vrouwelijke directeuren in basis- en voortgezet onderwijs gestegen; aandeel vrouwelijke hoogleraren neemt langzaam toe

In het basis- en voortgezet onderwijs gaat de opmars van vrouwen in het management gestaag voort. Van 2007 tot 2009 is vooral het aandeel vrouwen onder directeuren van basisscholen fors toegenomen. Vrouwelijke adjunct-directeuren waren er al wat meer, en ook hun aantal is verder gegroeid.

Daarentegen is in het beroepsonderwijs het aandeel vrouwen in de directie of het management van 2007 tot 2009 gedaald. Van 2005 tot 2007 vertoonde hun aandeel steeds een stijgende lijn. In het hbo bleef het aandeel vrouwen in hogere functies gelijk, terwijl daar eerder sprake was van een continue groei.

Op de universiteiten kruipt het aandeel vrouwelijke hoogleraren omhoog van 11% in 2007 naar 12% in 2009. Het lijkt niet waarschijnlijk dat het streefcijfer van 15% dat Nederland zichzelf voor 2010 heeft opgelegd, gerealiseerd wordt, tenzij er een plotselinge versnelling van de groei plaatsvindt. (De veel hogere Lissabondoelstelling van 25% vrouwelijke hoogleraren ligt al helemaal buiten bereik van Nederland.)

Tabel 7.6

Aandeel vrouwen (op basis van fte's) in managementfuncties in de verschillende onderwijssectoren, 1993-2009 (in procenten)

	1993	2001	2003	2005	2007	2009
basisonderwijs						
directeur	13	17	20	23	28	35
adjunct-directeur	49	48	43	46	47	57
voortgezet onderwijs						
directeur	6	10	12	18	21	25
adjunct-directeur	11	15	17	.	.	.
beroepsonderwijs en volwassenen- educatie						
functies in schaal 13 en hoger	14	24	24	.	.	.
directie/management	.	.	.	29	32	26
hoger beroepsonderwijs						
functies in schaal 13 en hoger	6	12	20	24	30	30
wetenschappelijk onderwijs						
besturen van universiteiten	10	5	5	9	7	7
hoogleraar	4	6	9	10	11	12

Bron: OCW (2002, 2004, 2006, 2008 en 2010); BiZa/BZK (1994); VSNU (2006, 2008 en 2010)

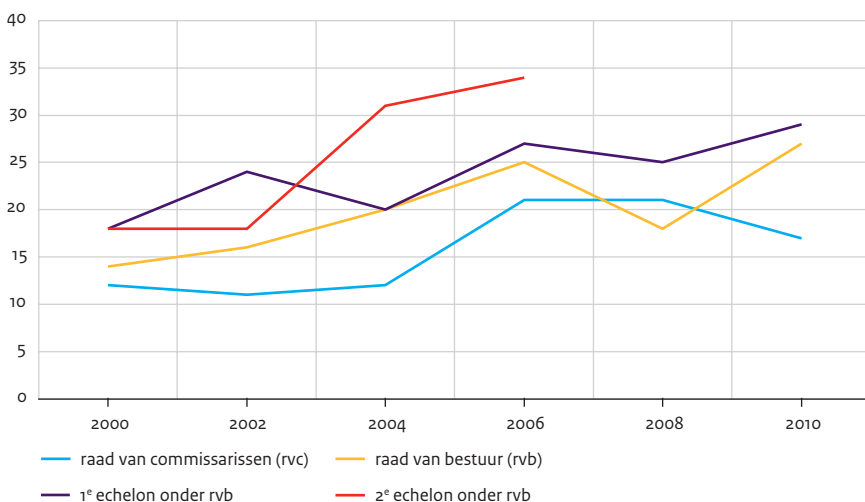
Aandeel topvrouwen in sociaaleconomische sector toegenomen

Omdat een systematische en periodieke gegevensverzameling over vrouwen in topfuncties in de sociaaleconomische non-profitsector niet voorhanden is, is net als in eerdere jaren de enquête Vrouwen in Besluitvorming (VIB) in deze sector afgenomen. In grote lijnen zijn dezelfde grote organisaties als in voorgaande jaren onderzocht. Het gaat daarbij om het u w v, de Sociale Verzekeringsbank, re-integratiebedrijven, pensioenfondsen, sociale diensten van grote gemeenten en koepels van werknemers- en werkgeversorganisaties.⁴

In de sociaaleconomische sector is ruim 25% van de leden van de raad van bestuur of directie een vrouw. Anders dan in andere sectoren is de vertegenwoordiging van vrouwen in de raad van commissarissen hier *lager* dan in de raad van bestuur, namelijk 17%. De vertegenwoordiging van vrouwen in het echelon onder de raad van bestuur is slechts iets hoger dan in de raad van bestuur zelf. Het reservoir om uit te putten voor toekomstige vrouwelijke bestuurders is dus niet erg groot. Als de doorstroom alleen vanuit de eigen organisatie plaatsvindt (maar dat is niet bekend), is voor de toekomst niet veel groei te verwachten van het aandeel vrouwen in de top. In de afgelopen tien jaar is het aandeel topvrouwen in de sociaaleconomische sector wel substantieel toegenomen.

Figuur 7.3

Aandeel van vrouwen in raad van commissarissen, raad van bestuur en twee echelons daaronder in de sociaaleconomische non-profitsector, 2000-2010 (in procenten)

Bron: SCP (VIB'00-'10)

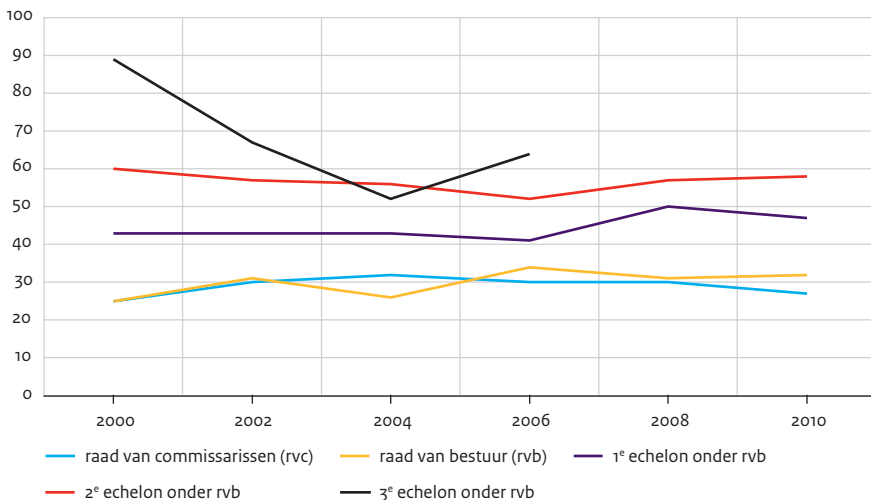
Aandeel topvrouwen in zorg en welzijn blijft steken op 30%

Ook in de sector zorg en welzijn is onder belangrijke toezicht- en koepelorganisaties en grote organisaties de VIB-enquête gehouden. Het gaat om grote ziekenhuizen, GGZ-instellingen, thuiszorginstellingen, kinderopvangorganisaties, gemeentelijke welzijnsinstellingen en bureaus jeugdzorg.

Het aandeel vrouwen in de raad van bestuur ligt al sinds 2006 op iets meer dan 30%. In de raad van commissarissen is 27% van de leden vrouwen. Ten opzichte van 2008 is sprake van een lichte daling, terwijl het percentage daarvoor jarenlang rond de 30% lag. De echelons onder de raad van bestuur kennen een veel hogere vertegenwoordiging van vrouwen: 47% en 58%. Dit wijst in dezelfde richting als het relatief hoge aandeel vrouwelijke managers in deze sector (zie tabel 7.1). In het eerste echelon is sprake van een lichte daling ten opzichte van 2008, terwijl het tweede echelon stabiel bleef. Er is dus een grote kloof tussen de vertegenwoordiging van vrouwen in de top en subtop van de sector zorg en welzijn. Dit zou mogelijk kunnen duiden op belemmeringen voor vrouwen in de doorstroom tussen het eerste echelon en de raad van bestuur.

Figuur 7.4

Aandeel van vrouwen in raad van commissarissen, raad van bestuur en de drie echelons daaronder in de sector zorg en welzijn, 2000-2010 (in procenten)

Bron: SCP (VIB'00-'10)

Maatschappelijke organisaties

Nederland kent een groot aantal maatschappelijke organisaties, die op landelijk, regionaal en lokaal niveau actief zijn. De terreinen waarop zij opereren zijn zeer uiteenlopend: sport, belangenbehartiging, politiek, ontwikkelingssamenwerking, en natuur en milieu.

Vrouwen ondervetegenwoordigd in bestuurlijk vrijwilligerswerk

Vrouwen doen vrijwel even vaak vrijwilligerswerk als mannen (zie § 5.2). Ze zijn daarbij het meest actief in de verzorging en op scholen, terreinen waarvoor ze beroepsmatig ook al veel belangstelling hebben; ze vertegenwoordigen hier respectievelijk 73% en 72% van alle vrijwilligers. Veel minder vrouwen zijn er te vinden onder de vrijwilligers in sportverenigingen en vakbonden en bedrijfsverenigingen (zoals ondernemingsraden en personeelsverenigingen), en politieke partijen en actiegroepen.

Bijna een derde deel van de vrijwilligers heeft in 2008 bestuurlijke werkzaamheden verricht, al dan niet in combinatie met uitvoerend werk. Hoewel vrouwen de helft van het totale aantal vrijwilligers uitmaken, is maar 37% van de vrijwilligers met (mede) bestuurlijk werk een vrouw. Alleen in de verzorging en op scholen bestaat het merendeel van de bestuurlijke vrijwilligers uit vrouwen, maar ook daar blijft het aandeel vrouwen achter bij wat op basis van hun aandeel in het totale aantal vrijwilligers in deze organisaties verwacht kan worden.

Een laag percentage vrouwen onder de vrijwilligers met bestuurlijk werk kennen de sportverenigingen, vakbonden en bedrijfsverenigingen en politieke partijen. Gezien de lage aandelen vrouwelijke vrijwilligers binnen deze organisaties is dat niet verwonderlijk.

Tabel 7.7

Vrijwilligerswerk en het aandeel van vrouwen in bestuurlijk vrijwilligerswerk, 2008 (in procenten)

	aandeel personen dat vrijwilligerswerk verricht	wv. aandeel vrouwen	aandeel vrijwilligers met bestuurlijk werk ^a	wv. aandeel vrouwen
totaal	42	50	28	37
jeugdwerk	4	51	38	38
school	8	72	19	61
verzorging	7	73	10	63
sportvereniging	12	34	25	25
hobbyvereniging	4	35	39	27
culturele vereniging	4	43	32	38
levens- beschouwelijk	9	57	29	44
arbeidsorganisatie	2	38	59	32
politieke partij	1	32	42	26
anders	12	49	33	35

a Eventueel in combinatie met uitvoerend werk.

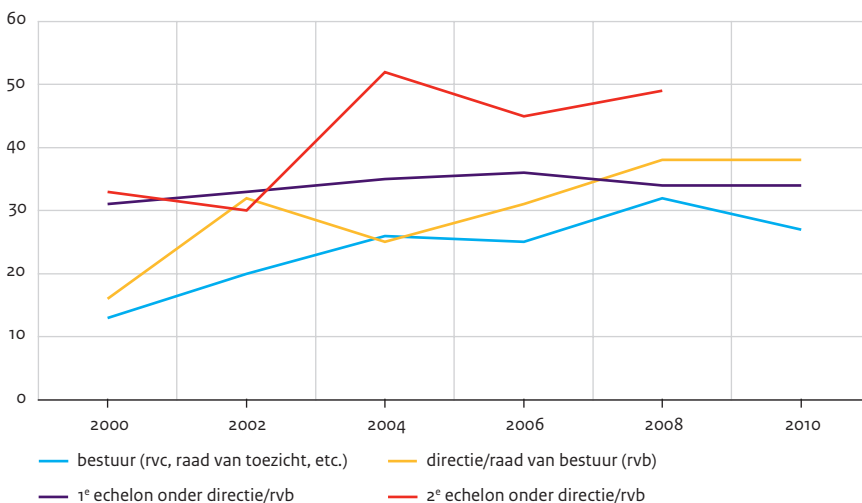
Bron: CBS (Permanent Onderzoek Leefsituatie '07)

Hoogste aandeel topvrouwen in maatschappelijke organisaties

De VIB-enquête is ook gehouden onder leden- en donateursorganisaties met minstens 100.000 leden. De vertegenwoordiging van vrouwen in de raad van bestuur of directie is in de sector maatschappelijke organisaties het hoogst, namelijk bijna 38%. In toezichthoudende organen is de vertegenwoordiging lager: 27%. Net onder de raad van bestuur werken bijna net zoveel vrouwen als in de raad van bestuur. Ten opzichte van twee jaar geleden is er weinig veranderd, alleen het aandeel in de toezichthoudende organen nam iets af. Daarentegen heeft er in de jaren daarvoor veel groei plaatsgevonden van vrouwen in de top. Wellicht is er nu een plafond bereikt.

Figuur 7.5

Aandeel van vrouwen in raad van commissarissen, raad van bestuur en twee echelons daaronder in grote maatschappelijke organisaties, 2000-2010 (in procenten)

Bron: SCP (VIB'00-'10)

7.5 Politiek en openbaar bestuur

Op Europees en landelijk niveau is de politieke participatie van vrouwen al jaren relatief hoog (vergeleken met de andere niveaus van politieke participatie). Bij de Europese verkiezingen in 2009 nam het aandeel vrouwen onder de Nederlandse leden toe van 44% naar 48%. Bij de laatste Tweede Kamerverkiezingen is het aandeel vrouwen stabiel gebleven op 41%. Daarentegen telt het nieuwe kabinet-Rutte aanzienlijk minder vrouwen dan voorgaande kabinetten, vooral onder de staatssecretarissen.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2010 is het aandeel vrouwen hetzelfde gebleven. Daar ligt het niveau van deelname van vrouwen (26%) veel lager dan op het landelijke

niveau. Wel is het aandeel vrouwelijke wethouders na de vorming van colleges iets toegenomen: van 18% naar 20%. Het aandeel vrouwelijke burgemeesters is iets gedaald. Voor het overige is er in 2009 en 2010 bijzonder weinig veranderd in de politieke participatie van vrouwen. Op provinciaal niveau kon dat ook moeilijk anders, omdat er in 2007 statenverkiezingen zijn geweest. Deze hebben wel tot een stijging van het aandeel vrouwelijke statenleden en gedeputeerden geleid. Het aantal vrouwelijke Commissarissen van de Koningin bleef van 2008 tot 2010 gelijk (twee). Wel is per 1 januari 2011 mevrouw A. Bijleveld-Schouten benoemd tot Commissaris van de Koningin in Overijssel. Bij de waterschappen is het aandeel vrouwelijke leden van het dagelijks bestuur sinds 2008 gestegen van 12% naar 17%, maar bleef het aandeel vrouwelijke voorzitters onverminderd laag (8%). Vrouwen zijn daar nog steeds ver in de minderheid.

Tabel 7.8

Aandeel van vrouwen in de politiek, 1992-2010^a (in procenten en in absolute aantallen^b)

	1992	1996	2000	2003	2006	2008	2010
leden Europees Parlement	28	31	36	44 ^c	44	44	48
leden Eerste Kamer	25	23	28	33	29	35	35
leden Tweede Kamer	29	33	34	39	39	41 ^d	41
leden Provinciale Staten	30	31	30	29	28	36	35
gemeenteraadsleden	22	22	22	24 ^e	26	26	26
leden bestuur waterschappen (excl. voorzitter)	.	5	11	.	11 ^f	12 ^g	17
ministers	19	29	27	33	33 ^h	31	25 ⁱ
staatssecretarissen	25	42	36	50	40 ^h	45	12 ^j
commissarissen van de koningin	8	8	0	8	8 (1)	17 (2)	17 (2)
gedeputeerden	25	19	26	17	17	30	30
burgemeesters	9	15	19	.	20	20	18
wethouders	17	18	18	16 ^e	18 ⁱ	18	20
voorzitters waterschappen	2	2	4	.	12 ^f (3)	8 ⁱ (2)	8 (2)

a De peildatum is steeds 31 december; voor 2006 en 2010 is dit 1 juli en voor 2008 1 juni, tenzij anders vermeld.

b Kleine absolute aantallen zijn cursief weergegeven.

c Na de verkiezingen van 10 juni 2004.

d De peildatum is 1 september.

e De peildatum is 1 april 2004.

f De peildatum is 1 januari.

g De peildatum is 28 januari.

h Tot de val van het kabinet-Balkenende II op 29 juni 2006.

i De peildatum is 1 mei.

j In het kabinet-Rutte, vanaf 14 oktober 2010

. Gegevens ontbreken.

Bron: BiZa/BZK (1993-2004); BZK (2006, 2008, 2010); www.eerstekamer.nl; www.tweedekamer.nl; door de Unie van Waterschappen en de Waterlelies aan het SCP verstrekte gegevens

In het overzicht van vrouwen in het openbaar bestuur valt vooral de flinke stijging van hun aandeel in de top van het politiekorps op: in twee jaar tijd nam dit toe van 19% naar 27%. Minder spectaculair maar ook vermeldenswaardig is de groei van vrouwen bij de rechterlijke macht; zowel onder de rechters als de officieren van justitie zijn vrouwen nu (iets) in de meerderheid.

In adviesorganen, zoals de Raad van State en de Algemene Rekenkamer, blijft het aandeel vrouwen vrij stabiel op ongeveer een derde. In de andere adviesorganen is de deelname van vrouwen echter iets gedaald.

Tabel 7.9

Het aandeel van vrouwen in het openbaar bestuur, 1992-2009^a (in procenten en in absolute aantallen^b)

	1992	2000	2002	2005	2007	2009
Raad van State	15	21	13	25 ^c	29 ^d	30 ^e
Algemene Rekenkamer	29	20	20	37 ^c	33 ^d	33 ^e
leden van externe adviesorganen ^f	13	25	25	.	36	30
voorzitter/secretaris belangrijkste zelfstandige bestuursorganen ^g	6	6	5	3 ^c (1)	11 (3) ^d	13(4) ^e
zittende magistratuur (rechters)	.	41	45	47	49	51
staande magistratuur (officieren van justitie)	.	43	45	48	51	54
top politiekorps ^h	.	6	.	11	19	27

a De peildatum is 31 december, tenzij anders vermeld.

b Kleine absolute aantallen zijn cursief weergegeven.

c De peildatum is 1 september 2006.

d De peildatum is 1 september 2008.

e De peildatum is 1 september 2010.

f In 1992 is dit exclusief de voorzitter.

g Omvat de SER, publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties (pbo's), (t/m 2000) Regionale Bureaus voor de Arbeidsvoorziening (RBA's), Kamers van Koophandel (KvK) en (in 1992) bedrijfsverenigingen. Overige zbo's zijn nu opgenomen in § 7.4 onder het kopje non-profitsector.

h Schaal 14 en hoger, vanaf 2007 leidinggevenden op landelijk niveau.

. Gegevens ontbreken.

Bron: BiZa/BZK (1993-2004); BZK (2006, 2008, 2010); Politie (2006, 2008, 2010); gegevens die aan het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) zijn verstrekt door het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), de Raad voor de Rechtspraak en het Parket-Generaal van het Openbaar Ministerie; www.rekenkamer.nl; www.raadvanstate.nl; www.ser.nl

In de ambtelijke top van de rijksoverheid hebben vrouwen een flinke sprong voorwaarts gemaakt. Van 2008 tot 2010 nam hun aandeel in functies van de Algemene Bestuursdienst (ABD) toe van 20% tot 26%. Eind 2009 was het streefcijfer (25%) dat voor 2011 was vastgesteld voor vrouwen in hogere en topfuncties bij de rijksoverheid al gehaald (ABD 2010). Vooral bij de ministeries van Verkeer en Waterstaat, Economische Zaken en Financiën nam het aandeel topvrouwen in 2009 flink toe (ABD 2010). Ook in de ambtelijke top van provincies en gemeenten is het aandeel vrouwen toegenomen. Bij de waterschappen nam het aandeel vrouwelijke secretarissen echter af.

Tabel 7.10

Aandeel van vrouwen in de ambtelijke top, 1992 -2010^a (in procenten en in absolute aantallen^b)

	1992	2000	2004	2006	2008	2010
secretarissen-generaal	8	8	8 ^c	8 (1)	8 ^d	8
directeuren-generaal	.	9	15 ^c	20	27 ^d	33
topambtenaren (schaal 18 en hoger) ^e		7	12 ^c	13	25 ^d	18
hoge ambtenaren (schaal 15-17) ^f		9	14 ^c	17	19 ^d	28
ABD-functies				17	20 ^d	26
statengriffiers (tot 2003 provinciegriffiers)	0	17	.	8 (1)	42 (5) ^g	68
gemeentesecretarissen	3	8	10	12 ^h	15 ^g	18
secretarissen waterschappen	1	4	.	0	12 ⁱ	7 ⁱ

a De peildatum is 31 december; voor 2006 is dit 1 januari en voor 2010 30 september, tenzij anders vermeld.

b Kleine absolute aantallen zijn cursief weergegeven.

c De peildatum is 15 september.

d De peildatum is 1 november.

e Secretarissen-generaal, plaatsvervangend secretarissen-generaal, directeuren-generaal, plaatsvervangend directeuren-generaal, inspecteuren-generaal en een deel van de directeuren.

f Deel van de directeuren en afdelingshoofden.

g De peildatum is 16 oktober.

h De peildatum is 1 september.

i De peildatum is 28 januari.

J De peildatum is 31 december.

. Gegevens ontbreken.

Bron: BiZa/BZK (1993-2004); ABD (2008, 2010); gegevens die aan het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) zijn verstrekt door de Algemene Bestuursdienst (ABD), het Interprovinciaal Overleg (IPO), de Vereniging van Gemeentesecretarissen en de Unie van Waterschappen; www.algemenebestuursdienst.nl; www.uvw.nl

7.6 Europese vergelijking

De vertegenwoordiging van vrouwen in besluitvormende functies loopt sterk uiteen tussen de verschillende Europese landen. Deze variatie en de rangorde van de landen verschilt bovendien per type besluitvormende functie. Zo zijn in Frankrijk, Italië, Spanje, Polen en Estland relatief veel vrouwelijke managers te vinden. In relatief nieuwe EU-landen, zoals Roemenië, Letland, en Bulgarije, en in Finland is het aandeel vrouwelijke hoogleraren relatief hoog. De politieke participatie is daarentegen traditioneel groot in de Scandinavische landen. Finland, Zweden en Noorwegen kennen de hoogste aantallen vrouwelijke parlementsleden en ministers en staatssecretarissen. In Finland bestaat zelfs meer dan de helft van het kabinet uit vrouwen. Nederland en België hebben ook relatief veel vrouwelijke parlementsleden (39%). En tot voor kort (de cijfers dateren van juni 2010) telde Nederland een relatief hoog aandeel vrouwelijke kabinetsleden. De vertegenwoordiging van vrouwen onder de managers en vooral onder hoogleraren ligt in Nederland onder het Europees gemiddelde. De Lissabondoelstelling van 25% vrouwelijke hoogleraren had Nederland om die reden al eerder niet op zichzelf van toepassing

geacht, maar vervangen door een eigen streefcijfer van 15%. Overigens halen alleen Letland en Roemenië de Europese doelstelling van 25%.

Tabel 7.11

Aandeel van vrouwen in politieke en maatschappelijke topfuncties in de Europese Unie, 2010
(in procenten)

	hoge management- functies ^a	hoogleraren ^b	parlementariërs	ministers/staats- secretarissen
België	29	11	39	23
Bulgarije	31	24	22	33
Cyprus	17	10	13	17
Denemarken	24	12	37	47
Duitsland	31	12	32	28
Estland	34	18	23	8
Finland	22	23	40	52
Frankrijk	40	19	21	34
Griekenland	28	11	17	22
Hongarije	29	19	9	0
Ierland	19	10	15	17
Italië	35	19	20	19
Letland	33	29	21	24
Litouwen	32	14	19	18
Luxemburg	33	9	20	27
Nederland	29	11	39	36
Malta	20	2	9	14
Oostenrijk	30	14	29	39
Polen	35	20	18	18
Portugal	31	21	30	18
Roemenië	27	32	10	6
Slovenië	24	17	12	36
Slowakije	30	20	16	19
Spanje	35	18	34	36
Tsjechië	27	13	21	0
Verenigd Koninkrijk	33	17	21	14
Zweden	26	18	47	48
gemiddeld in EU-27	33	19	24	24
Noorwegen	21	18	38	45

a 2009.

b 2007.

Bron: EC (2009, 2010a, 2010b)

7.7 Opvattingen

Naast de feitelijke positie van vrouwen in de top is het ook van belang hoe de bevolking over dit onderwerp denkt. Uit de enquête Emancipatie-opvattingen (EMOP) komt naar voren dat een grote minderheid van de Nederlandse bevolking vindt dat vrouwen te weinig invloed hebben op de besluitvorming. Anderzijds is er een ongeveer even grote minderheid die vindt dat de kansen van mannen en vrouwen gelijk zijn. Meer overeenstemming is er over het begrip voor en de noodzaak van vergroting van het aandeel vrouwen in de top. Ook een aanzienlijke minderheid (vrouwen weer wat meer mannen) zou het toejuichen als er een vrouwelijke premier in Nederland zou komen. Net als in andere jaren staat een grote groep (ongeveer de helft van de vrouwen en mannen) hier neutraal tegenover. In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen viel in dat verband op dat vrouwen als Neelie Kroes en Femke Halsema – naast mannelijke partijleiders – als kandidaat voor het premierschap werden genoemd.

Verdergaande maatregelen, zoals voorrang voor vrouwen bij deelname aan managementtrainingen of het verkrijgen van een topbaan, kunnen maar op weinig instemming rekenen. Alleen voorrang bij managementtrainingen wordt nog door een derde van vrouwelijke respondenten ondersteund.

Tabel 7.12

Opvattingen over vrouwen in de besluitvorming, personen van 16 jaar en ouder, 2010
(in procenten (helemaal) mee eens)

	vrouwen	mannen
vrouwen hebben in het algemeen te weinig invloed op besluitvorming over belangrijke kwesties	41	31
tegenwoordig hebben vrouwen evenveel kansen als mannen om een topfunctie te bereiken	38	47
het is goed te begrijpen dat vrouwenorganisaties zich inspannen om het aandeel van vrouwen in topfuncties te vergroten	67	64
het zou goed zijn als de volgende minister-president een vrouw is	44	34
het aandeel van vrouwen in topfuncties zal in de komende vijf jaar minstens moeten verdubbelen	59	36
om achterstand van vrouwen in besluitvormende posities in te halen, zouden bedrijven vrouwen voorrang moeten geven bij het deelnemen aan managementtrainingen	34	20
ook als er maar weinig vrouwen in de top van een organisatie zitten, en er komt daar een baan vrij, dan moeten vrouwelijke sollicitanten voorrang krijgen	17	11

Bron: SCP (EMOP'10)

7.8 Slotbeschouwing

Aantal topvrouwen in het bedrijfsleven weer toegenomen; sterke groei van topvrouwen bij de rijksoverheid

Het aandeel vrouwen onder managers en leidinggevendenden gaat gestaag omhoog en bedraagt nu respectievelijk 28% en 27%. Hun aandeel is nog niet zo groot als in alle hogere en wetenschappelijke beroepen. In de 'echte' topfuncties was er in de afgelopen jaren niet overal sprake van een continue groei van het aandeel van vrouwen. Na een periode van stagnatie nam van 2007 tot 2009 het aandeel topvrouwen in het bedrijfsleven wel weer toe. Toch zijn zij daar nog sterk in de minderheid (9%) en wordt het streefcijfer voor de 100 grootste bedrijven (20% vrouwen in topfuncties) bij lange na niet gehaald. De grootste vooruitgang in de vertegenwoordiging van vrouwen in de top van arbeidsorganisaties werd van 2007 tot 2009 geboekt bij de rijksoverheid en het politiekorps. De rijksoverheid realiseert daarmee nu al het streefcijfer van 25% dat voor 2011 was geformuleerd.

In het onderwijs nam alleen het aandeel vrouwen substantieel toe in directies van basisonderwijs en voortgezet onderwijs. Het aandeel vrouwelijke hoogleraren stijgt maar langzaam, van 11% naar 12% (in 2009). Het is onmogelijk dat het streefcijfer van 15% in 2010 is gerealiseerd.

In de rest van de non-profitsector bleef het aandeel topvrouwen min of meer stabiel. Vooral bij de maatschappelijke organisaties en in de sector zorg en welzijn was en is het aandeel vrouwen in de top al relatief hoog, namelijk (bijna) 30%.

Politieke participatie van vrouwen neemt nauwelijks toe

Behalve in het Europees parlement is de vertegenwoordiging van vrouwen in diverse politieke niveaus van 2008 tot 2010 niet toegenomen. Ook daar waar in 2010 verkiezingen werden gehouden, namelijk de Tweede Kamer en de gemeenteraden, bleef het aandeel vrouwen op hetzelfde niveau. Het kabinet-Rutte telt zelfs beduidend minder vrouwen dan de voorgaande kabinetten.

Meer vrouwelijke dan mannelijke rechters

Bij de rechterlijke macht is het aandeel van vrouwen verder toegenomen. Inmiddels is (iets) meer dan de helft van de rechters en officieren van justitie vrouw. Elders in het openbaar bestuur werken minder vrouwen. Bij adviesorganen schommelt het aandeel vrouwen al geruime tijd rond de 30%. Besturen van waterschappen en publiekrechtelijke bestuursorganen tellen nog steeds weinig vrouwen (minder dan 20%).

Glazen plafond is moeilijk vast te stellen

Het glazen plafond wordt vaak als metafoor gebruikt voor het geheel van belemmeringen voor vrouwen om door te stromen naar de top. In Nederlands onderzoek is het gebruikelijk het glazen plafond te meten met behulp van de zogenoemde glazenplafondindex (GPI). Dit getal wordt berekend door het aandeel vrouwen in de managementlaag onder de top (of soms het aandeel vrouwen in de totale organisatie) te delen door het aandeel vrouwen in de top⁵ (zie voor toepassingen: Olde en

Slinkman 1999; Zandvliet 2002; Gerritsen et al. 2009). Op deze wijze kan aan de hand van de uitkomsten van dit hoofdstuk geïllustreerd worden dat het glazen plafond in het bedrijfsleven 'dikker' is dan in de non-profitsector.⁶

Hoewel de GPI een nuttig hulpmiddel is om een indicatie van het glazen plafond te krijgen, heeft het beperkingen. Het geeft niet meer dan de uitkomsten op één moment. Volgens Cotter et al. (2001), die literatuur over het glazen plafond in de vs hebben vertaald in een aantal kwantitatieve criteria, moet er aan meer voorwaarden zijn voldaan om van een glazen plafond te spreken. Er moet sprake zijn van kleinere kansen voor vrouwen dan voor mannen op doorstroom en deze kansen moeten op elk hoger niveau in de organisatie kleiner worden. Ook moet er gecorrigeerd worden voor verschillen in relevante kenmerken, zoals opleiding, ervaring en deeltijdwerk.

Aan de hand van hun eigen criteria hebben Cotter e.a. (2001) voor de vs aangetoond dat er sprake is van een glazen plafond voor de doorstroming van vrouwen naar de hoogste 25% van de inkomens. Deze criteria kunnen alleen goed onderzocht worden met behulp van longitudinaal onderzoek, waarbij vrouwen en mannen langdurig worden gevolgd in hun loopbanen. Veel onderzoek in Nederland is niet longitudinaal van opzet en dat verklaart tevens dat dit type onderzoek (nog) niet is gedaan.

Charter of quota?

Het is nog te vroeg om vast te stellen of het *Charter Talent naar de Top* daadwerkelijk effect zal hebben op het aandeel vrouwen in topfuncties in arbeidsorganisaties. Slechts een klein deel van de grote bedrijven en arbeidsorganisaties in Nederland heeft dit charter ondertekend en een groot deel daarvan heeft dit nog maar kort geleden gedaan. De charterondertekenaars kunnen zelf hun doelen stellen, maar worden wel geacht zich in te spannen om deze doelstellingen te behalen. Het is mogelijk dat er van het charter een olievlekwerking uitgaat, dat wil zeggen dat ook de bedrijven die het charter niet hebben ondertekend zich meer bewust worden van het belang van diversiteitsbeleid en daar ook door de buitenwereld meer op (kunnen) worden aangesproken.

Hoewel er inmiddels een toenemend aantal vrouwen voorstander is van een quotum voor het aandeel topvrouwen is het de vraag of dat zal werken voor Nederland. In tegenstelling tot Noorwegen, waar zoiets vooral in de politiek gebruikelijk is, kent ons land geen traditie van quota. Ook is bij politieke partijen en andere belangrijke maatschappelijke organisaties het draagvlak voor quota gering (Verbeek 2010).

Noten

- 1 Vanaf 2006 hanteert het CBS een andere methode om de loonstatistiek te bepalen. Dit heeft tot gevolg dat eerdere publicaties over lonen niet direct vergelijkbaar zijn met die van voor 2006. Zie hiervoor ook noot 1 in paragraaf 6.3.
- 2 De hier gepresenteerde percentages vrouwen per bedrijfstak zijn gebaseerd op de Statistiek werkgelegenheid en lonen (SWL) en kunnen enigszins afwijken van de percentages in de tabellen gebaseerd op de Enquête beroepsbevolking. Een belangrijk verschil is bijvoorbeeld dat de SWL uitgaat van werknemers en niet van de werkzame beroepsbevolking zoals de EBB.

- 3 Uit de *Female Board Index 2009* blijkt eveneens een groei van het aandeel topvrouwen bij de beurs-genoteerde bedrijven in Nederland. Hun aandeel is toegenomen van 5,7% in 2008 naar 7,0% in 2009 (Lückerath-Rovers 2009). Het gaat hier om 107 bedrijven, die deels overlappen met de 100 grootste bedrijven in tabel 7.4.
- 4 De respons was dit jaar, net als in 2008, beduidend lager dan de jaren daarvoor. Het is niet duidelijk hoe dit komt.
- 5 De waarde van de GPI loopt van 0 tot oneindig. Een waarde van 1 duidt op afwezigheid van het glazen plafond. Hoe hoger de waarde boven 1, des te 'dikker' is het glazen plafond.
- 6 De GPI voor de 250 grootste bedrijven zou dan 2,2 bedragen, voor de grootste organisaties in de sociaaleconomische non-profitsector 1,1, voor die in de sector zorg en welzijn 1,5 en voor grote maatschappelijke organisaties 0,9.

Literatuur

- ABD (2008). *Jaarverslag 2007*. Den Haag: Algemene Bestuursdienst.
- ABD (2010). *Jaarverslag 2009*. Den Haag: Algemene Bestuursdienst.
- BiZa/BZK (1993-2004). *Vrouwen in politiek en openbaar bestuur* (voortgangsrapportages). Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- BZK (2006). *Staat van het bestuur 2006*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- BZK (2007). *Bijdrage BZK Emancipatiebeleid 2008-2011*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- BZK (2008). *Staat van het bestuur 2008*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- BZK (2010). *Staat van het bestuur 2010*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Cotter, D.A., J.M. Hermsen, S. Ovadia en R. Vanneman (2001). The Glass Ceiling Effect. In: *Social Forces*, jg. 80, nr.2, p. 655-682.
- EC (2009). *She figures. Statistics and Indicators on Gender Equality in Science*. Brussels: European Commission, Directorate-General for Research.
- EC (2010a). *Background data – leaders of business*. Brussel: European Commission, Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Geraadpleegd september 2010 via <http://ec.europa.eu/social/main.jsp>.
- EC (2010b). *Data base on women and men in decision-making*. Brussel: European Commission, Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Geraadpleegd september 2010 via <http://ec.europa.eu/social/main.jsp>.
- Elite Group (2008). *Onderzoek vrouwen in topfuncties bedrijfsleven*. Uden: Elite Group
- Elite Group (2010). *Onderzoek vrouwen in topfuncties bedrijfsleven*. Uden: Elite Group.
- Foschi (1996). Double Standards in the Evaluation of Men and Women. In: *Social Psychology Quarterly*, jg. 59, nr. 3, p. 237-254.
- Gerritsen, M., Th. Verdonk en A. Visser (2009). *Monitor Vrouwelijke Hoogleraren 2009*. Den Haag: Stichting de Beauvoir/vsn u/Landelijk Netwerk Vrouwelijke Hoogleraren/ SoFoKleS.
- Lückerath-Rovers, M. (2009). *The Dutch 'Female Board Index' 2009. Female executive and non-executive directors on corporate boards of Dutch listed companies*. Rotterdam: Erasmus Universiteit/Erasmus Institute Monitoring & Compliance.

- Merens, A., B. Hermans en I. Beckers (2009). Politieke en maatschappelijke besluitvorming. In: Merens, A. en B. Hermans (red.), *Emancipatiemonitor 2008*, p. 193-219. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- ocw (2005). *Onderzoekstalent op waarde geschat*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Olde, C. en E. Slinkman (1999). *Het glazen plafond. Een inventarisatie van cijfers, literatuur en onderzoek met betrekking tot de doorstroom van vrouwen naar de top*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Politie (2006). Jaarverslag Nederlandse Politie 2009.
- Politie (2008). Jaarverslag Nederlandse Politie 2009.
- Politie (2010). Jaarverslag Nederlandse Politie 2009.
- RUN (2009). *Diversify ING!* Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.
- TK (2007/2008a). *Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30420, nr. 50.
- TK (2007/2008b). *Emancipatiebeleid*. Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30420, nr. 124.
- TK (2009/2010). *Wijziging van boek 2 van het Burgerlijk Wetboek in verband met de aanpassing van regels over bestuur en toezicht in naamloze en besloten vennootschappen*. Gewijzigd amendement van het lid Kalma c.s. ter vervanging van dat gedrukt onder nr. 8. Tweede Kamer, vergaderjaar 2009/2010, 31763, nr. 14.
- Verbeek, D. (2010). *The Gender Quota System. A literature study: the comparison between Norway and the Netherlands* (master thesis). Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Woman Capital (2009). *Het Quota-manifest*. Geraadpleegd september 2010 via <http://www.womancapital.nl/manifest>.
- Zandvliet, K. (2002). *Vrouwen in hogere functies. Ontwikkeling benchmark*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

8 Geweld tegen vrouwen en meisjes

Lonneke van Noije (SCP), Frits Huls (CBS) en Harry Huys (CBS)

8.1 Hardhandige bevestiging van sociale ongelijkheid

Onder de opeenvolgende kabinetten-Balkenende (2002-2010) is de bestrijding van geweldscriminaliteit uitgeroepen tot een van de speerpunten van het veiligheidsbeleid. De aandacht ging vooral uit naar zichtbare vormen van geweld in de publieke ruimte, die de onveiligheidsgevoelens van burgers zouden aanwakkeren. Daarnaast werd in 2002 ook de interdepartementale nota *Privé geweld – publieke zaak* uitgebracht onder coördinatie van het ministerie van Justitie, waarin aandacht gevraagd werd voor minder zichtbare vormen van geweld in de privésfeer (Justitie 2002). Daarin werden bijvoorbeeld de mogelijkheden verkend om niet het slachtoffer, maar de dader uit huis te plaatsen. Deze verhoogde aandacht voor publiek en privégeweld maakt deel uit van het algemene veiligheidsbeleid.

Al sinds het begin van de jaren tachtig van de twintigste eeuw is het terugdringen van geweld tegen vrouwen en meisjes ook een van de hoofddoelen van het emancipatiebeleid. Vanaf 2002 kreeg deze aandacht voor geweld in het emancipatiebeleid, net zoals in het algemene veiligheidsbeleid, een nieuwe impuls. Doorgaans wordt bij emancipatie van vrouwen al gauw gedacht aan gelijke kansen voor man en vrouw op de arbeidsmarkt en een eerlijke verdeling van arbeid en zorg. Daarop was ook het emancipatiebeleid lange tijd hoofdzakelijk gericht. In 2002 kwam het ministerie van SZW, tot 2007 verantwoordelijk voor het emancipatiebeleid, met de beleidsreactie *Een veilig land waar vrouwen willen wonen* (SZW 2002), waarin het beleid gericht op het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen en meisjes in kaart werd gebracht. Seksespecifiek geweld wordt hierin in verband gebracht met de nog steeds aanwezige economische, maatschappelijke en culturele machtsverschillen tussen de seksen. Hiermee krijgt geweld als seksespecifiek probleem weer een prominente plek in het emancipatiebeleid.

In de actuele Emancipatienota *Meer kansen voor vrouwen* (TK 2007/2008) heeft seksespecifiek geweld een centrale plek als een van de vier hoofdthema's. De reden hiervoor is volgens het kabinet dat geweld tegen vrouwen samenhangt met 'opvattingen en vooroordelen over de taken en de kwaliteiten van mannen en vrouwen en mannelijkheid en vrouwelijkheid zelf. Ook hangt het samen met opvattingen over de seksualiteit en reproductieve rechten van vrouwen en mannen. Het feit dat vrouwen vaak sociaaleconomisch afhankelijk zijn van mannen, is één van de oorzaken van de ongelijke machtsverhoudingen' (OCW 2007: 47). Het beleid richt zich specifiek op huiselijk geweld, mensenhandel, eengerelateerd geweld en genitale verminking.

Hoewel in veruit de meeste gevallen vrouwen slachtoffer zijn van deze vormen van geweld, moet niet vergeten worden dat ook mannen erdoor getroffen worden. Mannen zijn als slachtoffer minder zichtbaar, natuurlijk vanwege de lagere aantallen, maar ook omdat er een groter taboe op seksespecifiek geweld tegen mannen rust. De afgelopen

jaren is het aantal misdrijven gepleegd door vrouwen vergeleken met mannen sterk gegroeid (Van Noije en Wittebrood 2009). Het gaat hier met name om een groei van het aantal vermogensmisdrijven (bv. diefstal), maar vrouwen – hoofdzakelijk meisjes – komen ook in toenemende mate met de politie in aanraking vanwege gewelddadigheden (CBS 2010). Hierdoor zal de aandacht voor mannelijke slachtoffers van geweld in de toekomst alleen maar belangrijker worden.

Een groot deel van het geweld tegen vrouwen en meisjes vindt plaats in het privé-domein en onttrekt zich daarmee aan het publieke zicht. Omdat de dader regelmatig een bekende van het slachtoffer is – de partner of een familielid – ligt het voor het slachtoffer gevoelig om ermee naar buiten te treden. Onderrapportage is dus een groot probleem. Hierdoor is niet elke vorm van geweld even gemakkelijk in kaart te brengen. Daarnaast doet zich het probleem voor, zoals bij iedere vorm van criminaliteit, dat een waargenomen stijging of daling van geweld niet noodzakelijk hoeft te wijzen op een daadwerkelijke verandering in de mate waarin geweld voorkomt. Toegenomen beleidsaandacht voor geweld kan leiden tot actievere opsporing, waardoor het aantal bekende voorvallen toeneemt. Ook worden mensen wellicht eerder over de streep getrokken om aangifte te doen wanneer de overheid het idee geeft achter hen te staan. Ook veranderingen in enquête- of registratiemethoden, bijvoorbeeld of mensen al dan niet in het bijzijn van huisgenoten worden ondervraagd, kunnen grote invloed hebben op het aantal incidenten dat boven water komt.

Naast de algemenere vormen van geweld, bestaande uit mishandeling, bedreiging en seksueel geweld – met specifieke aandacht voor huiselijk geweld – gaan we in dit hoofdstuk in op enkele specifieke aandachtsgebieden van de emancipatienota: mensenhandel, eergerelateerd geweld en genitale verminking. Voor de algemene vormen van geweld kunnen we gebruikmaken van enerzijds politieregistraties en anderzijds de landelijke slachtofferenquête Integrale Veiligheidsmonitor (IVM). Ook bekijken we de afhandeling van dergelijke misdrijven door het Openbaar Ministerie (OM), door de rechter en door Slachtofferhulp Nederland. Voor de specifiekere thema's zijn geen data voorhanden die op dezelfde schaal en met dezelfde frequentie verzameld worden. Wel verschijnen er zo nu en dan kleinere en incidentele studies op deze deelgebieden, waardoor de inzichten uit de voorgaande edities van de emancipatiemonitor geactualiseerd kunnen worden. We sluiten het hoofdstuk af met een schets van opvattingen onder burgers over seksuele omgangsvormen en geweld tegen vrouwen. De vraag of mannen tot seksespecifiek geweld overgaan en of vrouwen geneigd zijn daartegen in opstand te komen, wordt immers in grote mate bepaald door de heersende opvattingen over geweld en seksualiteit in de samenleving.

8.2 Door vrouwen en mannen ervaren geweld

Mannen vaker slachtoffer van mishandeling en bedreiging, vrouwen van seksueel geweld

Met behulp van de Integrale Veiligheidsmonitor (IVM) onderzoekt het CBS bij personen van 15 jaar of ouder hun ervaringen met geweldsdelicten in de afgelopen twaalf maanden.

Gewelddelicten volgens de Integrale Veiligheidsmonitor

De Integrale Veiligheidsmonitor (ivm) is een jaarlijks steekproefonderzoek onder de bevolking van 15 jaar en ouder en vormt de voortzetting van de Veiligheidsmonitor Rijk (vMR 2005-2008). De ivm is voor het eerst uitgevoerd in de periode medio september- december 2008.

Door verschillen in vraagstelling, onderzoeksopzet en/of context zijn de ivm-gegevens niet vergelijkbaar met gegevens uit andere bronnen, zoals de vMR en eerdere veiligheids- en/of slachtofferenquêtes. Daarom worden in paragraaf 8.2 vrijwel uitsluitend gegevens gepresenteerd op basis van de meest recente editie van de ivm.

Gewelddelicten worden in de ivm onderscheiden in seksuele delicten, mishandeling en bedreiging. De letterlijke vragen daarover luiden:

Seksuele delicten

Mensen raken soms iemand aan of pakken iemand vast met seksuele bedoelingen op een kwetsende manier. Dat kan overal plaatsvinden: bij iemand thuis, op het werk, op straat, enzovoort. Is u dat in de afgelopen 5 jaar wel eens overkomen?

Mishandeling

Heeft iemand u in de afgelopen 5 jaar wel eens aangevallen of mishandeld door u te slaan of te schoppen, of door een pistool, een mes, een stuk hout, een schaar of iets anders tegen u te gebruiken?

Bedreiging

Heeft iemand u in de afgelopen 5 jaar wel eens bedreigd met slaan, schoppen, een pistool, een mes of iets dergelijks, zonder dat u werd aangevallen of mishandeld?

Aan respondenten die 'ja' antwoorden wordt per delicttype verder gevraagd in welk jaar en welke maand dat voor de laatste keer (en eventueel de voorlaatste keer) gebeurde, en hoe vaak dit in totaal in de afgelopen twaalf maanden is gebeurd. Hieruit kan worden afgeleid hoeveel voorvallen (met een maximum van drie) iemand binnen een periode van twaalf maanden voorafgaand aan het interview heeft meegemaakt. Iemand wordt als slachtoffer gerekend wanneer het meest recente voorval binnen die twaalf maanden valt.

Ook is (bij het meest recente voorval per delicttype) gevraagd naar de plaats van het voorval, naar de relatie met de dader, en (bij het meest recente voorval van alle delicten samen) naar melding en aangifte bij de politie.

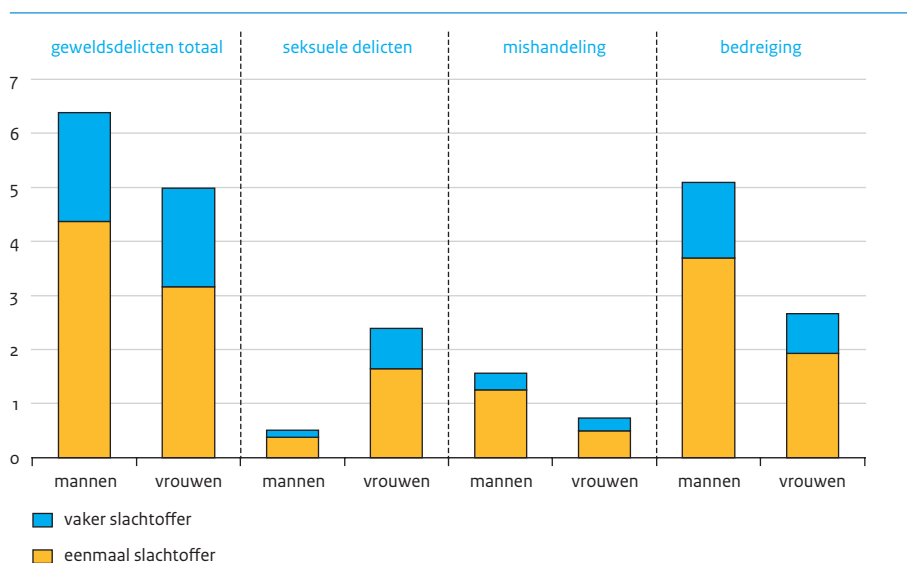
Bij seksuele delicten is niet gevraagd naar de aard van het delict. Uit eerdere enquêtes blijkt dat het voornamelijk om vervelend of kwetsend (seksueel) gedrag gaat. Volgens de Veiligheidsmonitor Rijk (vMR) was dit gemiddeld over de jaren 2005-2008 het geval bij 81% van alle vormen van seksueel geweld; in 12% van de gevallen betrof het een poging tot verkrachting of aanranding en in 7% een verkrachting of aanranding.

Vrouwen zijn minder vaak slachtoffer van gewelddelicten dan mannen. In 2009 gaf 5% van de vrouwen van 15 jaar of ouder aan in de voorafgaande twaalf maanden slachtoffer te zijn geworden van ten minste één gewelddelict, tegenover ruim 6% van de mannen. Bij beide seksen gaat het in het merendeel van de gevallen om bedreiging, al komt dat bij mannen wel bijna twee keer zo vaak voor als bij vrouwen. Mannen zijn ook aanzienlijk vaker slachtoffer van mishandeling. Daar staat tegenover dat seksueel geweld

vrijwel uitsluitend bij vrouwen voorkomt. In 2009 meldde ruim 2% van de vrouwen hiermee te maken te hebben gehad. Als vrouwen slachtoffer zijn, zijn zij vaker dan mannen herhaald slachtoffer, vooral bij mishandeling. Rond 30% van de vrouwelijke slachtoffers van mishandeling is dat vaker dan één keer, tegen 20% van de mannelijke slachtoffers.

Figuur 8.1

Slachtoffers van geweldsdelicten in de afgelopen twaalf maanden, naar type delict, personen van 15 jaar en ouder, 2009 (in procenten)

Bron: CBS (Integrale Veiligheidsmonitor 2009)

Onder niet-westerse migranten meer slachtoffers van geweldsdelicten

Mensen van niet-westerse herkomst, vooral vrouwen, zijn iets vaker slachtoffer van een geweldsdelict dan autochtone Nederlanders. In 2009 betrof het gemiddeld 6% van de vrouwen en 7% van de mannen van niet-westerse herkomst; bij de autochtone Nederlanders was dat respectievelijk 5% en ruim 6%. De verschillen in slachtofferschap tussen mannen en vrouwen geven ook bij de onderscheiden typen delicten eenzelfde beeld: mannen – zowel autochtonen als niet-westerse migranten – zijn vaker slachtoffer van mishandeling en bedreiging, vrouwen van een seksueel delict.

Mensen van niet-westerse herkomst zijn echter gemiddeld jonger dan autochtone Nederlanders en andere personen van westerse herkomst. Ook wonen ze relatief vaak in een (zeer) sterk stedelijke omgeving. Zowel leeftijd als de mate van stedelijkheid van de woonomgeving hangt sterk samen met het risico om slachtoffer van een delict te worden. Wanneer voor deze factoren gecorrigeerd wordt, komt een heel ander beeld naar voren. Dan blijkt (uit eerder onderzoek) dat inwoners van niet-westerse herkomst

juist minder kans maken om slachtoffer te worden van een geweldsdelict (CBS 2007). Dat geldt zowel voor mannen als voor vrouwen en voor alle geweldsdelicten.

Tabel 8.1

Slachtoffers van geweldsdelicten in de afgelopen twaalf maanden, naar type delict en herkomst-groepering, personen van 15 jaar en ouder, 2009 (in procenten)

	totaal gewelds- delicten	seksuele delicten	mishandeling	bedreiging
autochtonen				
vrouwen	4,9	2,3	0,7	2,7
mannen	6,3	0,5	1,5	5,0
niet-westerse migranten				
vrouwen	5,8	3,1	1,3	2,6
mannen	6,9	0,9	1,8	5,4

Bron: CBS (Integrale Veiligheidsmonitor 2009)

Bij vrouwen is de dader vaker een bekende

In de IVM wordt bij slachtoffers ook geïnformeerd of (een van) de dader(s) een bekende is en wat de relatie met de dader is. Er is niet gevraagd of dit een man of een vrouw is. Bij vrouwen blijkt de dader bij 64% van de mishandelingen en bij 53% van de bedreigingen een bekende te zijn (zie tabel 8.2); bij mannen gaat het in het merendeel van de mishandelingen en bedreigingen juist om een onbekende dader. Bij seksuele delicten is de dader zowel bij vrouwen als bij mannen in meer dan de helft van de gevallen niet bekend (resp. 56% en 62%).

(Ex-)partner of familielid is bij een derde van de mishandelde vrouwen de dader

Mishandeling en bedreiging vinden bij vrouwen vaker plaats in de privésfeer dan bij mannen. Bij 31% van de mishandelingen van vrouwen is de dader de partner, (vooral) de ex-partner of een familielid. Dat geldt in veel mindere mate voor bedreiging: hierbij is dat 12%. Een buurtgenoot wordt bij bedreiging relatief het meest als bekende dader genoemd (18%). Bij mishandelde en bedreigde mannen is naar verhouding een andere bekende vaak de dader, ook hier vaak een buurtgenoot.

Bij seksuele delicten zijn de verschillen tussen vrouwen en mannen in de relatie met de dader veel minder groot. Bij beide seksen is de dader vaak iemand van het werk (16%). Ook gaat het vaak om een andere bekende dader (vrouwen 19%, mannen 16%). (Ex-)partners of familieleden worden bij seksuele delicten juist relatief weinig als dader genoemd. Bij vrouwen gaat het dan opnieuw vooral om een ex-partner, bij mannen om een familielid.

Tabel 8.2

Slachtoffers van geweldsdelicten, naar type delict en relatie met de dader^a, personen van 15 jaar en ouder, 2009 (in procenten)

	totaal gewelds- delicten	seksuele delicten	mishandeling	bedreiging
vrouwen				
dader bekend	50,7	43,6	64,4	53,1
partner	1,9	0,8	6,1	1,8
ex-partner	6,3	2,0	17,9	6,8
familielid	2,8	0,6	7,1	3,5
buurtgenoot	12,6	6,7	12,2	17,7
iemand van het werk	11,3	16,0	6,4	8,5
andere bekende	17,3	19,2	15,6	16,1
dader onbekend	49,3	56,4	35,6	46,9
mannen				
dader bekend	36,6	37,7	34,2	37,2
partner	0,3	0,7	0,4	0,3
ex-partner	0,4	0,4	0,7	0,3
familielid	1,1	0,8	1,1	1,1
buurtgenoot	13,0	8,7	10,3	14,3
iemand van het werk	5,3	15,9	3,3	4,8
andere bekende	18,1	15,8	21,0	17,4
dader onbekend	63,4	62,3	65,8	62,8

a Wanneer een persoon meerdere voorvallen per delicttype heeft ondervonden, is dit alleen bekend van het meest recente voorval.

Bron: CBS (Integrale Veiligheidsmonitor 2009)

Vrouwen vaak thuis slachtoffer van mishandeling

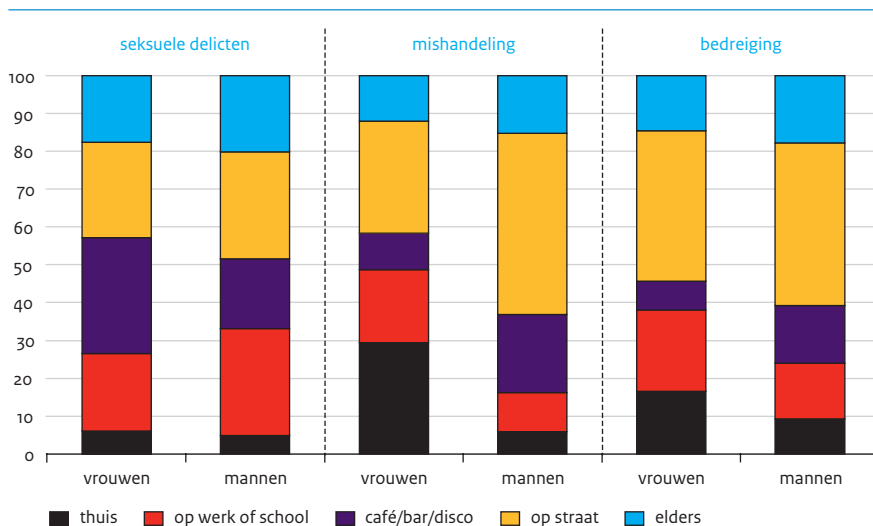
Mishandelingen vinden het vaakst op straat plaats. Dat geldt voor mannen meer dan voor vrouwen (48% tegenover 30%). Ook bedreigingen gebeuren het meest op straat, maar hierbij is er een minder groot verschil tussen mannen en vrouwen.

Vrouwen worden naar verhouding ook vaak thuis mishandeld. In 2009 gebeurde dat bij 29% van de slachtoffers. Gezien het feit dat de dader in bijna 30% van de gevallen de (ex-) partner of een familielid is, is dat ook niet zo vreemd. Ook het werk of de school scoort relatief hoog als pleegplek (19%). Bedreigingen van vrouwen gebeuren eveneens vrij vaak op het werk of school (22%) of in hun eigen huis (16%). Bij mannen vormen behalve de straat ook cafés, disco of andere horecagelegenheden belangrijke pleegplekken voor mishandelingen (21%) en bedreigingen (15%).

Van seksuele delicten worden vrouwen het vaakst slachtoffer in een horecagelegenheid (31%). Daarnaast worden de straat (25%) en werk of school (20%) vaak genoemd. Bij mannen gebeurt dat vooral op straat en op werk of school (beide 28%).

Figuur 8.2

Slachtoffers van geweldsdelicten, naar type delict en locatie^a, personen van 15 jaar en ouder, 2009
(in procenten)

a Wanneer een persoon meerdere voorvallen per delicttype heeft ondervonden, is dit alleen bekend van het meest recente voorval.

Bron: CBS (Integrale Veiligheidsmonitor 2009)

Vrouwen melden mishandeling vaker dan mannen

Mishandeling wordt door vrouwen in 61% van de gevallen gemeld bij de politie; bij mannen is dit aandeel 49%. Bij bedreiging is de meldingsbereidheid veel minder hoog, vooral onder mannen. Van de vrouwen doet 35% hiervan melding, tegen 25% van de mannelijke slachtoffers.

Veel meer vrouwen dan mannen (31% tegen 9%) geven als reden om een mishandeling niet te melden dat 'het toch niet helpt'. Ook melden naar verhouding ruim twee keer zoveel vrouwen als mannen een mishandeling niet, omdat ze bang zijn voor represailles: 22% tegen 9%. Voor mishandelde mannen zijn de belangrijkste redenen om dit niet te melden dat 'het is opgelost' of dat het 'geen zaak voor de politie' is (beide 24%). Vrouwen noemen 'geen zaak voor de politie' eveneens vaak als reden om een mishandeling niet te melden (20%), maar 'het is opgelost' speelt bij hen nauwelijks een rol. Voor hen is ook veel minder dan voor mannen de reden om geen melding te doen dat de mishandeling 'niet zo belangrijk' was (4% tegen 21%). Ook bij bedreigingen zeggen vrouwen minder vaak dan mannen dat het niet zo belangrijk was (24% tegen 34%). Wel geven vrijwel evenveel bedreigde mannen als vrouwen als reden dat een melding toch niet helpt, dat het is opgelost (telkens 18% à 20%) of dat dit geen zaak voor de politie is (resp. 17% en 14%). Angst voor represailles is zowel voor vrouwen als voor mannen zelden een belangrijke reden om een bedreiging niet te melden (3% à 4%).

Tabel 8.3

Melding en aangifte bij de politie van geweldsdelicten door slachtoffers van 15 jaar en ouder, naar type delict^a, 2009 (in procenten)

	vrouwen			mannen		
	seksuele delicten	mis-handeling	bedreiging	seksuele delicten	mis-handeling	bedreiging
delict gemeld bij politie						
ja	9,7	61,3	35,9	22,4	48,9	25,3
nee	90,3	38,7	64,1	77,6	51,1	74,7
reden niet gemeld, want:						
het helpt toch niets	7,6	31,0	18,8	17,9	9,4	18,2
het was niet zo belangrijk	30,5	4,1	24,2	31,4	21,3	33,8
het is opgelost	24,6	1,0	19,7	8,9	24,0	18,4
dit is geen zaak voor politie	20,0	18,5	17,3	17,3	23,6	14,2
dan volgen misschien represailles	1,1	22,1	3,8	3,1	8,8	3,4
andere reden	16,2	23,3	16,2	21,4	12,9	12,0
zou wel anoniem melden ^b	7,6	3,6	5,9	18,8	5,0	5,5
delict aangegeven bij politie	2,6	28,3	8,0	3,4	38,5	12,4

a Wanneer een persoon meerdere voorvallen heeft ondervonden, is dit alleen bekend van het meest recente voorval.

b Aan slachtoffers die het voorval niet hebben gemeld, is gevraagd of het voorval wel bij de politie zou zijn gemeld als dit anoniem had gekund.

Bron: CBS (Integrale Veiligheidsmonitor 2009)

Vrouwen melden seksuele delicten minder snel bij de politie dan mannen

Seksuele delicten worden vooral door vrouwen veel minder bij de politie gemeld dan mishandelingen en bedreigingen: slechts 10% van de vrouwen stapt hiermee naar de politie, tegen 22% van de mannen. Bij het merendeel van deze delicten gaat het alleen om vervelend en kwetsend (seksueel) gedrag (zie kader *Geweldsdelicten volgens de Integrale Veiligheidsmonitor* hiervoor). Dat verklaart ook waarom vrouwen hierbij veel vaker dan bij mishandelingen en bedreigingen zeggen dat ze het niet gemeld hebben omdat het niet zo belangrijk was: 31%. Ook voor mannelijke slachtoffers van seksuele delicten is dit de belangrijkste reden om dit niet te melden (eveneens 31%). Tevens melden veel vrouwen het voorval niet omdat het opgelost zou zijn (25%) of omdat zij het geen zaak voor de politie vinden (20%). Bij deze redenen speelt ook een rol dat bij vrouwen de dader veel vaker een bekende is dan bij mannen.

Aan slachtoffers die het delict niet bij de politie hebben gemeld, is in de IVM 2009 gevraagd of zij dit wel zouden hebben gedaan als dit anoniem had gekund. Van alle niet-gemelde geweldsdelicten zou dit in slechts 6% van de gevallen alsnog tot een anonieme melding leiden (vgl. CBS 2010). Maar bij slachtoffers van seksuele delicten, vooral mannen (19%; vrouwen 8%), is die bereidheid duidelijk hoger.

Het melden van een delict bij de politie is niet hetzelfde als aangifte doen van dat delict. Hiervoor moet ook een schriftelijke verklaring of proces-verbaal worden ondertekend. Het aandeel geweldsdelicten waarvan aangifte is gedaan, is dan ook aanmerkelijk kleiner dan het aandeel dat gemeld is (12% tegen 27%). Ruim een derde van de mishandelingen wordt aangegeven. Mannen doen dit eerder dan vrouwen (38% resp. 28%). Bedreigingen worden veel minder vaak aangegeven: 12% van de mannelijke en 8% van de vrouwelijke slachtoffers doet dat. Slachtoffers van een seksueel delict, zowel vrouwen als mannen, doen hiervan slechts zelden aangifte (3%).

Ondervonden geweld binnen relaties

De landelijke slachtofferenquêtes gaven al een globaal beeld van de mate waarin geweld gepleegd wordt door een bekende van het slachtoffer. Er zijn in de afgelopen decennia ook enkele specifieke studies naar geweld binnen relaties verschenen, die we hier zullen bespreken. Tabel 8.4 presenteert een beknopt overzicht van de uitkomsten. Een studie van Draijer naar seksueel misbruik van meisjes door familieleden wees uit dat 15% van de vrouwen tussen 20 en 40 jaar ($n = 1054$) ooit in hun jeugd (jonger dan 16 jaar) door een of meer familieleden is misbruikt (Draijer 1988). Bij 7% van de ondervraagden ging het om ernstig seksueel misbruik. Römken liet zien dat van de ondervraagde vrouwen in de leeftijd tussen 20 en 60 jaar ($n = 1016$) 11% ooit herhaaldelijk matig tot zeer ernstig geweld van hun mannelijke partner heeft ondervonden; 9% heeft incidenteel en in het algemeen minder ernstig geweld meegemaakt; 7% is in een relatie met een man ooit slachtoffer geweest van verkrachting en/of gedwongen seks (Römken 1989).

Intomart deed onderzoek naar huiselijk geweld onder autochtone Nederlanders (18-70 jaar, $n = 1005$) (Van Dijk et al. 1997). Van de vrouwelijke respondenten zegt 46% ooit slachtoffer te zijn geweest van niet-incidenteel huiselijk geweld. Met 43% is het percentage slachtoffers ook onder mannelijke respondenten hoog. Dit valt uiteen in fysiek geweld (34% vrouw; 35% man), seksueel geweld (30% vrouw; 13% man) en/of psychisch geweld (30% vrouw; 26% man). In 2002 bestudeerde Intomart huiselijk geweld onder Nederlanders van Surinaamse, Antilliaanse en Arubaanse, Marokkaanse en Turkse afkomst tussen de 18 en 70 jaar ($n = 849$) (Van Dijk en Oppenheim 2002). In deze groepen gaf een kleiner percentage vrouwen en mannen aan ooit slachtoffer te zijn geweest van niet-incidenteel huiselijk geweld, namelijk 27% en 21% respectievelijk. Hiervan werd 22% van de vrouwen en 18% van de mannen slachtoffer van fysiek geweld, 8% van de vrouwen en 3% van de mannen van seksueel geweld en 21% van de vrouwen en 14% van de mannen van psychisch geweld.

Wittebrood en Veldheer (2005) hebben de gegevens van beide Intomart-onderzoeken opnieuw geanalyseerd. Zij rekenden in hun analyse alleen fysiek (inclusief seksueel) geweld tot huiselijk geweld, terwijl Intomart ook psychisch geweld meerekende. Zij kwamen dan ook tot lagere percentages: 16% van de vrouwen en 7% van de mannen (autochtoon en migrant) zijn ooit slachtoffer geweest van partnergeweld. Vrouwelijke slachtoffers werden daarbij vaker geconfronteerd met fysiek geweld (86%) dan mannelijke slachtoffers (62%). Uit hun analyse bleken vrouwen van niet-westerse afkomst vrijwel even vaak in aanraking te zijn geweest met partnergeweld als autochtone vrouwen. Het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van

Justitie is bezig met een grootschalig onderzoek naar de aard en omvang van huiselijk geweld. De resultaten worden begin 2011 verwacht.

Onderzoek naar andere vormen van relationeel geweld dan huiselijk geweld is schaarser. Informatie over (seksueel) geweld op de werkvloer kan verkregen worden uit de jaarlijkse Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA), waarvan de meest recente editie is afgenomen tussen medio oktober 2009 en medio januari 2010 onder 23.000 personen werkzaam in loondienst (15-64 jaar). Van de vrouwen geeft 9% aan binnen een periode van twaalf maanden ongewenste seksuele aandacht te hebben ontvangen van klanten (of patiënten, leerlingen of passagiers) (Koppes et al. 2010); van de mannen geeft 2% dit aan. Een kleine 3% van de vrouwen en 1% van de mannen geeft aan ongewenste seksuele aandacht van leidinggevers of collega's te hebben ontvangen. Bij lichamelijk geweld zijn de verschillen tussen mannen en vrouwen wat kleiner. Van de vrouwen zegt 9% geweld door klanten te hebben ondervonden, tegen 4% van de mannen. Nog geen 0,5% van de vrouwen en ruim 0,5% van de mannen heeft geweld door leidinggevers of collega's ervaren. Vrouwen blijken meer dan mannen hinder te ervaren van klanten, en mannen meer dan vrouwen van leidinggevers of collega's. Ongewenste seksuele aandacht is hierop een uitzondering: vrouwen ondervinden dan meer hinder van zowel klanten als leidinggevers en collega's. Ongewenste seksuele aandacht door cliënten is voor beide seksen toegenomen, terwijl die door collega's gelijk is gebleven (mannen) of is gedaald (vrouwen). Lichamelijk geweld door klanten is toegenomen ten opzichte van 2007, terwijl dat door leidinggevers of collega's nagenoeg gelijk is gebleven. Volgens bovengenoemde specifieke studies naar relationeel geweld komt geweld door bekenden beduidend vaker voor dan volgens algemene slachtofferenquêtes. Dit is ten dele methodologisch te verklaren. Ten eerste wordt in veel van de specifieke studies gevraagd of men ooit in het verleden slachtoffer is geweest, terwijl de cijfers uit de IVM betrekking hebben op de voorgaande twaalf maanden. Uiteraard levert de eerste vraag meer slachtoffers op dan de tweede. Daarnaast hanteert men verschillende definities van relationeel geweld. Dit wordt geïllustreerd door de studies van Intomart (Van Dijk et al. 1997; Van Dijk en Oppenhuis 2002) en Wittebrood en Veldheer (2005) naar partnergeweld. Op basis van dezelfde gegevens komen de studies – de eerste inclusief psychisch geweld en de andere exclusief psychisch geweld – tot sterk afwijkende percentages.

8.3 Door politie en justitie geregistreerd geweld

De Politiestatistiek van het CBS bevat informatie over door de politie geregistreerde gevallen van mishandeling en seksuele misdrijven. Er is geen informatie bekend over de slachtoffers. Daardoor is het niet bekend in hoeverre vrouwen dan wel mannen slachtoffer waren. De in paragraaf 8.2 gepresenteerde gegevens uit de IVM leren echter dat bij mishandeling veelal mannen en bij seksuele misdrijven veelal vrouwen het slachtoffer zijn. De informatie op basis van processen-verbaal uit de Politiestatistiek kan om meerdere redenen niet vergeleken worden met de gegevens uit de IVM. In de IVM-gegevens is namelijk ook het slachtofferschap in het buitenland meegenomen. Een melding van ervaren geweld in de enquête kan dus ook daar hebben plaatsgevonden, terwijl de aangiften bij de politie alleen betrekking hebben op geweldservaringen in Nederland.

Bovendien is er sprake van een andere definitie van wat onder een geweldsmisdrijf moet worden verstaan, maar ook onder een seksueel misdrijf (zie kader *Seksueel misdrijf* hierna). Tot slot wordt er binnen de rvm een leeftijdsgrens van 15 jaar en ouder gehanteerd, wat niet het geval is in de Politiestatistiek.

Seksueel misdrijf

Onder een seksueel misdrijf wordt in de Politiestatistiek verkrachting, aanranding, schennis der eerbaarheid en overige seksuele misdrijven verstaan. Verkrachting, aanranding en overige seksuele misdrijven vallen evenals mishandeling en bedreiging in de categorie geweldsmisdrijven. Bij overige seksuele misdrijven gaat het onder meer om het verspreiden van pornografie (o.a. via internet), seksuele handelingen met minderjarigen (o.a. incest) en met personen die in staat van bewusteloosheid of onmacht verkeren. Schennis der eerbaarheid (o.a. exhibitionisme) wordt niet beschouwd als een geweldsmisdrijf, maar valt in de categorie vernieling en verstering van de openbare orde. Toch moet ook dit misdrijf niet licht opgevat worden. Sommige slachtoffers van exhibitionisme vermijden jarenlang de plek waar het gebeurde of durven 's avonds niet meer alleen de straat op te gaan.

Forse daling geregistreerde seksuele delicten vanaf 2005

In 2009 zijn er door de politie in totaal bijna 10.000 processen-verbaal opgemaakt wegens seksuele misdrijven. Dat waren er 20% minder dan in 2005. Het betrof 1840 verkrachtingszaken, 2580 aanrandingszaken, 3420 zaken in de categorie 'overige seksuele misdrijven' en 2150 gevallen van schennis der eerbaarheid. Vooral het aantal geregistreerde verkrachtingen kromp fors, met bijna een kwart. Maar ook bij de andere hier onderscheiden seksuele misdrijven was in de afgelopen jaren sprake van een flinke afname. Dit is een opvallende ontwikkeling die we ook terugzien bij het om en Slachtofferhulp Nederland. Het is niet met zekerheid te zeggen dat het hier een zaak is van aangiftebereidheid van het slachtoffer of registratiebereidheid door de politie. Het is wel bekend dat de politie kampt met een capaciteitstekort en met de overgang naar een nieuw incidentenregistratiesysteem.

Na 2007 ook afname geregistreerde mishandelingen

Het aantal geregistreerde mishandelingen bleef tot 2007 groeien. In dat jaar werden er ruim 70.000 gevallen van fysieke mishandeling geregistreerd door de politie. Daarna deed zich een daling voor. In 2009 werden er ruim 65.000 processen-verbaal wegens mishandeling opgemaakt, 8% minder dan in 2007. Hiermee was het aantal processen-verbaal vanwege mishandeling toch nog zesenhalf maal zo hoog als dat vanwege een seksueel misdrijf.

Tabel 8.4

Door de politie geregistreerde seksuele misdrijven en mishandeling, 2005-2009 (in absolute aantallen afgerond op tientallen)

	2005	2006	2007	2008	2009
verkrachting	2.490	2.110	2.100	1.930	1.840
aanranding	3.330	2.920	2.950	2.740	2.580
overige seksuele misdrijven	4.110	3.950	3.930	3.600	3.420
schennis der eerbaarheid	2.780	2.370	2.340	2.190	2.150
mishandeling	67.350	71.570	71.910	69.360	65.030

Bron: CBS (Politiestatistiek 2005-2009)

Bijna 80% van de slachtoffers van geregistreerd huiselijk geweld zijn vrouwen

Sinds 2004 worden incidenten van huiselijk geweld apart door de politie geregistreerd om zicht te krijgen op de aard en omvang ervan. Ook kenmerken van de daders en slachtoffers worden in de analyse meegenomen. Huiselijk geweld is de omvangrijkste vorm van geweld in onze samenleving; na verkeersongevallen is het de belangrijkste doodsoorzaak in het geval van een niet-natuurlijke dood. Politie en justitie definiëren huiselijk geweld als geweld dat door iemand uit de huiselijke kring van het slachtoffer is gepleegd. Dat kunnen (ex-)partners, gezins- en familieleden en huisvrienden zijn. 'Huiselijk' verwijst dus naar de relatie tussen de dader en het slachtoffer, niet naar de locatie van het geweld. Het kan gaan om lichamelijke, seksuele maar ook psychische vormen van geweld, zoals belaging en bedreiging (Justitie 2010).

Een bekend probleem van politieregistraties steekt bij huiselijk geweld bijzonder sterk de kop op. Of een incident geregistreerd wordt, hangt namelijk sterk af van de pakkans en de aangiftebereidheid. Zeker bij huiselijk geweld is het 'dark number' groot, vanwege de afhankelijkheidsrelatie tussen het slachtoffer en de dader, vanwege gebrek aan vertrouwen in de politie, vanwege angst, schaamte of liefde. Zo bleek in 2008 in slechts 37% van alle door de politie geregistreerde gevallen ook aangifte te zijn gedaan. Dit percentage liep uiteen van 2% bij psychisch geweld tot 67% bij lichamelijke geweld (Ferwerda 2009). En dan gaat het hier nog slechts om de zaken die de politie ter ore zijn gekomen. Dit moet in het achterhoofd gehouden worden bij de cijfers die in deze paragraaf worden gepresenteerd, die overigens allen afkomstig zijn uit onderzoek van Ferwerda (2009). In 2008 werden in Nederland bijna 64.000 voorvallen van huiselijk geweld geregistreerd, ruim 1% meer dan in 2006, maar een kleine 2% minder dan in 2007. Gezien de hoge prioriteit van huiselijk geweld in het opsporingsbeleid is het verrassend dat het aantal registraties in 2008 niet verder is gestegen. Registratieproblemen in enkele politieregio's liggen hier mogelijk deels aan ten grondslag. Van alle bedreigingen in 2008 werd 19% getypeerd als huiselijk geweld, van alle mishandelingen was dat 25%. In 45% van de gevallen van huiselijk geweld ging het om fysiek geweld, in 31% om psychisch geweld en in 16% om bedreiging. Met 4% en 3% komen belaging (stalking) en seksueel geweld wat minder voor. Ten opzichte van 2007 komt vooral psychisch geweld in 2008 vaker

voor. Ten opzichte van 2006 komen mishandeling en bedreiging minder vaak voor, en psychisch geweld beduidend vaker.

Het merendeel van de slachtoffers van huiselijk geweld was in 2008 een vrouw (77%), overwegend in de leeftijd van 25 tot 45 jaar. Vrouwen waren met name oververtegenwoordigd bij stalking (80%) en seksueel geweld (85%). Mannen worden vooral getroffen door psychisch geweld (32%). Cijfers uit 2007 wijzen erop dat vrouwen met 12% juist relatief vaak verdachten van psychisch geweld zijn (Ferwerda 2008). Vrouwen waren in de meeste gevallen slachtoffer van hun mannelijke partner (34%) of ex-partner (28%). Mannen zijn met 4% en 5% aanzienlijk minder vaak slachtoffer van hun partners en ex-partners.

Zoals ook in de voorgaande jaren vielen de meeste slachtoffers in 2008 in de leeftijds-categorie van 25 tot 45 jaar; 30% is jonger en 22% is ouder; 12% van de slachtoffers is minderjarig. Het aandeel minderjarige slachtoffers is veel groter wanneer alleen naar seksueel geweld wordt gekeken (44%). Ouderen (55+) zijn vooral vaak slachtoffer van bedreiging. Opvallend is dat onder kinderen van 0 tot 12 jaar het aandeel mannelijke slachtoffers met 49% nagenoeg even groot is als het aandeel vrouwelijke slachtoffers (51%).

Vooraf veel minder verkrachtingen ingeschreven bij het OM

In 2009 zijn door het Openbaar Ministerie (OM) 2750 seksuele misdrijven ingeschreven: 670 verkrachtingszaken, 760 aanrandingszaken, 760 zaken in de categorie 'overige seksuele misdrijven' en 560 gevallen van schennis der eerbaarheid. Deze aantallen zijn beduidend lager dan die van de door de politie geregistreerde seksuele misdrijven in dat jaar. Dit is mogelijk doordat de verdachte niet is opgespoord, door seponering door de politie en doordat zaken pas na enige tijd bij de rechtbank terechtkomen.

Ook bij het totale aantal door het OM ingeschreven seksuele misdrijven was een dalende trend zichtbaar. In 2009 waren er 22% minder zaken ingeschreven dan in 2005. Evenals bij de door de politie geregistreerde seksuele misdrijven deed zich ook hier de sterkste afname voor bij het aantal ingeschreven verkrachtingen. Dit aantal daalde ten opzichte van 2005 met 33%.

Tabel 8.5

Vervolg en berechting van seksuele misdrijven en mishandeling, 2005-2009 (in absolute aantallen en afgerond op vijftallen)

	verkrachting	aanranding	overige seksuele misdrijven	schennis der eerbaarheid	mishandeling
<i>ingeschreven rechtbankstrafzaken</i>					
2005	1.005	890	955	670	27.110
2006	930	855	1.010	730	30.140
2007	850	895	1.030	665	33.405
2008	760	805	880	600	32.630
2009	670	760	760	560	29.405
<i>afdoeningen door om (excl. dagvaardingen)</i>					
2005	265	360	370	435	12.110
2006	320	350	335	425	14.235
2007	325	340	350	364	15.475
2008	345	395	415	395	16.640
2009	315	360	400	360	13.795
wv.technisch sepot	265	225	320	60	1.850
beleidssepot	10	65	35	90	4.695
transactie	0	30	10	160	5.640
<i>afdoeningen door rechtbank</i>					
2005	410	455	675	235	13.125
2006	355	490	640	245	14.690
2007	310	420	710	275	15.140
2008	255	375	660	240	16.305
2009	205	350	485	220	16.250
1) wv.vrijspraken en ontslagen rechtsvervolgning	55	65	65	20	1.735
2) schuldigverklaringen	140	275	410	200	14.450
<i>opgelegde (deels) onvoorwaardelijke gevangenisstraffen</i>					
2005	200	80	230	0	1.855
2006	175	70	200	0	1.955
2007	160	65	240	15	1.860
2008	125	70	200	10	1.885
2009	105	45	155	15	1.745

Bron: CBS (Rechtbankstrafzaken 2005-2009)

Veroordeelden van verkrachting krijgen relatief vaak een gevangenisstraf

Afdoeningen door het om en door de rechtbank in 2009 hebben deels betrekking op zaken die al in eerdere jaren zijn ingeschreven. In 2009 waren er 315 verkrachtingszaken

afgedaan door het om (exclusief dagvaarding). Het merendeel van deze zaken (265) is geseponeerd op technische gronden (zie kader *Afdoeningen* hierna). Dit komt doordat het in deze zaken vaak moeilijk is om het bewijs rond te krijgen. Ook van de aanrandingszaken en de zaken in de categorie 'overige seksuele misdrijven' die in 2009 door het om zijn afgedaan, is een groot deel geseponeerd op technische gronden. Vaker dan bij verkrachting was er echter ook sprake van een beleidssepot of een transactie. Bij schennis der eerbaarheid ging het in het merendeel van de door het om afgedane gevallen om een transactie. Dit hangt samen met de geringere ernst van dit delict.

Afdoeningen

De activiteiten die politie en justitie op het terrein van criminaliteit ontplooiën worden 'activiteiten uit de strafrechtsketen' genoemd. Dat wil zeggen dat de politie aangiften van geweldsmisdrijven registreert, verdachten aanhoudt en deze aan verhoor onderwerpt en daarna de persoon in kwestie overdraagt aan het Openbaar Ministerie (om). Het om neemt vervolgens een beslissing. De meest voorkomende zijn dagvaarding, sepot en transacties. Dagvaarding wordt dan niet als afdoening door het om geteld. Wanneer het om besluit tot dagvaarding wordt de zaak voorgelegd aan de rechter. Deze zal in een later stadium over de zaak beslissen.

Seponeren

Bij het seponeren door het om wordt onderscheid gemaakt tussen technische sepot en beleidssepot. Bij een technisch sepot wordt afgezien van vervolging van een strafbaar feit, omdat het om van mening is dat deze niet tot een veroordeling van de rechter zal leiden, bijvoorbeeld omdat er onvoldoende bewijs is of omdat de verdachte of het feit niet strafbaar zijn. Bij een beleidssepot ziet het om af van vervolging van een geconstateerd strafbaar feit op grond van het algemeen belang. Vervolging wordt dan niet wenselijk of doelmatig geacht.

Transactie

Een transactie is het onder bepaalde omstandigheden ter voorkoming van strafvervolging voldoen aan een of meer door de opsporingsambtenaar (politie) of het Openbaar Ministerie (officier van justitie) gestelde voorwaarden, zoals het betalen van een geldsom (boete), waardoor het recht tot strafvervolging vervalt. Een transactie kan ook bestaan uit opleggen van een werkstraf.

In 2009 zijn er 205 verkrachtigszaken afgedaan door de rechtbank; hiervan heeft 68% geleid tot een schuldigverklaring, waarbij 75% van de veroordeelden een (deels) onvoorwaardelijke gevangenisstraf opgelegd kreeg. Bij de andere seksuele delicten die werden afgedaan door de rechtbank varieerde het aandeel schuldigverklaringen van 79% bij aanrandingszaken tot 91% bij zaken waarbij het ging om schennis der eerbaarheid. Van de veroordeelden van aanranding kreeg 16% een (deels) onvoorwaardelijke gevangenisstraf opgelegd; bij de veroordeelden van overige seksuele delicten en schennis der eerbaarheid was dat respectievelijk 38% en 8%.

Minder mishandelingen ingeschreven bij OM

Het aantal bij het OM ingeschreven mishandelingzaken daalde van ruim 33.000 in 2007 tot 29.000 in 2009. In dat jaar zijn bijna 14.000 mishandelingzaken afgedaan door het OM en ruim 16.000 door de rechtbank. De afdoeningen door de rechtbank hebben in 89% van de gevallen geleid tot een schuldigverklaring, waarbij 12% van de veroordeelden een (deels) onvoorwaardelijke gevangenisstraf kreeg.

8.4 Informatie uit registraties van hulpverleners

Tal van hulpverlenende instellingen krijgen te maken met slachtoffers van seksueel geweld en mishandeling. Er zijn echter maar weinig registratiegegevens beschikbaar over de mate waarin dat het geval is en waarbij het mogelijk is onderscheid te maken tussen vrouwen en mannen. In deze editie van de Emancipatiemonitor kunnen we wat dat betreft alleen rapporteren over gegevens van Slachtofferhulp Nederland (SHN 2010).

Evenveel vrouwen als mannen melden zich bij Slachtofferhulp Nederland

In 2009 meldden zich 60.000 slachtoffers van seksuele en geweldsmisdrijven bij Slachtofferhulp Nederland. Het betrof vrijwel evenveel vrouwen (49%) als mannen (51%). In het geval van zedenmisdrijven was bijna 90% van de bezoekers een vrouw. Bij geweldsmisdrijven kwamen er relatief meer mannen (54%) dan vrouwen als slachtoffer naar het bureau toe. Van die mannen is 35% slachtoffer van een mishandeling met letsel; bij vrouwen is dit percentage met 30% wat lager. De bezoekers van een bureau voor slachtofferhulp kunnen behalve als slachtoffer ook in een andere betrokkenheid met het voorval contact leggen met het bureau, bijvoorbeeld als getuige of familielid. In 2009 hebben in totaal ruim 145.000 personen de bureaus bezocht (SHN 2010).

Tabel 8.6

Slachtoffers van zeden- en geweldsmisdrijven die bij Slachtofferhulp Nederland zijn aangemeld, 2009

	vrouwen	mannen	totaal ^a
zedenmisdrijven	3.503	435	3.966
aanranding	1.139	90	1.234
verkrachting	993	54	1.052
overige zedendelicten	1.371	291	1.680
geweldsmisdrijven	25.925	29.693	56.051
mishandeling zonder letsel	7.059	7.290	14.433
mishandeling met letsel	7.765	10.514	18.419
overige geweldsdelicten	11.101	11.889	23.199
totaal zeden- en geweldsmisdrijven	29.428	30.128	60.017

a Inclusief 'onbekend'.

Bron: Slachtofferhulp Nederland 2009, CBS-bewerking

Slachtoffers van zedenmisdrijven zijn vaak jongeren

Slachtoffers van zedenmisdrijven die zich gemeld hebben bij Slachtofferhulp Nederland zijn relatief vaak jongeren. Dit geldt zowel voor vrouwen als voor mannen. Vrouwen waren in 2009 met 90% veruit in de meerderheid als slachtoffer van een zedenmisdrijf. Maar ook mannen zochten hulp als slachtoffer van een dergelijk misdrijf, zij het in veel mindere mate dan vrouwen. In de meeste gevallen ging het daarbij om mannen onder de 20 jaar. Er waren in 2009 meer slachtoffers van aanranding dan slachtoffers van verkrachting. Van de vrouwen die zich meldden als slachtoffer van aanranding was 44% jonger dan 20. Bij verkrachtingen was 35% onder de 20 jaar.

Meeste slachtoffers bij Slachtofferhulp Nederland vanwege mishandeling met letsel

Van de slachtoffers bij Slachtofferhulp Nederland in 2009 kwamen de meeste daar vanwege een 'overig geweldsdelict' (ruim 23.000); dit gold voor zowel vrouwen als mannen. Bij 'mishandeling met letsel' zijn de mannen (55%) in de meerderheid. In elke categorie geweldsmisdrijven zijn het vooral de jongeren (tot 30 jaar) die slachtoffer zijn. Ten opzichte van de vrouwen zijn de mannen onder de 20 jaar vaker vertegenwoordigd.

Bij een kwart van de vrouwelijke geweldsslachtoffers is sprake van huiselijk geweld

Slachtofferhulp Nederland tekent bij zedenmisdrijven en geweldsmisdrijven ook aan of er sprake is geweest van huiselijk geweld. Deze aantallen verschillen van die van de politie: enerzijds omdat het bureau een andere omschrijving hanteert en anderzijds omdat niet alle slachtoffers die aangifte gedaan hebben bij de politie ook naar Slachtofferhulp Nederland zullen zijn gegaan.

Ruim 8200 vrouwen zochten in 2009 hun toevlucht bij Slachtofferhulp Nederland vanwege huiselijk geweld, tegenover ruim 1500 mannen. Het gaat in het overgrote deel van de gevallen om geweldsmisdrijven, zowel bij vrouwen (97%) als bij mannen (99%). Ten opzichte van 2007 is dit een stijging van 25%. Bij vrouwen valt de grootste groep onder de 20-29-jarigen en bij mannen onder de groep jonger dan 20 jaar. In bijna 40% van de gevallen gaat het om mishandeling zonder letsel. In 34% van de gevallen zijn het slachtoffers van mishandeling met letsel. Van de slachtoffers van een zedendelict bij huiselijk geweld is 90% een vrouw. Ruim 35% daarvan is slachtoffer van verkrachting. De categorie 'overige zedendelicten' vormt de grootste groep zedendelicten in huiselijke kring (47%). Hierbij gaat het om incest, ontucht met minderjarigen, openbare schennis en vrouwenhandel.

Tabel 8.7

Slachtoffers van huiselijk geweld die bij Slachtofferhulp Nederland zijn aangemeld, 2009

	vrouwen	mannen	totaal
zedenmisdrijven	247	23	272
aanranding	42	2	44
verkrachting	96	2	99
overige zedenmisdrijven	109	19	129
geweldsmisdrijven	8017	1520	9574
mishandeling zonder letsel	3056	551	3621
mishandeling met letsel	2829	434	3273
overige geweldsmisdrijven	2132	535	2680
totaal zeden- en geweldsmisdrijven	8264	1543	9846

a Inclusief 'onbekend'.

Bron: Slachtofferhulp Nederland 2009, CBS-bewerking

8.5 Eergerelateerd geweld, vrouwenhandel en genitale verminking

Eergerelateerd geweld

In 2003 verscheen de alarmerende krantenkop 'Eerwraak eist elk jaar twintig levens' in *De Telegraaf*, wat tot veel mediaophef en Kamervragen heeft geleid. Vanaf dat moment heeft eergerelateerd geweld zich tot vast thema op de beleidsagenda ontwikkeld (Bakker 2005). Ferwerda en Van Leiden (2005) formuleerden een werkdefinitie voor eergerelateerd geweld die in zowel onderzoek als beleid breed wordt gehanteerd: 'Eergerelateerd geweld is elke vorm van psychisch of lichamelijk geweld gepleegd vanuit een collectieve opvatting in reactie op een (dreiging van) schending van de eer van een man of vrouw en daarmee van zijn of haar familie waarvan de buitenwereld op de hoogte is of dreigt te raken' (Ferwerda en Van Leiden 2005: 23).

Eergerelateerd geweld komt voor in traditionele samenlevingen met een patriarchale structuur, waarin familie, eer en schaamte van groot belang zijn. In Nederland komt het dan ook voornamelijk voor onder niet-westerse migranten. Wanneer de eer op het spel staat, heeft het in verreweg de meeste gevallen te maken met de seksualiteit van een vrouw of meisje. Wanneer er bijvoorbeeld sprake van is dat een meisje of vrouw ongeoorloofd seksueel contact heeft, of dat ze zich te vrij zou gedragen in het bijzijn van mannen, kan de vader, broer, neef of echtgenoot aangespoord worden om de eer te herstellen. Dat kan door haar te verstoppen, door haar terug te sturen naar het land van herkomst, of door een gedwongen huwelijk. In uiterste gevallen wordt zij vermoord (Van Eck 2001; Bakker 2005). Eergerelateerd geweld kent dus veel verschillende verschijningsvormen. Er bestaat geen vastomlijnd patroon op basis waarvan voorspeld kan worden wat de reactie op bepaald 'oneerbaar' gedrag zal zijn. Soms wordt er vooraf nagedacht over de sanctie die de eer moet herstellen, soms gaat het in een opwelling. De reactie

varieert bovendien van cultuur tot cultuur, van familie tot familie en van situatie tot situatie.

Bij gebrek aan landelijke cijfers over het vóórkomen van eengerelateerd geweld, besloot de minister van Justitie op aandringen van diverse Kamerleden tot pilots in twee politieregio's met als doel een registratiesysteem te ontwikkelen dat landelijk ingevoerd zou kunnen worden (Bakker 2005). Deze pilots bij de politie Haaglanden en het korps Zuid-Holland-Zuid liepen van 2004 tot 2006. De meest recente cijfers zijn afkomstig van de Unit Mep van de Haaglandse politie, waar vanaf 2006 tot 2008 ook het Landelijk Expertisecentrum Eengerelateerd Geweld was gevestigd. Hier kwamen in 2006 422 zaken binnen waarbij rekening werd gehouden met een geschonden eergevoel als motief voor (dreigend) geweld (Janssen 2008). Hierbij ging het in 256 gevallen om bedreiging, in 82 gevallen om mishandeling, in 26 zaken om vermissing, in elf gevallen om poging tot moord of doodslag en in zes gevallen om moord of doodslag. Bij deze cijfers moeten enkele kanttekeningen geplaatst worden. Het is zeer waarschijnlijk dat een deel van deze zaken achteraf toch geen eengerelateerde zaak bleek te zijn, maar wel als zodanig bij de politie werd aangemeld. Ook bestaat de kans dat zaken dubbel geteld zijn, omdat verschillende incidenten binnen dezelfde affaire als aparte zaken werden aangemeld of omdat de verhalen van verschillende familieleden als aparte zaken werden meegenomen. Er bestaat dus nog steeds een grote behoefte aan een betrouwbaar landelijk registratiesysteem. Er zijn in 2007 twee pilots gestart voor de opvang van meisjes en jonge vrouwen die slachtoffer van eengerelateerd geweld zijn of dreigden te worden. Tussen 2007 en medio 2009 is opvang geboden aan 125 meisjes tussen de 14 en 24 jaar uit het hele land. De grootste groep wordt gevormd door meisjes van Turkse, Marokkaanse of Iraakse afkomst. 70% van de meisjes had wel de Nederlandse nationaliteit (TK 2008/2009). Ook mannen worden slachtoffer van eerwraak. Het kan daarbij gaan om een verboden (of interetnische) relatie met een (getrouwde) vrouw, het weigeren van een gedwongen huwelijk, homoseksualiteit of om het niet (goed) uitvoeren van eengerelateerd geweld zoals hem door de familie is opgedragen (Van Aalst en Johannink 2007). In de vier grote steden is in 2008 is een pilot gestart voor de opvang van ernstig bedreigde mannen. Inmiddels zijn er 40 opvangplekken beschikbaar die zo goed als volledig bezet zijn (TK 2008/2009).

Naar enkele specifieke vormen van eengerelateerd geweld is in opdracht van het ministerie van Justitie speciaal onderzoek gedaan, waaronder huwelijksdwang en partnerdoding. Een gedwongen huwelijk kan het gevolg zijn van een eerschending of als oplossing voor dreigend eerverlies – bijvoorbeeld bij een geheime relatie – ingezet worden. Een gedwongen huwelijk betekent lang niet altijd dat de eer geschonden is of dreigt te worden. Uithuwelijking gebeurt bijvoorbeeld ook uit financiële overwegingen of ter verzoening bij een vete tussen families. Uit twee recente studies blijkt dat het vrijwel onmogelijk is een schatting te geven van de omvang van huwelijksdwang (Cornelissen et al. 2009; Ratia en Walter 2009). Dat heeft vooral te maken met de aard van huwelijksdwang, die zoals andere vormen van huiselijk geweld uitgevochten wordt binnen de familie. Volgens een inventarisatie bij twaalf politieregio's in 2007 was slechts één politiekorps bekend met een zaak van uithuwelijking. Van achttien Advies- en Steunpunten Huiselijk Geweld en Vrouwenopvang zeggen er zeven te maken te hebben met

gedwongen huwelijken. De werkelijke omvang van het probleem kan hier onmogelijk uit afgeleid worden (Cornelissen et al. 2009).

Onderzoek naar partnerdoding heeft zich gericht op de afkomst van de dader. Er zijn aanwijzingen dat verdachten van fataal geweld tegen de partner vaker van niet-Nederlandse afkomst zijn. In een studie van Liem et al. (2007) wordt verwezen naar een onderzoek waaruit blijkt dat van degenen die in de periode 1992-2006 hun partner hebben omgebracht in totaal 45% van niet-Nederlandse afkomst is (Nieuwbeerta en Leistra 2007, aangehaald in Liem et al. 2007). Per jaar zijn er gemiddeld zo'n 40 gevallen van partnerdoding; dit is ongeveer 20% van alle gevallen van moord en doodslag. Na Nederland zijn de meeste daders afkomstig uit Suriname (10%), Turkije (9%) en Noord-Afrika (7%, inclusief Marokko). Er wordt een vervolgonderzoek naar partnerdoding verwacht.

Vrouwenhandel

Sinds de invoering van het nieuwe strafrechtartikel mensenhandel 237a op 1 januari 2005 is niet alleen gedwongen prostitutie onder dit artikel strafbaar, maar ook andere vormen van uitbuiting onder dwang. Hierbij kan gedacht worden aan uitbuiting op het gebied van arbeid en diensten buiten de seksindustrie, slavernij en zelfs de handel in organen (CoMensha 2010). Van dwang is sprake wanneer geweld wordt uitgeoefend of wordt bedreigd met geweld. Ook is er dwang bij misbruik van ongelijke machtsrelaties, misleiding of doordat een schuld zou moeten worden terugbetaald. Bij minderjarigen is per definitie sprake van dwang. Het niet beschikken over de eigen identiteits- en reisdocumenten, angst voor uitzetting, illegaal verblijf in Nederland, het moeten afstaan van een onevenredig deel van de inkomsten of afbetalen van een hoge schuld, beperkte bewegingsvrijheid, chantage, afpersing of bedreigingen van de familie, zijn allemaal signalen die wijzen op uitbuiting door mensenhandel (CoMensha 2010). Door de verbreding van het strafrechtartikel naar andere terreinen dan de seksindustrie is de groep mannelijke slachtoffers van mensenhandel steeds zichtbaarder geworden. Wel blijkt dat uitbuiting op deze andere terreinen in de praktijk nog altijd veel minder makkelijk wordt herkend dan seksuele uitbuiting (NRM 2010).

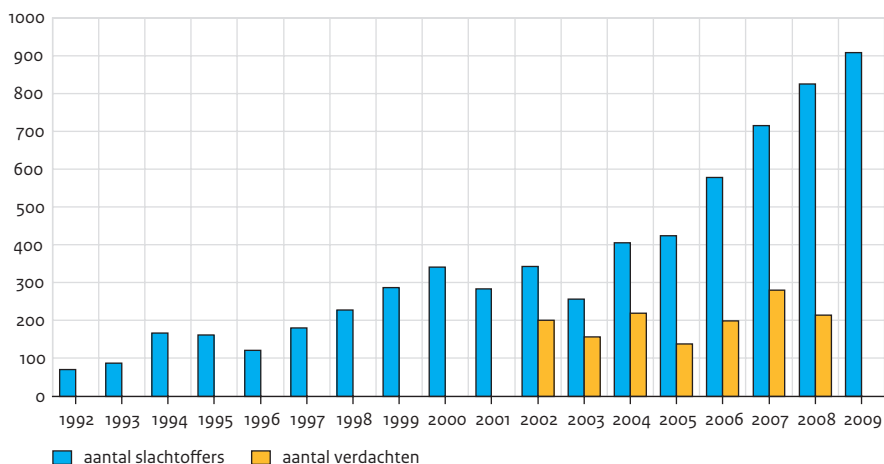
De meeste meldingen van mensenhandel betreffen uitbuiting in de seksindustrie. De slachtoffers hiervan zijn in meerderheid vrouwen of meisjes. Vrouwen of meisjes worden daarnaast vaak uitgebuit als au pair of huishoudelijke hulp. Een bekend fenomeen waarvan meisjes het doelwit zijn en dat de laatste jaren veel media-aandacht heeft gekregen, zijn de zogenaamde 'loverboys'. Hiermee wordt meestal bedoeld op een jonge mannelijke mensenhandelaar die minderjarige meisjes weet te verleiden, en hen vervolgens in de prostitutie aan het werk zet. Om geen misverstanden te kweken over de kwalijke praktijken van loverboys, heeft de minister van Justitie de term 'pooierboy' geïntroduceerd (NRM 2010). Het loverboyfenomeen kan echter verschillende vormen aannemen. Zo gaat het niet altijd om jonge daders en/of slachtoffers. Ook gaat het niet altijd om verleiding, maar kan er sprake zijn van drogering en chantage. Behalve uitbuiting in de seksindustrie kan het meisje ook gedwongen worden om als drugskoerier te werken.

Het Coördinatiecentrum Mensenhandel CoMensha is de taak toevertrouwd om, naast het bieden van opvang en hulpverlening, het aantal en de aard van meldingen van mensenhandel landelijk te registreren. Deze meldingen zijn vooral afkomstig van de politie,

opvanginstanties, de advocatuur, en soms ook van slachtoffers zelf (CoMensha 2010). In 2009 werden er 909 slachtoffers van mensenhandel geregistreerd in Nederland. Dat is een toename van 10% ten opzichte van 2008, toen er 826 slachtoffers bekend waren. Het aantal registraties is vanaf 1992 bijna jaarlijks gestegen. CoMensha wijst op een aantal verklaringen voor de stijging van het aantal meldingen. De opsporingsinspanning door politie is toegenomen door de gestegen aandacht in de media en in de politiek. Ook zijn de inspanningen van CoMensha zelf om de meldingen vanuit verschillende organisaties boven water te krijgen uitgebreid. Van de gemelde slachtoffers deed ongeveer 34% aangifte, wat een stijging betekent ten opzichte van 2008, toen maar 28% van de gemelde slachtoffers aangifte deed (30% in 2007). De afgelopen jaren daalde het percentage slachtoffers dat aangifte deed steeds; deze trend lijkt in 2009 te zijn doorbroken.

Figuur 8.3

Meldingen van vermoedelijke slachtoffers van mensenhandel, 1992-2009, en verdachten van mensenhandelzaken ingeschreven bij het OM, 2002-2008 (in absolute aantallen)

Bron: CoMensha (2010), Nationaal Rapporteur Mensenhandel (2010)

De verdeling tussen mannen en vrouwen blijkt bijzonder scheef: in 2009 waren er 138 mannelijke en 770 vrouwelijke slachtoffers van mensenhandel bekend. In 2008 waren er 46 mannen en 778 vrouwen. De groei van het aantal slachtoffers is dus volledig toe te schrijven aan mannelijke slachtoffers. In 2009 kwamen 427 mensen terecht in de seksindustrie. Dat is iets minder dan de 480 slachtoffers in 2008. Vooral het aantal slachtoffers in de land- en tuinbouw groeide sterk: van 0 tot 58 tussen 2008 en 2009.

De meeste slachtoffers, zowel mannen als vrouwen, zijn in de leeftijd van 15 tot 30 jaar, geconcentreerd tussen het 18e en 23e levensjaar. In 2009 waren 94 van de vrouwelijke slachtoffers tussen 15 en 18 jaar oud, 323 waren 18 tot 24 jaar oud, en 199 waren 24 tot 31 jaar oud. Er waren zeventien meisjes jonger dan 15 jaar (één jongen jonger dan 15 jaar).

Van de 909 slachtoffers hadden er 669 niet de Nederlandse nationaliteit. De meesten van hen waren afkomstig uit Nigeria, maar velen komen ook uit Oost-Europa (Roemenië, Hongarije en Bulgarije).

Informatie over de verdachten van mensenhandel kan verkregen worden via de Nationaal Rapporteur Mensenhandel (NRM 2010), die deze gegevens heeft gekregen van het Openbaar Ministerie. Het aantal verdachten schommelt door de jaren heen. In 2008 komt het aantal verdachten met 215 weer iets lager uit dan in het voorgaande jaar. In 2007, het meest recente jaar waarvoor deze gegevens beschikbaar zijn, was 82% van de verdachten man, vergelijkbaar met 2006 (83%). Bij het aantal veroordeelde daders lag het percentage mannen met 84% nog iets hoger.

In 2007 viel het hoogste percentage daders in de leeftijdscategorie van 18 tot en met 25 jaar (40%). De gemiddelde leeftijd was 31 jaar. Slechts 2% was minderjarig. De meeste verdachten zijn geboren in Nederland. Turkije scoort ook al jaren hoog. In de top 5 van geboortelanden stonden in 2007 Nederland, Turkije, Bulgarije, Nigeria en Roemenië. In 2005 stond Marokko incidenteel op de tweede plaats; dit land komt in 2007 niet meer in de top 5 voor. Onder de verdachten van Turkse afkomst waren opvallend weinig vrouwen (3%). Onder verdachten van Nigeriaanse en Bulgaarse afkomst juist erg veel (42% en 30%).

Genitale verminking

Vrouwelijke genitale verminking is volgens de definitie van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) een gedeeltelijke of volledige verwijdering of elke andere beschadiging van de vrouwelijke genitaliën om andere dan medische redenen. Dit vindt meestal plaats voor de eerste menstruatie en men spreekt daarom vaak van meisjesbesnijdenis. Vrouwelijke genitale verminking wordt internationaal opgevat als aantasting van de mensenrechten en is in ons land verboden, hetgeen niet geldt voor jongensbesnijdenis. Een schokkende gebeurtenis in Zuid-Afrika die in juni 2010 hier het nieuws haalde, waarbij twintig jongetjes de dood vonden toen een groot deel van de huid van de penis werd weggesneden tijdens een initiatieritueel, bij vier jongens het geslachtsdeel vanwege infectie volledig geamputeerd moest worden en nog eens 56 jongens ernstig zijn verwond, wijst erop dat ook voor mannelijke genitale verminking aandacht nodig is. De WHO onderscheidt vier vormen van vrouwelijke genitale verminking (Pharos 2010, www.meisjesbesnijdenis.nl).

- Infibulatie: het vernauwen van de vaginale opening door wegsnijden en aan elkaar hechten van de kleine schaamlippen en/of de grote schaamlippen, met of zonder verwijdering van de clitoris. Er resteert een minimale opening waar urine en menstruatiebloed doorheen kunnen.
- Excisie: de gedeeltelijke of totale verwijdering van de clitoris en de kleine schaamlippen, met of zonder verwijdering van de grote schaamlippen.
- Clitoridectomie: de gedeeltelijke of totale verwijdering van de clitoris en/of de voorhuid.
- Niet geclassificeerd: alle andere schadelijke handelingen aan de vrouwelijke geslachtsorganen om niet-medische redenen, zoals prikken, piercing, kerven, schrapen en wegbranden.

Wereldwijd zijn naar schatting zo'n 130 miljoen vrouwen en meisjes besneden en worden er jaarlijks zo'n 2 miljoen besnijdenissen uitgevoerd. Een groot deel daarvan vindt plaats in Afrikaanse landen, waar vrouwelijke genitale verminking haar oorsprong vindt. Inmiddels heeft de gewoonte zich verspreid naar andere delen van de wereld; met name in delen van Azië (Maleisië, Indonesië) en het Midden-Oosten (Jemen) komt vrouwelijke genitale verminking veelvuldig voor (Kool et al. 2005). Met de migratie vanuit deze landen heeft genitale verminking ook in Nederland haar intrede gedaan.

In Nederland is nog geen prevalentieonderzoek naar genitale verminking uitgevoerd. Om genitale verminking toch te kunnen bestrijden worden meisjes met een hoog of een laag risico in kaart gebracht (Pharos 2010). Als risicogroep wordt aangemerkt de gehele groep meisjes die één of meer ouders hebben afkomstig uit een van de landen waar vrouwelijke genitale verminking relatief vaak voorkomt. De prioriteitstelling wordt met de nodige slagen om de arm gebaseerd op het gemiddelde prevalentiecijfer in het land van herkomst. In 2009 waren circa 56.000 vrouwen in Nederland woonachtig die afkomstig zijn (of ten minste één ouder) uit een risicoland, waaronder 25.000 meisjes in de leeftijd van 0 tot 20 jaar. We noemen hieronder enkele risicolanden die in Nederland ruim vertegenwoordigd zijn. De grootste groep vrouwen (meer dan 10.000) is afkomstig uit Somalië, een land dat volgens de WHO (2008) met 98% het grootste percentage besneden vrouwen kent. Ook Egypte heeft met 96% een zeer hoog prevalentiecijfer, waardoor ruim 7500 vrouwen van Egyptische afkomst in Nederland een hoog risico lopen. Verder worden onder andere vrouwen uit Sierra Leone (94%, zo'n 2000 vrouwen), Soedan (90%, zo'n 2400 vrouwen), Ethiopië (74%, 5100 vrouwen), Nigeria (19%, 4300 vrouwen), Congo (5-13%, 3800 vrouwen) en Ghana (4%, 9900 vrouwen) als risicogroep aangemerkt. Naast deze risicotaxaties geven studies door TNO en de Raad voor de Volksgezondheid (RVZ) wel voorzichtige indicaties van de omvang van het probleem in Nederland. TNO heeft zich in opdracht van het ministerie van VWS retrospectief gericht op het aantal vrouwen dat in Nederland woont en besneden is (Korfker et al. 2009). Hiervoor zijn surveys afgenomen in Nederlandse verloskundigenpraktijken. In 2008 zijn in 478 praktijken 470 besneden vrouwen gezien. Op 1000 zwangere vrouwen waren er ruim drie besneden. Volgens het CBS zijn er in Nederland in 2008 ruim 1500 vrouwen uit risicolanden als Somalië, Ethiopië en Egypte bevallen. De verloskundigen rapporteren er hier 1200 van te hebben gezien, waarvan 470 vrouwen besneden waren. Dat betekent dat van de vrouwen uit risicolanden zo'n 40% besneden is. Dit percentage valt lager uit dan de verwachting, gezien het feit dat in deze landen 90% van de vrouwen besneden wordt. TNO houdt rekening met onderrapportage, onder andere omdat veel praktijken niet naar besnijdenis vragen. Ook was een derde van de praktijken niet geheel zeker van het aantal besneden vrouwen en lag de prevalentie hoger bij praktijken die wel zeker waren van hun cijfers. TNO doet de aanbeveling om ook prevalentieonderzoek te doen onder gynaecologen, omdat deze vrouwen de hulp van de verloskundigen vaak overslaan en direct bij de gynaecoloog terechtkomen. De Raad voor de Volksgezondheid schat op basis van onderzoek onder medici, scholen en buurtwerkers in Amsterdam en Tilburg in 2005 dat in Nederland jaarlijks minimaal 50 meisjes besneden worden (Kramer et al. 2005).

8.6 Opvattingen over seksuele omgangsvormen en geweld tegen vrouwen

Seksegerelateerd geweld heeft vaak te maken met ongelijke machtsverhoudingen, niet alleen in fysieke, maar ook in sociale zin. Zoals in paragraaf 8.1 al werd aangegeven is dit het hoofdargument om het bestrijden van dit type geweld tot doel te maken van het emancipatiebeleid. Deze ongelijkheid wordt mede in stand gehouden of kan juist worden weggenomen door opvattingen over de rol van man en vrouw in de samenleving. Wat vinden mensen normaal in de omgang tussen de seksen en wat mag van de andere sekse verwacht worden? De periodieke Enquête over emancipatieopinions (EMOP) van het SCP bevat een aantal stellingen over seksuele omgangsvormen en geweld tegen vrouwen. Omdat de onderzoeks aanpak in de vorige editie uit 2008 is gewijzigd, presenteren we alleen de cijfers van 2010.

In tabel 8.8 staat een aantal stellingen waaruit impliciet opvattingen over het seksuele zelfbeschikkingsrecht van vrouwen afgelezen kunnen worden. De stellingen zijn zo gepresenteerd dat een hoog percentage steeds wijst op een hoog aandeel mensen dat 'geëmancipeerd' op de stellingen antwoordt. Een hoog percentage kan dus zowel wijzen op een relatief groot aantal mensen dat het *oneens* is met vrouwonvriendelijke stellingen, als op een relatief groot aantal mensen dat het *eens* is met vrouwvriendelijke stellingen. Een grote meerderheid, zowel mannen als vrouwen, blijkt zich ten gunste van het seksuele zelfbeschikkingsrecht van vrouwen uit te spreken. Het duidelijkst blijkt dit uit het grote aandeel mannen (89%) en vrouwen (92%) dat het eens is met de stelling dat wanneer vrouwen 'nee' zeggen tegen seksuele toenadering, ze ook 'nee' bedoelen. Ook de tik op de billen van de vrouw wordt door beide seksen in grote meerderheid negatief beoordeeld. Slechts een krappe meerderheid van de mannen (54%) en vrouwen (55%) vindt dat jongens en mannen nog te vaak hun zin doordrijven in seksuele relaties. Nu zegt deze stelling wellicht minder over de mate waarin respondenten dergelijk gedrag van jongens en mannen goedkeuren dan over hun *inschatting* van de mate waarin jongens en mannen hun zin doordrijven. De enige stelling waarover zowel mannen (16%) als vrouwen (24%) zich in minderheid ten gunste van de positie van vrouwen uitlaten, betreft de stelling dat vrouwen gedrag van mannen tegenwoordig te gauw opvatten als seksuele intimidatie. Ook hier moeten we er rekening mee houden dat het percentage evenveel zegt over de inschatting van de mate waarin vrouwen gedrag daadwerkelijk onterecht als intimidatie bestempelen als over de mate waarin ze het intimiderende gedrag goed- of afkeuren. Deze stellingen overziend lijken minder mannen dan vrouwen het recht van vrouwen op seksuele zelfbeschikking op waarde te schatten.

Verschillen tussen man en vrouw keren terug bij de opvattingen over mishandeling van vrouwen. De grootste instemming krijgt de stelling dat de man het huis zou moeten verlaten wanneer hij zijn vrouw mishandelt, en niet de vrouw. Wederom zijn meer vrouwen (93%) dan mannen (84%) deze mening toegedaan. Ook is een grote meerderheid van beide seksen het oneens met de stelling dat de politie zich terughoudend moet opstellen bij geweld in de privésfeer; meer vrouwen (80%) dan mannen (71%). Een kleinere, maar toch ruime meerderheid van de vrouwen (62%) is het ten slotte oneens met de stelling

dat bij mishandeling van vrouwen geldt dat waar twee vechten, twee schuld hebben. Bij mannen is dat slechts de helft (51%).

Tabel 8.8

Opvattingen over seksuele omgangsvormen, personen van 16 jaar en ouder, 2010 (in procenten)

	vrouwen	mannen
<i>(helemaal) oneens met uitspraak</i>		
op seksueel gebied hoort een man het initiatief te nemen	73,4	64,5
als een man een vrouw in het voorbijgaan een tik op haar billen geeft, is dat voor haar een compliment	81,8	74,6
als een man een vaste relatie heeft of getrouwd is, dan heeft hij recht op seks	65,3	54,1
wanneer een vrouw na een avondje uit een man thuis nog wat te drinken aanbiedt, betekent dat vaak dat ze ook seks wil	78,8	65,4
vrouwen vatten tegenwoordig gedrag van mannen te gauw op als seksuele intimidatie	24,4	15,9
<i>(helemaal) eens met uitspraak</i>		
als een vrouw 'nee' zegt tegen seksuele toenadering bedoelt ze ook 'nee'	91,5	88,7
jongens en mannen drijven nog te vaak hun zin door in seksuele relaties	55,1	53,5

Bron: EMOP'10

Tabel 8.9

Opvatting over mishandeling, personen van 16 jaar en ouder, 2010 (in procenten)

	vrouwen	mannen
<i>(helemaal) oneens met uitspraak</i>		
bij mishandeling van vrouwen geldt: waar twee vechten hebben twee schuld	61,7	50,6
bij geweld in de privésfeer moet de politie zich terughoudend opstellen	79,5	70,8
<i>(helemaal) eens met uitspraak</i>		
wanneer een man zijn vrouw mishandelt, zou hij het huis moeten verlaten en niet de vrouw (zoals nu meestal gebeurt)	93,3	84,3

Bron: EMOP'10

8.7 Slotbeschouwing

Vrouwen zijn vaak slachtoffer van seksueel geweld, maar melden dit meestal niet bij de politie

Mannen zijn volgens de ivm wat vaker slachtoffer van geweld dan vrouwen. Doordat de ivm pas tweemaal is uitgevoerd, is het nog niet mogelijk om een ontwikkeling te schetsen.

Mannen zijn veel vaker slachtoffer van bedreiging en mishandeling. Seksueel geweld – meestal vervelend of kwetsend gedrag – is juist grotendeels gericht tegen vrouwen. Mishandeling is relatief vaak aanleiding om naar de politie te stappen; voor vrouwen wat vaker dan voor mannen. Vrouwen maken ook eerder melding van bedreiging; mannen veel eerder dan vrouwen van een seksueel misdrijf.

Vrouwen zijn veel vaker dan mannen slachtoffer van een bekende dader, hoofdzakelijk een (ex-)partner of familielid. Geweld tegen vrouwen vindt ook vaker thuis plaats. Bij dergelijke cijfers op basis van enquêtes als de IVM past de kanttekening dat niet alle respondenten altijd zullen toegeven dat hun iets is overkomen wanneer het gaat om bekende daders of voorvallen in de huiselijke sfeer. Juist bij dit type geweld bestaat dus het risico op onderschatting.

Minder geregistreerd (seksueel) geweld, maar ook nog veel onbekend

De politie registreerde in 2009 opmerkelijk minder geweldsdelicten dan in voorgaande jaren. De gestage stijging van het aantal mishandelingen is na 2007 omgebogen in een daling. Het aantal seksuele delicten neemt al jaren af; de afname van het aantal verkrachtingen met een bijna een kwart spant daarbij de kroon. Ook het OM en Slachtofferhulp Nederland hebben minder seksuele misdrijven te verwerken gekregen. Er is de laatste jaren specifieke aandacht voor huiselijk geweld bij politie en justitie en in het beleid. Aandacht leidt doorgaans tot een stijging van registraties. De voorzichtige daling van het aantal registraties in 2008 ten opzichte van 2007 is daarom verrassend. Het is vooralsnog niet te zeggen of huiselijk geweld meer binnenskamers is gebleven, of dat het beleid vruchten begint af te werpen, of dat het slechts om een toevalstreffer gaat. Er is wat minder seksueel geweld en belaging geregistreerd, en juist wat meer psychisch geweld. Vanwege de lage meldingsbereidheid die voortkomt uit de complexe relatie tussen dader en slachtoffer wordt dit probleem – voor vrouwen, maar zeker ook voor mannen – waarschijnlijk nog altijd sterk onderschat.

Over heel specifieke geweldsdelicten in de familiesfeer tasten we nog veel sterker in het duister. We schrijven in de Emancipatiemonitor al sinds 2004 over eerwraak en genitale verminking, maar kunnen de omvang of ontwikkeling van deze problemen in 2010 nog altijd niet presenteren. Dit illustreert de dringende behoefte aan systematische registratie van deze verschijnselen. Een stap in de goede richting lijkt de toenemende aandacht op de politieke en beleidsagenda.

Bij al deze meer verborgen vormen van geweld is het belangrijk om ook alert te zijn op het slachtofferschap van mannen. Het risico bestaat namelijk dat dit slechts als een klein probleem beschouwd wordt in vergelijking met het veel omvangrijkere slachtofferschap van vrouwen. In dit hoofdstuk zijn verschillende redenen aangedragen waarom mannelijke slachtoffers minder snel aangifte zouden kunnen doen of opgespoord zouden kunnen worden, waardoor hun aantal nog eens extra onderschat zou kunnen worden.

Vrouwen nog altijd de grootste voorstanders van seksuele emancipatie

Mannen en vrouwen blijken het behoorlijk met elkaar eens te zijn over wat goed en af te keuren is in de seksuele omgang tussen man en vrouw. Beiden pleiten in meerderheid

voor het seksuele zelfbeschikkingsrecht van vrouwen. Als een vrouw 'nee' zegt, bedoelt ze ook 'nee', en een tik op de billen is geen compliment. Toch blijft er een duidelijk verschil bestaan in de mate waarin beide seksen zich achter dit soort opvattingen scharen en zijn het de mannen die hier nog altijd sterker verdeeld over zijn. Ondanks overwegende steun voor seksuele emancipatie van de vrouw is de heersende opvatting onder zowel mannen als vrouwen dat vrouwen gedrag van mannen tegenwoordig te snel als seksuele intimidatie bestempelen. Ook in het geval van mishandeling van vrouwen is een meerderheid van mening dat tegen de dader moet worden opgetreden. Wel is opvallend dat maar liefst de helft van de mannen vindt dat zowel slachtoffer als dader er schuld aan hebben.

Hoewel een grote meerderheid van de samenleving de principes van seksegelijkheid lijkt te onderschrijven, blijkt de praktijk nog altijd weerbarstig. Daar waar vrouwen slachtoffer van geweld worden, spelen seksualiteit en verhoudingen in de privésfeer regelmatig een rol. Vrouwen zijn hierdoor geen 'toevallige' slachtoffers. Dit ondersteunt de keuze in het emancipatiebeleid om geweld tegen vrouwen aan machtsongelijkheid te koppelen. De achtergronden en de aard van geweld tegen mannen en vrouwen zijn niet hetzelfde. Een seksspecifieke benadering van geweld, zoals ook het Plan van aanpak Huiselijk Geweld voorstaat, zou overigens niet alleen in het belang van vrouwelijke, maar ook van mannelijke slachtoffers moeten uitpakken. Door aandacht voor seksspecifieke factoren kunnen ook verschijnselen als psychisch geweld door vrouwen en schaamte bij mannelijke slachtoffers eerder worden herkend.

Literatuur

- Aalst, S. van en R.H. Johannink (2007). *Eergerelateerd geweld in Nederland. Een onderzoek naar mannelijke slachtoffers: bekend maakt onbemand!* De Bilt: In-pact, 2007.
- Bakker, H. (2005). *Eergerelateerd geweld in Nederland. Een bronnenboek*. Utrecht: TransAct.
- CBS (2007). *Veiligheidsmonitor Rijk 2007 – Landelijke rapportage*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2010). *Integrale Veiligheidsmonitor 2009 – Landelijke rapportage*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CoMensha (2010). *Jaarverslag 2009*. Amersfoort: CoMensha.
- Cornelissen, A., J. Kuppens en H. Ferwerda (2009). *Huwelijksdwang, een verbintenis voor het leven. Een verkenning van de aard en aanpak van gedwongen huwelijken in Nederland*. Den Haag/Arnhem: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC)/Advies- en onderzoeksgroep Beke.
- Dijk, T. van en E. Oppenhuis (2002). *Huiselijk geweld onder Surinamers, Antillianen en Arubanen, Marokkanen en Turken in Nederland. Aard, omvang en hulpverlening*. Hilversum: Intomart Beleidsonderzoek.
- Dijk, T. van, S. Flight, E. Oppenhuis en B. Duesmann (1997). *Huiselijk geweld. Aard, omvang en hulpverlening*. Den Haag: ministerie van Justitie.
- Draijer, N. (1988). *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Een landelijk onderzoek naar de omvang, aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychiatrische en psychosomatische gevolgen*. Den Haag: ministerie van szw.
- Eck, C. van (2001). *Door bloed gezuiverd. Eerwraak bij Turken in Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Ferwerda, H. (2008). *Huiselijk geweld gemeten, cijfers 2007. Vierde meting op basis van landelijke politiecijfers*. Arnhem: Advies- en onderzoeksgroep Beke.

- Ferwerda, H. (2009). *Huiselijk geweld gemeten, cijfers 2008. De vijfde meting op basis van landelijke politiecijfers*. Arnhem: Advies- en onderzoeksgroep Beke.
- Ferwerda, H. en I. van Leiden (2005). *Eerwraak of eengerelateerd geweld? Naar een werkdefinitie*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC).
- Janssen, J. (2008). *Instroom en vroegherkenning van mogelijk eerzaken bij de politie. Een onderzoek naar casuïstiek uit 2006*. Den Haag: Landelijk Expertise Centrum Eengerelateerd Geweld, Politie Haaglanden.
- Justitie (2002). *Privé geweld – publieke zaak. Een nota over de gezamenlijke aanpak van huiselijk geweld*. Den Haag: ministerie van Justitie.
- Justitie (2010). *Factsheet Huiselijk geweld*. Den Haag: ministerie van Justitie.
- Kool, R., A. Beijer, C. van Drumpt, J. Eelman en G. Knoops (2005). *Vrouwelijke genitale verminking in juridisch perspectief. (Rechtsvergelijkend) onderzoek naar de juridische mogelijkheden ter voorkoming en bestrijding van vrouwelijke genitale verminking*. Utrecht: Willem Pompe Instituut.
- Koppes, L., E. de Vroome, M. Mol, B. Janssen en S. van den Bossche (2010). *Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden 2009. Methodologie en globale resultaten*. Hoofddorp: TNO.
- Korfker, D., M. Rijnders en S. Detmar (2009). *Retrospectief onderzoek naar de prevalentie van vrouwenbesnijdenis of vgv (vrouwelijke genitale verminking) in de verloskundigenpraktijk in 2008*. Leiden: TNO.
- Kramer, M., P. Dijkema, L. Joris, P. Tichelman, A. Verhoeff (2005). *Vrouwelijke genitale verminking nader bekeken. Een onderzoek naar de aard, omvang en attitude onder professionals en risicogroep in Amsterdam en Tilburg*. Amsterdam/Tilburg: GG&GD/GGD.
- Liem, M., K. Geene en F. Koenraadt (2007). *Partnerdoding door etnische minderheden. Een empirische studie*. Amsterdam: Dutch University Press.
- NRM (2010). *Zevende rapportage van de nationaal rapporteur*. Den Haag: Nationaal Rapporteur Mensenhandel.
- Noije, L. van en K. Wittebrood (2009). Criminaliteit: daders, slachtoffers en veiligheidsbeleving. In: M. Gijsberts en J. Dagevos. *Jaarrapport Integratie 2009* (p. 201-225). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- OCW (2007). *Beleidsdoorlichting Emancipatie*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Ratia, E. en A. Walter (2009). *Internationale verkenning gedwongen huwelijken. Een literatuur- en bronnenonderzoek naar wettelijke maatregelen, beleid en publieke debatten in België, Frankrijk, Duitsland, Verenigd Koninkrijk en Zwitserland*. Den Haag/Nijmegen: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC)/Radboud Universiteit.
- Römkens, R. (1989). *Geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties. Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gevolgen en de achtergronden*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- SHN (2010). *Jaarverslag 2009*. Utrecht: Slachtofferhulp Nederland.
- szw (2002). *Een veilig land waar vrouwen willen wonen. Beleidsreactie op het rapport 'Het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen' van het Studie- en Informatiecentrum Mensenrechten en op het advies 'Geweld tegen vrouwen' van de Adviesraad Internationale Vraagstukken*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- TK (2007/2008). *Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30420, nr. 50.
- TK (2008/2009). *Viijde Voortgangsrapportage van het programma Eengerelateerd Geweld*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 30388, nr. 34.
- Wittebrood, K. en V. Veldheer (2005). *Partnergeweld in Nederland. Een secundaire analyse van de Intomart-onderzoeken naar huiselijk geweld*. In: *Tijdschrift voor Criminologie*, jg. 47, nr. 1, p. 3-23.

Geraadpleegde websites

www.comensha.nl

www.statline.nl

www.meisjesbesnijdenis.nl

9 Epiloog

Ans Merens (SCP)

Sinds 2000 brengen het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) eens per twee jaar de Emancipatiemonitor uit. Ook in deze zesde editie is weer een groot aantal gegevens op diverse terreinen gepresenteerd om na te gaan of het emancipatieproces zich in de richting ontwikkelt die in het emancipatiebeleid tot nu toe is nagestreefd. Het kader daarvoor vormde voornamelijk de emancipatienota *Meer kansen voor vrouwen* (TK 2007/2008a) van voormalig minister Plasterk. Het nieuwe kabinet-Rutte zal naar verwachting in het voorjaar van 2011 zijn emancipatiebeleid presenteren door middel van een emancipatienota of -brief. In dit hoofdstuk vatten we eerst de belangrijkste uitkomsten samen in het kader van de emancipatiedoelstellingen. Omdat de Emancipatiemonitor eens per twee jaar verschijnt, gaan we vooral in op de ontwikkelingen van de afgelopen jaren. Een belangrijk ijkpunt daarbij vormen de streefcijfers die in 2000 (en soms later) zijn opgesteld voor het emancipatiebeleid tot 2010. Vervolgens gaan we afzonderlijk in op de jongeren en kijken we naar de toekomst.

9.1 Hoe ver is het emancipatieproces gevorderd?

Onderwijs

Het opleidingsniveau van vrouwen is sinds de jaren zeventig aanzienlijk hoger geworden. Al geruime tijd doen meisjes en vrouwen het in het onderwijs in veel opzichten beter dan jongens en mannen, en dat geldt zowel voor autochtonen als voor niet-westerse migranten. Meisjes gaan vaker naar havo en vwo en hun deelname aan de hogere niveaus van het mbo en aan het hoger onderwijs is groter. Ook is de schooluitval onder meisjes lager dan onder jongens. In het hoger onderwijs studeren vrouwen sneller af dan mannen. In de jongste leeftijdsgroep (25-34 jaar) zijn vrouwen nu zelfs hoger opgeleid dan mannen en in de groep 35-44 jaar even hoog. Onder de bevolking boven de 44 jaar zijn vrouwen nog wel lager opgeleid dan mannen.

De seksesegregatie in onderwijsrichting is in de afgelopen jaren iets afgenomen. Dit komt vooral doordat meisjes nu iets vaker voor technische en bètarichtingen kiezen en minder vaak voor verzorgende richtingen en opleidingen. Jongens kiezen nog onverminderd vaak (maar ook in minderheid) voor technische opleidingen. Al met al kiest nog een aanzienlijk deel van de jongens en meisjes voor een traditionele jongens- respectievelijk meisjesopleiding.

Arbeidsparticipatie

Vergroting van de arbeidsparticipatie van vrouwen is van oudsher een belangrijk doel van het emancipatiebeleid. Daarvoor worden drie verschillende indicatoren gehanteerd. Ten eerste is dat de nettoarbeidsparticipatie: het aantal personen van 15 tot 65 jaar dat een baan heeft van ten minste twaalf uur per week. Sinds 2000 werd gestreefd naar een

nettoarbeidsparticipatie van 65% vrouwen in 2010. De nettoarbeidsdeelname van vrouwen is in de afgelopen jaren toegenomen van 57% in 2007 naar 60% in 2009. Ondanks de kredietcrisis van de afgelopen jaren hebben vrouwen dus hun positie op de arbeidsmarkt weten vast te houden. De werkloosheid van vrouwen is slechts licht gestegen, terwijl mannen meer getroffen zijn door de crisis. Dit komt doordat veel meer mannen dan vrouwen in sectoren werken die conjunctuurgevoelig zijn. Niettemin is de stijging van arbeidsdeelname van vrouwen onvoldoende geweest om het streefcijfer van 65% in 2010 te kunnen halen.

Bij dit algemene beeld van toegenomen arbeidsdeelname moet worden aangetekend dat onder migrantenvrouwen de arbeidsdeelname is gedaald. Hun werkloosheid is immers meer toegenomen dan die van autochtone vrouwen. Wel is het niveau van arbeidsdeelname van Surinaamse vrouwen nog gelijk aan dat van autochtone vrouwen (62%). Daarentegen is de arbeidsparticipatie van Antilliaanse vrouwen wat lager (51%) en van Turkse en Marokkaanse vrouwen nog lager (rond 40%).

Tabel 9.1

Nettoarbeidsparticipatie van vrouwen van 15-64 jaar, in streefwaarden^a en realisatie (in procenten)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
streefwaarde ^a	52,3	53,5	54,8	56,0	57,3	58,5	59,6	61,0	62,3	63,5	65,0
realisatie ^b	52,0	53,0	53,0	53,0	53,0	53,0	55,0	57,0	59,0	60,0	

a De streefwaarden zijn afgeleid uit het *Meerjarenbeleidsplan emancipatie 2000* (TK 2000/2001). In latere begrotingsstukken van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (szw) werden soms iets afwijkende streefwaarden genoemd. Het uiteindelijke doel, 65% in 2010, is steeds hetzelfde gebleven.

b In de Emancipatiemonitor 2006 werden iets hogere cijfers voor de arbeidsparticipatie vermeld voor de jaren 2001-2004. De wijziging heeft te maken met een nieuwe berekeningswijze van het CBS op de Enquête beroepsbevolking (EBB), die achteraf is doorgevoerd in de cijfers vanaf 2001.

Een tweede indicator voor de arbeidsparticipatie is de Europese doelstelling dat in 2010 de nettoarbeidsdeelname van vrouwen 60% moet bedragen. Omdat het hierbij gaat om arbeidsparticipatie vanaf één uur betaald werk per week heeft Nederland deze doelstelling al in 2000 gerealiseerd.

Een derde, relatief nieuwe indicator wordt gevormd door de brutoarbeidsparticipatie: het streven is dat in 2016 de brutoarbeidsparticipatie van vrouwen 74% bedraagt. Met deze indicator wordt bedoeld op iedereen die actief is op de arbeidsmarkt, dus niet alleen degenen die minstens twaalf uur per week werken, maar ook werklozen die een baan zoeken van deze omvang. Dit nieuwe streefcijfer heeft bovendien betrekking op de leeftijdsgroep van 20 tot 65 jaar, terwijl het streefcijfer voor de nettoarbeidsparticipatie de totale groep van 15 tot 65 jaar omvat.

De brutoarbeidsparticipatie van vrouwen van 20 tot 65 jaar is in de afgelopen jaren gestegen van 64% tot 67%. Daarmee wordt de denkbeeldige tussenwaarde voor 2009

gerealiseerd (tabel 9.2). Als de brutoarbeidsparticipatie in de komende jaren in hetzelfde tempo blijft groeien, kan het streefcijfer van 74% in 2016 worden gehaald.

Tabel 9.2

Brutoarbeidsparticipatie van vrouwen van 20-64 jaar, in streefwaarden^a en realisatie (in procenten)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
streefwaarde ^a		64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74
realisatie	61	63	64		67							

a De streefwaarden zijn afgeleid uit de nota *Meer kansen voor vrouwen* (TK 2007/2008a).

Arbeidsvolume

Naast vergroting van de arbeidsparticipatie in personen is ook de vergroting van de arbeidsparticipatie in uren een belangrijk streven in het emancipatiebeleid. De Task-force DeeltijdPlus is van 2008 tot 2010 actief geweest om vrouwen te stimuleren om in grotere deeltijdbanen te gaan werken. Het arbeidsvolume (de gemiddelde arbeidsduur in fulltime-equivalent (fte)) van alle vrouwen van 15 tot 65 jaar (inclusief de niet-werkenden) was in 2008 0,44 fte. Het streven is dat het arbeidsvolume toeneemt naar minimaal 0,50 fte (TK 2007/2008a). De gemiddelde arbeidsduur van vrouwen in de Europese Unie heeft dit niveau inmiddels behaald in 2007. In de meeste Europese landen werken vrouwen immers meer uren dan in Nederland, maar wel werken er gemiddeld minder vrouwen.

Om het arbeidsvolume te laten groeien moeten meer vrouwen gaan werken of moeten de werkende vrouwen gemiddeld meer uren per week maken. Uit deze monitor blijkt dat de arbeidsdeelname in personen (zowel volgens de Nederlandse definitie van minstens twaalf uur werk per week als de Europese definitie van minstens één uur per week) duidelijk is toegenomen, maar dat de arbeidsduur van alle werkende vrouwen slechts heel licht is gestegen. Deze bedraagt nu gemiddeld 25,3 uur per week. Het aandeel vrouwen met middelgrote en grote deeltijdbanen is iets toegenomen, ten koste van het aandeel met een kleine deeltijdbaan. Het aandeel vrouwen met een voltijdbaan is in de laatste jaren constant gebleven. Het is nog te vroeg om vast te stellen of er sprake is van een blijvende trend in de richting van een stijgende arbeidsduur.

Uit deze monitor is wederom naar voren gekomen dat vrouwen van Surinaamse en Antilliaanse herkomst veel vaker dan autochtone vrouwen in voltijdbanen en grote deeltijdbanen werken. Ook Turkse vrouwen hebben relatief wat vaker voltijdwerk. Kleinere en middelgrote deeltijdbanen (tot twintig uur) komen het meest voor bij autochtone vrouwen.

Economische zelfstandigheid

Naast vergroting van de arbeidsparticipatie is vergroting van de economische zelfstandigheid van vrouwen een centraal doel in het emancipatiebeleid. Veel vrouwen hebben geen baan – en zijn dus per definitie niet economisch zelfstandig – of werken in deeltijd, zodat hun inkomen lang niet altijd hoog genoeg is om economisch zelfstandig te zijn. In

2009 verdiende 48% van de 15-64-jarige vrouwen ten minste 70% van het minimumloon en was dus volgens de beleidsdefinitie economisch zelfstandig. Vergeleken met 2006 is de economische zelfstandigheid van vrouwen verder gestegen (44%), na een aantal jaren van stagnatie. In 2010 moet volgens de streefcijfers ten minste 60% van de vrouwen economisch zelfstandig zijn. Ook als de ontwikkelingen sinds 2006 in hetzelfde tempo zijn doorgegaan, is het duidelijk dat dit streefcijfer in 2010 niet gehaald is.

Surinaamse vrouwen zijn iets vaker economisch zelfstandig dan autochtone vrouwen (52% tegenover 50%). Dat komt vooral doordat zij relatief veel in voltijdbanen en grote deeltijdbanen werken. Daarentegen is de economische zelfstandigheid van vrouwen van Turkse en Marokkaanse herkomst laag (ruim 20%).

Tabel 9.3

Economische zelfstandigheid van vrouwen van 15-64 jaar, in streefwaarden^a en realisatie (in procenten)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
streefwaarde ^a	42,5	44,3	46,0	47,8	49,5	51,3	53,0	54,8	56,5	58,3	60,0
realisatie	39,1	41,2	41,8	41,6	41,7	42,4	43,8	45,8	47,3	47,6	

a De streefwaarden zijn afgeleid uit het *Meerjarenbeleidsplan emancipatie 2000* (TK 2000/2001). In latere begrotingsstukken van het ministerie van szw worden soms iets afwijkende streefwaarden genoemd.

Beloningsverschillen

Nog steeds bestaan er beloningsverschillen tussen vrouwen en mannen. In 2008 verdienen vrouwen in het bedrijfsleven 22% minder brutoloon (per uur) dan mannen; bij de overheid was dit beloningsverschil 15%. Als voor verschillen in onder meer opleiding en ervaring wordt gecorrigeerd, blijft er in het bedrijfsleven in 2008 een loonverschil over van 9%. Bij de overheid is het gecorrigeerde loonverschil geringer, namelijk 8%. Omdat de dataverzameling en de berekeningsmethode van gecorrigeerde en ongecorrigeerde beloningsverschillen zijn veranderd, is het niet mogelijk om de ontwikkeling van deze verschillen in de afgelopen jaren te schetsen.

Mogelijke oorzaken voor de (na correctie) resterende beloningsverschillen zijn dat vrouwen minder dan mannen aan financiële aspecten van een baan hechten en meer op andere aspecten letten (bv. in deeltijd kunnen werken). Ook bestaat het vermoeden dat mannen beter over hun salaris onderhandelen dan vrouwen, dat komt althans naar voren uit buitenlands onderzoek.

Onbetaalde arbeid en de combinatie arbeid en zorg

In de laatste emancipatienota is geen streefcijfer meer gehanteerd voor het zorgaandeel van mannen (TK 2007/2008a). Het belang van zorgende vaders is wel in andere beleidsstukken onderschreven (TK 2007/2008b). Het beleid richtte zich in de afgelopen jaren vooral op de mogelijkheden voor vrouwen én mannen om arbeid en zorg beter te kunnen combineren. Zo is de duur van het ouderschapsverlof in 2009 verlengd van dertien tot 26 weken. Ook in het Regeerakkoord wordt een betere combineerbaarheid

van arbeid, zorg en andere activiteiten genoemd, zij het in algemene zin (Regeerakkoord 2010).

Uit deze monitor is gebleken dat regelingen zoals ouderschapsverlof en zorgverlof vooral door vrouwen worden gebruikt. In sectoren waar het ouderschapsverlof (deels) betaald is, nemen mannen relatief meer verlof op dan in andere sectoren.

Het gebruik van de formele kinderopvang is de laatste jaren flink toegenomen. Bijna de helft van de werkende moeders met kinderen tot 4 jaar maakt inmiddels voornamelijk gebruik van formele kinderopvang. Hoewel het hierbij voor een deel gaat om het omzetten van bestaande informele opvang (bv. door grootouders) in formele gastouderopvang, is ook het aanbod en gebruik van het kinderdagverblijf en van de buitenschoolse opvang gegroeid. De meeste kinderen gaan niet voltijds naar een opvangvoorziening, maar twee à drie dagen per week.

Deze praktijk sluit aan bij het dominante anderhalfverdienersmodel, waarbij de man voltijds werkt en de vrouw een deeltijdbaai van maximaal drie dagen heeft. Opvattingen over de combinatie van arbeid en zorg spelen hierbij een rol. Voor vaders wordt een baan van vier à vijf dagen per week ideaal gevonden, voor moeders van twee à drie dagen.

Ook vinden nog steeds meer mannen dan vrouwen dat moeders geschikter zijn voor de opvoeding van kleine kinderen dan vaders. Mannen staan bovendien meer afwijzend tegenover uitbesteding van zorg aan kinderopvangvoorzieningen. Op korte termijn is er geen grote verandering van de taakverdeling te verwachten. Er is weinig animo bij mannen om minder uren te werken, vooral vanwege financiële redenen. Vrouwen willen wel meer werken, maar hoogstens enkele uren per week extra.

Vrouwen in hogere en besluitvormende posities

Het aandeel vrouwelijke managers (in hogere en wetenschappelijke beroepen) is in de afgelopen jaren gestaag toegenomen van 24% naar 28% (niet in tabel 9.4). In echte topfuncties gaat de opmars van vrouwen langzamer. In het bedrijfsleven neemt het aandeel vrouwen in de top iets toe, maar (veel) minder dan vanuit het emancipatiebeleid wordt nagestreefd. Dat geldt ook voor het aandeel vrouwen onder hoogleraren. Bij de rijksoverheid is het aantal vrouwelijke hogere en topambtenaren wel flink toegenomen (tabel 9.4).

Bij gelijkblijvende ontwikkeling is het ondenkbaar dat het streefcijfer van 20% vrouwen in topfuncties in het bedrijfsleven in 2010 is gehaald. Het streefcijfer voor de vrouwelijke hoogleraren kan evenmin gehaald zijn. Wel is het streefcijfer voor 2011 van 25% vrouwen in de ambtelijke top van de rijksoverheid al eind 2009 gerealiseerd; in 2010 is dat aandeel nog verder toegenomen tot 26%.

Tabel 9.4

Aandeel vrouwen op besluitvormende posities, in streefwaarden^c en realisatie (in procenten)

		2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
top bedrijfsleven (rvb en rvc in 100 grootste bedrijven) ^a	streefwaarde ^c	6,0	8,0	10,0	12,0	14,0	16,0	18,0	20,0	
	realisatie	4,8		6,0		7,3		9,3		
ABD-functies (hogere en topambtenaren) ^b	streefwaarde			17,0	17,0	18,6	20,2	21,8	23,4	25,0
	realisatie	13,0			16,5	18,2	19,7	24,9	25,9	
hoogleraren	streefwaarde								15,0	
	realisatie	9,0	9,4	9,9		11,0		12,0		

a rvb = raad van bestuur; rvc = raad van commissarissen.

b ABD = Algemene Bestuursdienst.

c De streefwaarden zijn afgeleid uit het *Meerjarenbeleidsplan emancipatie 2006-2010* (TK 2005/2006) en uit de nota *Meer kansen voor vrouwen* (TK 2007/2008a).

Op de verschillende niveaus is de politieke participatie van vrouwen in de afgelopen jaren niet toegenomen. Het kabinet-Rutte telt minder vrouwen onder de ministers en vooral onder de staatssecretarissen dan voorgaande kabinetten en doorbreekt daarmee de trend van een groeiend aantal vrouwelijke bewindslieden. Ook op gemeentelijk niveau blijft de participatie van vrouwen ver achter bij die van mannen. Daar is na de laatste gemeenteraadsverkiezingen geen verandering in gekomen.

In het openbaar bestuur lopen de ontwikkelingen nogal uiteen per sector. In de rechterlijke macht is het aandeel van vrouwen nu zo ver gestegen dat de sekseverhouding fiftyfifty is. In de top van het politiekorps heeft een flinke groei van vrouwen plaatsgevonden, maar ligt het niveau nog wel lager (27%). In de adviesraden is de vertegenwoordiging van vrouwen iets gedaald, maar is nog wel substantieel (30%). Elders vormen vrouwen echt nog een minderheid: in besturen van waterschappen en publiek-rechterlijke organen blijft hun aandeel onder de 20%.

Horizontale seksesegregatie

De seksesegregatie naar onderwijsrichting is in de afgelopen jaren iets afgenomen; meer meisjes kiezen voor een technische richting. Op de arbeidsmarkt is de seksesegregatie niet verminderd, dat wil zeggen dat de verdeling van mannen en vrouwen over beroepen en beroepsgroepen nog steeds ongelijk is. Als er steeds meer vrouwelijke schoolverlaters met een technische of bètaopleiding de arbeidsmarkt op gaan en zij ook in eenzelfde beroep gaan werken, zou dat op den duur zichtbaar kunnen worden in een afnemende seksesegregatie op de arbeidsmarkt.

Het beleid om het 'glazen plafond' dunner te maken was er tot nu toe vooral op gericht vrouwen te stimuleren voor een opleidings- en beroepskeuze in de techniek en dat is in de opleidingskeuze van meisjes nu merkbaar. In de afgelopen jaren zijn er in beleidsstukken wel plannen gemaakt om jongens en mannen meer te interesseren voor werk in het basisonderwijs en de zorg (TK 2007/2008b), maar in de laatste emancipatienota

Meer kansen voor vrouwen (en ook voorgaande nota's) is doorbreking van seksesegregatie toch steeds vormgegeven als vergroting van het aantal meisjes en vrouwen in technische beroepen.

Geweld tegen vrouwen en meisjes

Het voorkómen en bestrijden van geweld tegen vrouwen en meisjes vormt al jarenlang een belangrijk doel van het emancipatiebeleid. Geweld tegen vrouwen wordt in de emancipatienota *Meer kansen voor vrouwen* beschouwd als een van de ernstige gevolgen van de ongelijke machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen (TK 2007/2008a). Het is lastig om goed zicht te krijgen op de aard en omvang van geweld tegen vrouwen, onder meer doordat lang niet alle incidenten bij de politie worden gemeld. In deze monitor is wederom duidelijk geworden dat er sekseverschillen zijn in de aard en omvang van het geweld. Zo hebben vrouwen (veel) meer kans dan mannen slachtoffer te zijn van huiselijk geweld en seksueel geweld. Op basis van de Politiestatistiek lijkt er de afgelopen jaren sprake te zijn van een lichte daling van het aantal registraties van huiselijk geweld, evenals van seksueel geweld. Omdat slachtofferenquêtes niet met eerdere jaren kunnen worden vergeleken, kan niet worden vastgesteld of hierin ook sprake is van een dalende trend en hoe zich dat verhoudt tot de politiecijfers. Al met al gaat het bij huiselijk geweld nog steeds om een omvangrijk probleem.

Ook worden vrouwen veel meer dan mannen getroffen door eengerelateerd geweld, mensenhandel en genitale verminking. Over de omvang van en de ontwikkeling van eengerelateerd geweld kunnen geen uitspraken worden gedaan, omdat een systematische registratie hiervan nog steeds ontbreekt.

9.2 Focus op jongeren

In het emancipatiebeleid is de laatste jaren meer aandacht voor jongeren van 12 tot 25 jaar (TK 2008/2009). Wat betreft het opleidingsniveau doen meisjes en vrouwen het al geruime tijd beter dan de jongens. In de opleidingsrichting lijkt zich een verandering af te tekenen: iets meer meisjes kiezen bèta- en technische richtingen. Als de seksesegregatie in opleidingsniveau (verder) gaat afnemen, zou dat op den duur kunnen leiden tot een afnemende seksesegregatie op de arbeidsmarkt.

De meeste jongeren tot 25 jaar volgen nog een opleiding, dus hun arbeidsdeelname is per definitie relatief laag. Bij de jongeren die wel actief zijn op de arbeidsmarkt valt op dat vrouwen minder vaak werkloos zijn dan mannen, terwijl dat voor de totale beroepsbevolking andersom is. Verder blijkt dat jonge vrouwen in hun oriëntatie op werk en inkomen in veel opzichten op jonge mannen lijken, en veel minder op oudere vrouwen. De opvattingen waarin jonge vrouwen en mannen verschillen gaan over carrière-ambities en financiële aspecten. Minder jonge vrouwen willen een toppositie vervullen dan jonge mannen en ze zijn daarbij minder bereid hun gezin tekort te doen. Maar de financiële verantwoordelijkheid tegenover hun (toekomstige) gezin en de noodzaak om te moeten werken, voelen jonge vrouwen juist sterker dan jonge mannen.

Uit deze monitor is ook gebleken dat er beloningsverschillen bestaan tussen jonge vrouwen en mannen. Al in hun eerste baan verdienen vrouwelijke schoolverlaters

minder dan mannen met een vergelijkbare opleiding, en dat geldt zowel voor voltijds als deeltijds werkenden. Het hogere opleidingsniveau van jonge vrouwen vertaalt zich dus nog niet in een gelijke inkomenspositie. Mogelijk verdienen mannen iets meer doordat ze iets ouder zijn dan vrouwen als ze van school komen. Maar ook in ander onderzoek onder jongeren (tot 30 jaar) blijkt dat als rekening wordt gehouden met verschillen in leeftijd, opleidingsniveau en andere kenmerken, beloningsverschillen tussen vrouwen en mannen blijven bestaan. Deze verschillen worden later in de arbeidsmarktloopbanen van vrouwen en mannen groter.

Aan het begin van de arbeidsloopbaan kan er van verschillen in arbeidservaring (door uittrede van vrouwen) nog geen sprake zijn. Ook zijn jonge vrouwen niet minder dan jonge mannen gericht op de financiële aspecten van werk. Wellicht moet de verklaring voor beloningsverschillen tussen jonge vrouwen en mannen worden gezocht in betere onderhandelingsvaardigheden van mannen, dat komt althans uit buitenlands onderzoek naar voren. Meer aandacht voor onderhandelingen in bijvoorbeeld sollicitatietrainingen voor bijna-afgestudeerde vrouwen zou daarom zinvol kunnen zijn.

9.3 Vooruitblik

Uit de resultaten van deze Emancipatiemonitor kunnen we concluderen dat het emancipatieproces zich in de richting blijft ontwikkelen die in het emancipatiebeleid wordt nagestreefd. Vooral de arbeidsdeelname en economische zelfstandigheid van vrouwen zijn toegenomen, ondanks de kredietcrisis. Ook het aantal vrouwen in topfuncties bij de rijksoverheid is sterk gegroeid. Op andere terreinen gaan de ontwikkelingen minder snel. De seksesegregatie in het onderwijs is iets afgenomen doordat meer meisjes voor technische en bètarichtingen kiezen. Het aantal uren dat vrouwen per week werken kruipt langzaam omhoog. Ook de groei van het aantal topvrouwen in het bedrijfsleven en vrouwelijke hoogleraren verloopt traag.

Hoewel er nog geen cijfers beschikbaar zijn voor 2010, kan worden vastgesteld dat de meeste streefcijfers die voor dat jaar waren opgesteld ondanks de hiervoor genoemde groei niet gehaald zijn. Alleen het Europese streefcijfer voor de arbeidsdeelname van vrouwen (60%) en het Nederlandse streefcijfer voor vrouwen in de ambtelijke top (25% in 2011), zijn wél gerealiseerd. Het is niet eenvoudig vast te stellen waarom de meeste streefcijfers niet zijn gerealiseerd. Van sommige streefcijfers, bijvoorbeeld economische zelfstandigheid, was op voorhand al duidelijk dat deze niet gehaald kon worden (Portegijs 2010). Voor het overige kunnen ongunstige economische omstandigheden en de voorkeur voor het anderhalfverdienersmodel een rol hebben gespeeld.

Het kabinet-Rutte heeft aangekondigd in het voorjaar van 2011 een Actieplan Emancipatie voor 2011-2015 uit te brengen (TK 2010/2011). Omdat de meeste emancipatiedoelstellingen en streefcijfers uit voorgaande emancipatienota's (nog) niet zijn gerealiseerd, is het van belang om de beleidsaandacht voor emancipatie te continueren. Met het oog op de vergrijzing en de (hiervoor noodzakelijke) betaalbaarheid van (AOW-)pensioenen en de zorg blijft aandacht voor vergroting van de arbeidsdeelname van vrouwen (en mannen) gewenst. Daarbij blijft de arbeidsduur van vrouwen een aandachtspunt, ook ter bevordering van hun economische zelfstandigheid. Voorts is van belang de

arbeidsmarktpositie van migrantenvrouwen; de crisis heeft bij hen, in tegenstelling tot autochtone vrouwen, geleid tot een daling van de arbeidsdeelname. In het regeerakkoord *Vrijheid en verantwoordelijkheid* wordt wel in algemene termen het belang van vergroting van de arbeidsparticipatie aangegeven (Regeerakkoord 2010). Het is echter opvallend dat dit niet wordt verbijzonderd voor vrouwen en mannen.

Literatuur

Portegijs (2010). Doelstellingen ten aanzien van economische zelfstandigheid vanaf begin onrealistisch.

In: SCP (2010). *Hoe het ons verging... Terugkijken tot 2000. SCP-nieuwjaarsuitgave 2010* (p. 90-93). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Regeerakkoord (2010). *Vrijheid en verantwoordelijkheid. Regeerakkoord vvd-cda*.

TK (2000/2001). *Meerjarenbeleidsplan emancipatie. Het emancipatiebeleid voor de korte en middellange termijn*.

Tweede Kamer, vergaderjaar 2000/2001, 27061, nr. 3.

TK (2005/2006). *Meerjarenbeleidsplan emancipatie 2006-2010. Emancipatie: Vanzelfsprekend, maar het gaat niet vanzelf!* Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 30420, nr. 2.

TK (2007/2008a). *Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30420, nr. 50.

TK (2007/2008b). *Emancipatiebeleid. Tweede termijn notaoverleg emancipatie*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 30420, nr. 91.

TK (2008/2009). *Emancipatiebeleid. Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 30420, nr. 137.

TK (2010/2011). *Vragen gesteld door de leden der Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden*.

Aanhangsel van de Handelingen. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, nr. 288.

Summary

Emancipation Monitor 2010

The purpose of the *Emancipation Monitor* (*Emancipatiemonitor*) is to track the emancipation process in the Netherlands and to investigate whether that process is developing in the direction envisaged in the government's emancipation policy. The goals of Dutch emancipation policy are to promote equal rights, equal opportunities, equal liberties and (shared) responsibilities for women and men. In order to achieve this, a number of objectives and targets have been formulated in several areas: labour market participation; educational and career choice; combining work and care tasks; economic independence; paygap; representation in senior positions; and violence against women. The *Emancipation Monitor*, which is published every two years, contains a large number of recent statistics on the position of women and men in these areas.

Key findings

Education

- Girls do just as well as boys in the final tests set by the National Institute for Educational Measurement (CITO).
- Girls participate in senior general secondary/pre-university education (HAVO/VWO) and the higher tracks of senior secondary vocational education (MBO) more than boys. Moreover, girls less often have to repeat years and less often drop out of school early.
- More women than men go on to higher education. Women also graduate faster than men.
- The educational achievement of girls from migrant groups is better than that of boys; they more often follow HAVO/VWO courses and also more often go on to higher professional education (HBO) or university. On the other hand, there is still a wide gap between the educational participation of Turkish and Moroccan girls compared with native Dutch girls.
- Gender differences in the choice of fields of education and profiles have reduced somewhat in recent years, chiefly because more girls are opting for technical and science disciplines and courses. Despite this, wide gender differences still exist, most notably in pre-vocational secondary education (VMBO); they are less pronounced in the other educational categories.
- To a limited extent, boys and girls choose fields of education which are related to their parents' occupations. Boys follow in their fathers' footsteps slightly more often than girls follow their mothers.
- Female school-leavers with an MBO qualification find work slightly less quickly than their male counterparts. By contrast, women with a higher professional or university degree find work slightly more often than men. The starting salary for women is

lower than that of men with the same qualifications, for both part-time and full-time employment.

Paid employment

- The net labour participation rate (work for at least 12 hours per week) of women aged 15-64 years increased from 57% to 60% between 2007 and 2009. The target of 65% in 2010 has almost certainly not been achieved.
- The increase in labour market participation occurred among women aged 35 years and older, women with a senior general secondary/pre-university secondary education background and with an academic educational background, in all household types and among native Dutch women.
- The labour participation rate is lowest among older women (55-64 years) (34%), women educated to no more than primary level (26%) and Moroccan women (39%).
- The labour participation rate of women from migrant groups has fallen slightly, due to rising unemployment in this group. The labour participation rate of native Dutch women has risen slightly. This implies that the labour market position of migrant women is more sensitive to economic fluctuations than that of indigenous women.
- If the international norm for labour market participation (work for at least one hour per week) is applied, the labour participation rate of women in the Netherlands (72%) is relatively high, being exceeded only in Denmark.
- The gross labour participation rate of women aged 20-64 years increased from 64% in 2007 to 67% in 2009. The target (74% by 2016) could be achieved if this trend continues. The gross labour participation rate includes not only those in work, but also those looking for work.
- Almost three-quarters of women with a job (for at least one hour per week) work part-time. The average number of hours worked by working women has risen slightly, reaching 25.3 hours per week in 2009. There has been a slight shift from small part-time jobs to larger part-time jobs.
- Unemployment rose less sharply among women than men after 2007. Despite this, women were more often unemployed than men in 2009 (4.5% versus 5.2%). The unemployment rate among young women is lower than among young men (10.4% versus 11.6%).
- Women are declared unfit for work just as often as men (ten disability benefits per 100 workers). After falling sharply between 2005 and 2007, the number of disability benefits in payment remained unchanged in 2008 and 2009.
- Horizontal gender segregation on the labour market (occupational segregation) has not reduced, and has in fact increased slightly since 2001.

Unpaid work and combining work and care tasks

- Dutch women devote a lot more time to the household and looking after children, and much less time to paid work, than men. In total, Dutch women spend slightly less time than men on obligatory activities (education, paid work, household and child-care). The time spent by Dutch women on obligatory activities is also the lowest in

Europe. Dutch men are also less busy than men in other countries, after German and Belgian men.

- 9% of Dutch mothers stop working when their first child is born. Women with a lower education level do this much more often (27%) than women with an intermediate and higher education level (12% and 6%, respectively). A larger group of mothers cut down their working hours (40%). The percentage of mothers who continue to work the same number of hours increased from 43% in 2007 to 50% in 2009.
- The capacity of childcare facilities, and especially out-of-school childcare, increased sharply between 2006 and 2008. The better educated mainly use formal childcare facilities (day nursery, host parents and out-of-school childcare). While those with a low or intermediate education level use informal child care provided by family or friends relatively more often than those with a higher education level do, they now also make more use of formal than informal childcare facilities.
- Women take up parental leave much more often than men; women with a higher education level do so much more often than women with a low or secondary education level.
- A large majority of the population believe that a woman who works outside the home can have just as close a relationship with her children as a mother who does not go out to work. On the other hand, a large minority of the population (40%) take a negative view of mothers who work full-time. For women with young children who are not yet of school age, not working or working for a maximum of two days a week is regarded as the ideal. A part-time job for three days a week is seen as the ideal option for women with school-age children. 40% of the population feel that a job for four days a week is ideal for fathers of young children, while a third feel this about a full-time job. Once the children go to school, half consider a full-time job to be the best option for fathers.
- More than a quarter of women and more than half of men think that women are better suited to bringing up children than men.
- Just under half of women and two-thirds of men think it is best for young children (aged under two years) to be looked after by their own parents. Conversely, a minority (around 30%) take a positive view of childcare for young children in a day nursery. Looking after toddlers by people other than their parents is the most widely accepted (67%) form of childcare. A smaller group (just over 40%) approve of out-of-school childcare. The resistance to childcare and out-of-school childcare appears to be reducing in recent years.
- A (large) majority of the population are in favour of an equal distribution of household tasks and paid work between women and men.
- Three-quarters of women would like to go back to work or increase the number of hours they currently work, provided certain conditions are met. The most important of these conditions are flexible working hours, being able to work from home and the ability to take leave when a child is sick. Changing the division of tasks with their partner (with their partner reducing their working hours and/or devoting more time to care tasks) is a condition for going out to work more for only a small group of women.

- More than 90% of men who work full-time say they would like to reduce their hours. The most important condition (cited by more than half) is that they should not lose out too much financially or that it must be financially possible. In practice, only a few full-time working men reduce their working hours. They are the most satisfied with their working hours of all employees.

Income

- The proportion of women with their own income has increased, and stood at 87% in 2009.
- Women with their own income received an average of EUR 20,000 in 2009, just under 56% of what men earned.
- Women earned 80% of the gross male hourly wage in 2009. Part of this pay differential between men and women can be explained by differences in work experience, education level and sector. After controlling for these characteristics, an unexplained pay differential remains of 9% in the private sector and 8% in the public sector.
- The percentage of economically independent women increased between 2006 and 2009 from 44% to 48%. This trend is insufficient to enable the target of 60% in 2010 to be achieved. Anyone earning at least 70% of the net minimum wage (EUR 860 per month in 2009) from paid work is regarded as economically independent.
- Surinamese women are most often economically independent (52%); the figure for indigenous women is 50%. Few Turkish and Moroccan women (24%) attain economic independence.
- Women are at greater risk than men of living in poverty, and this risk is greatest for single mothers. Poverty among women has fallen substantially since 2005, especially among single mothers.

Political and public decision-making

- The share of women in management positions in senior and academic occupations increased from 24% in 2003 to 28% in 2007. This is less than the total share of women in senior and academic professions (42%). In 2009, 27% of all management posts were held by women.
- In 2009, 9% of senior management posts at the 100 largest companies in the Netherlands were held by women. The number of women in these senior positions has risen, from 7% in 2005. It is impossible that the target of 20% by 2010 has been achieved.
- There are more women in senior positions in the non-profit sector than in the business sector: nearly 20% in the socioeconomic sector and (nearly) 30% in the care and welfare sector and in civil-society organisations.
- The share of female professors is rising gradually, going up from 11% in 2007 to 12% in 2009. However, this trend is not enough to achieve the target of 15% by 2010.
- The proportion of female senior and top civil servants rose from 18% in 2007 to 26% in 2010. This means that the target of 25% by 2011 has already been achieved.
- The proportion of women in national politics has not increased further; the share of women MPs remained at 41% after the elections. The share of female ministers (25%) and – especially – state secretaries (12%) in the present government under Prime

Minister Mark Rutte is much lower than in previous governments. At local council level, the proportion of women aldermen has increased slightly, from 18% to 20%. The share of female mayors has fallen slightly, from 20% to 18%.

- Women are represented to differing degrees in the public administration. The male-female ratio in the judiciary is currently 50-50. Approximately a third of the members of government advisory bodies are women. The share of women in the top echelons of the police has risen sharply to 27%. Women are still greatly underrepresented at executive level in the Social and Economic Council (SER) and other public-law bodies, as well as on the boards of water authorities.

Violence against women and girls

- It is difficult to give a complete picture of the violence against women and girls because by no means all incidents are reported to the police or in victim surveys, or because of a lack of systematic recording of incidents (in cases of honour-related violence and genital mutilation). What is clear is that there are gender-related differences in the nature and extent of the violence.
- Women are much more at risk than men of becoming victims of domestic violence, sexual violence, human trafficking and honour-related violence. Men are at slightly more risk than women of being victims of physical abuse.
- Where women are the victims of threats or physical abuse, the perpetrator is much more often someone who is known to them, usually a current or former partner or other relative, than is the case with male victims. Violence against women also much more often (48%) than against men (30%) takes place in the home.
- The number of incidents of domestic violence and sexual violence recorded by the police appears to have reduced (slightly) since 2008. However, as the data from victim surveys cannot be compared with earlier years, it is impossible to say whether there is a genuine downward trend in crimes of violence.
- Women's right to sexual self-determination is broadly supported by the population.

Epilogue

In this sixth *Emancipation Monitor*, we can state that the emancipation process in the Netherlands is continuing to develop in the direction envisaged in the government's emancipation policy. In particular, the labour participation rate of women and their economic independence have increased, despite the credit crisis. The number of women in senior civil service positions has also grown strongly. Things are proceeding more slowly on other fronts. The gender differences in fields of education have reduced slightly because more girls are choosing technical and science subjects. The number of hours worked each week by women is increasing slowly. The growth in the number of women in senior management posts in business and the number of female professors is also a slow process.

Although no figures are yet available for 2010, it can be said with some certainty that most of the targets for that year have not been achieved, despite the highlighted growth. Only the European target for the female labour participation rate (60%) and the Dutch

target for the percentage of women in senior civil service positions (25% in 2011) have been achieved.

The Rutte government is expected to present its emancipation policy for the coming years in the spring of 2011.

Toelichting bij enkele begrippen

Migranten en autochtonen

Het CBS rekent mensen tot de migranten en hun nakomelingen (door het CBS aangeduid als ‘allochtonen’, zie Van der Vliet et al. 2010) als ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen personen die zelf in het buitenland zijn geboren (de eerste generatie) en personen die in Nederland zijn geboren (de tweede generatie). De herkomstgroepering wordt bepaald aan de hand van het geboorteland van de persoon zelf (eerste generatie) of dat van de moeder (tweede generatie), tenzij de moeder in Nederland is geboren. In dat geval is gerubriceerd naar het geboorteland van de vader.

Autochtonen (ook wel aangeduid met autochtone Nederlanders) zijn personen van wie beide ouders in Nederland zijn geboren, ongeacht het land waar ze zelf zijn geboren. Tot de categorie ‘mensen van niet-westerse herkomst’ behoren migranten (en hun nakomelingen) uit Turkije, Afrika, Latijns-Amerika en Azië met uitzondering van Indonesië en Japan. Op grond van hun sociaaleconomische en sociaal-culturele positie worden migranten (en hun nakomelingen) uit deze laatste twee landen tot de mensen van westerse herkomst gerekend. Het gaat vooral om mensen die in voormalig Nederlands-Indië zijn geboren en werknemers van Japanse bedrijven met hun gezin. Tot de categorie ‘mensen van westerse herkomst’ behoren verder migranten en hun nakomelingen uit Europa, Noord-Amerika, Oceanië, Indonesië en Japan.

Segregatie

In het algemeen heeft segregatie te maken met diverse vormen van ongelijkheid, vooral in die gevallen waar het gaat om verschillen in verdelingen van sociale groepen over sociale systemen. In deze monitor wordt segregatie vooral gebruikt ter aanduiding van de mate waarin vrouwen en mannen in onevenredige mate bepaalde onderwijsrichtingen of profielen volgen of werkzaam zijn in verschillende beroepen, beroepsniveaus of bedrijfstakken. De segregatiemaat is berekend door vast te stellen in welke mate de aandelen van vrouwen (en mannen) in de onderscheiden klassen afwijken van hun aandeel in de totale populatie.

Onderwijs

Tot het primair onderwijs behoren het basisonderwijs en het speciaal basisonderwijs. In het secundair onderwijs worden het voortgezet onderwijs en het secundair beroeps-onderwijs onderscheiden.

Tot het voortgezet onderwijs behoren sinds 1 augustus 1998:

- het *voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (vmbo)* waarmee de oude mavo- en vbo-programma’s kwamen te vervallen. Dit onderwijstype omvat vier leerwegen en kent vier sectoren (economie; zorg en welzijn; techniek; landbouw).
- Het *leerwegondersteunend onderwijs (lwo)* voor leerlingen met achterstanden of gedrags- en motivatieproblemen, waarin het oude ivbo is opgegaan.

- het *speciaal voortgezet onderwijs (svo)* en *praktijkonderwijs* zijn vormen van onderwijs, waarin het voortgezet lom- en mlk onderwijs zijn opgegaan.
- Het *havo* en het *vwo* zijn ook na augustus 1998 blijven bestaan, maar daarin hebben ook diverse veranderingen plaatsgevonden, zoals de invoering van profielen en de ontwikkeling van studiehuisen.

Op 1 augustus 1998 is een landelijke *kwalificatiestructuur* van kracht geworden voor vrijwel het gehele secundaire beroepsonderwijs. Daarin wordt een vijftal opleidingstypen op vier niveaus onderscheiden. Deze opleidingen zijn volgen via twee leerwegen:

- de *beroepsopleidende (bol)* leerweg waarbij de omvang van de beroepspraktijkvorming (stage) tussen de 20 en 60% van de totale opleidingsduur ligt (vergelijkbaar met het oude middelbaar beroepsonderwijs of mbo)
- de *beroepsbegeleidende (bbl)* leerweg waarbij het percentage beroepspraktijkvorming meer dan 60% van de totale opleidingsduur bedraagt (vergelijkbaar met het oude beroepsbegeleidend onderwijs (bbo) of leerlingwezen). Voor de beroepsbegeleidende leerweg staat toelating alleen open voor degenen voor wie de volledige leerplicht is geëindigd.

In het tertiair onderwijs worden het hoger beroepsonderwijs (hbo) en het wetenschappelijk onderwijs (wo) onderscheiden. De onderwijsgebieden in het hbo worden aangeduid als sectoren. De onderwerpsgebieden in het wo worden *HOOP*-gebieden genoemd, afgeleid van Hoger Onderwijs en Onderzoek Plan.

Economische zelfstandigheid

Een individu wordt geacht economisch zelfstandig te zijn wanneer hij of zij 70 procent van het netto minimum loon verdient. Dit is het bijstandsniveau van een alleenstaande. Het gaat hierbij om inkomsten uit arbeid en winst uit onderneming. Uitkeringen dragen dus niet bij aan economische zelfstandigheid.

Inkomensbegrippen

Het *persoonlijk inkomen* bestaat uit winst uit onderneming, bruto inkomsten uit arbeid en bruto ontvangen overdrachten. De som van deze inkomsten is vervolgens vermindert met de door de werkgever en werknemer betaalde premies voor de Ziektewet (zw), ww, en wao. Bij de bepaling van het persoonlijk inkomen zijn de volgende inkomensbestanddelen buiten beschouwing gebleven:

- inkomsten uit vermogen
- kinderbijslag
- individuele huursubsidie
- tegemoetkoming studiekosten
- rijksbijdrage eigen woningbezit

Het *besteedbaar inkomen* is het bruto inkomen verminderd met de betaalde overdrachten en de loon-, inkomsten- en vermogensbelasting. De betaalde overdrachten bestaan uit premies volksverzekeringen (AOW, AWW, AAW en AWBZ), premies

werknemersverzekeringen (zw, ww, wao), premies ziektekostenverzekeringen (ziekenfonds en particulier) en andere overdrachten (zoals premies voor lijfrente en fiscaal aftrekbare echtscheidingsuitkeringen). Het besteedbaar inkomen bepaalt de vrije bestedingsruimte van een huishouden.

Het *gestandaardiseerd inkomen* is het besteedbaar inkomen van het huishouden gecorrigeerd voor verschillen in huishoudenssamenstelling. Deze correctie vindt plaats met behulp van equivalentiefactoren. In de equivalentiefactor komen de schaalvoordelen tot uitdrukking die het gevolg zijn van het voeren van een gemeenschappelijke huishouding. Met behulp van de equivalentiefactoren worden alle inkomens herleid tot het inkomen van een eenpersoonshuishouden. Op deze wijze zijn de welvaartsniveaus van huishoudens onderling vergelijkbaar gemaakt.

Armoedegrenzen

Voor het afbakenen van de categorie arme huishoudens worden in deze Emancipatiemonitor twee grenzen gehanteerd: de lage-inkomensgrens en het niet-veel-maar-toereikendcriterium. De *lage-inkomensgrens* (cbs) is afgeleid van het bedrag dat een alleenstaande bijstandsgerechtigde in 1979 ontving. Omdat het om een vast koopkrachtbedrag gaat, wordt er gecorrigeerd voor inflatie (met de consumentenprijsindex). Inkomens van alleenstaanden en meerpersoonshuishoudens zijn echter niet zomaar met elkaar te vergelijken. Om een vergelijkbaar welvaartsniveau te bereiken heeft een echtpaar met kinderen bijvoorbeeld een hoger inkomen nodig dan een alleenstaande. Door het inkomen van huishoudens hiervoor te corrigeren met zogenoemde equivalentiefactoren, kunnen de inkomens van alle huishoudens worden vergeleken met de lage-inkomensgrens.

Het *niet-veel-maar-toereikendcriterium* (scp) is de hoge variant van de budgetgerelateerde grens. De inkomensgrens is vastgesteld met behulp van normbedragen die het scp in overleg met het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud) heeft vastgesteld. In deze grens worden de minimale uitgaven voor voedsel, kleding, wonen en enkele, andere moeilijk te vermijden kosten opgenomen. Daarnaast zijn in het niet-veel-maar-toereikend-criterium bescheiden uitgaven opgenomen voor sociale participatie en recreatie. Evenals bij de lage-inkomensgrens zijn ook bij deze grens normbedragen voor meerpersoonshuishoudens bepaald met behulp van de al eerder genoemde equivalentiefactoren. De normbedragen worden jaarlijks aangepast op basis van de ontwikkeling van de doorsnee-uitgaven aan voedsel, kleding en wonen. Aldus wordt gecorrigeerd voor zowel inflatie als welvaartsontwikkeling.

Een huishouden leeft langdurig in armoede wanneer het vier achtereenvolgende jaren onder een bepaalde armoedegrens valt.

Werkzame en werkloze beroepsbevolking

De werkzame beroepsbevolking bestaat uit personen die ten minste twaalf uur per week werken. De werkloze beroepsbevolking betreft alle mensen zonder werk (of met werk van minder dan twaalf uur per week), die minstens twaalf uur per week willen werken, daarvoor direct beschikbaar zijn en bovendien actief zoeken naar werk. De cijfers over de werkzame en werkloze beroepsbevolking betreffen meestal personen van 15-64 jaar.

De *bruto-arbeidsparticipatie* is het aandeel van de (werkzame en werkloze) beroepsbevolking (15-64 jaar) in de bevolking

De *netto-arbeidsparticipatie* is het aandeel van de werkzame beroepsbevolking (15-64 jaar) in de bevolking.

Het *werkloosheidspercentage* is de werkloze beroepsbevolking in procenten van de beroepsbevolking.

Volgens de internationale ILO-definitie van de beroepsbevolking behoren alle mensen die één uur of meer per week werken tot de werkzame beroepsbevolking.

Literatuur

Vliet, R. van der, J. Ooijevaar en A. Boerdam (red.) (2010). *Jaarrapport Integratie 2010*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Voor meer informatie

Wanneer u behoefte heeft aan meer informatie over de CBS-statistieken dan kunt u contact opnemen met de Infoservice van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Tel: (088) 570 70 70

Fax: (070) 337 59 94

Via contactformulier:

www.cbs.nl/infoservice

Statistische informatie via internet

De cijfers van het CBS zijn beschikbaar via internet. Via de website van het CBS (www.cbs.nl) kunt u onder meer toegang krijgen tot de Themapagina's, StatLine en tot het Webmagazine.

Via de themapagina's op de CBS-website wordt alle informatie die over een bepaald thema op de CBS-website staat met behulp van links toegankelijk gemaakt. Zo zijn de gegevens uit StatLine, de kerncijfers, webmagazine-artikelen, persberichten, publicaties, methodebeschrijvingen et cetera voor één thema bijeengebracht.

StatLine is de elektronische databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie over vele maatschappelijke en economische onderwerpen in de vorm van tabellen en grafieken. Deze resultaten kunt u gratis bekijken, printen of opslaan. StatLine is voorzien van een moderne zoekmachine die u op gemakkelijke wijze toegang tot de databank verschaft.

Het Webmagazine is het elektronische tijdschrift van het CBS met korte artikelen met actuele berichten, recente cijfers en ander nieuwswaardig CBS-materiaal.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

scp-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het scp. Een complete lijst is te vinden op deze website: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.

ISBN 978 90 377 0368-9

scp-publicaties 2010

- 2010-1 *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests* (2010). Iris Andriessen, Eline Nievers, Laila Faulk, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0421 1
- 2010-2 *Op weg met de Wmo. Evaluatie van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2007-2009* (2010). Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans (red.), Gijs van Houten, Anna Maria Marangos, Mathijs Tuynman, Martha Dijkgraaf, Jennifer van den Broeke, Judith van der Veer, Jelmer Shalk, Jurjen Iedema, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0463 1
- 2010-4 *Steeds meer verstandelijk gehandicapten? Ontwikkelingen in vraag en gebruik van zorg voor verstandelijk gehandicapten 1998-2008* (2010). Michiel Ras, Isolde Woittiez, Hetty van Kempen, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0468 6
- 2010-5 *Een baanloos bestaan. De betekenis van werk voor werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden* (2010). Patricia van Echtelt. ISBN 978 90 377 0350 4
- 2010-6 *The social state of the Netherlands 2009* (2010). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Peggy Schyns (red.). ISBN 978 90 377 0466 2
- 2010-7 *The minimum agreed upon. Consensual budget standards for the Netherlands* (2010). Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978 90 377 0472 3
- 2010-8 *Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden* (2010). Annette Roest, Anne Marike Lokhorst, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0493 8
- 2010-9 *Beperkt aan het werk. Rapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsparticipatie* (2010). Gerda Jehoel-Gijsbers (red.). ISBN 978 90 377 0489 1
- 2010-10 *Minder werk voor laagopgeleiden? Ontwikkelingen in baanbezit en baankwaliteit 1992-2008* (2010). Edith Josten. ISBN 978 90 377 0474 7
- 2010-11 *At home in the Netherlands* (2010). Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0487 7
- 2010-12 *FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd* (2010). Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0455 6

- 2010-13 *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd* (2010). Andries van den Broek (red.). ISBN 978 90 377 0456 3
- 2010-14 *Toekomstverkenning kunstbeoefening* (2010). Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0491 4
- 2010-15 *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp et al. ISBN 978 90 377 0501 0
- 2010-16 *Publieke dienstverlening in perspectief. SCP-memorandum voor de kabinetsformatie 2010* (2010). Evert Pommer en Evelien Eggink (red.). ISBN 978 90 377 0513 3
- 2010-17 *Wellbeing in the Netherlands. The SCP life situation index since 1974* (2010). Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0345 0
- 2010-18 *Minderheden in de mixed-mode? Een inventarisatie van voor- en nadelen van het inzetten van verschillende dataverzamelingsmethoden onder niet-westerse migranten* (2010). R. Feskens, J. Kappelhof, J. Dagevos, I. Stoop. ISBN 978 90 377 0517 1
- 2010-19 *Just different, that's all. Acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2010). Saskia Keuzenkamp (ed.) et al. ISBN 978 90 377 0502 7
- 2010-20 *Discriminatiemonitor niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt 2010* (2010). Eline Nievers en Iris Andriessen (red.). ISBN 978 90 377 0438 9
- 2010-21 *Iemand moet het doen. Ervaringen van verzorgers van partners* (2010). Judith van Male, Marion Duimel en Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0518 8
- 2010-22 *Uit de armoede werken. Omvang en oorzaken van uitstroom uit armoede* (2010). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0519 5
- 2010-23 *Het werken waard. Het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen vanuit een economisch en sociologisch perspectief* (2010). Mariëlle Cloïn. ISBN 978 90 377 0514 0
- 2010-24 *Zorgen voor Zorg. Ramingen van de vraag naar personeel in de verpleging en verzorging tot 2030* (2010). Evelien Eggink, Debbie Oudijk en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0512 6
- 2010-25 *Alle kanalen staan open. De digitalisering van mediagebruik* (2010). Frank Huysmans en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0521 8
- 2010-26 *Tijd op orde? Een analyse van de tijdsorde vanuit het perspectief van de burger* (2010). Mariëlle Cloïn, Marjon Schols en Andries van den Broek, m.m.v. Maria Koutamanis. ISBN 978 90 377 0520 1
- 2010-27 *Maten voor Gemeenten 2010. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid* (2010). Bob Kuhry, Jedid-Jah Jonker en Ab van der Torre. ISBN 978 90 377 0522 5
- 2010-28 *Naar Hollands gebruik? Verschillen in gebruik van hulp bij opvoeding, onderwijs en gezondheid tussen autochtonen en migranten* (2010). Angela van den Broek, Ellen Kleijnen en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0525 6
- 2010-29 *Sport: een leven lang. Rapportage sport 2010* (2010). Annet Tiessen-Raaphorst, Desirée Verbeek, Jos de Haan en Koen Breedveld (red.). ISBN 978 90 377 0504 1
- 2010-30 *Komt tijd, komt raad? Essays over mogelijkheden voor een nieuwe tijdsorde* (2010). Andries van den Broek en Mariëlle Cloïn (red.). ISBN 978 90 377 0523 2
- 2010-31 *Definitief advies over het wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2011. Van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Uitgebracht aan het bestuurlijk overleg financiële verhoudingen* (2010). Ab van der Torre en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0535 5
- 2010-32 *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010* (2010). Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8
- 2010-33 *Armoedesignalement* (2010). SCP/CBS. ISBN 978 90 377 0458 7
- 2010-34 *Wie zijn de cliënten van de langdurige AWBZ-thuiszorg?* Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0541 6

scp-publicaties 2011

- 2011-5 *Moelijk werken. Gezondheid en de arbeidsdeelname van migrantenvrouwen* (2011). Myra Keizer en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0524 9
- 2011-10 *Kwetsbare ouderen* (2011). Cretien van Campen (red.). ISBN 978 90 377 0542 3

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978-90-5260-260-8

Overige publicaties

- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 1* (2009). Eefje Steenvoorden, Peggy Schyns en Tom van der Meer. ISBN 978 90 377 0417 4
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 2* (2009). Tom van der Meer, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0418 1
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 3* (2009). Eefje Steenvoorden, Tom van der Meer en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0447 1
- Wmo Evaluatie. Eerste tussenrapportage. De invoering van de Wmo: gemeentelijk beleid in 2007* (2008). Gijs van Houten, Mathijs Tuynman en Rob Gilsing. ISBN 978 90 377 0390 0
- Wmo Evaluatie. Tweede tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking* (2009). Anna Maria Marangos, Mieke Cardol en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0399 3
- m-v. scp-nieuwjaarsuitgave 2009* (2009). ISBN 978 90 377 0411 2
- Definitief advies over het Wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2009* (2009). Evert Pommer, Ab van der Torre, Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0415 0
- TBO-eu en TBO-nl. Een vergelijking van twee methoden van tijdbestedingsonderzoek* (2009). Carlijn Kamphuis, Remko van den Dool, Andries van den Broek, Ineke Stoop, Patty Adelaar, Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0423 5
- Kunnen alle kinderen meedoen? Onderzoek naar de maatschappelijke participatie van arme kinderen* (2009). Gerda Jehoel-Gijsbers. ISBN 978 90 377 0416 7
- Werken en weldoen. Kiezen voor betaalde en onbetaalde arbeid* (2009). Ingrid Ooms, Jedid-Jah Jonker, Ab van der Torre. ISBN 978 90 377 0403 7
- Genoeg om van te leven. Focusgroepen in discussie over de minimale kosten van levensonderhoud* (2009). Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978 90 377 407 5
- Profielen van vragers naar AWBZ-GGZ* (2009). Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0444 0
- Sociale uitsluiting: een meetinstrument* (2009). Gerda Jehoel-Gijsbers (scp), Wendy Smits (cbs), Jeroen Boelhouwer (scp) en Harry Bierings (cbs). ISBN 978 90 377 0427 3
- Sociale samenhang in de wijk. nsv actualiteitencollege 2008* (2009). Maurice Gesthuizen en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0445 7
- Metten wat leeft? Achtergrondstudie bij het Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (2009). Paul Dekker (red.). ISBN 978 90 377 0419 8
- VeVeRa-III. Ramingen verpleging en verzorging 2005-2030 modelbeschrijving* (2009). Evelien Eggink, Jedid-Jah Jonker, Klarita Sadiraj, Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0356 6

- Sporten gemeten. Methodologische aspecten van het onderzoek naar sportdeelname* (2009).
Koen Breedveld, Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978 90 377 0358 0
- Hoe het ons verging... Traditionele nieuwjaarsuitgave van het SCP* (2010). Paul Schnabel (red.).
ISBN 978 90 377 0465 5
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 4* (2010). Paul Dekker, Tom van der Meer en Irene de Goede. ISBN 978 90 377 0464 8
- Wmo Evaluatie. Vierde tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking; twee jaar na de invoering van de Wmo* (2010). A. Marangos, M. Cardol, M. Dijkgraaf, M. de Klerk. ISBN 978 90 377 0470 9
- Op weg met de Wmo. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans. Samenvatting door Karolien Bais* (2010). ISBN 978 90 377 0469 3
- NL Kids online. Risico's en kansen van internetgebruik onder jongeren* (2010). Jos de Haan.
ISBN 978 90 377 0430 3
- Kortdurende thuiszorg in de AWBZ. Een verkenning van omvang, profiel en afbakening* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0471 6
- De publieke opinie over kernenergie* (2010). Paul Dekker, Irene de Goede, Joop van der Pligt.
ISBN 978 90 377 0488 4
- Op maat gemaakt? Een evaluatie van enkele responsverbeterende maatregelen onder Nederlanders van niet-westerse afkomst* (2010). J. Kappelhof. ISBN 978 90 377 0495 2
- Oudere tehuusbewoners. Landelijk overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen 2008-2009* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0499 0
- Kopers in de knel? Een scenariostudie naar de gevolgen van de crisis voor huiseigenaren met een hypotheek* (2010). Michiel Ras, Ingrid Ooms, Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0498 3
- Gewoon anders. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp.
ISBN 978 90 377 0502 7
- De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009* (2010). David Bos. ISBN 978 90 377 0506 5
- Werkloosheid in goede banen. Bijdragen aan de SCP-studiemiddag 2010* (2010). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0516 4